

Közép-Európai Közlemények
Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata
VI. évfolyam 4. szám, 2013/4. No. 23.

TANÁCSADÓ TESTÜLET

Botos Katalin DSc, a Tanácsadó Testület elnöke

A Tanácsadó Testület tagjai:

Buday-Sántha Attila DSc, Pécsi Tudományegyetem
Csáth Magdolna DSc, Kodolányi Főiskola
Horst Haselsteiner akadémikus
Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja
Rechnitzer János, DSc, Széchenyi István egyetem
Süli-Zakar István DSc, Debreceni Egyetem

Tóth József DSc

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Dr. habil. PhD PhD Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Dr. PhD Andrej Tóth – Silesian university in Opava, University of Economics, Prague
Prof. Dr. Gazdag Ferenc – Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest
Dr. PhD Keczer Gabriella – Szegedi Tudományegyetem
Dr. habil. Marjanucz László – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Majoros István, DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. PhD Miklós Péter – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad
Dr. habil. Papp Norbert – Pécsi Tudományegyetem
Prof. Dr. Rédei Mária, DSc – Nyume SEK
Dr. habil. Gál Zoltán – Kaposvári Egyetem, MTA KRTK
Dr. PhD Sipos Anna Magdolna, PTE FEEK,
Dr. univ. Tóth István – Móra Ferenc Múzeum, Szeged
Dr. PhD. Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár
Dr. PhD Veres Lajos, elnök-vezérigazgató – Hazai Térségfejlesztő Rt., Dunaújvárosi Főiskola

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. Gulyás László

Székhely: 6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37. e-mail: gulyas1@t-online.hu

ISSN 1789-6339

HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

s-Paw Kereskedelmi és Szolgáltató Bt. 6794 Üllés, Mező Imre u. 7.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD – Horthy-korszak – ROVAT	
Vizi László Tamás: „Hiszem és remélem, hogy ... hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés” Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában	7
Nagy Miklós Mihály: Horthy Miklós, a tengerész (Az első világháborús évek, 1914–1918).....	39
Miklós Péter: Az apostoli királyság és a protestáns kormányzó. Horthy Miklós és a katolikus főpapok	51
Giczi Zsolt: Katolikusok és protestánsok együttműködése a keresztény-nemzeti Magyarországért az 1910-es és 1920-as évek fordulóján.....	58
Fizel Natasa: Felsőoktatás-politika a Horthy-korszakban	70
Csíky Balázs: A magyarországi szélsőjobboldal és a katolikus egyház viszonya az 1930-as években	79
Olasz Lajos: Zászlódiplomácia – 1941. Az 1849-ben orosz kézre került honvéd-zászlók visszaadása.....	90
Zeman Ferenc: A hódmezővásárhelyi országgyűlési képviselőválasztások 1926-ban	104
Kiss Gábor Ferenc: A Magyar Királyi Honvédség gyorscsapatainak alkalmazása 1938–1941.	116
Pintér István: A Magyar Királyi 2. Honvéd Hadsereg harcai 1942–43-ban (Vázlatos áttekintés).....	125
Suba János: A „visszatért” területek katonai közigazgatása (1938–1941).....	136
Szávai Ferenc: Adalékok a magyar–német gazdasági kapcsolatok történetéhez, különös tekintettel a győri program megvalósítására	151
VEZETÉSTUDOMÁNY ROVAT	
Gulyás László–Fazekas Anita: Az e-HRM megjelenése, avagy a humán erőforrás menedzsment fejlődésének hetedik szakasza	165
RECENZÍÓK	
Szakály Sándor: TRIANON, HONVÉDSÉG, HÁBORÚ, SPORT Válogatott írások Magyarország XX. századi történelméről Ismerteti: <i>Gulyás László</i>	174

Előszó

2008 tavaszán induló folyóiratunk No. 23-as számát tartja a kezében az ezen sorokat olvasó érdeklődő.

Amikor elindítottuk folyóiratunkat, számos a szerkesztéssel kapcsolatos részletkérdés tisztázását a jövőre bíztuk. Úgy gondoltuk, hogy a „learning by doing” módszer alkalmazva, ezek majd kiforrnak magukat. Számításunk bevált, folyóiratunk lapszámról lapszámmá vált egyre professzionálisabb tudományos folyóirattá. Ma már büszkén mondhatjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia által számon tartott referált folyóirattá váltunk.

Jelen lapszámunk is szolgál a minőség további emelése irányába mutató változással: A már létező és folyamatosan működő rovatrendszer finomítottuk. Terveink szerint a rovatok élére az adott területet jól ismerő szakembert kérünk fel rovatvezetőnek. Így egy-egy rovat minőségért (tartalom, minőség) egy-egy kiváló szakember felel majd.

Elsőként az „**ÚJRAGONDOLT NEGYEGSZÁZAD – a Horthy-korszak – ROVAT**” élére kértünk fel rovatvezetőt, Dr. Miklós Péter személyében, aki meghatározó tagja a korszakot kiválóan ismerő, rendszeresen és elmélyülten kutató fiatal történész generációnak. Bízunk abban, hogy Péter személye, mentalitása és széleskörű tudományos szervezési tapasztalatai garanciát nyújtanak a rovat magas színvonalon történő működtetéséhez.

Itt jelezzük, hogy következő folyóiratszámainkban újabb rovatvezetők felkérésére is sor fog kerülni.

Szeretnénk kihangsúlyozni, hogy folyóiratunk nem zártkörű klubként működik, azaz várjuk történész, geográfus, regionalista és közgazdász (elsősorban a gazdálkodástudományok területéről) kollégáink ötleteit és tanulmányait folyóiratunk számára.

Befejezésképp köszönetet mondunk mindenkinek, aki munkájával, támogatásával lehetővé tette, hogy a Közép-Európai Közlemények elindulhasson, és eljuthasson a No. 23-as számáig. Kérjük, maradjanak továbbra is szerzőink, olvasóink.

Szeged, 2013 ősze

Dr. Gulyás László
főszerkesztő

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS*

**„HISZEM ÉS REMÉLEM, HOGY... HAMAROSAN VISSZATÉRHET
A RÉGI BARÁTSÁG ÉS MEGÉRTÉS”
HORTHY MIKLÓS MOHÁCSI BESZÉDE ÉS A SZERB ORIENTÁCIÓ
ALTERNATÍVÁJA A MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN**

*„I HOPE AND BELIEVE, THAT... THE OLD FRIENDSHIP
AND APPREHENSION CAN RETURN SOON”
MIKLÓS HORTHY’S SPEECH OF MOHÁCS, AND THE ALTERNATIVE
OF THE SERBIAN ORIENTATION IN THE HUNGARIAN FOREIGN POLICY*

ABSTRACT

At the end of august 1926., whole Hungary was burning in ceremonial fever. The nation prepared for the ceremony of the four hundredth anniversary of the battle of Mohács. Just before the anniversary they made several events in Mohács, and country-wide. The central celebration was on the 29th august 1926. Contemporary newspapers reported the events in details: about the foundation-stone of the Votive Church of Mohács, about the wreathing of the battlefield and King Louis II.’s tomb.

This essay’s first part recalls these festive events. It quotes the most important speeches. Especially highlighted the speech of the Republic of Turkey’s Embassy and Miklós Horthy, Hungary’s governor’s wreathing speech. The second part of the article presents and analysis the speech’s domestic and international political reacts. Tries to answer the question that was Horthy’s speech the announcement of the Hungarian foreign policy’s Serbian orientation? In order to strike a gap on the Little Entente’s ring. Or conversely. A non-coordinated governor’s action, that did not brought forward the merits of the Hungarian–Yugoslav rapprochement. But on the contrary. It prevented an agreement between Hungary and Yugoslavia. Interestingly, finally the speech had foreign policy results: Opened up the possibility of cooperation and rapprochement between Budapest and Rome.

1. Bevezetés

A középkori Magyar Királyság bukásához vezető 1526. augusztus 29-i tragikus kimenetelű mohácsi csatavesztés 1926-os négyszázadaik évfordulójára emlékezve már hónapokkal és hetekkel korábban megkezdődtek az ünnepi előkészületek. A jubileum közeledtével számos társadalmi egyesület, mozgalom – Baranya Vármegyei Gazdasági Egyesület, egyetemi hallgatók Turul Szövetsége, Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete, Katolikus Legényegylet, Pécsi Egyházmegyei Tanítók Egyesülete stb. – tartott országos összejövetelt, értekezletet, tanácskozást, nagygyűlést, szervezett kiállítást és egyéb rendezvényt a baranyai településen. De nemcsak Mohácson és környékén emlékeztek meg a négyszáz évvel korábbi eseményekről, hanem azokon a településeken is útjelzőket, emléktáblákat és emlékműveket avattak, ahol a II. Lajos magyar király és Tomori Pál kalocsai érsek vezette haderő 1526 nyarán a támadó török sereg felé tartva Mohács irányába vonult.¹ Az országos és megyei lapok a „Mohácsi vész naptára” vagy más hasonló címmel indítottak kronológiai

* Dr. PhD Vizi László Tamás főiskolai tanár, oktatási rektorhelyettes, Kodolányi János Főiskola.

rovatokat, melyben napról napra felidéztek 1526 tragikus eseményeit, kommentálták az éppen azon a napon történeteket, és emlékeztették olvasóikat a négyszáz évvel korábbi fejleményekre.²

A megemlékező ünnepségek 1926. augusztus 20-án vették kezdetüket, és a csata négyszázadik évfordulóján, 1926. augusztus 29-én, Mohácson megtartott országos gyászünnepel érték el tetőpontjukat.³ Az eseményt előzetesen beharangozó lapok biztos forrásból tudni vélték, hogy azon személyesen részt vesz majd Horthy Miklós, Magyarország kormányzója, s beszédet mond Klebelsberg Kunó kultuszminiszter,⁴ József Ferenc főherceg⁵ és Pekár Gyula,⁶ a Turáni Társaság⁷ fővédnöke és elnöke, valamint dr. Margittay Lajos Mohács város polgármestere.⁸ A jól értesült tudósítók arról is informálták olvasóikat, hogy a mohácsi rendezvény három részből áll majd: a fogadalmi templom alapkövetételéből és az úgynevezett Török dombon, valamint a Csele-patak melletti emlékműnél rendezendő ünnepségekből. De misét pontifikál majd Cesare Orsenigo pápai nuncius⁹ és jelen lesz a megemlékezések egy részén a budapesti török követ, Hüsrev R. Gerede¹⁰ is.¹¹ Arról, hogy a koszorúzások alkalmával maga a kormányzó is beszédet fog mondani, egyik újságnak sem volt tudomása.

2. Országos megemlékezés a mohácsi csata négyszázadik évfordulóján. 1926. augusztus 29.

A mohácsi megemlékezésre Budapestről a Dunán utazók számára az MFTR (Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság) négy hajót biztosított: a Deák Ferencet, az Erzsébet királynét, a Bécsből érkező Szent Istvánt és a Zsófiát. Az első három hajót kirándulók és a mohácsi zárandoklatra induló fővárosiak töltötték meg – számuk meghaladta az ezeröttszáz főt – míg a Zsófia-jachtra a kormányzó szállt fel a főhercegek és a meghívott előkelőségek társaságában. A Lánchíd mellett várakozó Zsófia főhercegnő nevét viselő gőzhajó¹² 1926. augusztus 28-án este tíz óra után vonta be a horgonyt, s a másik három hajót mintegy felvezetve, pontban fél tizenegykor elindult Mohács irányába.¹³

A dunántúli megyék küldöttei és a gyászünnepségre érkező érdeklődők ezrei hajón és vonaton jutottak el Mohácsra. Számukra a megemlékező ünnepség napján a vasút – de a hajózási vállalatok is – félárú menetjegyet bocsátottak ki.¹⁴

A Budapestről előző este indult hajók 1926. augusztus 29-én reggel fél kilenckor értek partot Mohácsnál. Érkezésüket a tüzéség 31 ágyúlövéssel jelezte. A partra szálló kormányzót és a vele érkező előkelőségeket: József és József Ferenc főhercegeket, Anna főhercegnőt, Hüsrev R. Gerede török követet, Scitovszky Bélát,¹⁵ a nemzetgyűlés elnökét, Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi minisztert, Janky Kocsárd¹⁶ lovassági tábornokot, a honvédség főparancsnokát, Álgya Papp Sándor¹⁷ altábornagyot, a honvédelmi miniszter helyettesét, Perényi Zsigmond¹⁸ bárót, Pekár Gyulát, a gyászünnepség főrendezőjét, Bárczy István¹⁹ miniszterelnökségi helyettes államtitkárt, Lukinich Imrét,²⁰ a Nemzeti Múzeum²¹ igazgatóját és a többi vendéget díszszázad és Fischer Ferenc főispánnal az élen Baranya vármegye népes küldöttsége fogadta.²² A Pesti Napló kiküldött munkatársa az előkelőségek kapcsán azonban epésen megjegyezte: „A nemzetgyűlés tagjai nagyon csekély számban jöttek el, még Baranya vármegye képviselői sem voltak ott valamennyien és mindössze tizenkét nemzetgyűlési képviselő jelent meg²³ a mohácsi ünnepségen.”²⁴

A vendégek leventék és cserkészek sorfala között vonultak a felépítendő fogadalmi templom²⁵ helyéül kijelölt Szent György térre, ahol Mohács polgármestere, dr. Margittay Lajos köszöntötte az államfőt. A leendő szentély helyén a rendezők által felállított tábori oltárnál Zichy Gyula kalocsai érsek²⁶ – Tomori Pál négyszáz évvel későbbi utóda – megál-

dotta és megszentelte a fogadalmi templom alapkövét, majd tábori misét celebrált. Az érsek az evangélium elmondásakor rövid beszédet is mondott, melyben párhuzamot vont Mohács és Trianon között. Kiemelte, hogy „Istenbe vetett rendületlen hit nélkül és az azon alapuló összetartó hazaszeretet nélkül nincs és nem lehet nemzeti jövő, nem lehet feltámadás, hanem csak pusztulás.”²⁷ Az érseki misén a dízsátorban Cesare Orsenigo pápai nuncius mellett jelen volt további három magyarországi főpap is: Virág Ferenc pécsi,²⁸ Rott Nándor²⁹ veszprémi és Horváth Győző³⁰ kalocsai címzetes püspök. Rajtuk kívül helyet foglaltak még az elnökségben főispánok, városi és vármegyei törvényhatóságok küldöttei. A fővárost Sipőcz Jenő³¹ polgármester és a budapesti törvényhatósági bizottság különböző pártállású tagjai képviselték.³² Fejér vármegye nevében dr. Havranek József³³ alispán és dr. Jeszenszky Antal központi főszolgabíró, míg Székesfehérvár város közönségének képviselőiben Lipcsey Lajos helyettes polgármester és dr. Kisteleki Károly városi főügyész, Vida Elemér rendőrkapitány vettek részt az ünnepségen. Rajtuk kívül Leposa László rendőrfelügyelő és Noszlopy Gáspár huszárnagy vezetésével egy harminc fős díszruhas rendőr is érkezett Mohácsra, hogy a rendfenntartásban segítséget nyújtson a helyieknek.³⁴

Az érseki szentmisét követően az ünnepség főszónokának, Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszternek az emlékbeszéde következett. A kultuszminiszteri beszéd stílusában és tartalmában egyaránt nagyban hasonlított a Mohácsi Emlékkönyvbe³⁵ írt előszóhoz, melyet, mint a Magyar Történelmi Társulat elnöke publikált. A négyszáz évvel korábbi eseményeket kritikusan felidéző, történelmi keretbe illesztett beszéd kimondva kimondatlanul is párhuzamot vont Mohács és Trianon között. Mindkettőhöz az a Klebelsberg által „fajhibának” nevezett lappangó kór vezetett, mely időnként a magyarság sorsát nemzeti erényei ellenére is rossz irányba befolyásolta. Klebelsberg szerint erre volt példa a Mohács előtti időszak elhibázott bel- és külpolitikája, melynek logikus következménye lett a mohácsi csatavesztés. A 16. századi Török Birodalom lehengerlő katonai dinamikájáról és Európa passzivitásáról azonban nem tett említést, holott ezek a tényezők döntő mértékben járultak hozzá a csatavesztéshez. A szónok figyelemre méltó párhuzamot vont Tomori Pál kalocsai érsek és Tisza István miniszterelnök törekvései és politikai, katonai mozgásterének lehetőségei között. Mindkét személyt, mint a háború elkerülésének és a nagy összecsapás előli kitérésnek a szószólóját és következetes képviselőjét mutatta be. Ez a párhuzam az ünnepi beszéd szintjén minden bizonnyal hatásosnak bizonyult, de jegyezzük meg, hogy a két személy pozíciója és politikai mozgásterének között jelentős különbség volt, Tisza István javára. Klebelsberg külön kitért a magyar főpapság szerepére is. Hangsúlyozta, hogy a klérus színe-java hősi halálával a mohácsi síkon bizonyította be országa iránt érzett elkötelezettségét. Kritikusan vizsgálva Klebelsbergnek ezeket a gondolatait, megállapíthatjuk, hogy ez a megállapítása még akkor is helyénvaló, ha tudjuk, hogy főpapjaink 1526-ban egyúttal igen tetemes kiterjedésű birtokaikat is védték. Trianont – a korszakban szokásos párhuzamot megismételve – Mohácshoz fogható nemzeti szerencsétlenségnek nevezte a kultuszminiszter, de mindjárt két olyan motívumot is kiemelt beszédében, amelyek ebben a kilátástalan helyzetben is reménnyel tölthetik el a nemzetet. Az egyik ilyen az események nemzetnevelő hatása. Klebelsberg szilárdan hitte, s ennek beszédében hangot is adott, hogy csak hibáink feltárása és megismerése taníthat meg bennünket azok elkerülésére. A másik, amit a miniszter kiemelt, hogy a Mohács utáni évtizedekkel ellentétben – amikor török fennhatóság alá került és elpusztult az Alföld színmagyar vidéke – most az a Dunántúllal együtt megmaradt, s nem került idegen megszállás alá.³⁶

Miközben a mohácsi Szent György téren a fent leírt események zajlottak, és a fogadalmi templom megszentelt alapkövét elhelyezték, szentmisét celebráltak, s ünnepi szónoklatok hangzottak el, a várostól mintegy nyolc kilométerre található csatatéren, az úgynevezett Török-dombon is megemlékezést tartottak. Itt a négyszáz évvel ezelőtti csata katonai rész-

leteit idézték fel a jelenlévők. Hüsrev R. Gerede török követnek Aggházy Kamil³⁷ alezredes előbb a csata előzményeit, majd Gyalókey Jenő³⁸ ezredes az ütközet lefolyását ismertette, amit koszorúzás követett.³⁹

A Szent György téren elhangzott ünnepi beszédet követően a kormányzó és kísérete visszament a Duna partra, ahol a vendégek ismét hajóra szálltak. A Zsófia gőzös ezúttal a Csele-patak torkolatához szállította az előkelőségeket. Az ünnepségre összegyűlt közönséget különhajókon vitték a következő program helyszínére, a II. Lajos emlékére felállított Csele-patak menti emlékműhöz. A Turáni Társaság által szervezett megemlékezést annak védnöke, József Ferenc főherceg ünnepi köszöntője nyitotta meg, majd Pekár Gyula idézte fel a négyszáz évvel korábbi tragédia belpolitikai okait, a jól ismert magyar bűnt, az önző, torzsalkodó pártoskodást. A Török Birodalom lehengerlő katonai erejéről és az európai passzivitásról Klebelsberghez hasonlóan ő sem tett említést. Trianont Pekár is második Mohácsnak nevezte, s kérte az égiek közbenjárását ahhoz, hogy az új Magyarország által megkezdett konszolidáció sikeres legyen, „s a mai közéleti ingovány” ne rántsa vissza a nemzetet, mint azt tette négyszáz évvel ezelőtt.⁴⁰

A szónokok sorában ezt követően a Török Köztársaság budapesti követe, Hüsrev R. Gerede következett, akinek török nyelven elmondott beszédét Dzsevad Oszman követségi sajtótitkár fordította magyarra. A követ „Testvéreim!” megszólítással köszöntötte a jelenlevőket, majd így folytatta: „Az a tény, hogy én e nagy nemzeti ünnepélyre meghívást kaptam és mint a török köztársaság magyarországi követe politikai hátsógondolatoktól menten itt megjelentem, a két baráti nemzet történelme és nagy halottai előtt, erkölcsi kiengesztelődést jelent és bárki, bárhogyan is vélekedik erről, legyenek meggyőződve, hogy e nemes, lélekemelő kezdeményezés aranybetűkkel lesz megörökítve úgy a magyar, mint a török nép történelmében. [...] Megállapítható, hogy a két testvérnemzet közti ellentét mindig csupán politikai jellegű volt e korban. Amidőn az itt porladó magyar és török hősök emlékének mély hódolattal áldozok, lehetetlen meg nem emlékezni a magyar szabadságharc nagy hősről, II. Rákóczi Ferencről, akinek nemes hamvai sokáig pihentek török földben s akinek dicső emlékét kegyelettel őrzi ma is a török testvérnemzet.”⁴¹

A török követ beszédét fokozott érdeklődés és várakozás előzte meg. Igazi diplomáciai sikernek számított, hogy elfogadta a mohácsi meghívást. Ne feledjük el azonban, hogy ezt megalapozta az első világháborús közös fegyverbarátság és szövetségesi viszony is.

Beszédének közvetlensége, a két nép közti barátság hangsúlyozása, a bujdosó II. Rákóczi Ferenc és a magyarok szabadság iránti vágyának méltatása így inkább szólt az egykori világháborús szövetségesnek, és a sèvres-i majd a trianoni békékkel megalázott hajdani fegyvertársak egymásra utaltságának a mában, mint a négyszáz évvel korábbi történéseknek. A beszéd egyébként diplomatikusan óvatos volt és baráti, mentes a napi politikai aktualitásoktól. Maga a beszéd ténye és a török követ mohácsi jelenléte volt az, ami önmagában nemzetközi jelentőséggel bírt, bírhatott volna. A húszas években ugyanis egyáltalán nem volt megszokott és mindennapos tény, hogy egy sorsdöntő csatára győztes és legyőzött együtt emlékezzen, s nyújtson egymásnak békejobbot. A török követ mohácsi jelenléte és beszéde azonban mégsem került sem a hazai, sem pedig a nemzetközi érdeklődés középpontjába. Azt ugyanis alaposan háttérbe szorította Horthy kormányzónak a koszorúzáskor elmondott beszéde.

Hüsrev R. Gerede felszólalása után ugyanis következett a magyar államfő beszéde, amely elhangzásának pillanatában Béctől Prágáig, Belgrádtól Zágrábon át egészen Rómáig izgalomba hozta nemcsak a nemzetközi politikai közvéleményt, hanem magukat a külügyeket irányító vezető politikusokat is.

3. Horthy Miklós mohácsi beszéde – az ünnepségek folytatódnak

Miután Hüsrev R. Gerede török követ az ünneplő közönség éljenzésének közepette beszédét befejezte, a megemlékezés első része lezárult. A koszorúzások következtek. Elsőként Horthy Miklós, Magyarország államfője helyezte el az emlékművön a „II. Lajos király öfelsége és vitézei emlékének, Magyarország kormányzója” szalagfelirattal ellátott koszorút. És ekkor váratlan, a szervezőkkel vélhetőleg előzetesen nem tervezett dolog történt. Horthy ugyanis szakítva a koszorúzások megszokott forgatókönyvén – amikor a koszorúzó csupán néma főhajtással tiszteleg a megkoszorúzott emlék előtt – egy rövid, de politikailag jelentős üzenetet hordozó beszéd kíséretében helyezte el koszorúját az emlékművön. A számos vitát és nemzetközi visszhangot kiváltó rövid kormányzói beszédet az 1926. augusztus 31-én megjelenő lapok legtöbbje teljes terjedelmében közölte: „A négy-száz év előtti mohácsi tragédiát egyik nagy költőnk méltán nemzeti nagylétünk nagy temetőjének nevezte.⁴² A királlyal élén elveszett a magyarság színe-java, mártírhaltál halva akkor, amidőn a nyugati kultúra védelmében fegyvert ragadott, nyugat felé törő fajrokonai ellen. Egyenletlenség, belviszályok és a fegyelem teljes hiánya semmisítették meg nemzetünk erejét, rabszolgasorsra juttatva a nemzedékek egész sorát.

Hosszú, nehéz idők múltak el, amíg újra megindult a vérkeringés az ország megcsonkított, elernyedtt testében, és újra életre kelt a nemzet. Okulva a múltakon, a késő utódok mégis csak megérték azt, hogy még ily nagy bukás után is feltámadás követte a vigasztalan reménytelenséget.

Az egykori ellenségből jó barát lett. A két ősi rokonfaj közötti ellentétek elsimultak, és helyükbe lépett a megértő barátság és a kölcsönös rokonszenv. Attól a jó baráttól viszont, akivel oly soká fűzött össze minket a déli végeken a közös védekezés életbevágó érdeke, utóbb, sajnos mélyreható ellentétek választottak el. Hiszem és remélem, hogy itt is hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés.

Ma körünkben itt van a török nemzet képviselője is, és együtt érez velünk a visszaemlékezés nekünk oly szomorú perceiben. Meghajtom fejemet a király és hős harcosai emléke előtt, és leteszem mélyen érzett kegyelemem jeléül e koszorút.”⁴³

Horthy kormányzó koszorúzáskor elmondott beszéde minden bizonnyal óvatos meg-hökkenést válthatott ki a hallgatóságból, amit nyilvánvalóan akkor és ott mindenki palástolni igyekezett. Miközben a jelen lévő előkelőségek fegyelmезetten folytatták tovább az előre megtervezett programot, legtöbbjük már azt latolgathatta, vajon milyen külpolitikai indítékok húzódhattak meg a beszéd háttérében, s miként fogja kommentálni az államfő beszédét a hazai és a nemzetközi sajtó, s nem utolsó sorban a hivatalos politikai körök.

A megemlékező program tehát a tervezettek szerint a koszorúzásokkal folytatódott. A Habsburg főhercegek (József, Albrecht, József Ferenc) után Klebelsberg Kunó a kormány, Scitovszky Béla a nemzetgyűlés, Hüsrev R. Gerede a török követség, Jánky Kocsárd tábornok a honvédség, Lukinich Imre a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Múzeum, Domanovszky Sándor egyetemi tanár a Magyar Történelmi Társulat, Perényi Zsigmond a Magyar Nemzeti Szövetség és a mohácsi csatában elesettek utódainak nevében helyezett el koszorút. Majd az egyetemek, a vármegyék, a városok, az egyetemi ifjúság, a bajtársi szövetségek és a különböző társadalmi szervezetek, végül Mohács város polgármestere koszorúit következtek. A megemlékezés zárásaként a Hiszekegy eléneklését követően a kivonult csapatok díszmenetben elmasíroztak legfőbb haduruk előtt. Ezzel a hivatalos állami rendezvények befejeződtek. A kormányzó József főherceg társaságában kora délután vonattal visszautazott Budapestre, majd onnan autón Gödöllőre ment. Virág Ferenc pécsi püspök és Cesare Orsenigo pápai nuncius autón, míg a Budapestre tartó többi díszvendég hajókon hagyta el a Mohácsot.⁴⁴

Az emléknapi rendezvények azonban ezzel még nem zárultak le. A városban valóságos népünnepély vette kezdetét, majd este hét órakor lampionokkal feldíszített csónakok, és kisvártatva piros-fehér-zöld rakétajelzést követően három folyami őrnaszád, valamint az Erzsébet királyné gőzös jelent meg a Dunán. A mohácsi csata hősi halott csajkásaira három ágyúlövessel és a Dunába dobott harminc babérkoszorúval emlékeztek a késői utódok.⁴⁵

4. A mohácsi beszéd külpolitikai előzményei

Az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés,⁴⁶ majd az 1920–21 folyamán Prága, Belgrád és Bukarest között megkötött konstruktív együttműködésről szóló konvenciók, az úgynevezett kisantant szerződések, Magyarországot teljes külpolitikai karanténba kényszerítették. A kisantant – melynek gondolata már az első világháború alatt megszületett – egyértelműen azzal a céllal szerveződött, hogy a szerződő felek főként a vesztes Magyarországgal szemben összehangolják politikai és katonai törekvéseiket, fenntartsák a Trianonban kialakított status quot, megakadályozzák a magyar revíziós törekvéseket, valamint minden Habsburg restaurációs kísérletnek elejét vegyék.⁴⁷ A kisantant szorításával szemben a magyar külpolitika meglehetősen csekély mozgástérrel⁴⁸ rendelkezett. Ennek ellenére a húszas évek első felében mégis sikerült előbb a teljes jogú népszövetségi tagság,⁴⁹ majd a népszövetségi kölcsön⁵⁰ elérése. Az óvatos lépésekkel operáló és sikereket is elkönyvelő magyar külpolitika számára éppen ezért a legrosszabbkor jött az 1925. december közepén kirobbant és nemzetközi botrányá dagadó frankhamisítási ügy.⁵¹ A botrány azonban megerősítette azt a külpolitikai koncepciót, hogy eredményes revíziós politikát csakis nagyhatalmi támogatással és tárgyalásos úton lehet elérni, s a kalandor vállalkozások nemhogy sikert nem hozhatnak, hanem tovább ronthatják Magyarország nemzetközi megítélését.

A magyar külpolitika a fenti felismerésből adódóan legfőbb céljaként egyrészt a nagyhatalmi támogatás elnyerését, másrészt pedig az ország körül feszülő kisantant gyűrű gyengítését, illetve annak eseteleges szétfeszítését jelölte ki lehetséges külpolitikai alternatívaként. Ezek a célok világosaknak tűntek ugyan, de azok megvalósításának és elérésének mikéntjében már kevésbé volt konszenzus. A kérdés ugyanis úgy merült fel, hogy nagyhatalmi támogatás hiányában a kisantant szétfeszítését célzó próbálkozásoknak mennyiben van realitásuk, s érdemes-e nagyhatalmi támogatás nélkül a kisantant valamelyik államával szemben a siker minimális reményével külpolitikai akciót kezdeményezni? A feltett kérdésre markánsan három lehetséges válasz kínálkozott: a kivárás és az egyoldalú, a kockázatot magában hordozó magyar lépések kerülése mindaddig, amíg a nagyhatalmi helyzet Budapest számára kedvezőre nem fordul; az aktív, kezdeményező külpolitika akár nagyhatalmi háttér nélkül is; törekvés a nagyhatalmi támogatás elnyerésére, de közben a kínálkozó lehetőségeknek a nemzetközi körülmények függvényében történő kihasználása.

Az 1920-as évek közepén az elsőként említett külpolitikai koncepciót a magyar diplomácia politikai irányítói, a külügyminiszter állandó helyettesei – akik egyben a Külügyminisztérium vezértitkárai (secrétaire général)⁵² is voltak – Kánya Kálmán⁵³ és Khuen-Héderváry Sándor⁵⁴ képviselték. A Khuen-Héderváry – Kánya-féle magyar külpolitika a „türelmes várakozás” álláspontját vallotta, s nagyhatalmi támogatás hiányában ellenzett minden olyan külön akciót, amely egyoldalú magyar lépéssel kívánta volna a kisantant blokkját szétfeszíteni. Az ilyen jellegű kezdeményezéseket nem preferálták, s azokat a nagyhatalmi helyzet megváltozásának esetén tartották csak elképzelhetőnek. A második alternatívát egyrészt a húszas évek elején a külügyi szolgálatba lépett új diplomáciai elit egy része, másrészt az ellenzékben politizáló „fajvédők” képviselték. A két csoport elkép-

zelései és mozgástere azonban jelentős különbségeket mutatott. Az előbbieket nagyban kötötték a külügyi kormányzat politikai instrukciói és a velük szemben elvárt lojalitás, míg a radikálisabb elveket képviselő ellenzéki politikusok törekvéseit ez nem korlátozta. Utóbbiak élesen kritizálták az általuk túlzottan is alkalmazkodónak és beilleszkedőnek titulált hivatalos magyar külpolitikát és annál sokkal aktívabb fellépést sürgettek. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy külpolitikai nézeteiket belpolitikai helyzetük és pozícióik is nagyban befolyásolták.⁵⁵ A harmadikként felvázolt külpolitikai törekvést az 1920-as években a magyar politika legmeghatározóbb személyisége, Bethlen István miniszterelnök képviselte. Bethlen tevékenysége ugyanis nem csupán a belpolitikai élet irányítására korlátozódott, hanem a külpolitikára is jelentős befolyással bírt.⁵⁶ Bethlen számára már a húszas évek első harmadában egyértelművé vált, hogy Trianon részleges revízióját Magyarország csak nagyhatalmi támogatással érheti el. Ennek a feltételei azonban ekkor még nem voltak adottak. A magyar revíziós törekvéseket ugyanis a húszas évek közepén egyetlen győztes nagyhatalom sem támogatta. Ezért a bethleni külpolitika addig, amíg az európai viszonyok Budapest számára kedvezően nem alakultak, az óvatos kivárás álláspontjára helyezkedett. Bethlen ezt úgy fogalmazta meg, hogy „Magyarország számára az egyetlen lehetséges külpolitika a türelmes várakozás.”⁵⁷ Ez azonban egyáltalán nem jelentett számára külpolitikai passzivitást. Miután a külpolitikai játéktérteret felfogása szerint „a körülmények alakítják”⁵⁸ ezért Bethlen a külpolitikai mozgástér kis lépések, kis eredmények útján történő bővítését tekintette realitásnak.

E három külpolitikai alternatíva természetesen nem egymástól függetlenül, hanem egymás mellett létezett és a mindenkori nemzetközi helyzet függvényében alakult. Az 1920-as évek közepén a szerencsétlen kimenetelű frankhamisítási ügy nehéz politikai terhének árnyékában azonban a magyar külpolitika számára egy új lehetőség kínálkozott: a Magyarország és Jugoszlávia⁵⁹ közötti megegyezés, amely akár a kisantanton történő réstörés sikerével is kecsegtethetett.

4.1. A magyar–jugoszláv közeledés

Magyarország külpolitikai lehetőségeit az 1920-as évek közepén kedvezően befolyásolhatta az a tény, hogy Jugoszláviának legtöbb szomszédjával – Olaszország, Görögország, Románia, Bulgária – komoly területi és hatalmi konfliktusai voltak, amelyeket ugyan diplomáciai úton próbáltak a felek kezelni, de ezek az ellentétek Belgrád külpolitikai pozícióit jelentős mértékben gyengítették. Ráadásul a legmélyebben gyökerező olasz–jugoszláv ellentét során Belgrád nem számíthatott kisantant szövetségeseinek támogatására, hiszen Prága és Bukarest egyaránt fontosnak tartotta a Rómához fűződő jó viszony ápolását. Ezért Jugoszlávia számára a Magyarországgal történő esetleges megegyezés azt jelenthette, hogy legalább az egyik szomszédjával szemben biztosítani tudta volna magát, s legalább északi határai felől tehermentesül. Nagyobb mozgásszabadságot biztosítva ezzel mind a belgrádi bel-, mind külpolitika számára.⁶⁰

A magyar–jugoszláv tárgyalások az angol külügy jóindulatú támogatását is élvezve, valamint az olasz diplomácia tudtával,⁶¹ 1926. március 15-én, a Népszövetség közelgő ülészakát kihasználva Bethlen István magyar miniszterelnök, Walko Lajos⁶² magyar külügyminiszter és Momcilo Ninčić⁶³ jugoszláv külügyminiszter részvételével kezdődtek meg Genfben.⁶⁴ Bethlen már az első megbeszélésen sikerrel könyvelhette el, hogy jugoszláv partnere nem zárkózott el egy kétoldalú, és a másik két kisantant országra ki nem terjedő megállapodás gondolata elől.⁶⁵ Tudomásul véve egyben azt is, hogy „[...] Magyarország nehezen vehetne részt egy közép-európai Locarno-szerű⁶⁶ megegyezésben [...]”⁶⁷

Bethlen a Ninčićtyel folytatott genfi tárgyalásairól a magyar országgyűlésben is beszámolt.

molt. Konkrétumokat értelem szerűen nem mondott, de világos jelét adta a két ország közti közeledésnek: „Örömmel állapítottam meg, hogy nemcsak a magyar, de a jugoszláv kormányt is az a nézet és óhaj hatja át, hogy a két állam közt barátságos viszony létesüljön, és ennek érdekében minden akadályt elhárítson.”⁶⁸ Hasonlóan nyilatkozott Ninčić is, amikor a Pester Lloyd⁶⁹ újságírójának a kérdésére „[...] azon óhajának adott kifejezést, hogy [az a szándéka, hogy] a Magyarország és Jugoszlávia közti viszony bizalmasabbá és barátságosabbá váljon.”⁷⁰

A Genfben megkezdett tárgyalások áprilisban, Belgrádban folytatódtak, s ennek során mindkét fél több gesztus értékű, mondhatni baráti és jóindulatú nyilatkozatot is tett a másik irányába. A két ország közti közeledés szükségességéről és a jószomszédi kapcsolatok fontosságáról Bethlen és Ninčić egymás sajtójának is nyilatkozott. 1926. május–június folyamán pedig a két országnak számos szakpolitikai – kölcsönös jogsegély, politikai bűnösök kiadatása, határ menti közlekedés szabályozása, zágrábi és szabadkai magyar, valamint a szegedi jugoszláv konzulátusok megnyitásnak lehetősége, kereskedelmi szerződés stb. – kérdésben sikerült megállapodnia.⁷¹ Nem vitás azonban, hogy miközben ezek fontos szakpolitikai egyezmények voltak, igazi nagypolitikai áttörést nem jelenthettek.

Erre 1926. június végén Hory és Ninčić négyszemközti találkozásán, Bledben került sor, ahol a belgrádi magyar követségről hamarosan más állomáshelyre⁷² távozó Hory annak érdekében kereste fel Ninčićtyet, hogy a protokoll szabályok mellőzésével elköszönjön tőle. Hory visszaemlékezéseiben így emlékezett meg a találkozóról: „Már Bledbe való érkezésem napján sikerült is vele [Ninčićtyel] találkoznom a Toplitiz Szállodában. Délután együtt úszkáltunk a bledi tóban. E fesztelen, közvetlen hangulatú együttlét folyamán alkalmam volt vele hosszú, bizalmas politikai megbeszéléseket folytatni. Utolsó beszélgetésünk alkalmával – miután eszmecserénk legbizalmasabb módon való kezelését kérte – spontán kijelentette, hogy hajlandó volna velünk [úgy mint Magyarországgal] *barátsági és kölcsönös megnemtámadási szerződést kötni.*”⁷³ [kiemelés az eredeti szövegben] Hory Ninčić üzenetét azonnal továbbította Budapestre, ahol intézkedés történt annak érdekében, hogy a jugoszláv ajánlat hivatalosan is megerősítésre kerüljön. Ninčić a magyar fél legnagyobb diszkrécióját kérve, a belgrádi magyar követség ideiglenes vezetőjének, Wodianer Andornak⁷⁴ 1926. július 13-án ismételte meg ajánlatát, melyben Magyarország és Jugoszlávia között egy olyan jellegű megállapodás megkötését javasolta, amelynek alapja lehet akár az 1921-es csehszlovák–osztrák,⁷⁵ akár valamilyen más szerződés is. Azt, hogy az 1925-ös locarnoi egyezményhez hasonló tartalmat adjanak e a szerződésnek a felek, a javaslat nyitva hagyta.⁷⁶

A témával foglalkozó történészek előtt ma is vita tárgyát képezi, hogy Ninčić, aki az ügyben teljes diszkréciót kért, mennyire gondolta, gondolhatta komolyan azt, hogy a tervezett magyar–jugoszláv megállapodásról nem kíván előzetesen egyeztetni a kisantant másik két államával. Érvek pro és contra egyaránt felsorolhatók, s mindkét alternatíva mellett komoly indokok is felsorakoztathatók.⁷⁷ Egy dolog azonban bizonyosnak látszik. Nevezetesen az, hogy a Ninčić-féle ajánlat július 13-i megismétlését követően mintha megtorpan- tak volna a további tárgyalások. Véltetően nem arról lehet szó, hogy valamelyik fél meg- gondolta volna magát, hiszen a megállapodás mind a magyar, mind a jugoszláv fél számára kívánatos volt. Inkább az állhat a háttérben, hogy Magyarország sem a csehszlovák–osztrák, sem a locarnói formulákat nem tartotta magára nézve elfogadhatónak, s azoknál Ma- gyarország számára kedvezőbb feltételeket szeretett volna elérni. Belgrád viszont az 1926 nyarára kialakult, egyre inkább elszigetelődő nemzetközi helyzetét látva joggal tartott, tarthatott attól, hogy egy Prága és Bukarest számára elfogadhatatlan, ráadásul a velük való konzultáció nélkül megkötendő magyar–jugoszláv megállapodás aláírásával elveszíti a kisantant országok támogatását.

Ebben a helyzetben hangzott el 1926. augusztus 29-én Horthy Miklósnak, Magyarország kormányzójának a középkori Magyar Királyság bukásához vezető tragikus kimenetelű mohácsi csata 400. évfordulóján elmondott és a fentiekben már ismertetett beszéde.

5. A kormányzó mohácsi beszédének hazai és nemzetközi visszhangja a korabeli sajtóban

5.1. A magyarországi reakciók

Az országos napilapok – mint ahogyan az a fentiekben részletesen bemutatásra került – meglehetősen részletesen beszámoltak az 1926. augusztus 29-i mohácsi ünnepségekről, s legtöbbjük szó szerint idézte a koszorúzáskor elmondott kormányzói mondatokat. Ennél többre, nevezetesen Horthy Miklós beszédének elemző kommentálására azonban csak kevés újság vállalkozott. Az elsők között volt a Pesti Hírlap és a Népszava, amelyek már augusztus 31-én kísérletet tettek arra, hogy a beszéd mögött rejlő politikai törekvéseket és külpolitikai szándékot megfejtsék.

A Pesti Hírlap tudósítója kiemelte, hogy a kormányzó kijelentéseit rendkívül nagy fel-tűnés, érdeklődés és figyelem fogadta, s már a jelenlevő politikusok körében is szinte azonnal megkezdődtek a találgatások annak háttéréről. Annak ellenére, hogy a nyári szabadságolások miatt érezhető volt a politikai „uborkaszünet”, a lapnak mégis sikerült értesü-léseket szereznie kormánypárti, ellenzéki és gazdasági körökből. Előbbiek nagyon vissza-fogottan nyilatkoztak az államfői kijelentésekről, s óvtak attól, hogy „[...] eredeti értelmén túlmenő jelentőséget tulajdonítsanak [a beszédnek] mert a déli szomszédra vonatkozó passzus nem sokkal haladja túl azokat a korábban elhangzott hivatalos nyilatkozatokat, amelyek a keleti, illetve északi szomszédainkkal való megértés és barátság szükségességét hangoztatták.”⁷⁸ Ezzel mintegy igyekeztek tompítani a beszéd okozta konsternációt.

Ezzel szemben az ellenzék egészen másképp értelmezte a kormányzói beszédet, s annak a véleményüknek adtak hangot, hogy az államfő nyilatkozata mögött mindenképp a hivata-los magyar külpolitikai vezetés megváltozott külpolitikai koncepciója áll, amely új irányt szabhat Magyarország külpolitikai célkitűzéseinek. A demokrata és radikális párti ellenzé-ki körök egyenesen „jugoszláv orientáció”-nak minősítették a beszédet, s melegen üdvö-zölték a vélt külpolitikai fordulatot, amely véleményük szerint az ország belpolitikai be-rendezkedésére is hatással lesz.⁷⁹ Az ellenzéki megnyilatkozásokból egyrészt az tükröző-dik, hogy politikusaik külpolitikai téren kevésbé voltak felkészültek, másrészt pedig a ma-guk ideológiai sémái mentén gondolkodva, nem utolsó sorban belpolitikai érdekeiktől ve-zérelve a kisantant orientációt, mint lehetséges külpolitikai törekvést hangoztatták és tá-mogatták. Azt azonban egyikük sem érzékelte, hogy a beszéd éppen Belgrádot hozta nehéz helyzetbe. Mentségükre legyen mondva, hogy ezt nemcsak ők nem ismerték fel, hanem általános külpolitikai iskolázottság hiányában a magyar politikai elit jelentős része sem.

Részben hasonlóan kommentálták a beszédet a magyar gazdasági körök is, csak ők nem politikai, hanem gazdasági szempontból üdvözölték azt. Kiemelték, hogy „[...] érdekeink Jugoszláviával ütköznek a legkevésbé s gazdasági és kereskedelmi téren a Jugoszláviával való kapcsolat kimélyítése sokkal könnyebb mint a kisantant másik két államával.” Hang-súlyozták és szorgalmazták továbbá a Jugoszláviával kötendő kereskedelmi szerződés mi-nél előbbi megkötésének szükségességét.⁸⁰

A Pesti Hírlap „jól informált helyről”, azaz minden bizonnyal kormányzati körökből származó forrásokból ezzel szemben azt is tudni vélte, hogy a Horthy által elmondottak ugyan jelentőségteljesek, „[...] de nem szabad túl messzemenő kombinációkat fűzni hoz-zájuk.” A Pesti Hírlap mindamellett kiváló információkkal rendelkezett, hiszen pontos ismeretei voltak a hónapok óta tartó, de a széles közvélemény előtt mégsem publikus ma-

gyar–jugoszláv tárgyalásokról, melynek utolsó fordulóját 1926 szeptemberére⁸¹ időzítették a felek. Természetesen nem a Ninčić-féle ajánlatról van itt szó, hanem azokról a tervezett szakpolitikai megállapodásokról, amelyek 1926 tavaszától folyamatosan zajlottak a felek között. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a lap még azt is tudni vélte, hogy a tárgyalások során a trianoni békeszerződésből adódó, még nyitott kérdések tisztázása mellett elsősorban kereskedelmi és tarifális ügyek várnak lezárásra. Ebben a relációban értelmezte a Pesti Hírlap a kormányzói beszédet, s ennek ismeretében vonta le következtetésként, hogy „[...] túlzottnak kell [...] tartani azokat a kombinációkat, amelyek azt sejtik, hogy befejezett tények vannak a háttérben és a magyar külpolitikának teljes megváltozása várható.”⁸²

Megjegyzendő, hogy a kereskedelmi szerződések ügyében nemcsak Jugoszláviával, hanem a kisantant másik meghatározó tagjával, Csehszlovákiával is folyamatos és előrehaladott tárgyalásokat folytatott a magyar kormány. Köszönhető volt ez minden bizonnyal annak is, hogy a külügyi tárcát 1925. március 5-től 1930. december 9-ig az a hazai és nemzetközi pénzügyi körökben is jól ismert Walko Lajos irányította, aki 1922. június 16-tól 1926. október 15-ig kereskedelemügyi miniszterként komoly szerepet vállalt a rendszer külföldi kölcsönnel történt pénzügyi stabilizációjában is. A magyar-csehszlovák tárgyalások, amelyek a prágai magyar ügyvivő és a csehszlovák külügyminiszter között folytak, 1926. augusztus végére jelentős kereskedelmi eredményeket hoztak. A tárgyalási folyamatban augusztus végén ugyan szünet állt be, de a két fél között megállapodás született az 1926. szeptember 4-től bevezetendő legnagyobb kedvezményes kereskedelmi megállapodás ügyében.⁸³ Mindezt szakpolitikai szinten jelentős előrelépésként kell értékelni, hiszen a Prága és Budapest közötti korábbi rendkívül fagyos viszonyt legalább gazdasági és kereskedelmi oldalon sikerült oldani és reális esélyt teremteni a legnagyobb kedvezmény elve alapján történő hivatalos megállapodásra. Ez pedig Prága korábbi álláspontjához képest jelentős előre lépésnek számított. Nagypolitikai szinten azonban mindez egyáltalán nem volt elmondható. Prága és Budapest között ugyanis Trianon következményeként kibékíthetetlen ellentétek feszültek.

Az 1926. augusztus 31-én megjelenő országos és megyei napilapok már kormánypárti képviselői nyilatkozatokat is közöltek a kormányzói beszédéről. Megszólaltak többek között az ünnepségen személyesen részt vevők közül Scitovszky Béla, a nemzetgyűlés elnöke, valamint Platthy György,⁸⁴ a külügyi bizottság tagja, Szabóky Jenő⁸⁵ és Szily Tamás⁸⁶ képviselők.

Scitovszky árnyaltan és tényszerűen fogalmazott, amikor úgy nyilatkozott, hogy „A kormányzó úr kijelentésének, tekintettel arra, hogy az államfő ajkáról hangzott el, igen nagy politikai jelentősége van.”⁸⁷ Platthy és Szabóky nemzetgyűlési képviselők ennél konkrétabb következtetéseket vontak le, s mindketten határozottan kiálltak a kormányzói beszédből általuk kiolvasott, s mindkettőjük részéről régóta szorgalmazott magyar–szerb közeledés mellett. Platthy szerint „Néhány kilométerre, a szerb határtól végre egy aktív lépés történt a szerb–magyar orientáció felé és most várjuk a visszhangot.”⁸⁸ Szabóky véleményét úgy összegezte, hogy „Már az első nemzetgyűlésen erős volt a hangulat a szerb orientáció mellett. A parlamentnek egy csoportja kirándulást is tervezett Belgrádba, ezt a tervet azonban Rakovszky István Habsburg-érdekből megghiúsította. A kormányzó mai kijelentését öröndetes eseménynek tartom és remélem, hogy a kormány végre szakít a teljes külügyi tartózkodás politikájával és elhatározza magát a mi helyzetünkben legtanácsosabb szerb orientáció mellett.”⁸⁹ A nevezett nemzetgyűlési képviselők minden bizonnyal az általános közhangulatot tolmácsolták nyilatkozataik során, amelyek azonban így, ebben a formájukban nem feltétlenül találkoztak a hivatalos magyar külpolitika álláspontjával.

A megszólalók közül a leginformáltabbnak a kormánypárti Szily Tamás képviselő tűnt, aki a következőket nyilatkozta: „Bethlen és Nincsic (helyesen: Ninčić) múlt évi genfi

tanácskozása óta úgyszólván a levegőben van a szerb orientáció gondolata, amely az összes lehetséges utódállam-orientációk körül reánk nézve a legelőnyösebb. Rendkívül érdekes, hogy a mohácsi ünnepekre nem hívták meg a diplomáciai testületet és így a Jugoszláv követséget sem, amelynek ez a mellőzés – teljesen beavatott helyről szerzett értesülésünk szerint – annál rosszabbul esett, mivel Jugoszlávia annak idején meghívta Magyarországot a mohácsihoz hasonló rigómezei ünnepekre.⁹⁰ A kormányzó mohácsi beszédét beavatott körök jó előre nagy eseménynek jósolták és ennek tulajdonítható, hogy a mohácsi ünnepekre leutazott a jugoszláv követség egyik tisztviselője is, akinek jelentése alapján az államfő szenzációs beszéde bizonyára meglepedést fog kelteni jugoszláv hivatalos körökben és kiindulópontjául szolgálhat a kormánypárt nagy többsége által örömmel üdvözölt magyar–szerb orientációnak.⁹¹ Szily képviselő nyilatkozatát azonban óvatos forráskritikával kell kezelni. A képviselőnek minden bizonnyal nem lehetett tudomása a Ninčić-féle ajánlatról, csak a két ország között folyó szakpolitikai egyeztetéseket ismerhette. A magyar–szerb orientáció említésekor tehát erre gondolhatott. Természetesen a nyilatkozó képviselő tudott arról, hogy a magyar és a jugoszláv fél között egészen magas – miniszterelnöki és külügyminiszteri – szinten már hónapok óta folynak tárgyalások Genfben. A részletekről azonban minden bizonnyal nem lehettek értesülései. Így a Genfben folytatott magyar–jugoszláv tárgyalások tényét összefüggésbe hozhatta a mohácsi beszéddel, s e kombináció eredményeként szűrte le megállapításait, s üdvözölte a magyar–szerb közeledést. Az azonban neki is feltűnt, hogy a mohácsi ünnepekre nem hívták meg a jugoszláv diplomáciai testület tagjait. Erre tényszerű magyarázatot azonban nem talált. Arra azonban forrásértékkel bír a nyilatkozata, hogy a beszédet a kormányzó nem rögtönözte, hanem az minden bizonnyal előre egyeztetett volt.

A magyar kormányzathoz közeli források egyébként nagyon visszafogottan kommentálták a kormányzói beszédet. Ezt látszik alátámasztani az a lapvélemény, amely a kormány félhivatalos esti lapját idézi a kormányzói beszéddel kapcsolatosan: A kormányzói „[...] kijelentésnek nagy politikai jelentősége van, de [...] messzebbmenő kombinációkat nem kell ehhez a kijelentéshez fűzni, mert a kormányzó csak bizonyos történelmi tényeket hozott közelebb a mai korhoz. [...] a Jugoszláviával az utóbbi hónapokban folytatott tárgyalások során nemcsak a békeszerződésből folyó kérdések merültek föl, hanem a kereskedelmi, tarifális és más irányú kérdések is, de megállapítható, hogy mind e kérdéseknél a legteljesebb mértékben a kölcsönös megértés lépett előtérbe. Ilyen előzmények után tette meg a kormányzó kijelentését, de [...] túlzottnak kell tartani azokat a kombinációkat, amelyek máris Középeurópa képének megváltozásáról beszélnek, vagy azt sejtetik, befejezett tények vannak a háttérben és a magyar külpolitikának teljes megváltozása várható.”⁹² A fenti idézet két lényeges momentuma, hogy egyrészt a kormányzói beszéd nem rögtönzésen alapult, másrészt pedig nem jelentette a magyar külpolitika irányváltását.

A visszafogottan óvatos és mértéktartó kormányzati kommuniké ellenére a magyar sajtó a magyar–jugoszláv közeledés lehetőségét elemezve, a szokásos gyenge külpolitikai iskolázottsága jegyében vad külpolitikai találgatásokba kezdett. Álljon itt erre két példa, mely egyben tanulságos láttelepe a közvéleményt befolyásolni tudó lapszerkesztők és újságírók meglehetősen hiányos külpolitikai gondolkodására: A Pesti Hírlap cikkírója szerint „Államfők hasonló, nagy horderejű kijelentései sohasem hangozhatnak el következmények nélkül. [Ezek a szavak] egy új magyar külpolitika enunciaciója [kinyilatkoztatás, nyilatkozat] gyanánt mondták el. A kormányzónak ez a rövid néhány mondata olyan lehetőségeket tár az évek óta bizonytalanul kísérletező magyar külpolitikai törekvések elé, amelyeknek megvalósulása az egész mai Közép-Európa politikai átcsoportosítását, Magyarország államközi reaktiválását és a hatalmi konstellációkba való bekapcsolódását jelentheti.”⁹³ A Pesti Napló 1926. szeptember 5-i vezércikke is hasonlóan értelmezte a kormányzói beszé-

det. Horthy történelmi utalásaira reagálva, részletesen, több hasábon keresztül mutatta be a magyar–szerb történelmi kapcsolatokat, s meglepő módon arról értekezett, hogy ha a szerb–horvát megbékélés sikeres volt [?] akkor a magyar–szerb együttműködésnek is ilyennek kell lennie: „A szerb... ezerévi gyűlölködés után, megbékélt a horvátal s létrehozott egy új, nagy királyságot. Ha meg tudna békélni a magyarral is, – tisztán a jól felfogott érdek alapján – e két vitéz nép együttműködése Európa egyik leghatalmasabb politikai tényezőjét teremthetné meg.”⁹⁴

A magyarországi ellenzék részéről a kérdésben a Gömbös Gyula vezette Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (Fajvédő Párt) is véleményt formált. Gömbös az 1926. szeptember 9-i pártvacsorán elhangzott beszédében üdvözölte a jugoszláv orientációt, amelyben saját politikai álláspontját látta igazolni. Felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy ő „[...] már évekkel ezelőtt hangoztatta, hogy Rómába Belgrádon keresztül vezet az út.” Egyben kiemelte, hogy „Nem tudja, hogy a magas helyről [értsd kormányzói körökből] elhangzott nyilatkozat mögött [magyar külpolitikai] akció van-e, de örömmel üdvözli, akár van, akár nincs.”⁹⁵

5.2. A mohácsi beszéd nemzetközi visszhangja

5.2.1. A szerb–horvát lapvélemények

A kormányzói beszédről az első külföldi reakciók vegyesek és mértéktartóan óvatosak voltak. A mohácsi megemlékezésről és az ott elhangzottakról a szerb lapok már augusztus végén részletes tudósítást közöltek. Annak bővebb kommentálását azonban csak későbbre ígérték, s nem bocsátottak részletesebb elemzésbe. Csupán azt emelték ki, hogy a beszéd a magyar–jugoszláv közeledés irányába ható lépésként értékelendő. A Belgrádban napi rendszerességgel megjelenő Pravda ezen kívül még fotót is közölt Horthy Miklósról.⁹⁶

A Zágrábban megjelenő lapok kivétel nélkül rövidítve ugyan, de ismertették Horthy beszédét, s annak magyarországi fogadtatását. Egyelőre azonban nem értékelték azokat, s csak későbbre ígértek részletesebb elemzést. Szükszavúan csupán annyit jegyeztek meg, hogy a beszéd „egészen váratlanul jött” amit összességében rokonszenvvel fogadtak Jugoszláviában, s azt a magyar külpolitika új orientációjaként értelmezték.⁹⁷ Ezekből az első lapinformációkból azt a következtetést lehet levonni, hogy a belgrádi és a zágrábi tudósítók sem voltak jobban informálva a helyzetről, mint budapesti kollégáik.

Az 1926. szeptember elején megjelenő külföldi tudósítások, amelyeket a magyarországi napilapok – az MTI híradásait szinte szó szerint átemelve – részletesen ismertettek, már árnyaltabban foglalmaztak a kormányzói beszédről. Ezek közül a sajtóvisszhangok közül is kiemelkednek a jugoszláviai reakciók.

A mohácsi kormányzói megnyilatkozást szerb részről elsőként a belgrádi Pravda ismertette részletesebben „Új magyar politika” címmel megjelent írásában. A lap egyrészt örömének adott hangot, üdvözölte Horthy szavait, s a szerb fél fogadókészségét hangsúlyozta, amikor ezekkel a szavakkal kommentálta a mohácsi beszédet: „Államunk kész a békére és a jószomszédság politikáját őszintén fogja gyakorolni, ha Magyarország az új viszonyokba teljes szívéllyességet visz bele [...]” Kiemelte ugyanakkor, hogy mindez csak akkor valósulhat meg, ha Magyarországon „[...] archívumba kerül mindaz, amit a dzsentrik és ébredők⁹⁸ csináltak.” A belgrádi lapmegjegyzés tehát nem rejtette véka alá azon szerb álláspontot, mely szerint akkor és csak akkor lehet szó béküléstről és közeledésről, ha Magyarország őszintén és igazán akarja azt, s ezt a magyar kormány tetteiben is igazolja. Azaz felhagy revíziós törekvéseivel, s megszabadul azoknak a politikai szervezeteknek a ballasztjaitól, amelyek ennek szószólói és aktív képviselői. A Pravda cikkírója kormányzati forrásokra hivatkozva mindezt így kommentálta: „A szomszéd fővárosban [Budapest] a bosszú

politikája uralkodott sokáig, de mi azt hisszük, hogy a magyarok szakítottak ezzel, amidőn Horthy kormányzó száján keresztül a kibékülés ígét ejtették ki. Egyedül ezen az alapon lehet becsületesen és őszintén rendezni viszonyainkat. És ha ez így lesz, államunk kormányának nincs oka arra, hogy ne járuljon hozzá az északi határon levő viszonyok rendezéséhez. Ha ez a Magyarország, amely kiengesztelődést akar, egy egészen új Magyarország, a bosszútörekvésekkel telt különböző forradalmi szervezetek ballasztja nélkül, akkor kormánynak komolyan munkához kell kezdeni, hogy a mi dunai vidékeinken az államok egy külön blokkja alakuljon, amelynek meg lesz a maga Locarnója.”⁹⁹ A belgrádi lapok tehát már-már egyfajta olyan „balkáni Locarno” lehetőségét is felvetették, amelyben – az 1925-ös német példa alapján – a magyar–szerb együttműködésért cserébe, Magyarország garanciákat adna a déli, jugoszláviai határainak sérthetetlenségére. Mindez azonban aligha lehetett több hiú ábrándnál, hiszen a magyar külpolitikai gondolkodásban ilyen garancia nyújtásának a lehetősége fel sem merült.

A legnagyobb példányszámban, Zágrábban megjelenő horvát napilap, az Obzor [Szemle vagy Figyelő] szerint a kormányzói kijelentést leginkább az ipari és kereskedelmi körök fogadták örömmel.¹⁰⁰ A magát független demokrata lapnak definiáló zágrábi Rjecs [Szó] szerint a jugoszláv–magyar jó viszony igazi akadályai a magyar revíziós illúziókban keresendők. Nevezetesen az a Magyarországon uralkodó felfogás, amely szerint „Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia gonosztevők módjára kirabolták Magyarországot.” A lap rámutatott továbbá arra is, hogy ezek mögött a magyar kezdeményezések mögött az a törekvés áll, melynek célja, hogy „[...] megingassa a kisantant frontját. A magyarok meg akarják akadályozni a jugoszláv akciószabadságot a többi utódállammal [értsd ez alatt a kisantant többi államát] szemben. Ez szuggerálta a szerb orientáció gondolatát. Nyilvánvaló, hogy ez a szándék nem hozható össze a mi érdekeinkkel. A Horthy Magyarországgal való megegyezés politikája veszélyeztetné a békét.”¹⁰¹ A Rjecs tehát nem horvát, hanem közös délszláv álláspontra helyezkedett, s fogalmazta meg azon véleményét, hogy a beszéd mögött véleményük szerint a magyar külpolitika kisantantot szétbomlasztó törekvése áll.

Hasonlóan fogalmazott és hűvös hangot ütött meg a kormányzói beszéddel kapcsolatosan a jugoszláv távirata iroda, az Avala-hírügynökség is.¹⁰² A zágrábi sajtó mellett tehát a belgrádi hírügynökség is úgy értékelte a mohácsi beszédet, hogy az nem a közeledésnek, hanem éppen ellenkezőleg, Jugoszláviát a kisantant szövetségeseitől leválasztani akaró magyar politikának az eszköze.

A zágrábi Morgenblatt [Reggeli Újság] emellett azt is kiemelte, hogy Horvátország fenntartással fogad minden magyar–szerb közeledési kísérletet, s nem támogatja egy esetleges jugoszláv–magyar antant gondolatát. Ilyen együttműködést csak Jugoszlávia vezetésével tudna elképzelni, s kizárta a magyar vezetésű Duna-konföderációnak minden lehetőségét. Hitet tett a kisantant mellett, mely a húszas évek elején főképp a „magyar veszedelem” ellen alakult meg.¹⁰³ A felsorolt és a hivatalos körökhöz közel álló szerb–horvát lapvélemények alapján az a következtetés vonható le, hogy azok a mohácsi beszéd valós délszláv visszhangjai voltak, melyek aztán a másik két kisantant ország sajtójában is visszaköszöntek. Ilyen értelemben a teljes kisantant véleményét tükrözték.

A fent idézett sajtóreakciókkal szemben a zágrábi Radical a horvát szeparatista álláspontot képviselve sokkal békülékenyebb hangot ütött meg. A kormányzói beszédet a lap „valósággal történelmi fordulat”-ként értelmezte, s azt hangsúlyozta, hogy „Horthy Miklós a politikai bölcsesség, erkölcsi bátorság és erő tényét cselekedte s ezzel mindent megtett, amit első ízben magyar részről tenni lehetett.” Kiemelte, továbbá, hogy „Most Jugoszlávián a sor, hogy kellő módon feleljen. A kinyújtott kezét nem szabad, nem lehet visszautasítani. A Duna folyása, a magyaroknak a tengerhez jugoszláv területen át való útja, olyan körülmények, amelyek a legnagyobb barátság kötelékeivel kapcsolhatják a két nemzetet

egymáshoz.”¹⁰⁴ Horthy mohácsi beszédét, mint az a fentiekből is kitűnik, máshogy értelmezték a zágrábi nemzeti körök és máshogy a hivatalos belgrádi lapok. A horvát politikai gondolkodás nemzeti alapra helyezkedve, saját vélt vagy valós nemzeti érdekeiket tartotta szem előtt, s semmiképpen sem akartak a belgrádi politika esetleges áldozatává válni. Önálló véleményük hangsúlyozásával pedig deklarálni kívánták a Belgrádtól való mozgásszabadságukat.

5.2.2. *A szerb politikusok nyilatkozatai*

Nem kétséges, hogy a mohácsi beszéd a szerb diplomácia vezetőit is váratlanul és meglepetésszerűen érte. Joggal érezhették magukat kellemetlen helyzetben, hiszen tudtuk és a velük történő egyeztetés nélkül került nyilvánosságra a magyar–jugoszláv megegyezés lehetősége. S bár vélhetően igyekeztek, mégsem tudtak kitérni az elől, hogy a sajtó megkeresésére megszólalásra, nyilatkozatokra és magyarázkodásra ne kényszerüljenek. Ezt támasztja alá Marković jugoszláv külügyminiszter helyettesnek a Belgrádban megjelenő Vremeje című lapnak Horthy Miklós beszédével kapcsolatosan feltett kérdésére adott válasza. A politikus a kormányzói beszédet a korábbiakkal ellentétben egészen új dimenzióba helyezte és a magyar–jugoszláv közeledésben egy magyar-kisantant megállapodás lehetőségét látva, annak fontosságát hangsúlyozta. Miközben leszögezte, hogy „[...] a magyar kormányzó rokonszenves hangú kijelentése politikai szempontból igen nagy jelentőségű... rámutatott arra, hogy Magyarország és Jugoszlávia közeledéséből milyen jótékony hatású következmények származhatnak. Hangoztatta, hogy mindkét állam Közép-Európa békéjének és haladásának ügyét szolgálja. Jugoszlávia igen hasznos szerepet tölthet be azon a téren is, hogy kapcsolatot biztosítson Magyarország és a kisantant között. Fontos érdekek szólnak e közeledés mellett és a magyar kormányzó nagyjelentőségű nyilatkozata fontos állomása annak az útnak, amely ebben az irányban vezet.”¹⁰⁵ Marković külügyminiszter helyettes tehát a mohácsi beszédre válaszul a magyar–jugoszláv közeledést úgy próbálta magyarázni, s ezzel kisantant partnereit is megnyugtatni, mintha az egy magyar-kisantant megegyezés felé történő kezdő lépés lenne.

A jugoszláv diplomáciát irányító Momcilo Ninčić, jugoszláv külügyminiszternek az első megnyilatkozása a kormányzói beszéddel kapcsolatosan ezzel szemben érdemi információkat nem tartalmazott, s csak általánosságokat rögzített. Az Excelsior párizsi lap belgrádi tudósítójával ugyanis csak annyit közölt, hogy „Magyarországnak nehéz beletörödnie a dolgok új rendjébe. [értsd ez alatt a trianoni kereteket] [S] Nem szabad rossz néven venni Magyarországtól velleitárait.” [gyenge tehetetlen akaratát, határozatlanságát]. A jugoszláv külügyminiszter ezek után annak a reményének adott hangot, hogy „[...] idővel a magyarok el fogják fogadni a status quot.”¹⁰⁶ A nyilatkozatból kiolvasható, hogy Ninčićet nagyon kellemetlen helyzetbe hozta a kormányzói beszéd, hiszen néhány hónappal korábban a Horyval történt megbeszélés során magyar–jugoszláv megállapodást javasolt. Ráadásul külön kérte a magyar fél diszkrécióját az ügyben, amit most, a mohácsi beszéd elhangzását követően joggal kérdőjelezett meg.

Ninčić – akit időközben Genfben a Népszövetség teljes ülésének elnökévé választottak – a Pesti Hírlap ottani tudósítójának kérdésére is kitérő választ adott: „Ami a szomszédos államokkal, elsősorban Magyarországgal való viszonyunkat illeti, Magyarországgal már a megállapodások egész sorát kötöttük, ami által sok olyan kérdést sikerült tisztázni, amelyek súrlódásokra, vagy félreértésekre adhattak alkalmat. Ez a körülmény a politikai viszonyok állandó javulásával egyengeti a kereskedelmi szerződés megkötésének útját, amitől mind a két állam kereskedelmi tényezői nagy előnyöket várnak.”¹⁰⁷ A jugoszláv külügyminiszter azt a nem elhanyagolható tényt is megemlítette, hogy a kisantant képviselői meghosszabbították szövetségüket, s azt népszövetségi képviselőik – Jovanović szerb, Petrescu-

Commen román és Veverka csehszlovák – útján a Nemzetek Szövetsége titkárságánál regisztrálás céljából letétbe is helyezték. Ennek célját a jugoszláv külügyminiszter úgy rögzítette, hogy az „[...] a kisantant kormányainak lehetővé teszi, hogy Európa legfontosabb kérdéseiben teljesen egységes és szilárd álláspontra helyezkedjenek olyképpen, hogy állásfoglalásuk mindig összhangban álljon a három szövetséges állam politikájával.”¹⁰⁸ Mindez világos és egyértelmű beszéd volt Ninčić részéről. Hiszen ezzel hitet tett a kisantant szövetség mellett, s biztosította Belgrád elkötelezettségét Prága és Bukarest irányában.

5.2.3. A mohácsi beszéd prágai kommentálása

Mielőtt a prágai lapok kommentárjait ismertetnénk, fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Prágában hagyományosan minden olyan apró jelre figyeltek, amely pozíciójukat veszélyeztetheti. Így történt ez 1926 nyár végén is. A mohácsi beszédre történő első reakcióik alapvetően a kisantant esetleges felbomlásától és Csehszlovákia elszigetelődésétől tartottak. Éppen ezért arra fókuszáltak, hogy partnereikben kétséget ébresszenek a magyar kezdeményezés őszinteségét illetően, s ezáltal a szövetség egységét és megbonthatatlanságát erősítsék. Ezt a célt szolgálhatta a csehszlovák fővárosban megjelenő Bohémia című lap minden bizonnyal kormányzati körökből kiszivárgó hírekre alapozó vezércikke is, amely már-már azt vizionálta, hogy a folyamatok eredménye akár egy Róma vezette és Prága nélküli olasz–magyar–jugoszláv–román szövetség is lehet, melynek haszonélvezője így kétségtelenül Olaszország lenne, s egyben megkérdőjelezné a kisantant jövőjét. Jegyezzük meg, hogy miközben ez a lehetséges forgatókönyv csekély realitással bírt, arra azonban kellően alkalmas volt, hogy ezzel a felvázolt koncepcióval szemben a kisantant szövetséget, mint a Magyarországgal szembeni közös fellépés működőképes alternatíváját állítsa.

A Bohémia arra is felhívta figyelmet, hogy „[...] a kormányzó beszéde elszakítja azt a hurkot, amely Magyarország nyaka köré a békeszerződések óta fonódott, és úgy látszik, a kisantant, mely a kötél két végét húzta, most a kötél két végén a földre esett.”¹⁰⁹ Mindez pedig Csehszlovákia nemzetközi elszigeteléséhez vezethet, s annak következményeként ezúttal Prága kerülhet olyan helyzetbe, amilyenbe Budapestet 1920-at követően kényszerítették.¹¹⁰ Ennek elkerülése érdekében pedig elkerülhetetlen a kisantant egységének a fenntartása és a magyar kísérletek közös visszaverése.

A hivatalos csehszlovák orgánumnak számító Česko-Slovensko Republika nevű napilap vezércikkében a mohácsi beszéddel kapcsolatban a magyar fél őszinte szándékait kérdejelezte meg: „[...] vajon Horthy barátságajánlata elég őszinte-e ahhoz, hogy komolyan lehessen róla beszélni. Nem egyszerű gesztus-e ez, amely megett kevésbé egyszerű és titkos célok rejlenek?” Majd így folytatja: „Szkeptikusan ítéljük meg Horthy nyilatkozatának őszinteségét, sőt úgy véljük, hogy a nyilatkozat, legyen bár egyéni tekintetben még oly őszinte, egészen biztosan nem tekinthető a magyar nemzeti hangulat és meggyőződés tolmácsolójának.” A cikkíró a továbbiakban eljátszik a gondolattal: „Mondjuk, hogy Horthy nyilatkozatával tényleg a jugoszlávokhoz való közeledést akarja elősegíteni. Ezt természetesen csak örömmel üdvözölhetjük, mert jobb a két államnak barátságban élnie, mintsem, hogy ellenségeskedésben éljenek. Ilyen közeledés Magyarországnak csak használhat, viszont a szomszédokkal [értsd kisantant országai] szemben való megátalkodott ellenségeskedés, aminőt eddig tanúsított, csak árthat neki.” A cikk szerzője végezetül megállapítja, „[...] hogy a magyaroknak szomszédaihoz való viszonya csak akkor javulhat meg, ha felhagynak a revanspolitika hirdetésével.”¹¹¹

5.2.4. A mohácsi beszéd osztrák értelmezése

A külföldi reakciók között érdemes megemlíteni, hogy a kormányzói beszédre Bécsben miként reagáltak. A Wiener Allgemeine Zeitung 1926. augusztus 31-i száma „Helyes jeladás a kiengesztelődésre” című vezércikke a békülékenység és a megegyezés irányába történő lépésként értelmezte a beszédet. A vezércikk írója idézve az osztrák alkancellárt, aki úgy fogalmazott, hogy „Mohács egyszer már új korszakot kezdett a történelemben [...] Most úgy látszik, mintha a 400 évvel később a mohácsi nap ünnepe ismét új korszak kezdetét jelentené, és ha a jelek nem csalnak, ezt a korszakot a békesség és a kiengesztelődés szelleme jellemzi.” Az osztrák alkancellár nyilatkozata Bécsnek azt a külpolitikai álláspontját tükrözte, amely egyaránt jó viszonyra törekedett Magyarországgal és a kisantant államaival. Nyilatkozatát úgy folytatta, hogy „[...] a magyar államfő szavaiban elsőrangú politikai tényt lát. A jövő politikája [ugyanis] csak a szomszédokkal, a tegnapi ellenségekkel való megegyezés politikája lehet.”¹¹² Az osztrák alkancellár bécsi nyilatkozatában utalt továbbá arra is, hogy a mostani magyar kormányzói akció minden bizonnyal a magyar külpolitika egyfajta reagálása volt az olasz–román közeledésre.¹¹³ Másrészt pedig felhívta a figyelmet arra, hogy a térség országainak békéje attól függ, vajon sikerül-e a kisebbségek védelmén alapuló jó szomszédság politikáját érvényesíteniük. Mindezt a jelen helyzetre vonatkoztatva így értelmezte: „A kívánatos közeledés egyik alapfeltétele [...] hogy a jugoszláv területen élő nemzeti kisebbségek teljes kulturális szabadságot élvezhessenek, ami egyrészt kiküszöböli a legkínosabb sűrűdési felületek egyikét, másrészt magának Jugoszláviának kulturális és gazdasági fejlődésére a legáldásosabb következményekkel lehet. Mert a kiengesztelődés első sorban a kisebbségek védelmét jelenti és ezen a védelmen kell felépülnie.” Az osztrák alkancellár ennek, a kisebbségvédelmi gondolatnak a jegyében tekintette korszakhatárnak a kormányzói beszédet, s 1926. augusztus 29-ét a kiengesztelődés napjának.¹¹⁴ Aligha tévedünk akkor, ha az alkancellári véleményről – amely a mohácsi beszéd kapcsán a kisebbségek védelmére és a megbékélésre, illetve a kiengesztelődésre helyezte mondanivalójának hangsúlyát – megállapíthatjuk, hogy az nélkülözött mindenfajta külpolitikai realitást.

5.3. A sajtóban megjelent hivatalos magyar álláspont

Miközben a hazai és a nemzetközi sajtó képviselői találgatásokba bocsátkozva értékelték, elemezték és vontak le következtetéseiket Horthy Miklós mohácsi beszédéből, addig a hivatalos magyar külpolitika érdemi nyilatkozatot nem tett a kormányzói megnyilatkozással kapcsolatosan. Csupán a kormány félhivatalos lapjában jelent meg egy óvatos nyilatkozat,¹¹⁵ amely sejtetni engedte, hogy az államfői megszólalás nem feltétlenül volt összhangban a hivatalos magyar külügyi állásponttal. Erre utal az a tény is, hogy Walko Lajos magyar külügyminiszter óvatosan kivárt az ügy kapcsán, s viszonylag későn, 1926. szeptember második hetében, miután az érintett kisantant politikusok már mindannyian véleményt formáltak, és a nemzetközi reakciók is lecsengőben voltak, szólalt meg, s fogalmazta meg a kormány hivatalos álláspontját. Ez pedig érdemben nem különbözött az 1926. augusztus 31-i kormányzati állásponttól, s szinte szó szerint azt ismételte meg: „A kormányzó úr azzal a kijelentéssel [utalás a mohácsi beszédre] afeletti örömeinek akart kifejezést adni, hogy a Jugoszláviával folyó tárgyalások, amelyek különböző, a békeszerződésből folyó függő kérdésekre vonatkoztak, részben befejezettek, és különösen, hogy a kereskedelmi szerződést illetőleg tárgyalásaink eredménnyel jártak. Egyúttal az a remény vezette a kormányzó urat kijelentései megtételében, hogy a Jugoszláviával való szomszédi viszonyunknak ez a javulása tartós lesz és folytatódni fog.”¹¹⁶

6. Horthy Miklós kormányzó a mohácsi beszédéről

A hazai és nemzetközi sajtóvisszhangok ismeretében joggal vetődik fel a kérdés, vajon milyen politikai célok vezérelték a kormányzót beszéde elmondására? Ezzel kapcsolatosan maga az érintett Horthy Miklós két alkalommal nyilatkozott meg, illetve írta le véleményét. Először 1936 augusztusában, a Hitlernek a magyar és a német külpolitika kisantant- és szovjetellenes célkitűzéseinek összehangolása tárgyában írt összefoglalójában. Horthy ekkor az alábbiakat vetette papírra: „Mivel szét akartuk szakítani a vasgyűrűt, amely körülvelt bennünket, közeledni próbáltam a szerbekhez, akik azok közé az ellenfelek közé tartoztak a kisantanton belül, akikkel pirulás nélkül kezet foghattunk. A háború előtt ellenségeink voltak nyílt sisakkal, és a háborúban jól verekedtek. Én kezdtem a közeledést¹¹⁷ egy szoborleplezés¹¹⁸ alkalmával Mohácson mondott beszédben, majd közvetítő személyek által értekeztem Sándor királlyal. Végül is néhány héttel meggyilkoltatása¹¹⁹ előtt elküldte hozzám főhadsegédjét. Nehéz helyzetünkben, hogy levegőhöz jussunk, igyekeztem valahogyan találni egy „modus vivendi”-t.”¹²⁰

A másik dokumentum, amelyben Horthy említést tett az 1926-os mohácsi beszédére, az 1950-es évek elején papírra vetett emlékiratai voltak. Ebben így emlékezett vissza mohácsi beszédére: „Nagyobb jelentőségű [...] az az erőfeszítésünk, hogy felszabadíthassuk magunkat az életünket súlyosan megnehezítő nyomás alól, amely a kisentente ellenséges politikájából származott. A kisentente összefogása, amint azt a vonatkozó szerződések nyíltan kifejezték, egyenesen és elsősorban Magyarország ellen jött létre, és csak másodsorban irányult Bulgária felé. Tekintetemet ebben a helyzetben déli szomszédainkra irányítottam. A horvátokat mint derék matrózokat és tengerésztsztekét ismertem és becsültem; A szerbek katonai erényei arra a várakozásra bírtak, hogy ha mint katona nyíltan szólok hozzájuk mint katonához, megértésre találok náluk. Felhasználtam tehát a mohácsi csata négyszáz éves fordulóján tartott megemlékezésünket arra, hogy 1926. augusztus 29-i beszédemben emlékeztessem őket a közöttünk egykor fennállott „régibarátságra és régi bizalomra”. A mohácsi csata 150 évre hasonló szomorú sorsba döntött minket, mint őket a rigómezei ütközet; ennek következtében ők még hosszabb időre kerültek török megszállás alá. A török követ felé fordulva – aki a csatamezőn tartott ünnepen szintén jelen volt –, hangsúlyoztam, hogy „Mi magyarok, a múlt tanulságait megszívleltük és az egykori ellenségek ma mint barátok egymásra találtak. Szerencsétlen dolog – folytattam –, hogy viszont azoktól, akikkel a múltban egyesülten védtük déli határainkat, ma mélyen gyökerező ellentétek választanak el. Remélem és hiszem, hogy nem sok idő múlva kiengesztelődve, ismét egymásra találunk.”¹²¹

Összevetve egymással a másfél évtized különbséggel és jelentősen más történelmi körülmények között – míg az 1936-os levelet Horthy még regnáló kormányzóként írta, addig az 1950-es évek elején készült emlékirat papírra vetésekor már csak a napi politikát szemlélő, életét és munkásságát összegző emigráns volt – készült két dokumentumot, megállapítható, hogy azokban érdemi ellentmondások nem fedezhetők fel. Horthy mindkét írásában következetes maradt, s beszédének fő mozgatórugójaként a kisantant szorításával szembeni útkeresést, s az abból való kitörést jelölte meg. A kisantant megbontásának lehetőségét pedig a Jugoszlávia felé történő közeledésben látta megvalósíthatónak. Mindezt a délszláv népekhez, elsősorban a szerbekhez és a horvátokhoz fűződő közös múlt hangsúlyozásával történelmi keretbe helyezte és tette ezáltal mindkét fél számára vállalhatóvá. Arra azonban sem az 1936-os Hitlernek szóló feljegyzésében, sem a háború után készített emlékirataiban nem adott választ Horthy, hogy beszéde, illetve annak tartalma egyeztetésre került-e előzetesen a magyar (kül)politikai vezetéssel, s ezáltal a hivatalos magyar álláspontot közvetítette-e, vagy a beszéd „csupán” a kormányzó magánakciója volt-e? Az, hogy

a Hitler számára készített 1936-os összefoglalóban erre a lényeges kérdésre nem tért ki, még érthető, de az, hogy emlékiratában sem tett utalást rá, az több mint elgondolkoztató. Érdemes tehát megvizsgálni és elemzés tárgyává tenni – különösen a beszéd következményeinek ismeretében – mindkét lehetőséget.

7. Kormányzói magánakció, vagy egyeztetett beszéd?

Az a körülmény, hogy Horthy Miklós mohácsi beszéde egy előre nem bejelentett, s ezáltal a hazai és nemzetközi közvélemény számára egyaránt váratlan esemény volt, annak elhangzását követően és még azt követően is hosszú időn keresztül alkalmat adott a találgatásokra. Vajon a kormányzó egy előre egyeztetett beszédet mondott-e vagy csupán kormányzói magánakcióról volt-e szó? Utóbbinak ellentmondani látszik az a tény, amit Horthy András belgrádi magyar követ is megemlít emlékiratában: „[...] tudtommal a kormányzó addig mindig szigorúan ragaszkodott az alkotmányos formákhoz, és miniszterei meghallgatása nélkül nem tett elhatározó lépéseket.”¹²² „Ezek a szavak [ti. a mohácsi beszéd] pedig az államfő szájából hangzottak el, aki nagy felelőssége tudatában csak akkor nyilatkozhatott így, ha a „régí barátság” felújításának politikai és diplomáciai feltételei már adva vannak.”¹²³ Horthy ezen megállapításait nehéz lenne cáfolni, hiszen Horthy Miklóst egész katonai pályafutása, az I. Ferenc József császár-király szárnysegédjeként eltöltött bécsi évek, az ott megszerzett tapasztalatok, melyre egész politikai kultúrája épült, arra szocializálta, hogy államfőként is az alkotmány és a törvényesség legfőbb öre legyen. Mint kormányzó, a végrehajtó hatalomnak, azaz a kormánynak a hatáskörét mindig tiszteletben tartotta, s napi politikai ügyekbe – legyenek azok kül- vagy belpolitikaiak – közvetlenül csak a miniszterelnök egyetértésével bocsátkozott. Ezért különösen nehéz elképzelni, hogy egy ilyen nagy horderejű külpolitikai kérdésben, mint amilyen a tervezett és még csak formálódó magyar-jugoszláv megállapodás 1926 nyár végén volt, önállóan, a megfelelő egyeztetések hiányában lépett volna. Erre utal továbbá a mohácsi ünnepségen jelen lévő Szily Tamás kormánypárti nemzetgyűlési képviselőnek korábban már ismertetett nyilatkozata is, miszerint a „[...] kormányzó mohácsi beszédét beavatott körök jóelőre nagy eseménynek jósolták és ennek tulajdonítható, hogy a mohácsi ünnepségekre leutazott a jugoszláv követség egyik tisztviselője is [...]”¹²⁴

Az a feltételezés tehát, miszerint Horthy Miklós mohácsi beszéde a kormányzó magánkezdeményezése lett volna, ezek alapján erőteljesen kétségbe vonható. Nem lehet véletlen, hogy Horthy emlékirataiban sem tér ki erre a kérdésre, hiszen a fenti gondolatmenetből logikus következtetésnek tűnik az, hogy a kormányzói beszéd tartalmát tekintve a magyar politikai élet irányítóival, különösen Bethlen István miniszterelnökkel, illetőleg a magyar külügyi vezetéssel előzetesen egyeztetésre került, kerülhetett.

Ennek látszólag ellentmondani és a kormányzói magánakció vélelmét tűnik igazolni azonban az, hogy a Horthy Miklós által elmondott beszédéről előzetesen még a belgrádi magyar követet sem értesítették. Ez persze önmagában még egyáltalán nem igazolja a kormányzói magánakció tényét, hiszen Horthy belgrádi követi ideje alatt számtalanszor előfordult, hogy kormányától nem kapott elegendő tájékoztatást és információt.¹²⁵ Tény azonban, hogy Horthy András, aki 1926. augusztus végén, homoródi¹²⁶ birtokain tartózkodott, csak szeptember első napjaiban, az újságokból értesült a mohácsi beszédéről. Horthy erről emlékirataiban így írt: „Amikor az erre vonatkozó első újsághírt olvastam, nem akartam hinni a szememnek.”¹²⁷ Arról azonban a Belgrádtól távol, Homoródon tartózkodó Horthy nem tudott és nem is tudhatott, hogy a magyar külügyminisztérium 1926. szeptember 2-i keltezéssel táviratban közölte a belgrádi követséggel, hogy „A kormányzó kijelentése a

kormány tudtával történt és csak azt a célt szolgálta, hogy tanúbizonyságot adjon a magyar-jugoszláv viszony javulásáról, amelynek továbbfejlesztését feltételezve a jugoszlávok hasonló szándékát remélik.”¹²⁸ A belgrádi osztrák követ és a budapesti német ügyvivő jelentései mindezt megerősítették. Mindkét diplomata úgy tájékoztatta kormányait, hogy a beszéd nem spontán, hanem „[...] jól átgondolt diplomáciai húzás [...]” volt, „[...] a szövegben előzetesen megegyeztek.”¹²⁹ Az idézett táviratok tehát perdöntőek arra nézve, hogy Horthy kormányzó a beszédet nem rögtönözte, hanem az a magyar kormánnyal előzetesen egyeztetésre került.

A kormányzói beszéd rögtönzött vagy tudatos elmondásának a dilemmája valószínűleg fel sem vetődött volna, ha a mohácsi ünnepségen megjelenik Bethlen István miniszterelnök és/vagy Walko Lajos külügyminiszter. Hiszen egy ilyen nagy jelentőségű beszéd előzetesen egyeztetett elhangzása esetén ezek a meghatározó közjogi méltóságok jelenlétükkel minden bizonnyal nyomatékosítani és demonstrálni tudták volna annak politikai üzenetét. Miután azonban egyikük sem volt ott Mohácson, az alapot adott, adhatott a későbbi találgatásokra.

Ellenben ha figyelembe vesszük azt, hogy Bethlennek és Walkonak a Népszövetség hamarosan kezdődő 7. közgyűlésén kellett jelen lennie Genfben – különös tekintettel arra, hogy a közgyűlés elnökévé, mint ahogyan arra már korábban utalás történt, a jugoszláv külügyminisztert, Ninčićet választották – ez távolmaradásukat mindenképpen igazolhatta. Ráadásul a kormányt annak emblematikus tagja, Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselte Mohácson, ahol Klebelsberg beszédet is mondott. Jelen volt továbbá Scitovszky Béla, a nemzetgyűlés elnöke, aki a mohácsi eseményt követően másfél hónap múlva a belügyminiszteri széket foglalta el.¹³⁰ Legmagasabb szinten képviseltette továbbá magát a hadsereg és a honvédelmi minisztérium is.¹³¹

Ugyanakkor a külügyi vezetés ezzel szemben jelentősen alulreprezentálta magát a mohácsi megemlékezésen. A távollévő Walko Lajos külügyminisztert sem állandó helyettese Khuen-Héderváry Sándor, sem a külügy egyéb más magas rangú beosztottja sem képviselte. Nem vett részt az ünnepségen továbbá Teleki Pál, a nemzetgyűlés külügyi bizottságának az elnöke¹³² sem. A magyar nemzetgyűlés harminchárom fős külügyi bizottságát is csak ketten képviselték: Platthy György, valamint a gyászünnepséget főrendezőként szervező Pekár Gyula. A magyar külügyi vezetés ilyen látványos módon való távolmaradása aligha tekinthető véletlennek. Az sem zárható ki, sőt joggal vélelmezhető, hogy tudatosan maradtak távol. Ez pedig arra utal, hogy vagy nem azonosultak a kormányzói beszéd tartalmával, vagy tudatosan annak látszatát kívánták elkerülni, hogy egyenesen ők generálták volna annak elmondását. Minden valószínűség szerint ezen utóbbiról lehet szó, de ennek lehetséges magyarázatai előtt érdemes megvizsgálni, hogy milyen nemzetközi következményekkel járt Horthy beszéde.

8. A mohácsi beszéd diplomáciai háttere és következménye

Miután a kormányzói dikció a nagy nyilvánosság előtt hangzott el, ezáltal egyértelművé tette a magyar–jugoszláv közeledés tényét, s tudatta annak szándékát a nemzetközi közvéleménnyel. Ennek lényegét Hory úgy fogalmazta meg emlékirataiban, hogy „[...] ezzel a legmagasabb helyről elhangzott kijelentéssel mintegy lelepleztük a Magyarország és Jugoszlávia közti szorosabb kapcsolat létesítésére irányuló és még embrionális állapotban lévő tervet, amelynek diszkrét kezelését Ninčić velem szemben kifejezetten hangoztatta.”¹³³

A magyar fél tehát a beszéddel nyíltan színt vallott, ami Ninčićet és a belgrádi külügyi vezetést kisantant szövetségesei előtt nyilvánvalóan kellemetlen helyzetbe hozta. Belgrádnak

tehát oldania kellett a szövetségei és közte kialakult feszültséget. A sajtóreagálások szintjén ugyan üdvözltek a kormányzói beszédet, és bár Walko és Ninčić között szeptember közepén Genfben újabb tárgyalások kezdődtek,¹³⁴ a jugoszláv külpolitika – miután Horthy beszédét követően nyilvánosságra kerültek a magyar–jugoszláv közeledés tervei – érezhetően feladta korábbi elképzelését. A belgrádi politika annak érdekében, hogy igazolja Prága és Bukarest előtt a kisantant szövetség Magyarországgal szembeni egységét, a tervezett magyar–jugoszláv megállapodást úgy próbálta kommentálni, mintha az egyrészt egy „balkáni Locarno” készítené elő, másrészt pedig az első lépés lenne annak irányába, amely Magyarország és a kisantant államok viszonyát új alapokra helyezi. Ezáltal mintegy elősegíti Magyarország és a másik két kisantant ország közti közeledést.¹³⁵

A kormányzói beszéd, mint ahogyan arról a prágai sajtóvisszhangok során már beszámoltunk, azonnal kiváltotta a csehszlovák politika ellenakcióját is. A csehszlovák reakciókból jól látszik, hogy első reagálásaik alapvetően a kisantant esetleges felbomlásától és Csehszlovákia elszigetelődésétől tartottak. Éppen ezért arra fókuszáltak, hogy szövetségeseikben kétséget ébresszenek a magyar kezdeményezés őszinteségét illetően, s ezáltal a kisantant egységét és megbonthatatlanságát erősítsék. Majd pedig igyekeztek a helyzetet arra kihasználni, hogy a tervezett magyar–jugoszláv egyezményt egy a kisantant országok és Magyarország között megkötendő Locarno-szerű megállapodássá alakítsák át. Ez viszont Magyarország számára volt teljesen elfogadhatatlan. Akárcsak a tervezett magyar–jugoszláv együttműködés Belgrád általi újfajta értelmezése.

Az eddig ismertetettek alapján Horthy Miklós mohácsi beszédével kapcsolatosan két megállapítás mindenképpen levonható: az egyik, hogy a kormányzó a beszédet nem rögtönözte, vagyis az nem Horthy magánakciója volt, hanem a beszéd tartalma egyeztetésre került a magyar kormány illetékeseivel. Hogy pontosan kivel, arra vonatkozóan csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Vélhetőleg Bethlen István miniszterelnökkel és a külügyi vezetéssel egyaránt. Az már más kérdés, hogy mindkét fél ellentétes érdekeket képviselve támogathatta annak elmondását. A másik megállapítás, hogy a beszéd egyáltalán nem segítette elő Budapest és Belgrád közeledését. Éppen ellenkezőleg. Azzal, hogy a beszéddel „[...] kártyáinkat az egész világ előtt felfedtük [...]”¹³⁶ valójában a két ország közötti közeledési folyamat ellehetetlenülését és a másik két kisantant ország ellenakcióját idézte elő a magyar politika. Megakadályozva ezzel azt a bethleni törekvést, melynek kimondott, kimondatlan célja Belgrádnak a kisantanttól való eltérítése, végső soron az onnan történő leválasztása volt.

9. És ami a kulisszák mögött történhetett

Hory András belgrádi magyar követ véleménye szerint a magyar fél a mohácsi beszéddel „A Ninčić által bizalmas formában közölt ajánlat által felbátorítva [...]” túl messzire ment, és még a „[...] legelemibb diplomáciai óvatosságot [...]”¹³⁷ is figyelmen kívül hagyta. De ennyire felkészületlen volt a korabeli magyar külpolitika¹³⁸ és annak irányítói? Aligha erről van szó. Valójában az húzódhat meg a háttérben, hogy a kormányzói beszéd elmondását, jobban mondva inkább annak Horthyval történő elmondatását a magyar külpolitikát irányító személyek más és más külpolitikai érdekek mentén támogatták, támogathatták.

Ahhoz, hogy Bethlen miniszterelnök álláspontját ezzel kapcsolatban értelmezni tudjuk, elemzés tárgyává kell tennünk a Ninčić jugoszláv külügyminiszter által tett javaslat megvalósíthatósági lehetőségeit és ezáltal annak realitását. Bethlen minden bizonnyal pontosan érzékelte, hogy Belgrád az olasz orientációja ellenére fokozatosan elszigetelődik, és ezért a Budapesttel történő megegyezés számára is szükséges. A magyar miniszterelnök ugyanakkor a magyar–jugoszláv megállapodásban elsősorban a kisantant fellazításának a lehetőség-

gét látta. Magyarország számára azonban, akár a Locarno-típusú illetve Locarno-szerű, akár a csehszlovák–osztrák szerződés alapján történő megállapodások nem jelenthettek elfogadható alternatívát. Ezek ugyanis a trianoni határokra vonatkozó magyar garanciákat tartalmazták volna, amelyek Budapest számára értelemszerűen nem jelenthettek tárgyalási alapot. A Ninčić által felvetett barátsági és kölcsönös megnemtámadási szerződés pedig csak akkor lett volna értelmezhető Budapesten, ha az párosul a délvidéki magyarság jogainak Belgrád általi elismerésével.

Bethlen számára ezzel szemben egy kétoldalú döntőbíróági egyezmény megkötése jelenthette a minimális célt, ami nyitva hagyta volna egy nagyhatalmak által támogatott későbbi területi revízió lehetőségét. Ezen túl Budapest számára valójában egy olyan megállapodás jelentette volna az igazi áttörést és külpolitikai sikert, amely kölcsönösen semlegességi garanciát adott volna a feleknek egy harmadik hatalommal történő konfliktus esetére. Ezek a megoldások azonban Belgrád számára voltak elfogadhatatlanok. Előbbi azért, mert a magyar területi követelések ezzel a jövőre nézve nagyhatalmi szintre emelkedtek volna, utóbbi pedig ellentétes volt a kisantant szerződéseiben vállalt jugoszláv kötelezettségekkel.

Álláspontunk szerint mindkét félnek, bár más-más megfontolásból ugyan, de érdekében állt a megállapodás. Annak formájában és tartalmát tekintve azonban nem sikerült előre lépni. A tárgyalások menetében ezáltal egyfajta kiváráson alapuló patthelyzet állt be 1926 nyár végére. S bár a tárgyalásokat szeptember közepén folytatni kívánták a felek, Bethlen azt is érezte, hogy Belgrád egyre szorultabb külpolitikai helyzete a magyar politikának nyit nagyobb mozgásteret. A belgrádi törvényhozás 1926 nyarán ugyanis – elsősorban belpolitikai okokból – elnapolta az 1925. július 20-án Rómával aláírt, és Olaszország által már korábban ratifikált nettunói konvenciók¹³⁹ megtárgyalását és becikkelyezését. Rómában ezt joggal sérelmezték, s megkérdőjelezték a jugoszláv külpolitika Olaszország iránti őszinteségét. A jugoszláv–olasz kapcsolatok tehát befagyni látszottak, ami a bethleni külpolitika számára kínált lehetőségeket. Elsősorban arra nézve, hogy az Olaszország irányába elszigetelődő és hatékony támogatást antant szövetségesei részéről sem élvező Jugoszlávia szorult külpolitikai helyzetében esetleg hajlandó lesz a magyar álláspontot elfogadni szerződéses alapként. Ezt a bethleni feltételezést csak erősíthették a küszöbön álló olasz–román, valamint az olasz–albán szerződésekről¹⁴⁰ szóló és a magyar miniszterelnökhöz minden bizonnyal informális úton eljutott hírek.

Bethlen számára tehát úgy tűnt, illetve úgy tűnhetett, hogy a Jugoszlávia körül fonódó olasz gyűrű, a külpolitikai körülményeket Budapest számára kedvezően változtatja meg, s a „türelmes várakozás” idejét felválthatja az aktív kezdeményezés politikája. Bethlen az adott helyzetben joggal vélelmezhetette, hogy a pillanatnyilag szorult helyzetben lévő Belgrád annak érdekében, hogy legalább északi határait biztosítsa, hajlandó lesz a magyar fél által preferált megegyezésre. Annak érdekében pedig, hogy Belgrádot e döntés meghozatalának irányába terelje, és ezáltal döntéskényszerbe hozza, a kormányzói beszédet – mely számos gesztust tett a délszláv népek irányába – erre alkalmasnak találta. Bethlen ezért, elsősorban taktikai okoktól vezérelve egyezhetett bele annak tartalmába és elhangzásába.¹⁴¹

Bethlennek azonban számolni kellett Belgrád elutasító, a magyar álláspontot felpuhítani szándékozó válaszára is. Mint ahogyan ez be is következett. A magyar miniszterelnöknek erre az esetre is volt alternatív elgondolása. Bethlen úgy vélte, hogy ebben a helyzetben Budapest szerepe Róma számára fel fog értékelődni. Az olasz diplomácia erre nézve 1926. szeptember 13-án tett utalást Walko magyar külügyminiszter és Grandi olasz külügyi államtitkár genfi megbeszélései során. Grandi Walkonak „[...] felajánlotta annak hangsúlyozása mellett, hogy ez személyes véleménye, egy magyar–olasz döntőbíróági egyezmény megkötését, amely véleménye szerint Magyarország szempontjából mindenesetre fontos-

sággal bírna, mert egy olyan nagyhatalommal kötné azt Magyarország, amellyel szemben harcolt a világháborúban. Ő [ti. Grandi] egy olyan egyezményre gondol, amely megfelel a mostani időkben általában létrejövő döntőbíróági egyezményeknek.”¹⁴²

A kormányzó mohácsi beszéde Bethlenen kívül minden bizonnyal a magyar külügyi vezetéssel is egyeztetésre került.¹⁴³ Itt nem is elsősorban Walko külügyminiszterre kell gondolni – bár minden bizonnyal őt is beavatták – hanem elsősorban a külügyminiszter állandó helyettesével, Khuen-Héderváry Sándorral. Khuen-Héderváry 1925 őszén a szerbekkel erős ellenszenvvel viseltető¹⁴⁴ Kánya Kálmánt váltotta ebben a pozícióban. Kánya 1924 tavaszán a nála eligazításon megjelenő és belgrádi állomáshelyére induló Hory Andrásnak a jugoszláv politikáról kifejtette, hogy „A belgrádi kormánytól – akárcsak a múltban – most sem várhatunk mást, mint rosszindulatot.”¹⁴⁵ Ezt azért tartottuk itt fontosnak megjegyezni, mert Khuen-Héderváry külügyminiszter helyettes elődje politikai törekvéseit osztva irányította a magyar diplomáciát, s Hory szerint is „[...] pontosan követte a Kánya-féle politikai vonalat.”¹⁴⁶

A Khuen-Héderváry – Kánya-féle magyar külpolitika a „türelmes várakozás” álláspontját osztotta, s nagyhatalmi támogatás hiányában ellenzett minden olyan külön akciót, amely egyoldalú magyar lépéssel kívánta volna a kisantant blokkját szétfeszíteni. Az ilyen jellegű kezdeményezéseket nem preferálták, s azokat a nagyhatalmi helyzet megváltozásának esetén tartották csak elképzelhetőnek. Khuen-Héderváry ebből adódóan a magyar–jugoszláv megegyezés lehetőségének sem tulajdonított realitást. Már csak azért sem, mert elképzelhetetlennek tartotta, hogy Belgrád, Budapest bizonytalan támogatása érdekében lazítaná viszonyát biztos partnereivel, a kisantant szövetségesekkel.

A nagy diplomáciai múlttal és rutinnal rendelkező Khuen-Héderváry Sándor a kormányzó tervezett mohácsi beszéde kapcsán nagy biztonsággal fel tudta mérni annak következményeit. Pontosán be tudta határolni Prága és Bukarest reakcióit, s az sem lehetett kérdéses számára, hogy az idő előtt napvilágra hozott megegyezési szándék Belgrádot visszalépésre fogja kényszeríteni. Horthy beszéde így pontosan beleillett Khuen-Héderváry politikai koncepciójába: a gesztus értékű és a kormányzóval elmondott beszéd nemhogy közelíteni fogja a feleket, hanem éppen ellenkezőleg. A magyar–jugoszláv közeledést lefékezi és érdemi eredmények nélkül előbb-utóbb le is zárja. Khuen-Héderváry tehát ebből a megfontolásból támogatta, támogathatta a mohácsi beszéd elhangzását. Sőt az sem zárható ki, hogy azt ő maga kezdeményezte, s talán még abban is közreműködött, hogy annak tényleges következményeit elhallgatva, meggyőzzék a kormányzót a beszéd elmondásának szükségességéről. Ezzel a megoldással úgy tudta a magyar külpolitikát presztízavesztés nélkül kikormányozni ebből az általa nem támogatott helyzetből, hogy közben sikeresen fenntartotta a magyar megegyezési szándék látszatát.

Végezetül jegyezzük meg, hogy teljességgel az sem zárható ki, hogy a kormányzói beszéd előzetes egyeztetése során Khuen-Héderváry beavatta annak várható politikai következményeibe Bethlent, aki oszthatta és támogathatta Khuen-Héderváry javaslatát. Ennek azonban ellentmondani látszik a fentiekben már vázolt és a magyar–jugoszláv megállapodással kapcsolatos bethleni koncepció. Inkább az állhat közel a valósághoz, hogy Khuen-Héderváry, igaz más, és Bethlen előtt fel nem tárt okokból, de támogatta a beszéd elmondását. Ezáltal nem konfrontálódott a miniszterelnökével, s közben álláspontját is érvényre juttatta. Erre utal egyébként az a tény is, hogy a későbbiekben a beszéd elmondásáért, a tervezett magyar–jugoszláv megegyezés lehetőségének idő előtti kiszivárogtatásáért, s végeredményben annak kudarcáért senkit sem vontak kérdőre, s személyi konzekvenciák az ügyet nem kísérték.

A Horthy Miklós kormányzó által 1926. augusztus 29-én elmondott beszéd politikai hátteréről a fentiekben vázolt gondolatmenethez természetesen hozzátartozik, hogy az a

feltételezett okokat próbálta meg összegezni. Miután az érintettek közül sem Bethlen Istvántól sem Khuen-Héderváry Sándortól nem maradt fenn olyan irat, levél stb., amely alapján pontosan rekonstruálni lehetne az eseményeket, azok politikai mozgatórugóit, a történész így mindenképpen szükségesnek tartja megjegyezni, hogy az általa vázolt alternatívák közül bármelyik, de akár egy itt nem ismertett forgatókönyv is megvalósulhatott.

Ami azonban mindenképpen leszögezhető, hogy Horthy beszéde végeredményben nem a megegyezés irányába tolta az eseményeket. Az a bethelni külpolitikai szándék, mely Jugoszláviának a kisantról történő leválasztását, vagy legalább az attól való távolodását szolgálta volna – többek között a beszédnek is köszönhetően – nem valósult meg. A kisan-tant Magyarországgal szembeni egységét nem sikerült megbontani. Az 1926 tavaszán megkezdett tárgyalásoknak ugyan lettek kisebb szakpolitikai eredményei, de a nagypolitikai áttörés elmaradt.

Amennyiben a beszédet a nemzetközi politika elméleti megközelítéseiből vizsgáljuk, úgy további következtetéseket vonhatunk le. A beszéd külpolitikai esemény volt. A külpolitika belső forrásait elemezve megállapítható az eltérő kormányzati hivatalok rendszerszerű viselkedése (a külügy bürokratikus ügykezelése, a rendezvény kulturális természete, a kultuszminiszter jelenléte). A hatalmi ágakat illetően lemérhető a parlamenti külügyi bizottság alárendelt szerepe. Kiemelkedett a kormányfő személyisége, nemzetközi politikai szerepvállalási törekvése. Horthy megérezte a külpolitikai cselekvési lehetőséget, és kimutatható az elit döntéshozatalában a külpolitikai elit túlsúlyos részvétele. Másrészt a beszéd szövege és tartalma egyértelműen illeszkedett a Népszövetség által kialakított békecentrikus kulturális diskurzusokba. Megállapíthatjuk, hogy a Népszövetség értékelvei – ha a felek békére utalnak nő a bizalom – ekkor sem voltak összekapcsolhatóak a korabeli katonai-politikai szövetségek célkitűzéseivel, ami ennek a valójában nem túl nagy nemzetközi eseménynek, egy emlékbeszédnek a hatásából is lemérhető. A versailles-i – nemzetközi rendszerben újjászervezett európai nemzetközösségben egy békével kapcsolatos üzenet is a status-quo megkérdőjeleződése érzetét keltette. A beszéd egyértelműen rávilágít arra, hogy a magyar kormányzat külpolitikai szerepköre és cselekvési lehetősége még a legminimálisabb társadalmi-kulturális szerepvállalás esetében is korlátozott volt.¹⁴⁷

A magyar külpolitika számára a mohácsi beszédet mégsem tekinthetjük teljesen kudarnak. Egyrészt ezért, mert Budapest és Belgrád között a párbeszéd nem szakadt meg, sőt azok folytatódtak még akkor is, amikor a megegyezésnek a lehetőségei már csak minimálisak voltak. És ahogy azt Horthy emlékirataiban írta „Beszédemből [...] nem Belgrád, hanem – Róma vont le a gyakorlati következtetéseket. Olaszországnak semmiképpen nem volt kíváncs a magyar-jugoszláv megértés létrejötte [...] Néhány hónapra beszédem után Bethlen meghívást kapott Rómába, s ott Olaszországgal egyezményt kötött,¹⁴⁸ mely történelmi kapcsolatainkra épült, és a kisentente meg Franciaország revízióellenes, merev magatartásával szemben számunkra az egyik győztes nagyhatalom nyílt támogatását biztosította.”¹⁴⁹ A mohácsi beszéd ezáltal a magyar–jugoszláv közeledést a távoli jövőbe helyezte,¹⁵⁰ de lehetőséget kínált arra, hogy a magyar–olasz együttműködés megkötésével Magyarország kilépjen a Trianon óta fennálló nemzetközi elszigeteltségből. Ráadásul a Rómával megkötött szerződés a magyar külpolitika számára meghozta a hön áhított nagyhatalmi támogatást, ami akár már rövid távon is kínálta a kisan-tant gyűrü szorításának enyhítését.

JEGYZETEK

1. A város és a vármegye részvétele Dunapentele ünnepén. In. Fejérmegyei Hírlap, 1926. augusztus 20. 4. old.; A mohácsi csata első útjelzőjét felállították Dunapentelén. In. Fejérmegyei Hírlap, 1926. augusztus 24. 1. old.
2. Lásd erre vonatkozóan példaként a Fejérmegyei Hírlap „Hírek – naptár” és a Fejérmegyei Napló „Hírek. 1526-iki mohácsi vész naptára” cím alatt 1926 augusztusában megjelent írásokat.
3. Megemlékező ünnepségek a csata négyszázadik évfordulóján azonban nemcsak Mohácson voltak, hanem az ország számos városában hangzottak el gyászbeszédek, kegyeleti ünnepségek, gyászmisék. Ezekre lásd A mohácsi hősöknek áldoztak országszerte. In. Új Nemzedék, 1926. augusztus 31. 4. old.; Gyászünnepélyek az országban. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 11–12. old.; Ünnepségek országszerte. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 7. old.
4. Klebelsberg Kunó (1875–1932). 1922 és 1931 között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztelet. Klebelsberg Kunó kultúrpolitikai munkásságára és személyiségére lásd Ujváry Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Ráció Kiadó, Budapest. 25–58. old.
5. József Ferenc főherceg (1895–1957). Habsburg József főherceg és Augustia Mária Lujza bajor hercegnő elsőszülött gyermeke. A két világháború közötti Magyarországon számos társadalmi tisztséget töltött be.
6. Pekár Gyula politikai életrajzát lásd: Lengyel László, Vidor Gyula szerk. (1922): Nemzetgyűlési Almanach 1922–1927. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Budapest. 139. old.
7. A Turáni Társaság 1910-ben Budapesten alakult azzal a céllal, hogy a magyarral nyelvileg és fajilag rokon népekkel való tudományos, művelődési és társadalmi kapcsolatokat létesítsen, és azokat fejlessze.
8. A kormányzó is részt vesz a 29-iki mohácsi ünnepélyen. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 27. 11. old.
9. Cesare Orsenigo (1873–1946). 1925 és 1930 között Budapestre kinevezett pápai (apostoli) nuncius.
10. Hüsrev R. Gerede (1886–1962). A Török Köztársaság budapesti követe 1924 és 1926 között. Későbbi szolgálati helyei: Szófia, Teherán, Tokió, Berlin, Rio de Janeiro.
11. Lévai Jenő: „Mohács után is volt, Trianon után is lesz feltámadás” A mohácsi vész 400 éves fordulóján. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 29. 5. old.
12. A Zsófia főhercegnő nevét viselő gőzüzemű, oldalkerekű gőzhajó 1914-ben épült a németországi Dresdener Maschinenfabrikban. Hossza 67 méter, szélessége 14,8 méter. Főgépezet teljesítménye 800 LE. 1925-től sétahajóként üzemelt. „1944 július 2-án a szövetségesek bombázása elől az MFTR-kikötőbe tartó hajó a Margit-híd budai hídfője alatt keresett menedéket, de a hajó orr- és tat része fedezék nélkül maradt. Egy eltévedt bomba a hajó mellett a vízbe csapódott. A hajófenék a mellő részen benyomódott, 2 főborda és 8 keresztborda eltört, a berendezési tárgyak megrongálódtak, de vízbetörés nem történt.” A második világháború után Szabadság névre keresztelték át. 1965-ben leselejtezték és szétvágták. In. http://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/szabadsag_exzsofia_exkocsag_exzsofia_hercegno_exzsofia_fohercegno_/48/12004#ujkep (a letöltés dátuma: 2012. január) Lásd még: A magyar zászlós Zsófia a turnszeverini kikötőben. In. Képes Vasárnap, 1940. augusztus 25. <http://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/hajokep.php?picid=12004> (a letöltés dátuma: 2012. január)
13. A kormányzó, az előkelőségek és a budapesti kirándulók indulása Budapestről. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 29. 5. old.
14. Magyarország kormányzója is részt vesz a mohácsi ünnepségeken. In. Fejérmegyei Napló, 1926. augusztus 27. 3. old.
15. Scitovszky Béla (1878–1959) 1922 és 1926 között a Nemzetgyűlés elnöke, majd 1926 és 1931 között belügyminiszter volt. Életrajzát lásd: Baján Gyula (1922): Parlamenti almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. (Sturm-féle Országgyűlési Almanach) Magyar Távirati Iroda R.-T. „Stádium” Sajtóvállalat Részvénytársaság. Budapest. 376–377. old.
16. Vitéz bulcsi Janki Kocsárd (1868–1954). Lovassági tábornok (vezérezredes) 1925 és 1930 között a m. kir. honvédség főparancsnoka.
17. Álgya Papp Sándor (1877–1961). Altábornagy, a honvédelmi miniszter helyettese. 1926 decemberében honvédelmi katonai államtitkárrá nevezték ki.

18. Báró Perényi Zsigmond (1870–1946). 1919. augusztus 15-e és 27-e között a Friedrich-kormány belügyminisztere. 1927-től, koronaórré történt megválasztásáig, 1933-ig országgyűlési képviselő. 1939 és 1944 között előbb a felsőház alelnöke, majd elnöke. Tisztségéről a nyilas hatalomátvételt követően lemondott.
19. Bárcziházi Bárczy István (1882–1952). 1919 őszétől vezette a miniszterelnökség elnöki osztályát 1922-től helyettes államtitkárként, majd 1928-tól adminisztratív államtitkárként. 1921-től 1944-ig a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvvezetője volt.
20. Lukinich Imre (1880-1950). Történész, egyetemi tanár, akadémikus. 1926-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának igazgatója.
21. Az 1922. évi XIX. tc. értelmében a Magyar Királyi Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum – beleértve az Országos Széchenyi-könyvtárt, az érem- és régiségtárat, az állattárt, a növény-tárt, az ásvány- és őslénytárt, a néprajziak tárat – az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és a budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem könyvtára egy különálló önkormányzati „testet” alkottak, amely az Országos Magyar Gyűjteményegyetem nevet viselte. Önkormányzati jogait az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa gyakorolta. Lásd erre vonatkozóan a Nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről szóló, tizenkét szakaszból álló 1922. évi XIX. törvénycikket, valamint Tőkéczy László: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrejötté és működési céljai című tanulmányát. In. <http://www.klebensberg.eu/hu/klebensberg-emleke/klebensberg-munkassaga/92-az-orszagos-magyar-gyjtemenyegyetem-letrejoette-es-mkoedesi-celjai.html> (a letöltés dátuma: 2013. július) Amikor tehát a szövegben a tárgyalt korszakra vonatkozóan a Nemzeti Múzeum kerül említésre, azon összefoglaló néven az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet értjük. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet a Magyar Nemzeti Múzeumról szóló 1934. évi VIII. tc. szervezte át oly módon, hogy annak jogutóda a Magyar Nemzeti Múzeum lett.
22. II. Lajos király öfelsége és vitézei emlékének... Vasárnap áldozott az ország Mohácson. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 10. old.; A kormányzó jelenlétében ünnepelte az ország a mohácsi vész négyszázéves évfordulóját. In. Új Nemzedék, 1926. augusztus 31. 3. old.
23. Az mindenképpen elgondolkoztató és további kutatások tárgyát képezi, hogy a 241 fős nemzetgyűlés tagjai közül miért csak 12-en vettek részt az ünnepségen. Mint ahogyan az is, hogy az ünnepségeket milyen szempontok figyelembe vételével szervezte Pekár Gyula, s meghívta-e arra a nemzetgyűlési képviselőket.
24. II. Lajos király öfelsége és vitézei emlékének... Vasárnap áldozott az ország Mohácson. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 10. old.; Lázár István (1926): A szent sírnál. Az országos gyászünnep Mohácson. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 6. old.
25. A templom különlegessége, hogy alapjaiba három ezer magyar község, ötvenkét város és huszonöt megyeháza udvarából felvett egy-egy kilós földcsomagokat helyeztek el, amely az ország összefogását volt hivatott jelképezni. A templomot az 1926-os alapkövetelt követően, 1940. augusztus 29-én szentelték fel.
26. Zichy Gyula (1871–1942). 1905-től 1926-ig pécsi püspök. 1923-tól a kalocsai érsekség apostoli adminisztrátora, 1925-től kalocsai érsek és a pécsi püspökség apostoli adminisztrátora (1926-ig). Tagja volt a főrendiháznak, majd a felsőháznak.
27. II. Lajos király öfelsége és vitézei emlékének... Vasárnap áldozott az ország Mohácson. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 10. old.; A kormányzó jelenlétében ünnepelte az ország a mohácsi vész négyszázéves évfordulóját. In. Új Nemzedék, 1926. augusztus 31. 3. old.; Lázár István (1926) 6. old.
28. Virág (Blum) Ferenc (1869-1958). Szekszárdi plébánosként 1926 márciusában nevezték ki a pécsi egyházmegye élére. Hivatalát 1926. májusi püspökké szentelését követően foglalta el. 1927 és 1944 között a felsőház tagja volt.
29. Rott Nándor (1869–1939). 1917 novemberében szentelték fel veszprémi püspökké. Tisztségét egészen haláláig betöltötte.
30. Horváth Győző Viktor (1867–1944). Kanonok, 1912-től kalocsai segédpüspök. 1930-tól a felsőház tagja volt.
31. Sipőcz Jenő (1878–1937). Az eredetileg jogász végzettségű és ügyvédként is praktizáló Sipőcz

- Jenő 1920 és 1934 között volt Budapest polgármestere, majd 1937-ben bekövetkezett haláláig főpolgármestere.
32. II. Lajos király öfelsége és vitézei emlékének... Vasárnap áldozott az ország Mohácson. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 10. old.
 33. Havranek József László (1881–?) 1919. december 15-én lett Fejér megye alispánja. Tisztséget 1939. szeptember 1-jéig töltötte be. 1938 augusztusában vezetéknévét Ecsedyre változtatta.
 34. Fejérmegye és Székesfehérvár városa a mohácsi ünnepségen. In. Fejérmegyei Hírlap, 1926. augusztus 31. 3. old.; Magyar–szerb orientáció készül. A kormányzó nagyfontosságú kijelentése. In. Fejérmegyei Napló, 1926. augusztus 31. 1. old.
 35. Lukinich Imre (1926): Mohácsi Emlékkönyv 1526. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.; Klebelsberg Kunó (1926): Mohácsi emlék. In. Fejérmegyei Napló, 1926. augusztus 17. 3. old.
 36. II. Lajos király öfelsége és vitézei emlékének... Vasárnap áldozott az ország Mohácson. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 10–11. old.; A kormányzó jelenlétében ünnepelte az ország a mohácsi vész négyszázéves évfordulóját. In. Új Nemzedék, 1926. augusztus 31. 3. old.; Lázár István (1926): A szent sírnál. Az országos gyászünnepe Mohácson. A kultuszminiszter beszéde faji hibáinkról. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 6. old.
 37. Vitéz Aggházy Kamil (1882–1954). Hadtörténész, m. kir. honvéd ezredes (1926-ban alezredes) a Hadtörténeti Múzeum alapítója.
 38. Gyalókey Jenő (1874–1945). Hadtörténész, a Hadtörténeti Levéltár csoportigazgatója. Ezredessé 1926-ban léptették elő. A Magyar Tudományos Akadémia 1926-ban levelező tagjává, 1936-ban rendes tagjává választotta.
 39. Gyászünnepély a csatatéren és a Dunán. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 11. old.; A mohácsi csatamező fele elszakított terület. Lajos király halála helyét elmosta a Duna – Gyalókey Jenő ezredes elmondja a Pesti Naplónak a legújabb hadtörténelmi kutatások eredményeit Mohácson. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 12. old.; Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 7. old.
 40. II. Lajos király öfelsége és vitézei emlékének... Vasárnap áldozott az ország Mohácson. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 10–11. old.; A kormányzó jelenlétében ünnepelte az ország a mohácsi vész négyszázéves évfordulóját. In. Új Nemzedék, 1926. augusztus 31. 3. old.; Lázár István (1926): A szent sírnál. Az országos gyászünnepe Mohácson. A Csele patak mentén, II. Lajos emlékoszlopánál. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 6. old.
 41. Uo.
 42. Utalás Kisfaludy Károly (1788–1830) Mohács című versére. <http://mek.niif.hu/00700/00732/00732.htm#21> (a letöltés dátuma: 2013. július)
 43. A kormányzó beszéde. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 11. old.; A kormányzó elhelyezi az első koszorút. In. Új Nemzedék, 1926. augusztus 31. 4. old.; Lázár István (1926): A szent sírnál. Az országos gyászünnepe Mohácson. A kormányzó az egykori ellenségről és a déli jóbarátról. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 6. old. ; lásd még a Budapesti Hírlap, 1926. augusztus 31-i számát, amely csak kivonatossan közli a kormányzói beszédet.
 44. A többi koszoru. In. Új Nemzedék, 1926. augusztus 31. 4. old.; A kormányzó beszéde. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 11. old.; Lázár István (1926): A szent sírnál. Az országos gyászünnepe Mohácson. A kormányzó az egykori ellenségről és a déli jóbarátról. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 6. old.
 45. Harminc koszoru a Duna fenekén. In. Új Nemzedék, 1926. augusztus 31. 4. old.; Gyászünnepély a csatatéren és a Dunán. In. Pesti Napló, 1926. augusztus 31. 11. old.; Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 7. old.
 46. A trianoni békeszerződés aláírásának magyarországi vitájáról az aláírók személyének kiválasztásáról és a Trianonban kialakított államhatárokról lásd Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. In: Közép-Európai Közlemények, 2010/3. szám. No. 10. 67–79. old.; Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak a személyéről. In: Közép-Európai Közlemények, 2010/4. szám. No. 11. 109–132. old.; Sallai János (2004): Az államhatárok. In: Változó Világ, Press Publica 58. Budapest.
 47. Ádám Magda (1981): A kisantant 1920–1938. Budapest.; Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920–1929. Budapest.; Gulyás László (2011): A kisantant története. Rubicon 2011/2.

- szám. 68–77. old.; A kisantant elnevezést a Budapesten megjelenő Pesti Hírlap című napilap 1920. áprilisában használta először, amikor a cikk szerzője a három állam együttműködése kapcsán „Apró Antantról” írt.
48. A külpolitikai mozgástérre vonatkozóan lásd Ránki György (1984): *Mozgástér és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében (1919–1945)*. In: *A két világháború közötti Magyarországról*. Szerk. Lackó Miklós. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 11–46. old.; Zeidler Miklós (2002): *Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között*. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest. 162–205. old.
49. Magyarország 1922. szeptember 18-án lett a Népszövetség teljes jogú tagja. Erre vonatkozóan lásd Gulyás László (2012a): *A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924*. Att-raktor Kiadó, Máriabesnyő. 121–130. old.
50. A Magyarországnak nyújtandó népszövetségi kölcsönre vonatkozó jegyzőkönyvet 1924. március 14-én Genfben írták alá. Erre vonatkozóan lásd Gulyás László (2012a): 131–142. old.
51. Ablonczy Balázs (2005): *Összeesküvés a frank ellen*. In: *Rubicon*, 2005/9. 32–36. old.
52. Hory András (1987): *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Gondolat Kiadó, Budapest. A Külügyminisztérium vezértitkári (secrétaire général) beosztására vonatkozóan lásd Pritz Pálnak a Hory emlékiratok I. fejezetének 4. számú jelzetét a 424. oldalon, valamint az emlékiratok II. fejezetének 2. számú jelzetében a 443. oldalon tett megjegyzéseit.
53. Kánya Kálmán (1869–1945). Diplomáciai tevékenységét, még az Osztrák-Magyar Monarchiában kezdte, majd az önálló magyar Külügyminisztériumban folytatta. 1920 és 1925 között a külügyminiszter állandó helyettese volt. 1925-től 1933-ig berlini követ. Ezt követően 1938 őszéig a külügyminiszter.
54. Khuen-Héderváry Sándor (1881–1947). Az 1918 utáni önálló magyar külügyminisztérium és külügyi szolgálat egyik megszervezője. 1920-tól a Külügyminisztérium politikai osztályát vezette, majd 1925-től a külügyminiszter állandó helyettese volt. Ezt követően 1934-től 1940-ig a párizsi magyar követséget vezette. 1941-ben visszavonult a politikától.
55. Pritz Pál (1990): *A fajvédők külpolitikai nézetei (1918–1936)* Századok, 124. évf. 1990/5–6. szám. 654–657. old.
56. Pritz Pál (2005): *A magyar külügyi szolgálat története az első polgári korszakban (1867–1948)* In: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, 80. old.; Romsics Ignác (1990): *Bethlen István külpolitikája 1921–1931*. Századok, 124. évf. 1990/5–6. szám. 577–615. old.
57. Bethlent idézi Romsics (1990): 588. old.
58. Romsics (1990): 580. old.
59. Jugoszlávia hivatalos elnevezése 1918 és 1929 között Szerb–Horvát–Szlovén Királyság volt. Tanulmányunkban a Jugoszlávia elnevezés alatt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot értjük.
60. Jugoszlávia ellentmondásos belpolitikai viszonyaira lásd Gulyás László (2012b): *Structural Problems Leading to the Dissolution of the First Yugoslav State*. In: *Prague Papers on the History of International Relations*, 2012/2. 87–98. old.; Gulyás László (2005): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Budapest, Hazai Térségfejlesztő Rt. 82–85. old.
61. Bethlen István magyar miniszterelnök a magyar–jugoszláv tárgyalások megkezdése előtt személyesen egyeztetett előbb Miles Lampson brit külügyi államtitkárral, majd Austen Chamberlain külügyminiszterrel, valamint Dino Grandi olasz külügyi államtitkár-helyetessel.
62. Walko Lajos (1880–1954). 1925. március 5-e és 17-e között Scitovszky Tibor betegszabadságának idején, majd a kereskedelemügyi tárca vezetésével egyidejűleg 1926. október 15-ig ideiglenes jelleggel töltötte be a külügyminiszteri posztot. Ezt követően 1930. december 9-ig, külügyminiszterként volt tagja Bethlen-kormánynak. A külügyi tárcát gróf Károlyi Gyula kormányában 1931. augusztus 24-e és 1932. október 1-je között is irányította. Lásd erre vonatkozóan: http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulugyminiszterium/A_Kulugyminiszteriumrol/Kulugyminiszter/magyorsz_kulugyminiszterei.htm (a letöltés dátuma: 2013. július)
63. Momcilo Ninčić (1876–1949). 1922. január 5-től 1926. december 6-ig vezette a jugoszláv külügyminisztériumot. Szerb nyelvű életrajzát lásd: <http://www.mfa.gov.rs/en/diplomatic-tradition/>

- ministers-through-history; <http://www.sanu.ac.rs/Clanstvo/IstClan.aspx?arg=382> (a letöltés dátuma: 2013. július)
64. A tárgyalások előzményeit és első szakaszát részletesen ismerteti Hornyák Árpád (2004): Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Újvidék (Novi Sad) 213–217. old.
 65. Uo. 217. old.
 66. Utalás a svájci Locarno városában 1925. november 5-e és 16-a között megtartott nemzetközi konferencia megállapodására, melyben Németország garantálta nyugati határait. Az egyezményt 1925. december 1-jén Londonban írták alá. A belga–német és francia–német határoknak a sérthetlenségéért Nagy-Britannia és Olaszország vállalt garanciát. A locarnói konferencia záró jegyzőkönyvét közli Halmosy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 235–247. old.; Eiler Ferenc (2002) Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In. Fedinec Csilla (szerk.): Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest. 2. old.
 67. Hory (1987): 214. old.
 68. Uo.
 69. A magyar kormány naponta kétszer megjelenő német nyelvű félhivatalos lapja.
 70. Hory (1987): 214. old.
 71. Hornyák (2004): 221. old.; Hory (1987): 215. old.; Sallai (2004): 107–109. old.
 72. Hory András a római Magyar Királyi Követség vezetését vette át 1927. január 13-tól. Római követi beosztását 1933. december 31-ig töltötte be.
 73. Hory (1987): 216. old.
 74. Wodianer Andor (1890–1964). Magyar diplomata. 1915 és 1934 között Európában (Bréma, Szófia, Belgrád, Róma, Budapest) és Dél-Amerikában (Buenos Aires) teljesített diplomáciai szolgálatot. 1934 márciusától 1938 februárjáig a madridi magyar követség ügyvivője volt, Portugáliában is akkreditálva. 1938 februárjától a Franco-kormány mellett volt akkreditálva San Sebastianban 1939 májusáig (Portugáliában is akkreditálva van) Ezt követően 1944 márciusáig a lisszaboni magyar követséget vezette. Magyarország 1944. március 19-i német megszállását követően tisztségéről lemondott.
 75. Csehszlovákia és Ausztria 1921 decemberében Lányban kötötték meg azt a szerződést, amelyben leszögezték, hogy politikájuk alapját a saint-germaini és a trianoni békeszerződések rendelkezéseinek a betartása képezi.
 76. Hornyák (2004): 222. old.
 77. Uo. 222–223. old.
 78. Túlzott kombinációk a külpolitika irányának megváltozásáról. A kormányzó mohácsi beszédének visszhangja politikai és gazdasági körökben. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 7. old.
 79. Uo.
 80. Uo.
 81. Erről még a Fejérmegyei Hírlap is beszámolt 1926. szeptember 2-án megjelent néhány soros közleményében: „A magyar és jugoszláv kormány szeptember végére tervezi a két ország között folytatandó pénzügyi tárgyalások idejét.” In. Fejérmegyei Hírlap, 1926. szeptember 2. 1. old.
 82. Túlzott kombinációk a külpolitika irányának megváltozásáról. A kormányzó mohácsi beszédének visszhangja politikai és gazdasági körökben. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 7. old.
 83. Szünet a magyar–cseh tárgyalásokban. In. Pesti Hírlap, 1926. augusztus 31. 7. old.; Prágai jelentés a magyar–cseh tárgyalások újabb nehézségeiről. Bizonyos mezőgazdasági cikkekre teljes vámmmentességet kíván a magyar delegáció. In. Pesti Napló, 1926. szeptember 1. 2. old.
 84. Platthy Györgyről lásd: Baján (1922): 354–355. old.
 85. Szabóky Jenőről lásd: Uo. 390–391. old.
 86. Szily Tamásról lásd: Uo. 399–400. old.
 87. Magyar–szerb orientáció készül. A kormányzó nagyfontosságú kijelentése. In. Fejérmegyei Napló, 1926. augusztus 31. 1. old.; Külpolitikai orientáció Jugoszlávia felé? In. Népszava, 1926. augusztus 31. 2. old.; Horthy Miklós beszéde a mohácsi síkon a magyar–szerb orientáció mellett. <http://www.huszadikszazad.hu/politika/horthy-miklos-beszede-a-mohacsi-sikon-a-magyar-szerb-orientacio-mellett> (a letöltés dátuma: 2013. július)

88. Uo.
89. Uo.
90. Az első rigómezei csatára, ahol a szerbek vereséget szenvedtek az oszmán hadaktól, a Gergely-naptár szerint 1389. június 28-án került sor. A Szily Tamás képviselő által említett rigómezei ünnepekre, melyre Magyarország képviselői is meghívást kaphattak, feltételezhetően az 1924-es 535. évforduló lehetett. Ezen meghívás és az azon való magyar részvétel részletei további kutatást igényelnek.
91. Horthy Miklós beszéde a mohácsi síkon a magyar–szerb orientáció mellett <http://www.huszaadikszazad.hu/politika/horthy-miklos-beszede-a-mohacsi-sikon-a-magyar-szerb-orientacio-mellett> (a letöltés dátuma: 2013. július)
92. Idézi: Külpolitikai orientáció Jugoszlávia felé? In. Népszava, 1926. augusztus 31. 2. old.
93. Jugoszlávia és mi. In. Pesti Napló, 1926. szeptember 1. 1. old.
94. Szabó László dr. (1926): Barátaink a déli végeken. In. Pesti Napló, 1926. szeptember 5. 1–2. old.
95. Gömbös Gyula örömmel üdvözlí a jugoszláv orientációt. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 10. 8. old.; A fajvédők politikai álláspontját a magyar-jugoszláv viszonyról részletesen elemzi Pritz (1990): 661–666. old.
96. Jugoszláviában rokonszenvvel fogadták a kormányzó mohácsi beszédét. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 1. 2. old.
97. „A magyar külpolitikai új orientációja” Bécs és Zágráb sajtója a kormányzó mohácsi beszédéről. In. Pesti Napló, 1926. szeptember 1. 2. old.; Jugoszláviában rokonszenvvel fogadták a kormányzó mohácsi beszédét. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 1. 2. old.
98. Utalás az Ébredő Magyarok Egyesületének revíziós törekvéseire. Az Egyesületre vonatkozóan lásd: Romsics Ignác (2009): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest.
99. Jugoszlávia csak olyan Magyarországgal hajlandó jószomszédságra, amely fölhang a bosszupolitikával, a dzsentrik és ébredők üzelmeivel. A kisántant lapjai a kormányzó mohácsi beszédéről. In. Népszava, 1926. szeptember 2. 4. old.
100. A mohácsi beszéd kommentárja a jugoszláv lapokban. A kisántant fölhangjától fél a szerb és a cseh sajtó. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 2. 7. old.; Lásd továbbá az 78. számú jelzetet.
101. A mohácsi beszéd kommentárja a jugoszláv lapokban. A kisántant fölhangjától fél a szerb és a cseh sajtó. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 2. 7. old.; Jugoszlávia csak olyan Magyarországgal hajlandó jószomszédságra, amely fölhang a bosszupolitikával, a dzsentrik és ébredők üzelmeivel. A kisántant lapjai a kormányzó mohácsi beszédéről. In. Népszava, 1926. szeptember 2. 4. old.
102. Jugoszlávia csak olyan Magyarországgal hajlandó jószomszédságra, amely fölhang a bosszupolitikával, a dzsentrik és ébredők üzelmeivel. A kisántant lapjai a kormányzó mohácsi beszédéről. In. Népszava, 1926. szeptember 2. 4. old.
103. A mohácsi beszéd kommentárja a jugoszláv lapokban. A kisántant fölhangjától fél a szerb és a cseh sajtó. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 2. 7. old.
104. Uo.
105. „A magyar kormányzó rokonszenves hangú kijelentése politikai szempontból igen nagyjelentőségű” – mondja Markovics jugoszláv külügyminiszterhelyettes. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 4. 5. old.
106. Nincsics elismeri, hogy nehéz Magyarországnak beletörödnie a jelenlegi helyzetébe. In. Új Nemzedék, 1926. szeptember 5. 5. old.
107. Nincsics beszélgetése a Pesti Hírlap tudósítójával. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 7. 2. old.
108. Uo.; A kisántant meghosszabbított szövetsége. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 7. 3. old.
109. Jugoszlávia csak olyan Magyarországgal hajlandó jószomszédságra, amely fölhang a bosszupolitikával, a dzsentrik és ébredők üzelmeivel. A kisántant lapjai a kormányzó mohácsi beszédéről. In. Népszava, 1926. szeptember 2. 4. old.; A mohácsi beszéd kommentárja a jugoszláv lapokban. A kisántant fölhangjától fél a szerb és a cseh sajtó. In. Pesti Hírlap, 1926. szeptember 2. 7. old.; A kormányzó mohácsi beszéde kétségbe ejtette Prágát. „Csehországot az elszigeteltség veszedelme fenyegeti” In. Új Nemzedék, 1926. szeptember 2. 1. old.; Nagy ijedelmet keltett Prágában a kormányzó mohácsi beszéde. In. Fejérmegyei Napló, 1926. szeptember 3. 1. old.
110. Uo.

111. A cseh hivatalos sajtó – támad. In: Pesti Hírlap, 1926. szeptember 4. 5. old..
112. Uo.; „A magyar külpolitika új orientációja” Bécs és Zágráb sajtója a kormányzó mohácsi beszédéről. In: Pesti Napló, 1926. szeptember 1. 2. old.
113. A román–olasz barátsági és szívélyes együttműködési szerződést 1926. szeptember 17-én írták alá Rómában. Olaszország ebben elismerte Besszarábia Romániához való tartozását. A Szovjetunió ezzel szemben 1926. október 6-án tiltakozott. In: Pándi Lajos: Köztes-Európa kronológia 1756–1997. <http://pandi.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&kat=e&ev=1926> (a letöltés dátuma: 2013. július)
114. Jugoszláviában rokonszenvvel fogadták a kormányzó mohácsi beszédét. In: Pesti Hírlap, 1926. szeptember 1. 2. old.; „A magyar külpolitikai új orientációja” Bécs és Zágráb sajtója a kormányzó mohácsi beszédéről. In: Pesti Napló, 1926. szeptember 1. 2. old.
115. Lásd az 78. számú jelzetet.
116. Benda Jenő (1926): Walko Lajos nyilatkozik. In: Pesti Hírlap, 1926. szeptember 10. 7. old.
117. A magyar–jugoszláv közeledést, mint az korábban már bemutatásra került, nem Horthy kezdte, hanem a tárgyalások már 1926. március közepén megkezdődtek Bethlen István és Momcilo Ninčić között.
118. Valójában nem szoborleleplezés volt, hanem emlékmű koszorúzás.
119. II. Sándor jugoszláv király 1888-ban született, s 1921-ben lépett trónra. A királyt 1934. október 9-én gyilkolták meg Marseille-ben. Horthynak tehát a jugoszláv királlyal való kapcsolat-felvételre utaló sorai a mohácsi beszéd tekintetében nem relevánsak.
120. Horthy Miklós Hitlernek írt levelét közli Horthy Miklós titkos iratai (1965) Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. Harmadik kiadás. 157. old.
121. Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa – História Kiadó, Budapest. 170–171. old.
122. Hory (1987): 221. old.
123. Uo. 222. old.
124. Lásd erre vonatkozóan a 91-es számú jelzetet.
125. Erre vonatkozóan lásd a Hory emlékiratokat sajtó alá rendező és azt jegyzetekkel ellátó Pritz Pál 141. számú jelzetét, Hory emlékiratainak 458. oldalán. Pritz itt idézi a belgrádi német követ 1925. nov. 21-i jelentését, amely szerint Horyt kormánya nem látta el mindig megfelelő és releváns információkkal.
126. Homoród, Erdélyben, a Székelyföldön található település. Kedvelt fürdő- és kirándulóhely, ahol Hory András fiatalkorát, és amikor tehetette, nyári szabadságát töltötte. 1926. augusztus második felében is itt tartózkodott.
127. Hory (1987): 220. old.
128. A távirat szövegét közli Hornyák (2004): 229. old.; Megjegyzendő, hogy Hory András belgrádi magyar követ emlékirataiban nem tesz említést erről a rendkívül fontos táviratról.
129. A belgrádi osztrák követ és a budapesti német ügyvivő kormányaiknak írt táviratainak részletét közli a Hory emlékiratokat sajtó alá rendező és azt jegyzetekkel ellátó Pritz Pál. (A 146. számú jelzet, Hory emlékiratainak 458. oldalán.)
130. Lásd a 15-ös számú jelzetet.
131. A Magyar Királyi Honvédséget annak főparancsnoka, Janky Kocsárd tábornok, a honvédelmi minisztert pedig helyettese, Álgya Papp Sándor altábornagy képviselte.
132. Az 1922–26. évi magyar nemzetgyűlés külügyi bizottságának elnöki tisztét gróf Teleki Pál (1879–1941) töltötte be.
133. Hory (1987): 220. old.
134. Hornyák (2004): 224–225. old.
135. Hory (1987): 227. old.
136. Uo. 226. old.
137. Uo.
138. A két világháború közötti magyar külpolitikára lásd Pritz Pál (1995): Magyar diplomácia a két háború között. (Tanulmányok) Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
139. A nettunói jugoszláv–olasz szerződést, amely rögzítette a Fiume–Sušak határt, 1925. júl. 20-án írták alá. A jugoszláv fél azonban csak 1928-ban ratifikálta.

140. Olaszország és Románia 1926 szeptemberében kötötte meg a barátsági szerződést, míg az olasz–albán egyezményt 1926. november 27-én írták alá a felek.
141. Bethlen lehetséges viszonyulásait a mohácsi beszédhez elemzi Hornyák (2004): 230–232. old.
142. Feljegyzés Walko külügyminiszter és Grandi olasz külügyi államtitkár beszélgetéséről. Genf, 1926. szeptember 13. In: Iratok az ellenforradalom történetéhez III. kötet. A bevezető tanulmányt írta és a szerkesztésben közreműködött: Nemes Dezső. A kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta: Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959. 786. old.
143. A magyar külügyi vezetés és benne különösen Khuen-Héderváry Sándor szerepét részletesen elemzi Pritz Pál (1987): Emlékirat és történelmi valóság Hory András visszaemlékezéseinek tükrében. Századok, 121. évf. 1987/2–3. szám. 292–297. old.
144. Lásd erre vonatkozóan Pritz Pálnak a Hory emlékiratok II. fejezetének 5. számú jelzetében a 443. oldalon tett megjegyzését.
145. Hory (1987): 131. old
146. Uo. 221. old.
147. Hervai Szabó Gyöngyvér (2003): A nemzetközi politika elmélete. I. A külpolitika belső rendszerszerű forrásai. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 129–133. old
148. Magyarország és Olaszország Bethlen István miniszterelnök 1927. április eleji római útja során kötötte meg egymással a barátsági, békéltető eljárási és választott bírósági egyezményt.
149. Horthy (1990): 171–172. old.
150. A magyar–jugoszláv barátsági szerződést csak közel másfél évtizeddel később, 1940. december 12-én kötötték meg Belgrádban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ablonczy Balázs (2005): Összeesküvés a frank ellen. In: Rubicon, 2005/9. szám.
- Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920–1929. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ádám Magda (1981): A kisantant 1920–1938. Budapest.
- Baján Gyula (1922): Parlamenti almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. (Sturm-féle Országgyűlési Almanach) Magyar Távirati Iroda R.-T. „Stádium” Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest.
- Benda Jenő (1926): Walkó Lajos nyilatkozik. In: Pesti Hírlap, 1926. szeptember 10.
- Eiler Ferenc (2002) Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: Fedinec Csilla (szerk.): Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Fejérmegyei Hírlap (1926): augusztus–szeptember.
- Fejérmegyei Napló (1926): augusztus–szeptember.
- Fülöp Mihály–Sipos Péter (1998): Magyarország külpolitikája a XX. században. Aula Kiadó, Budapest.
- Gergely Jenő–Pritz Pál (2001): Köztörténet. In: A Dunánál. Magyarok a 20. században (1918–2000) Encyclopaedia Humana Hungarica 09. CD-ROM, Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest.
- Gulyás László (2012a): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.
- Gulyás László (2011): A kisantant története. Rubicon 2011/2. szám.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Budapest, Hazai Térségfejlesztő Rt.
- Gulyás László (2012b): Structural Problems Leading to the Dissolution of the First Yugoslav State. In: Prague Papers on the History of International Relations, 2012/2.
- Halmosy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Hervai Szabó Gyöngyvér (2003): A nemzetközi politika elmélete. I. A külpolitika belső rendszerszerű forrásai. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Fórum Könyvkiadó, Újvidék (Novi Sad).

- Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Pritz Pál. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa – História Kiadó, Budapest.
- Horthy Miklós titkos iratai (1965) Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. Harmadik kiadás.
- Iratok az ellenforradalom történetéhez III. kötet. A bevezető tanulmányt írta és a szerkesztésben közreműködött: Nemes Dezső. A kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta: Karsai Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959.
- Juhász Gyula (1975): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel László, Vidor Gyula szerk. (1922): Nemzetgyűlési Almanach 1922–1927. A Nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai. Budapest.
- Népszava (1926): augusztus–szeptember.
- Pándi Lajos: Köztes-Európa kronológia 1756–1997. <http://pandi.adatbank.transindex.ro/index.php?action=ev&kat=e&ev=1926>
- Pesti Hírlap (1926): augusztus–szeptember.
- Pesti Napló (1926): augusztus–szeptember.
- Pritz Pál (1990): A fajvédők külpolitikai nézetei (1918–1936) Századok, 124. évf. 5–6. szám.
- Pritz Pál (2005): A magyar külügyi szolgálat története az első polgári korszakban (1867–1948) In: Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok. Budapest.
- Pritz Pál (1987): Emlékirat és történelmi valóság Hory András visszaemlékezéseinek tükrében. Századok, 121. évf. 1987/2–3. szám.
- Pritz Pál (1994): Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pritz Pál (1995): Magyar diplomácia a két háború között. (Tanulmányok) Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Ránki György (1984): Mozgástér és kényszerpálya. A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében (1919–1945) In. A két világháború közötti Magyarországról. Szerk. Lackó Miklós. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2009): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (1990): Bethlen István külpolitikája 1921–1931. Századok, 124. évf. 1990/5–6. szám.
- Sallai János (2004): Az államhatárok. In: Változó Világ, Press Publica 58. Budapest.
- Sáringer János (2011): A két világháború közötti magyar külpolitika történetírásunkban. Szeged.
- Szabó László dr. (1926): Barátaink a déli végeken. In. Pesti Napló, 1926. szeptember 5.
- Új Nemzedék (1926): augusztus–szeptember.
- Tökéczky László: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrejötte és működési céljai. In. <http://www.klebensberg.eu/hu/klebensberg-emleke/klebensberg-munkassaga/92-az-orszagos-magyar-gyjtemenyegyetem-letrejoette-es-mkoedesi-celjai.html>
- Ujváry Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Ráció Kiadó, Budapest.
- Vizi László Tamás (2010/a): A trianoni diktátum aláírója: a politikus Benárd Ágoston. In: Közép-Európai Közlemények, 2010/3. szám. No. 10.
- Vizi László Tamás (2010/b): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak a személyéről. In: Közép-Európai Közlemények, 2010/4. szám. No. 11.
- Zeidler Miklós (2002): Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In. Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY*

HORTHY MIKLÓS, A TENGERÉSZ (AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS ÉVEK, 1914–1918)

MIKLÓS HORTHY, THE ADMIRAL (WORLD WAR I, 1914–1918)

ABSTRACT

One of the significant personalities of 20th century Hungarian history is the admiral Miklós Horthy, who was the head of state during the decades between the two world wars and during World War II. In Hungarian historical awareness, he is primarily regarded as a governor. What is less known is that in his early career – for three and a half decades – he served in the navy of the Austro-Hungarian Monarchy, and finished his naval career as the last commander-in-chief of this organization. He was considered the most important naval commander in Hungarian military history, whose engagements during World War I are mentioned in works of universal military history. His years spent with the navy, along with his fame as a naval officer, his military upbringing and service in the navy all shaped his mentality and conduct as head of state. He remained a naval commander even as the country's governor. Being an admiral defined his authority as head of state as the country was governed by a person who had significant military accomplishments, was practiced in domestic and foreign policy, and was well-travelled. Therefore, in Miklós Horthy's case, it is impossible to separate his decades spent as governor from the years of World War I and the period preceding it. The present study discusses this tight relationship while providing an overview of Miklós Horthy's accomplishments as commander in chief and describes their impact on his image as governor.

1. Bevezetés

A huszadik század első felének meghatározó magyar politikai vezetője Horthy Miklós kormányzó volt, aki nemzetünk történelmi tudatában elsősorban államfőként él. Jóllehet az elmúlt évtizedekben történet- és hadtörténetírásunkban több próbálkozás is történet arra, hogy személyét, életpályáját teljes egészében bemutassuk, és ezen belül hangsúlyozzuk a kormányzóválasztását megelőző évtizedekben vele történeteket, ám ma még mindig csak töredékes portréját ismerjük.¹ E munkát nehezíti, hogy a mai magyar társadalomban, a tudományos életben a személyével kapcsolatos heves emóciók továbbra is nagymértékben akadályozzák életpályájának indulatoktól mentes megítélését. A köztudatban nehezen gyökeresedik meg, hogy Horthy Miklós életének volt egy – mind időtartamát, mind egyéni személyisége formálódásában – jelentős, haditengerészi szakasza, amelynek ismerete nélkül értelmezhetetlen kormányzói működése, államfői döntései. Horthy Miklós mintegy három és fél évtizeden át az Osztrák–Magyar Monarchia hadiflottájában szolgált, katonai pályafutását annak utolsó főparancsnokaként fejezte be. Ugyanakkor elmondható róla, hogy a magyar hadtörténelem legjelentősebb tengeri hadvezére volt, akit az első világháború idején vívott harcaival számon tart az egyetemes hadtörténetírás is. A hadiflottánál eltöltött évek, valamint haditengerészeti hírneve s nem utolsósorban katonai neveltetése és a tengeri szolgálat tapasztalatai rányomták bélyegüket államfői gondolkodásmódjára, visel-

* Nagy Miklós Mihály, a hadtudomány kandidátusa, nyugállományú és címzetes egyetemi docens, a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar doktorjelöltje.

kedésére. Kormányzói imázsához hozzátartozott a tengerügyi egyenruha; élete végéig megmaradt haditengerésznek. Ugyanakkor tengerügyi volta meghatározó eleme államfői tekintélyének, mert személyében egy jelentős katonai érdemeket szerzett, a kül- és a belpolitikában egyaránt jártas és a világ távoli vidékein megfordult ember került az ország élére. A fentiekben elmondottakból ered, hogy Horthy Miklós életpályáját kronológiai szempontból ugyan két időszakra – a haditengerészetnél töltött, valamint a kormányzói évekre – lehet bontani, ám élesen mégsem lehet elválasztani őket egymástól. Erre egyébként maga is utal memoárjában, amikor ifjúkoráról szólva megemlékezett a tengerészethez való vonzódásáról: „...*Szeretetem és lelkesedésem e pálya iránt sohasem szűnt meg. Még mint Magyarország kormányzója is büszkén viseltem a tengerügyi egyenruhát, amikor pedig, nem csekély fájdalommal, már rég nem létezett a cs. és kir. hadiflotta...*”² A büszkén viselt admirálsi egyenruha azonban nem pusztán a haditengerészet iránti lelkesedést tükrözte, hanem egyben kifejezője volt annak a katonai pályafutásnak is, amely az első világháború éveiben teljesedett ki, amikor Horthy Miklós legfőbb sikereit elérte. A nagy háború folyamán az addig különböző békebeli beosztásokban szolgáló, későbbi kormányzó sikeres hadvezérnek bizonyult, ami egyéni – eltagadhatatlan személyi – tulajdonságai mellett az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének mint társadalmi intézménynek, valamint a Földközi- és az Adriai-tenger katonaföldrajzi viszonyainak is köszönhető. Jóllehet a közelmúltban elsősorban *Csonkaréti Károly* tollából több olyan, a témánk szempontjából fontos feldolgozás is született, amely részben a közös haditengerészet egykori hadműveleteit, részben pedig Horthy azokban betöltött szerepét taglalta,³ ám mégis fontosnak érezzük, hogy későbbi kormányzónk első világháborús éveinek tanulmányt szenteljünk.

2. „Lovas tengerész” vagy tengeri hadvezér?

A magyarországi szocializmus évtizedeinek – ideológiától erősen áthatott – történetírása Horthy Miklóst mint kormányzót sötét történelmi alakként ábrázolta, igyekezett mint embert is lejáratni.⁴ Ennek egyik eszköze a gyakorta gúnyos felhang volt, amelyet még a Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követően külföldi emigrációba kényszerült baloldali publicisztikától örökölt. Horthy hatalomátvételekor az indulat hajtotta baloldali értelmiség gyorsan ráragasztja a kormányzóra a „*lovas tengerész*” gúnynevet, amelyet a magyar kultúrtörténet *Gábor Andornak* tulajdonít.⁵ Gábor Andor 1920. március 24-én keltezett *Mint tengerész* című írásában bántóan gúnyolódó hangon szól Horthyról – akit itt Horthy Mihálynak nevez – az alábbi módon: „...*Nem tengeragy – emlékszem a József kirherceg kinevezési okmányára – csak altengernagy. Nem tengeragy, mert a tenger nagy s Magyarországnak nincsen az. Csak altengernagy. De hol az a tenger? Vagy szórakozott voltam s nem olvastam a másik okmányt, melyben József kirherceg a Lágymányost magyar altengerré nevezte ki, csak azért, hogy Horthy Mihály, agyalágymányosi előnévvel, tovább is altengernagynak érezhesse magát? Mert folyton annak érzi magát. Láttam a Kis Legitim című operett első fináléjában, mikor Pestre bevonult. Fehér lovon ült, tengerészruhában. Nincs az a vicc, amit egy operettkomikus elcsépeltnék tartana. Ez a vizi Daniló sem törődött a lovastengerészről szóló régi anekdotával. S én néztem a szürke szamarat a fehér lovon s azon törtem a fejemet, mi volna, ha a nemes állat – a lovat gondolom – a másiknak a hátára pattanna?...*”⁶ E Gábor Andor-idézetben már feltűnnek azok az ideológiai elemek, amelyek a későbbi évtizedekben majd egyre pejoratívabb tartalmat öltenek: tenger nélküli ország élén tengeragy, lovas tengerész. Az 1945 utáni évtizedekben mind az irodalmi élet, mind a történetírás, mind pedig a hivatalos ideológia tudatosan szülte e fenti elemeket. E téren külön ki kell emelnünk Vas Zoltán (1903–1983), a politikust és újság-

író, aki mintegy másfél évtizedig volt kommunista szervezkedés miatt börtönben, s aki gyűlölettől, személyes sérelmeitől is vezettetve írt Horthy Miklósról.⁷ Az egyértelműen és nyíltan vállalt ellenséges szemléletmód Vas Zoltánnál oda vezetett, hogy egykori kormányzónk egész életében, minden cselekedetében eleve rosszindulatú, kicsinyes indítékokat keresett és vélt találni. Így például a Szent István csatahajó elvesztésének történetét Vas ezzel a minden történelmi ténynek ellentmondó indoklással magyarázza: „...Ebben mérhetetlen hiúsága és az az elgondolás vezette, hogy ő megmutatja: ha nem is különleges érdemei révén került az osztrák-magyar flotta élére, bátorságával és tehetségével erre utólag érdemessé teszi magát. A valóságban feláldozta a Szent István csatahajót és fedélzetén a nagy számú legénységet, majd a rádiójelentésre, hogy tengeralattjárók motorberregése hallatszik, megfutamodott...”⁸ Vas Zoltán több formában és kiadásban megjelent könyvében ismét feltűnik a pejoratív jelző: lovas tengerész, de itt már fejezetcímme is emelkedik. S itt tűnik fel a Horthyt lejárató propaganda másik fogása is, a tengernagy németesen hangzó beszéde, amely annak ismeretében, hogy több mint három és fél évtizedet töltött a német vezényleti nyelvű haditengerészetnél, tulajdonképpen természetes jelenség.⁹ Vas Zoltán viszont ezt alakítja át az alábbi szövegrészben egy gyűlölt történelmi alak ellenszenves megnyilvánulásává, amikor Horthy Miklósnak a budapesti bevonulása alkalmával tartott beszédéről szól: „...Fenyeget Horthy, és újból csak fenyeget. Teszi ezt oly németes hangsúlyozással, hogy mindenkiben önkéntelenül felvetődik a kérdés: Horthy, aki gyűlölettel teli beszédét olvasva valósággal megszégyeníti anyanyelvét, milyen joggal beszél az általa állítólag forrón szeretett hazáról? Eddig is köztudomású volt, hogy németesen beszél magyarul, mégis más ezt saját füllel hallani. Különösen, hogy nemcsak tetemre hívja az ország fővárosát, hanem megelőző éjjel különítményeseivel megrohamoztatta a budapesti otthonok százait...”¹⁰ A fentiekben leírtak egyértelműen bizonyítják, hogy amikor Horthy Miklós belépett a magyar politikai életbe, már megkezdődött személyének, haditengerészi pályafutásának negligálása a baloldali történetírásban, valamint publicisztikában. Ennek eredményeként, valamint abból eredően, hogy mintegy negyed évszázadon át államfőként a magyar politikai élet első számú szereplője volt, haditengerészeti múltja a háttérbe szorult: a Horthy-kérdés marginális problémájává vált. Jóllehet a magyarországi rendszerváltást követően a hazánkban feléledő Horthy-kultusz eredményeként sokkal árnyaltabb s főleg kevésbé átideologizált kép van kialakulóban személyével kapcsolatban, ám életének a haditengerészet kötelékében eltöltött időszaka és főleg első világháborús szereplése értékelésével még mindig adós történetírásunk.¹¹

Horthy Miklós az egykori Osztrák–Magyar Monarchia közös haditengerészetének utolsó főparancsnokaként, világot járt emberként és jelentős háborús érdemeket szerzett katonaként került a magyar állam élére. Korábbi, róla szóló tanulmányunkban már bizonyítottuk, hogy haditengerészeti pályafutása során széleskörű nemzetközi személyes kapcsolatrendszere volt, mély tapasztalatokkal rendelkezett a politikai életben, s e tényezők összessége predesztinálta arra, hogy államfő lehessen.¹² A közös haditengerészetben – hivatásos, szakképzett tisztként – egyebek mellett részt vett világkörűli utazáson, teljesített különböző parancsnoki beosztásokat, Európa majd minden tengeri országában járt, megfordult a Távol-Keleten, szolgált a közös hadügyminisztérium tengerészeti főosztályán, ahol – saját szavaival élve – „...feladatom az volt, hogy a haditengerészet költségvetését magyarra fordítsam, és tolmácként működjem mind a magyar, mind az osztrák parlament delegációja előtt...”¹³ Későbbi hadvezéri, majd kormányzói gondolkodásmódját és tevékenységét bizonyára nagy mértékben meghatározhatta az első világháborút megelőzően betöltött két, kimondottan politikai jellegű és az ilyen tapasztalatszerzésre kiválóan alkalmas beosztása. Emlékiratai szerint 1908 nyarától közel egy éven át a Taurus nevű állomáshajó parancsnoka volt Konstantinápolyban, ahol a Monarchia érdekeit kellett érvényesítenie. Tengerész-

tisztként itt lehetett szemtanúja az erőszakos hatalomátvételbe torkollott belpolitikai feszültségnek is. Ennél azonban sokkal mélyebb politikai tanulságokkal szolgálhatott számára, hogy 1909 és 1914 között I. Ferenc József császár és király haditengerészeti szárnysegédje volt. A látszólag pusztán protokolláris beosztás során betekintést nyerhetett egy európai nagyhatalom legfelső vezetésének belső viszonyaiba, működési mechanizmusába, és ami a legfontosabb, a világpolitika rendszerébe, erőviszonyaiba is.

Azonban a tengerészeti pályafutás békés évtizedeinek változatos beosztásai és egyre protokollárisabb feladatai ellenére Horthy Miklós mindvégig megmaradt gyakorlatias gondolkodású szakembernek is, sikerült megőriznie parancsnoki gondolkodásmódját és mentalitását. Ez egyébként kormányzói éveire is igaz. Az állam első embereként olykor képes volt haditengerész tisztként is viselkedni. Ezt bizonyítja az az apró epizód, amelyet *John Flournoy Montgomery*, az Amerikai Egyesült Államok Budapestre akkreditált diplomatája említett memoárjában. Montgomery leírja, hogy 1939. március 15-én az Operaházban tartott ünnepi díszelőadáson megjelent a kormányzó, valamint kísérete, és ott voltak a Budapesten szolgáló diplomáciai testület tagjai is. Az előadást azonban az emeleti páholyról nyilasok bekiabálásokkal zavarták meg. Horthy Miklós reakciója sokat elárul jelleméből. Kirohant saját páholyából, és maga vette kezébe az incidens rendezését. Montgomery elmondása szerint, aki követte a kormányzót: „...*Amikor felértünk a lépcső tetejére, meglepetéssel állapítottam meg, hogy a kormányzó kiabált. Két vagy három ember a földön hevert, egy továbbinak a kormányzó a torkát szorongatta, miközben azt kiáltozta, hogy – amint később megtudtam – »Így, tehát elárulnád a hazádat?!« A kormányzó egymagában is ura volt a helyzetnek. Amikor a harmadikat is a földre lökte, mormogott valamint és kezével letörölte az öltönyét, majd szó nélkül elhaladt mellettünk. Közben nagy volt az izgalom a testőrök között, akik a kormányzói páholy előtti előtérben helyezkedtek el. Ők nem hallották a nyilas tüntetést. Csak azt látták, hogy hirtelen kivágódik a páholy ajtaja, s a kormányzó, mint akit puskából lőttek ki, kirohan, még mielőtt ők talpra ugorhattak volna. Az egész olyan gyorsan történt, hogy fogalmuk sem volt róla, hová siet, amíg vissza nem ért...*

...Az incidens nemcsak arra volt jellemző, hogy a kormányzó milyen mélyen gyűlölte az idegen doktrínákat, hanem arra is, hogy milyen ember volt. Jóllehet akkor már 72 éves lehetett, eszébe sem jutott, hogy segítségért kiáltson azonnal cselekedett, mint hajóskapitány, amikor zendüléssel van dolga...¹⁴

Montgomery memoárjában egyébként tisztázta azt a baloldali gúnyos felhangú, az ország történelmén is tréfálkozó megállapítást, amely történelmi és politikai anakronizmusként állítja be a Horthy-érát (király nélküli királyság, tenger nélküli tengernaggyal az élén): „...*A tengerenagy fiatal korában a pápai Haditengerészeti Akadémián megtanulta, hogy méltósággal viselkedjék. Gyakran hallottam mondani, hogy Magyarország király nélküli királyság, államfője pedig haditengerészet nélküli tengerenagy. Az ugyan igaz, hogy Magyarországnak sohasem volt haditengerészete, de Ausztria-Magyarországnak volt és annak 1918-ig Horthy volt a főparancsnoka...*”¹⁵ Tegyük hozzá, nagyon határozott, erélyes vezetője, s ezt a tulajdonságát a politikai életben is kamatoztatta.¹⁶

A Horthy mint lovas tengerész pejoratív értelmezésének lebontásához feltétlenül hozzátartozik két további tényező is. Az első s legfontosabb az, hogy ő valóban nemzetközileg elismert katonai parancsnok volt. Egy olyan hadiflotta élére került a világháború utolsó időszakában, amely mindvégig megállta helyét.¹⁷ Ebben pedig Horthy Miklósnak kulcsszerepe volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének tevékenysége az adriai hadszíntérre terjedt ki, és az ennek déli kijáratát alkotó Otrantói-szorosba telepített antant zárrendszer áttörése későbbi kormányzónk vezetésével történt. Az itt elért sikere kapcsán tartja számon mint tengeri hadvezért az egyetemes hadtörténetírás, így került bele korunk –

igen jelentős – haditengerészeti monográfiájába is.¹⁸ Itt annyiban szerepel, hogy az antant hatalmak hadműveleteiben a súlypont a Földközi-tengeren fokozatosan a központi hatalmak tengeralattjárói elleni harcra helyeződött. Az ennek érdekében telepített tengeri zárat a Horthy Miklós vezette hajókötelék törte át 1917 májusában. A másik tényező pedig a Habsburg-birodalom és az Osztrák Császárság, majd az Osztrák–Magyar Monarchia magyar származású admirálisainak kérdése, amelyről a magyar társadalomnak jóformán nincsenek ismeretei. A 18. századtól fokozatosan dunai birodalommal szerveződő Habsburg-birtokok államának – kisebb-nagyobb megszakításokkal – volt haditengerészete, s abban mindig is szolgáltak magyar tengerésztisztek. Sőt hazánkból tengernagyok is kikerültek. Ilyen volt például a 19. században *gróf Hadik Béla* (1821–1885) ellentengernagy valamint *Gyűítő Károly* (1803–1885) ellentengernagy.¹⁹ Jelen tanulmányunkban nem lehet feladatunk a dunai birodalom haditengerészetének, főleg tengernagyi kara nemzetiségi összetételének értékelése, így a fenti két – saját korában – viszonylag széles társadalmi ismertségnek örvendő magyar admirális említésével pusztán arra akarjuk felhívni a figyelmet: Horthy Miklósnak a szakmában voltak magas rendfokozatú, magyar származású elődjai.

A fentiek alapján, amikor pusztán ideológiai alapon – kellő történelmi ismeretek nélkül, ám annál több mesterségesen felszított indulattal – a tenger nélküli ország élén álló lovas tengerésztől gúnyolódunk, akkor valójában egyrészt hadtörténelmünk kevésbé ismert fejezetén viccelődünk, másrészt pedig egyedüli haditengerészeti – egyébként világhírű – győzelmünket negligáljuk. Summa summarum azt kell mondanunk, hogy a fentiekben leírtakból egyértelműen ered: a Horthy személyéhez kapcsolódó pejoratív kifejezésrendszer tudatosan felépített, manipulatív publicisztikai lejáratás terméke, és tartalmában egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Nem hihetjük, hogy Horthy Miklós akár haditengerészként, akár államfőként makulátlan tévedhetetlen, csakis jó tulajdonságokkal megáldott ember lett volna. Ilyen történelmi alak nem is létezhet. Ám meggyőződésünk, hogy haditengerészeti pályafutása és katonai – háborús – sikerei egyedülállóak a magyar történelemben.

3. Az adriai hadszíntér eseményei

Horthy Miklós első világháborús tevékenységének értékeléséhez, ami jóval túlmutat a Csonkaréti Károly által pontosan összefoglalt eseménytörténet keretein, először azt kell tisztáznunk, hogy az a hadszíntér, ahol részt vett a fegyveres küzdelemben, milyen szerepet töltött be a nagy fegyveres konfliktusban. Korábbi tanulmányunkban már szóltunk arról, hogy az első világháborúnak mind globális mind regionális földrajzi feldolgozásával még adós történetírásunk és geográfiánk.²⁰ Azt azonban a kutatásoknak már a jelenlegi helyzetében is el lehet mondani, hogy a nagy háború elsősorban az eurázsiai földrész fegyveres konfliktusa volt, fokozatosan vált világháborúvá. Ugyan tengeri fegyveres tevékenység végig jellemezte, ám ez messze nem terjedt ki a világóceán egészére. Sőt, ezzel szemben azt kell mondanunk, hogy az 1914–1918 közötti tengeri összeütközések zöme az Európa környéki vizekre, valamint az Atlanti-óceán Észak-Amerikával határos területeire terjedt ki. A korlátlan tengeralattjáró-hadviselés megkezdődését követően is megmaradt a tengeri küzdelem földrajzi pontszerűsége.²¹ Mindebből már eleve következik, hogy a Földközi-tenger egyik melléktengere, az Adriai-tenger az adott időszak tengeri hadviselésében – katonaföldrajzi szempontból – csak mellékhadszíntér lehetett, mint ahogyan az is volt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az érintett államok, elsősorban Olaszország, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia szempontjából az Adrián ne történtek volna fontos események, hanem pusztán arról van szó: az itteni fegyveres küzdelem nem gyakorolhatott lényeges befolyást a világháború egészének menetére. Főleg Ausztria-Magyarország társa-

dalma számára az első világháború a tengeren legfőképpen adriai összeütközés volt: az osztrák–magyar hadiflotta a dunai birodalom elhelyezkedéséből eredően e melléktengerre szorult. A Földközi-tengerre történő kijutás ugyan mindvégig cél maradt, már csak a Törökországgal fenntartandó kapcsolatok miatt is, ám Olaszország hadba lépésével (1915), majd Görögország beavatkozásával (1917), valamint az antant tengerészeti erők egyre fokozódó jelenlétével e tengeren, a Monarchia szinte reménytelen haditengerészeti helyzetbe kényszerült. Ezt igen látványosan jelezte a Szalentina-félsziget és az albániai partok közé telepített tengeri zár, amely teljes egészében elrekesztelte az osztrák–magyar hadihajók elől a kijutást a Földközi-tenger keleti medencéjébe. Ez elsősorban azért jelentett problémát a központi hatalmak számára, mert az 1917 elején indult, úgynevezett korlátlan tengerelattjáró háborút a német és osztrák–magyar búvárhajók az Adriai-tenger felől érkezve nem voltak képesek érvényesíteni a Földközi-tenger keleti vizein. Magát a tengerészeti zárat is folyamatosan erősítették az antant hatalmak flottái. S hogy az otrantói zár miből állt, azt Horthy Miklós is leírta memoárjában: „...Erre a célra torpedónaszádjaik és rombolók igen sűrű őrzéses szolgálatot rendszeresítettek. Alighogy felbukkant a vízből egy búvárhajó periszkópja, a rombolók máris rámentek, és elárasztották vízbombáikkal. Azonkívül egész flottányi halászgőzöket gyűjtöttek össze és ezek hosszú hálókat vontattak. Ezek eleinte 20, de később már 40 méterre merültek a tengerbe, tehát olyan mélyre, amennyire az akkori búvárhajók egyáltalán alámerülhettek. A hálókra még bombákat és riasztóberendezéseket is szereltek...”²² E zár jóllehet önmagában véve nem alkothatott komoly katonai erőt a világ élvonalába tartozó osztrák–magyar haditengerészet számára, ám létével mégis felerősítette az Adriai-tenger mellékhadiszíntér jellegét, valamint a Földközi-tenger kijáróinak problémáját, amely akkoriban a magyar geográfiát is foglalkoztatta.²³ Nem véletlenül, mert a kijárók kérdése tulajdonképpen – legalábbis az Osztrák–Magyar Monarchia szempontjából – az Adria feletti tengeri uralomról szólt.

Az Adriai-tengeren két olyan regionális hatalom állt egymással szemben, amelyek ahhoz eléggé erősek voltak, hogy a haditengerészeti erők tekintetében kiegyensúlyozott állapotot tartsanak fenn, ám ahhoz már kölcsönösen gyengék, hogy a valós tengeri uralom egyik alapvető feltételét, az ellenfél tengerpartját is birtokukba vegyék. Az Osztrák–Magyar Monarchiának sok száz kilométer hosszú tengerpartja volt, amely a horvát államtér, valamint Dalmácia révén az Itáliai-félsziget közepének magasságáig lenyúlt. E hatalmas tengerparton 104 kikötője volt a Monarchiának, és ezek közül az első világháború folyamán a legfontosabb haditengerészeti és tengeri repülő támaszpontokat *Trieszt*, *Pola*, *Lussin*, *Fiume*, *Sebenico*, *Spalato*, *Cattaro*, *Kap Rodini* jelentették. A kevésbé tagolt, szigektől csekély mértékben védett olasz oldalon *Velence*, *Ancona*, *Brindisi* volt jelentős hadikikötő.²⁴ Ám a két hadiflotta között volt egy jelentős különbség. Míg az olasz fél nagy francia és angol támogatásra számíthatott, addig Ausztria-Magyarország haditengerészete gyakorlatilag csak saját erőire támaszkodhatott, jóllehet ezeket nem kellett és nem is tudta oly módon megosztani, mint amiként arra az olasz fél kényszerült. A két hadiflotta nagyságát tekintve – a Csonkaréti Károly által közölt 1915. május végi adatok szerint – egyenrangú volt. A csatahajók esetében egyenlő erők álltak szemben egymással, míg a kisebb hajóegységek tekintetében már bizonyos fokú olasz túlerő jelentkezett. Olaszország hadba lépéséig az Adriai-tengert gyakorlatilag a Monarchia haditengerészete uralta. Az Adrián, valamint a Földközi-tenger keleti medencéjében történtek arról tanúskodnak, hogy az államterek elhelyezkedése, valamint a rendelkezésre álló katonai erők következtében sem az antant, sem a központi hatalmak nem voltak képesek megvalósítani a tenger feletti uralmat.²⁵ A tengeri problémákkal foglalkozó egyetemes hadelmélet szerint ehhez két tényezővel kellett volna rendelkezniük az ellenfeleknek, vagy egyiküknek. Egyfelől kellő erejű hadiflottával, másfelől a sajátjal szemben fekvő tengerpart birtoklásával. Abban az esetben,

amikor valamely hadviselő fél csak az előbbivel rendelkezik, ám az utóbbira képtelen, akkor csak haditengerészeti hatalma van, ami egy fokkal alacsonyabb helyzetet jelent, mint a tengeri hatalom állapota.²⁶ Ebből a helyzetből eredt, hogy a háborút megelőzően és még annak első időszakában is, az *Anton Haus* tengernagy vezette osztrák-magyar haditengerészet viszonylag nagy aktivitással folytatott úgynevezett cirkáló háborút, ami a gyakorlati életben egyfelől az ellenség flottájának folyamatos gyengítését célozta, másfelől távoli célkitűzése nyilvánvalóan a tenger feletti teljes uralom kivívása lehetett. E kettős célkitűzés Anton Haus tengernagy halála (1917. február 8.) után is megmaradt. Részben német együttműködéssel az osztrák-magyar haditengerészet igyekezett blokád alá vonni Itália keleti partjait, valamint fenntartani – Montenegró, Szerbia és Románia megszállásáig – az elszigetelten küzdő Törökországgal a tengeri hajózási kapcsolatot. Ugyanakkor a Monarchia haditengerészetének volt még egy jelentős feladata: dunai flottillájával folyamatos támogatást nyújtani a szárazföldi erőknek.²⁷

Horthy Miklós az olasz ellenfél elleni küzdelemben vett részt és erről részletesen be is számolt memoárjában. A hadműveletekben való jelenlétét és parancsnoki tevékenységét három részre lehet felosztani. Az elsőt a főleg olasz partvidék elleni haditengerészeti csapások jelentik,²⁸ a másodikat az otrantói tengeri zár áttörése, míg a harmadik – politikatörténeti szempontból a legizgalmasabb – főparancsnoki tevékenysége, amely alkalmat adott a tanulmányunk elején már említett tudatos, a baloldali ideológia vezette lejáratására. Miután mind a tengerpartok elleni csapások, mint pedig az otrantói győzelem kérdését viszonylag részletesen feldolgozta *Csonkaréti Károly* a *Horthy, a tengerész* című kötetében, így e helyen Horthynak csak a flottaparancsnoki tevékenységével foglalkozunk.

Horthy Miklós a hadiflotta főparancsnokságát és egyben az ellentengernagy elöléptetését 1918. február 27-én vette át. Közvetlenül ezt megelőzően az otrantói ütközetben szerzett sebesüléséből lábadozott (operációt is kellett végrehajtani rajta), majd a Prinz Eugen csatahajó parancsnoki beosztását töltötte be. Sebesülésének körülményei és viselkedése az otrantói ütközetben – saját előadásában – sokat elárulnak személyiségéről: „...*Öt gránát-szilánk hatolt lábszáramba; egy repeszdarab pedig, mely kilónyi lehetett, lesodorta sapkámat, de nem sebzett meg. A később megtalált darabon felismertük elégett sapkám hozzáragadt részeit. Köpönyegem, egyenruhám, szóval egész öltözetem – cipőmtől és harisnyámtól kezdve fel a melleimig – teljesen leégett rólam, de közvetlen égési sebet nem kaptam. Azonban úgy éreztem magam, mintha fejszével fejbe vágta volna. Könnyebb gázmérgezés is ért és elájultam, de hamarosan magamhoz tértem, hiszen bőségesen öntötték rám a vizet, hogy égő ruhámat eloltsák...*”²⁹ Horthy sebesülése ellenére tovább vezette a hajóköteléket – hordágyon vitette magát a fedélzet elejére –, míg a parancsnoki hajó irányítását egyik alárendeltjének adta át.

Horthy Miklós már egy a szétesés jeleit mutató hadiflotta parancsnoka lett, jóllehet – saját elmondása szerint – tiltakozott kinevezése ellen. Ám miután IV. Károly kitartott szándéka mellett, Horthy saját szavaival élve: „...*Én pedig átvettem a lázadni készülő flotta parancsnokságát...*”³⁰ Ezzel tulajdonképpen létrejött a későbbi, az úgynevezett munkásmozgalom történetéből ismert újabb elem történelmi személyének befekettetéséhez: állítólag ő fojtotta vérbe a cattarói matrózfelkelést, sőt egyenesen tizedeltetett. Jóllehet e kérdés kör tisztázása még a jövő kutatásaira vár, azonban már most rögzíthető néhány tény. Amennyiben igaz, hogy Horthyt február 27-én nevezték ki flottaparancsnokká, a cattarói felkelés pedig 1918. február 1. és 3. között történt, a zendülés négy fő vezetőjének kivégzésére már február 11-én sor került, akkor bizonyára igazat kell adnunk Csonkaréti Károlynak, aki az alábbi megállapítással összegezte a kérdést: „...*A III. csatahajóosztály Karl Seidensacher ellentengernagy parancsnoksága alatt február 2-án reggel 7 órakor hagyta el Polát. A három csatahajót – a három Erzherzog osztályú csatahajót – négy romboló és*

nyolc torpedónaszád kísérte. A csatahajók parancsnokai: Grund Frigyes sorhajókapitány, Paul Stupar sorhajókapitány és Ludwig Hasindl sorhajókapitány volt. A zászlóshajón tartózkodott a törzsfőnök, Alfred Wilhelm fregattkapitány és segédtszt, Erich Schenta von Seedank sorhajóhadnagy. Mindezt azért ismertetjük név szerint, mert Magyarországon még ma is az a tévhit él, hogy Horthy Miklós sorhajókapitány különleges megbízottként is velük utazott volna. Horthy nem volt egyik hajón sem, és nem ment később sem Cattaróba. A Prinz Eugen csatahajónak volt akkor a parancsnoka, amelyet módjában sem állt elhagyni... ”³¹

A másik fontos tény a cattarói matrózfelkeléssel kapcsolatban, hogy az egy a legénység körében elterjedt elégedetlenségből született zendülés volt, amely hamarosan nemzetiségi, etnikai felkelésbe csapott át.³² A felkelés ellen a flottaparancsnokság erélyesen fellépett. Horthy ha Cattaróban nem is játszhatott szerepet a zendülés leverésében, de a flottánál kemény kézzel igyekezett fenntartani a rendet, és memoárja szerint jóváhagyott két halálos ítéletet. Visszaemlékezése szerint: „... Az első napokban az egyik rombolón, mely Albániába tartó szállítóhajóink kíséretéhez tartozott, összeesküvést lepleztek le. Két matróz, az egyik cseh, a másik pedig görögkeleti vallású horvát, arra törekedett, hogy a legénységet kifutásuk után a tisztjeik meggyilkolására bírja, és ezután azt tervezték, hogy Anconában átállnak az ellenséghez. A készülő lázadásról feljelentésből idejében értesültünk. A két matrózt letartóztattuk és a flotta haditörvényszéke halálra ítélte őket. Ezt az ítéletet jóváhagytam és elrendeltem, hogy a másnapi kivégzésen minden hajóról 20–20 ember legyen jelen. Egyelőre ennyi elég volt a legénység észre térítésére...”³³ Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben az esetben sem történt tizedelés, és a zendülők halálos ítéleteit nem Horthy hozza meg, hanem a törvények szerint működő hadbíróság. Azt pedig még a későbbi jogtörténeti kutatásoknak kell majd tisztázniuk, hogy az egykori jogszabályok szerint Horthynak egyáltalán volt-e a kegyelem gyakorlására jogköre. Személyes véleményünk szerint – egy nagyhatalom hadiflottájáért felelős parancsnokként – ebben az esetben helyesen járt el. A katonai szakma alfája és ómegája, hogy adott helyzetben a fegyelmet egy tisztnek minden eszközzel fenn kell tartania, és a világ legtöbb fegyveres erőinek szabályzata mérlegelési lehetőséget sem ad a humánusnak tűnő eljárások alkalmazására.

4. Konklúziók

Horthy a flotta vezetésének átvétele után úgy döntött, hogy sikeres harci alkalmazással helyreállítható a haditengerészetnél fellazult fegyelem. A támadásra vezetett hadihajókötelek azonban a Szent István csatahajó elvesztése miatt kudarcot vallott. Az időközben összeroppant központi hatalmak országaiban háborúellenes és baloldali zavargások törtek ki, amelyeket már nem lehetett pusztán katonai erőszakkal megfékezni. Ezeknek a katonai összeomlást kísérő zavargásoknak esett áldozatul az Osztrák-Magyar Monarchia, valamint annak haditengerészete is. Az utóbbit Horthynak kellett átadnia a délszlávok Nemzeti Tanácsának, s ezzel katonai pályafutása is véget ért, jóllehet az uralkodó még előléptette altengernaggyá.

Horthy háborús szerepe, a katonai kötelesség feltétlen teljesítése táptalajául szolgált a későbbi évtizedekben arra, hogy személyét erősen lejárassák, egyértelműen sötét történelmi alakot formáljanak belőle. A magyarországi szocializmus évtizedeinek ideológiájában és történetírásában meghonosodott negatív Horthy-kép kortúrjai már ekkor kirajzolódnak, s ahogyan egyre határozottabb tónusúvá válnak, úgy fedik el egyre inkább a magyar történelem legjelentősebb tengeri hadvezérének valós képét.

JEGYZETEK

1. A 2010-es években indult el az a folyamat, amely a Horthy-korszak történetének objektív bemutatását tekinti céljának. Lásd például Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája I. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 2012.
2. Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa Könyvkiadó. Budapest. 11. old.
3. Csonkaréti Károly (1993): Horthy, a tengerész. Zrínyi Kiadó. Budapest; Uő (2001): Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete 1867–1918. Kossuth Kiadó. Budapest.
4. Az úgynevezett Horthy-korszak egyértelműen negatív beállítását jól tükrözi: Karsai Elek (1963): A budai Sándor-palotában történt, 1919–1941. Táncsics Könyvkiadó, Budapest.
5. Békés István (1977): Napjaink szállóigéi [Második, javított, bővített kiadás] I. kötet. Gondolat. Budapest. 354. old.
6. Gábor Andor (1955): Mint tengerész. In. Uő: Összegyűjtött cikkek 1920–21. I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 16–17. old.
7. Vas Zoltán nevéhez több, Horthy Miklósról írt könyv is kötődik. Ezek azonban mind tartalmukban, mind stílusukban és főleg hangvételükben kívül esnek a történettudomány határán. Valójában ideológiával vegyített publicisztikai alkotások, amelyeknek megvan a saját kiadástörténetük. Vas Zoltán első műve 1969-ben jelent meg *Őfelsége szárnysegédje: Horthy Miklós* címmel, amelyet 1971-ben a Horthy, vagy a király, 1920–21 című feldolgozása követett, mindkettő a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában. Ugyanez a kiadó 1975-ben az előbbi kettő művet – egy kötetű összedolgozva – Horthy (Életrajz) címmel is megjelentette. Ebben a változatban a Vas Zoltán-féle Horthy-biográfia három kiadást élt meg (1975, 1977, 1981), amelyből az 1981. évi magyar–csehszlovák közös kiadás.
8. Vas Zoltán (1969): *Őfelsége szárnysegédje: Horthy Miklós*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 162. old.
9. Horthy Miklós beszédén élete végéig érezhető volt bizonyos fokú, enyhe németes akcentus, amit a haditengerészeti szolgálatnak köszönhetett. Emlékirataiban is szót ejt erről, és nem titkolja, hogy amikor a Saida hadihajó fedélzetén éveken át tartó szolgálati úton járt, egyebek mellett a Távol-Keleten és a Csendes-óceánon, akkor hazatértekor nyelvi nehézségei voltak: „...Amikor hazautaztomban megpillantottam magyar parasztjainkat, akik akkoriban még festői viseletükben az aranyló búzát aratták, a legszívesebben nyakukba borultam volna. Első estémet Budapesten a Nemzeti Színházban töltöttem. Az első sorban ültem, kifogástalan hallásom volt, mégis alig értettem meg valamit. Három éven át alig egy-két esetben hallottam magyar szót, nem csoda tehát, hogy időbe tellett, amíg édes anyanyelvem soká nélkülözött hangjaihoz ismét hozzászokhattam...” Horthy Miklós (1990): i. m. 33. old.
10. Vass Zoltán (1969): *Őfelsége...* 537. old.
11. Tanulmányunk elkészítésekor a már említett Csonkaréti Károly művei mellett az alábbi feldolgozásokra támaszkodtunk. Életrajzi adatait és politikusi tevékenységét illetően lásd: Sakmyster, Thomas (2001): *Admirális fehér lovon*, Horthy Miklós 1918–1944. Helikon Kiadó. Budapest; Bencsik Gábor (2001): *Horthy Miklós, A kormányzó és kora*. M. Mercurius. Budapest. Horthy haditengerész voltának megjelenését kormányzói image-jában, képi megjelenítésben alapmű B. Kalavszky Györgyi – Illésfalvi Péter (s. d.): *Horthy Miklós élete képekben*. Püldo Kiadó. Budapest. Horthy Miklós személyiségének és életpályájának új értelmezéséről átfogó képet nyújtanak a Miklós Péter szerkesztésében (2010) megjelent tanulmányok: *Újragondolt negyedszázad, Tanulmányok a Horthy-korszakról* című kötetben (Belvedere Meridionale. Szeged).
12. Horthy Miklós haditengerészeti pályáján tett utazásairól, valamint az azok során szerzett társadalmi kapcsolatairól és élményeiről lásd: Nagy Miklós Mihály (2010): *Utazástörténeti vonások Horthy Miklós portréjához*. In: Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad, Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Belvedere Meridionale. Szeged. 343–353. old., Uő: (2003) *Boldog békeidők haditengerészei, A k. u. k. hadiflotta utazástörténete*. Kornétás Kiadó. Budapest. 335–352. old., Uő: (2001): *Horthy Miklós, a világhíró tengerész*. Jászokunság. 2001/1–2. szám. 22–29. old.
13. Horthy Miklós (1990): i. m. 38. old.
14. Montgomery, John Flournoy (1993): *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó. Budapest. 33–34. old.

15. Montgomery, John Flourney (1993): i. m. 34–35. old., Megjegyzendő, hogy az itt idézett helyen Montgomery tévedett, mert a középkori magyar uralkodóknak – mint Horvátország királyainak – volt hajóhaduk az Adriai-tengeren. Erről részletesebben lásd: Miklósy Zoltán (1934): A magyar királyi tengeri hajóhada a középkorban. Szerzői kiadás. Budapest.
16. Horthy erélyes határozottságát egyébként Montgomery is kiemeli memoárjában (34. old.). A kormányzó határozott magatartására vall IV. Károly király első visszatérési kísérletének története is. Utóbbi feldolgozása: Gulyás László (2010): Kísérlet IV. Károly és Horthy Miklós 1921. március 27-i találkozásának rekonstruálására In: Miklós Péter (szerk.): i. m. 275–282. old.
17. Julier Ferenc (1933): 1914–1918, A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság. Budapest. 282–286.
18. Potter, Elmar B.–Nimitz, Chester (szerk.) (1974): Seemacht, Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen. München. 359. old.
19. Bayer von Bayersburg, Heinrich (1960): Österreichs Admirale 1719–1866. Bergland Verlag. Wien. 38–39. és 47. old. A korai Habsburg-haditengerészetről magyar nyelven jó áttekintést ad Krámlí Mihály (1998): A császári–királyi haditengerészet, 1797–1866. Hadtörténelmi Közlemények. 1998/2. szám. 425–475. old. Az első magyar tengernagy kérdését tisztázza Nagy Miklós Mihály (2003): Boldog békeidők... 41–43. old.
20. Nagy Miklós Mihály (2013): Szarajevó és Lausanne között, Az első világháború geográfiája. In: Uő (szerk.): A történész igazsága és magányossága, Tanulmányok a 65. éves Raffay Ernő tiszteletére. Kárpátia Stúdió. Budapest. 55–76. old.
21. Az első világháborúnak a tengeri térségekre történő kiterjedésével kapcsolatban a maga egyszerűségében is jó térképi ábrázolást nyújt: Gorskov, Szergej G. (1983): Az állam tengeri hatalma. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 160. old. Az egész világháború tengeri hadszíntereire vonatkozóan lásd: Potter, Elmar B. – Nimitz, Chester (szerk.) (1974): i. m. 343–444. old. Az első világháború hadműveleteinek – közöttük a világóceánon folyó küzdelemnek – politikátörténeti áttekintését viszonylag modern szemszögből adja: Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat. Budapest.
22. Horthy Miklós (1990): i. m. 97. old.
23. Az osztrák-magyar haditengerészet nagyságáról és működéséről lásd: Csonkaréti Károly (2001): i. m., valamint Uő (2007): Gyorsmerülés, Az osztrák-magyar haditengerészet tenger-alattjáróinak története 1907–1918. Zrínyi Kiadó. Budapest. Az említett tengerek kérdéskörét tárgyalja: Cholnoky Jenő (1915): A Földközi-tenger és kijárói. Magyar Adria Egyesület. Budapest; valamint Prinz Gyula (1916): Harc a tengerért. Magyar Adria Egyesület. Budapest.
24. Havass Rezső (1881): Fiume. Földrajzi Közlemények. 1881. évi kötet. 242. old.; Sokol Hans H. (1972): Seemacht Österreich, Die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine 1382–1918. Verlag Fritz Molden. Wien – München – Zürich. 185. old.
25. A tengeri uralom földrajzi feltételrendszerével, valamint történelmi koronkénti megjelenésével kapcsolatban az alábbi szakirodalomra támaszkodtunk: Ratzel, Friedrich (1903): Die geographische Bedingungen und Gesetze des Verkehrs und der Seestrategik. Geographische Zeitschrift. 1903/9. szám. 489–513. old.; März, Josef (1931): Die Ozeane in der Politik und Staatenbildung. Ferdinand Hirt. Breslau.; Nagy Miklós Mihály (1999): A tengeri hatalom geopolitikája. In: Pap Norbert–Tóth József (szerk.): Első magyar politikai földrajzi konferencia – Változó világ, átalakuló politikai földrajz, Konferenciakötet. Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézete. Pécs. 293–298. old.
26. Wegener, Edward (1974): Die Elemente von Seemacht und maritimer Macht. In: Mahnke, Dieter–Schwarz, Hans-Peter (szerk.): Seemacht und Aussenpolitik. Alfred Metzner Verlag-GmbH. Frankfurt am Main. 25–58. old.
27. Anton Haus tengernagyról lásd: Halpern, Paul G. (1998): Anton Haus, Österreich–Ungarns Goßadmiral. Verlag Styria. Graz–Wien–Köln. A haditengerészet nyílt tengeri tevékenységének összefoglalását adja Wallisch, Friedrich (1956): Die Flagge Rot-Weiß-Rot, Männer und Taten der österreichischen Marine in vier Jahrhunderten. Verlag Styria, Graz–Wien–Köln. A folyamórság tevékenységével – miután az nem érinti Horthy Miklós pályafutását – tanulmányunkban nem foglalkozunk. Így csak megadhatjuk a kérdéskör általunk ismert legfontosabb szakirodalmát. Hardy Kálmán (1931): Dunai flottillánk a világháborúban. Hadtörténelmi Közlemények.

- 1931/3–4. szám. 195–229. old.; Csonkaréti Károly (1980): Hadihajók a Dunán. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest; Uő – Benczúr László (s. d.): Haditengerészek és folyamőrök a Dunán, 1870–1945. Zrínyi Kiadó. Budapest.
28. Braun Tivadar (1922–1923): Hajóhadunk olaszországi első haditette 1915-ben. Hadtörténelmi Közlemények. 1922–1923. évi kötet. 433–447. old.
29. Horthy Miklós (1990): i. m. 100. old.
30. Horthy Miklós (1990): i. m. 101. old.
31. Csonkaréti Károly (2001): i. m. 192. old.
32. Csonkaréti Károly (2001): i. m. 191. old.
33. Horthy Miklós (1990): i. m. 107–108. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bencsik Gábor (2001): Horthy Miklós, A kormányzó és kora. M. Mercurius. Budapest. 283 p.
- Cholnoky Jenő (1915): A Földközi-tenger és kijárói. Magyar Adria Egyesület. Budapest. 50 p.
- Csonkaréti Károly (1980): Hadihajók a Dunán. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 275 p.
- Csonkaréti Károly (2001): Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete 1867–1918. Kossuth Kiadó. Budapest. 218 p. + 32 t.
- Csonkaréti Károly (2007): Gyorsmerülés, Az osztrák-magyar haditengerészet tengeralattjáróinak története 1907–1918. Zrínyi Kiadó. Budapest. 208 p.
- Csonkaréti Károly–Benczúr László (s. d.): Haditengerészek és folyamőrök a Dunán, 1870–1945. Zrínyi Kiadó. Budapest. 291 p.
- Gorskov, Szergej G. (1983): Az állam tengeri hatalma. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 476 p.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája I. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 2012.
- Halpern, Paul G. (1998): Anton Haus, Österreich-Ungarns Goßadmiral. Verlag Styria. Graz – Wien – Köln. 360 p. + 16 t.
- Julier Ferenc (1933): 1914–1918, A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság. Budapest. 32 p. + 3 t.
- Karsai Elek (1963): A budai Sándor-palotában történt, 1919–1941. Táncsics Könyvkiadó. Budapest, 567 p. + 92 t.
- Krámlí Mihály (1998): A császári–királyi haditengerészet, 1797–1866. Hadtörténelmi Közlemények. 1998/2. szám. 425–475. old.
- Mahncke, Dieter–Schwarz, Hans-Peter (szerk.) (1974): Seemacht und Aussenpolitik. Alfred Metzner Verlag-GmbH. Frankfurt am Main. 554 p.
- März, Josef (1931): Die Ozeane in der Politik und Staatenbildung. Ferdinand Hirt. Breslau. 120 p.
- Miklós Péter (szerk.) (2010): Újragondolt negyedszázad, Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 380 p.
- Montgomery, John Fournoy (1993): Magyarország, a vonakodó csatlós. Zrínyi Kiadó. Budapest. 246 p.
- Nagy Miklós Mihály (1999): A tengeri hatalom geopolitikája. In: Pap Norbert – Tóth József (szerk.): Első magyar politikai földrajzi konferencia – Változó világ, átalakuló politikai földrajz, Konferenciakötet. Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajzi Intézete. Pécs. 293–298. old.
- Nagy Miklós Mihály (2001): Horthy Miklós, a világhíró tengerész. Jászkunság. 2001/1–2. szám. 22–29. old.
- Nagy Miklós Mihály (2003): Boldog békeidők haditengerészei, A k. u. k. hadiflotta utazástörténete. Kornétás Kiadó. Budapest. 430 p.
- Nagy Miklós Mihály (2010): Utazástörténeti vonások Horthy Miklós portréjához. In: Miklós Péter (szerk.): Újragondolt negyedszázad, Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 343–353. old.

- Potter, Elmar B.–Nimitz, Chester (szerk.) (1974): Seemacht, Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart. Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen. München. 1201 p.
- Prinz Gyula (1916): *Harc a tengerért*. Magyar Adria Egyesület. Budapest. 58 p.
- Ratzel, Friedrich (1903): Die geographische Bedingungen und Gesetze des Verkehrs und der Seestrategik. *Geographische Zeitschrift*. 1903/9. szám. 489–513. old.
- Sakmyster, Thomas (2001): *Admirális fehér lovon*, Horthy Miklós 1918–1944. Helikon Kiadó. Budapest. 387 p.
- Sokol, Hans H. (1972): *Seemacht Österreich, Die Kaiserliche und Königliche Kriegsmarine 1382–1918*. Verlag Fritz Molden. Wien–München–Zürich. 224 p.
- Vas Zoltán (1969): *Öfelsége szárnysegédje: Horthy Miklós*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 630 p.
- Vas Zoltán (1971): *Horthy, vagy A király? 1920–21*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 335 p.
- Vas Zoltán (1977): *Horthy* [Harmadik kiadás]. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 717 p.
- Wallisch, Friedrich (1956): *Die Flagge Rot-Weiß-Rot, Männer und Taten der österreichischen Marine in vier Jahrhunderten*. [Második, átdolgozott kiadás] Verlag Styria, Graz–Wien–Köln. 334 p. + 12 t.

MIKLÓS PÉTER*

AZ APOSTOLI KIRÁLYSÁG ÉS A PROTESTÁNS KORMÁNYZÓ Horthy Miklós és a katolikus főpapok

THE APOSTOLIC MONARCHY AND THE PROTESTANT REGENT *Miklós Horthy and the catholic prelates*

ABSTRACT

The hungarian catholic church had better political potencies in the Horthy-age (1920–1944), like formerly, in the years of the Austro-Hungarian Monarchy (1867–1918). At that time the catholicism was presented in the life of the state (parliamentary system, administration etc.) as well the world of education and the units of the regular army. However, it was a great conflict between the catholic prelates and the protestant regent. Then the heads of the hungarian church (archbishop János Csernoch, after archbishop Jusztinián Serédi) supported the enthronisation of the Habsburg family. After the death of the last hungarian king, Charles IV., the majority of the bishops believed that the legal head of state, not Miklós Horthy, but Otto Habsburg, the son of King Charles. It's important that the catholic morality was one of the founders of the era's official (christian and national) ideology (through the political working of bishop Ottokár Prohászka and Béla Bangha, jesuit priest). By the end of the period between the two world wars were created common interests of the church and the state (an international manifestation was the Eucharistic World Congress 1938 in Budapest). In this study the author presents the evolution of connect of the catholic prelates and the protestant regent, based on contemporary reminiscences and previously unknown archival sources.

A katolikus egyház Horthy-korszakban betöltött szerepének megítélése és interpretációja az elmúlt csaknem hét évtized történetírásában többször változott. A Rákosi-korszakban antiklerikális marxista alapon igyekeztek bizonyítani, hogy a Horthy-rendszer fasiszmus volt és hogy a történelmi keresztény egyházak – élükön a katolikus felekezettel –, a „klerikális reakció” képviselői a Horthy vezette „fasiszta diktatúrát” hűen kiszolgálták.¹ 1990-re és az azt követő időszakra – miközben a téma szakirodalma szinte könyvtárrá gyarapodott – alapvetően két irányzat volt megkülönböztethető. Az egyik a katolikus egyház történetét a köztörténet és a művelődéstörténet speciális területének tekinti, és ezekhez hasonló módszerekkel, nagyjából azonos források alapján vizsgálja.² A másik – a hagyományosan „klerikálisnak” nevezett – megközelítés az egyháztörténetet a teológia részének tartja, s kvázi apologetikus hangvétellel tárgyalja a történelmi eseményeket, értelmezi az adatokat és fogalmazza meg konklúzióit.³ Csak a legutóbbi időszakban – az elmúlt bő másfél évtizedben – jelenhettek meg történeti tárgyilagossággal és megfelelő forráskritikával készült, ideológiai és vallási ballasztoktól mentes szakmunkák.⁴

A katolikus egyház a Horthy-korszakban sokkal inkább jelen volt a törvényhozásban, a közigazgatásban és az állami reprezentáció színterén, mint a dualizmus éveiben. A világháborús vereség és az 1918–19-es forradalmi rendszerek – és ezzel a történelmi Magyarország – összeomlása után jelentkező konzervatív fordulatnak és a keresztény nemzeti ideológia (és annak más-más réteget és társadalmi-politikai csoportot megszólító és mobilizáló irányzatai) szellemi és fizikai térnyerésének eredményeként.

* Dr. Miklós Péter PhD történész, oktató, Szegedi Tudományegyetem.

A katolicizmus politikai befolyása a hadseregben is érződött. 1920-ban megszervezték az önálló magyar tábori püspökséget, amelynek első főpapja Zadravecz István ferences szerzetes lett. A tábori lelkészek a laktanya területén laktak és tiszti rangot kaptak, ezzel a tisztikar tagjai lettek. Gyakran előfordult, hogy szentmiséket vagy más liturgikus cselekményeket a kaszárnya területén végeztek. A laktanyán kívüli templomban vasárnapi vagy ünnepnap misén általában a tisztikar katolikus része együtt jelent meg, s egymás mellett ültek a katonai vezetők – ezzel is demonstrálva a hadseregnek a katolikus egyház iránti lojalitását. A dualizmus liberális szellemű időszakában az állam és az egyházak, a hadsereg és a vallások szétválasztottságát és elkülönülését igyekeztek megjeleníteni, így az előbb leírt jelenségek és események többnyire elképzelhetetlenek voltak.

A református kormányzó mellett a Horthy-korszak nagy részében nem a katolikus felekezethez tartozott a miniszterelnök: Bethlen István (1921–1931) és Darányi Kálmán (1936–1938) református, Gömbös Gyula (1932–1936) evangélikus vallású volt. Bár a politikai elitben a protestáns felekezet túlreprésentált volt, a kormányzó és kormányfői több minisztériumban is ügyeltek a tisztségviselők vallási hovatartozására. Ennek jegyében például gyakorlat volt – a legnagyobb lélekszámú katolikus egyházra való tekintettel –, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszteri széket katolikus vallású politikussal töltötték be. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium első (katolikus) ügyosztálya élén mindig katolikus lelkész állt, de a közoktatási osztály vezetését is gyakran katolikus szerzetes pap látta el. Fennállása alatt a népjóléti és munkaügyi tárca mindkét minisztere – Vass József és Ernst Sándor – katolikus pap (és nem utolsósorban kereszténypárti politikus) volt.

A két világháború közötti Magyarországon a katolikus egyház az emberek mindennapjaiban is jelen volt. Ennek egyik legfontosabb megnyilvánulása az oktatási rendszerben betöltött szerep: a közoktatásban és a felsőoktatásban ugyanis kötelező tantárgyként szerepelt a hit- és erkölcstan, s a történelmi egyházak közül – az ország lakóinak vallási megoszlásának arányában – a katolikus egyház valláserkölcsei tanításait oktatták a legtöbb iskolában. De tradicionálisan a szociális érintkezésnek, a (lokális) közösségélmény szerzésének, valamint bizonyos társadalmi rétegek és csoportok koherenciája kifejezésének szcénái a katolikus egyház szakrális szertartásai voltak (például búcsúünnepek, körmenetek, lelkigyakorlatok). A római egyház – hasonlóan a többi történelmi felekezethez – egészségügyi intézmények, árvaházak és szeretetotthonok fenntartásával a szociálpolitikában is megjelent (ezzel állami feladatköröket ellátva). Az önszerveződő közösségek és katolikus egyesületek révén a civil szférában is nagy szerep jutott az egyháznak. A katolicizmushoz kötődő hitbuzgalmi és karitatív társadalmi szervezeteket – a konstans egyházi kontrolljukat is biztosító – országosan egységes organizáció, az Actio Catholica (Katolikus Akció) fogta össze.⁵

Amikor Horthy Miklóst 1920. március 1-jén a Magyar Királyság kormányzójává választották, államfői jogköre valamivel korlátozottabb volt, mint az uralkodóé. Így például nem gyakorolhatta a – Magyarország apostoli királyát 1918-ig megillető – főkegyúri jogot. A *ius supremae patronatus* alapján a magyar államfőnek jogában állt a magyarországi tényleges javadalmazás és címzetes katolikus egyházi méltóságokat adományozni. A főpapi székeket a király töltötte be, s a magyar közjog szerint a püspöki kinevezést érvényesnek kellett tekinteni és az új főpásztort javadalmába és püspöki egyházigazgatási joghatóságába be kellett iktatni, függetlenül attól, hogy a pápai megerősítés (*preconisatio*) megtörtént-e vagy sem. 1920 után – bár legtöbbször a magyar kormány politikai akaratának és az egyházi vezető réteg javaslatainak figyelembe vételével – a pápa nevezte ki a főpapokat.

Horthy – mint emlékiratiból is kiderül – különösen a püspöki kar tagjainak nagy vagyoni feletti rendelkezése és politikai befolyása miatt nem tartotta szerencsésnek, hogy mint kormányzó nem rendelkezett a főkegyúri jogkörrel. „...joggal eshetett kifogás alá a főkegyúri jog gyakorlásának elvonása, mert ennek következtében az a hatáskör, amely Szent István óta megillette a

magyar királyokat, most a pápára szállott. A püspökök kinevezése tulajdonképpen a velejáró felsőházi tagságnak és a nagy vagyon haszonélvezetének adományozását is jelenti, s ez nagyon is megindokolja, hogy ezt a jogot a kormányzó is gyakorolhassa. Arra az esetre is kínálkozott megoldás, ha a kormányzó protestáns: a hercegprímás bevonása a döntésbe.⁶

Horthy Miklós 1919 augusztusában az ellenforradalmi kormány hadügyminisztereként a patinás szegedi Kass Szálló egyik első emeleti részében rendezkedett be.⁷ Egyik fő támogatója a már említett konzervatív Zadravecz páter – és a vezetése alatt álló alsóvárosi parasztpolgári réteg – volt. A későbbi kormányzó szinte minden nap ellátogatott Szeged–Alsóvárosra, ahol Zadravecz Istvánnal ideológiai kérdésekről, politikai tendenciákról és perspektívákról beszélgettek.⁸

A nagyhatású szónok Zadravecz nyilvános beszédeiben és írásaiban később is gyakran párhuzamot vont a Szegedről való indulás hasonlatából kiindulva a kormányzó Hunyadi János és Horthy Miklós, valamint – eléggé szerénytelen módon – a ferences Kapisztrán Szent János és saját maga között. Egyik ima- és elmélkedő könyvében a következőképp fogalmazott – „a tizenhárom vármegyés csonkaságban” lévő Magyarország kapcsán – magyar nemzet harcairól. „A létért folyt a harc – de hányszor. Magyarország, Regnum Maria-num léteért... Török-, tatárdúlások és egyéb veszedelmek idején. Különösen a másfél százados török viaskodásban... Akkor láttunk Hunyadiakat rózsafüzéres karddal harcolni, akkor vonultak Budáról, Szegedről, Duna-Tisza tájairól Kapisztrán seregei...”⁹

Ezt az analógiát – a tizenötödik századi nemzeti uralkodócsalád sikereinek hosszú sorolásával – a harmincas évek végén, negyvenes évek elején is hangoztatták, így kísérelve meg történetileg megalapozni Horthy dinasztiaalapítási kísérletét. Zadravecz István és Horthy jó kapcsolatának jele volt, hogy a kormányzó később a katolikus tábori püspöki székbe ültette szövetségesét (akinek aztán a frankhamisítási botrányba való belekeveredése miatt kellett távoznia a főpapi stallumból 1927-ben).¹⁰ „A Hunyadiak óta nem volt még nemzetség, amely annyit szolgált volna a nemzetnek, amelynek annyit köszönhattunk volna, mint nekik. Nem volt még család, amely annyira hozzánk nőtt volna, amelyik annyira vér lett volna vérünkéből, lélek a lelkünkéből: vigaszunk, büszkeségünk, reménységünk.”¹¹ – olvashatjuk egy 1942 októberéből származó pamfletben, amely a kormányzó unokájának VI. István néven történő trónra lépését javasolja. Azt nem tudni, hogy ez a gondolat a kormányzó köreiből származott-e (s a közvélemény „tesztelésére” jelent meg), vagy éppen ellenfelei igyekeztek ezzel lejáratni Horthyt, bizalmatlanságot ébreszteni iránta s ezzel politikai instabilitást generálni a háborúba sodródott országban.

1922 áprilisában a magyar legitimista politikusok – miután értesültek IV. Károly haláláról – találkoztak ifjabb Andrassy Gyula gróf lakásán. Itt jelen volt többek között Apponyi Albert gróf, Zichy János gróf, Haller István (mindhárman volt vallás- és közoktatásügyi miniszterek), Rakovszky István (katolikus néppárti politikus, a második királypuccs idején IV. Károly kinevezett miniszterelnöke), Friedrich István (volt miniszterelnök), Gratz Gusztáv (egykori pénzügy-, illetve külügyminiszter), Windischgrätz Lajos herceg, valamint a legitimistákkal együttműködő nemzeti liberális Ugron Gábor és Vázsonyi Vilmos. A döntő többségében konzervatív arisztokrátákból, illetve a politikai katolicizmust képviselő kereszténypárti politikusokból álló csoport proklamációt adott ki, amelyben leszögezte, hogy a magyar király II. Ottó, aki azonban vis maior miatt trónját nem foglalhatja el.¹² Ugyanekkor Csernoch János bíboros, a történelmi Magyarország utolsó hercegprímása a következőképpen nyilatkozott: „Az én közjogi fölfogásom szerint is Ottó királyi hercegre nézve a trónöröklés beállott, és így felséges atyja elhalálózása következtében ő ma Magyarország jog szerinti királya.”

Nagy konfliktusforrás volt a katolikus felső klérus hagyományos – és történelmi kontextusában érthető – Habsburg-barátsága, amely olyan erős volt, hogy Serédi Jusztján bíboros, esztergomi érsek még az 1940-es évek első felében készített politikai feljegyzéseiben is következetesen Ottó királyról írt.

A legitimista főpapok között – akik sorába a korszak hercegprímásai (Csernoch János, Serédi Jusztinián és Mindszenty József) is beletartoztak – a legtevékenyebb Mikes János szombathelyi püspök volt, aki az első királypuccs alkalmával rezidenciáját is biztosította a visszatérni készülő királynak.¹³ IV. Károly 1921 nagycsütörtökén Erdődy Tamás gróf társaságában érkezett meg a szombathelyi püspöki palotába, ahol hívei (többek között gróf Sigray Antal és Lehár Antal ezredes, a nyugat-magyarországi haderő parancsnoka) mellett találkozott gróf Teleki Pál miniszterelnökkel is. Húsvétvasárnap innen utazott – miután tanácsadói biztosították Horthy vélt lojalitásáról – Budapestre, ahonnan azonban csalódottan kellett visszatérnie a szombathelyi püspökségre, hogy aztán kénytelen elhagyja az országot.¹⁴

De Mikes János nemcsak gyakorlati segítséget nyújtott az uralkodócsaládnak, hanem a katolikus egyház szervezettségét alapul használva ápolta is a legitimista eszmét. A szombathelyi egyházmegye területén – és ez más püspökségekre is igaz – rendszeresen tartottak szentmisét a Habsburg-családért: Károly lelki üdvéért, illetve Ottó egészségéért. A Habsburg-kultusz jegyében építtetett templomot IV. Károly emlékére Mindszenty (akkor még Pehm) József zalaegerszegi plébánosként. A zalaegerszegi Jézus Szíve ferences templom 1927. szeptemberi felszentelése jeles eseménye volt a magyar legitimista mozgalomnak.

Mindszenty később is kitartott a Habsburg család mellett. A Horthy-korszakban december 6-án, Miklós-napon például tüntetően rendre hétköznapi miserendet tartott, noha akkoriban országszerte iskolai szünettel és ünnepi istentiszteletekkel emlékeztek meg a kormányzóról. 1945 után jóformán egyedül ő képviselte a politikai palettán a legitimizmust és minden megtett azért, hogy az országnak legalább az államformája királyság maradjon.¹⁵

Éppen Mindszentynek a monarchia államformája fenntartása mellett megfogalmazott véleménye kapcsán érdemes idézni a következő – Balogh István miniszterelnökségi államtitkár, katolikus plébános és Hamvas Endre csanádi püspök közötti 1946 eleji levélváltást.

Balogh páter 1946. február 16-án – alig több mint két héttel a köztársaság kikiáltása és Tildy Zoltán köztársasági elnökké választása után – levelet írt Hamvas Endre püspöknek, amelynek arra kérte, tegye megfontolás tárgyává, illetve próbáljon meg hatással lenni Mindszentyre, hogy a magyar katolikus egyház – élén a hercegprímással és a felsőklérussal – fogadja el az új államformát, s tegyen gesztusokat a köztársaság vezetői és az új politikai berendezkedés reprezentánsai felé.

„Az egyház részéről a köztársaság és annak elnöke iránt bizonyos passzivitás érezhető. Az első három napban egyháziak és egyházközségek részéről érkeztek hozzám gratuláló táviratok. Azután látszat szerint – mint mondtam – mintegy titkos utasításra ezek teljesen megszűntek; egyetlen püspök sem üdvözölte.

Nem kívánom Nagyméltóságod felfogását, vagy álláspontját befolyásolni, mégis kérem, méltóztassék megfontolás tárgyává tenni, nem kellene-e mégis bizonyos közeledésnek jelt adni akár a papság, akár az egyházközségek útján. Egyébként is aggodalommal látom, hogy a viszony mindinkább romlik, holott most Őminenciája¹⁶ hetek óta valóban a legteljesebb tartózkodást tanúsítja és a tüntetéseket az ő nevében olyanok provokálják, akik az antiszemizmust szeretnék újra lánggra lobbantani. Ez természetesen a nagyközönség előtt még nem áll tisztán, a munkáspártok sajtójának pedig nem áll érdekében a valóságot közölni.

Kíváncsi volna megfontolás tárgyává tenni, nem volna-e alkalmas, ha Őminenciája akár saját személyében, akár a püspöki kar nevében olyan nyilatkozatot adna, mely minden félreértést kizár, különösen a földreform és a legitimizmus tekintetében.”¹⁷

Hamvas püspök erre 1946. február 21-én reagált. Levelében kijelentette, hogy – mint az az egyház tanításából is következett – a monarchia híve volt, de köztársaság felé is illő tisztelettel és az állampolgároktól elvárható lojalitással lesz. „A királyság híve voltam mostanáig – írta Hamvas Endre. – Ezt tudják rólam igen sokan. Vajjon nem joggal tarthattam-e attól, hogy nem hisznek érzelmeim őszinteségében és farizeusnak vagy szélkakasnak mon-

danak, ha most ennek ellenkezőjét juttatom kifejezésre? Vajjon én is úgy tegyek, mint néhai Baltház református püspök,¹⁸ aki rövid egymásutánban üdvözölte áradozva Károly királyt, Kun Bélát, a román királyt és Horthy Miklóst? Nekem, katolikus püspöknek ez etikai és pszichológiai lehetetlenség.

Tisztán ez volt az oka, hogy én nem üdvözöltem a köztársaságot és annak tiszteletre méltó elnökét, nem pedig valami ellenséges indulat vagy számító passzivitás. Államtitkár Úr tudja, hogy mi az Egyház tanítása az államformáról és az alattvalói lojalitásról.¹⁹ Ehhez tartjuk magunkat és ez a köztársaságot csak segítheti. Semmiféle utasításról, mely az egyházközségeket elhallgattatta volna, nem tudok.²⁰

Mint az közismert, Horthy Miklós kormányzó gyakorló református volt. Ennek ellenére az állam(fő)i reprezentáció és szimbolikus aktusok síkján igyekezett a lehető legjobban akkulturálódni a magyarság többségét magába foglaló katolicizmus vallási szokás- és rítus-rendszeréhez. Erre jó példa az 1938-as hármasszentév eseménysorozata. A magyar állam és a katolikus egyház ekkor közösen ünnepelte az államalapító király halálának kilencszázadik évfordulóját és az egyetemes katolikus világegyház nagy ünnepét, az Eucharisztikus Világkongresszust, valamint a magyar katolikusok megemlékeztek az ország kilencszáz évvel korábbi Szűz Máriának való felajánlásától. „Rendkívüli magas kitüntetés volt ez a számunkra – írta visszaemlékezésében a kormányzó –, amit méltóan meg is becsültünk. A bíboros államtitkár úr [Eugenio Pacelli] nem sajnálta a fáradtságot, hogy a sok nyelven kívül, melyet folyékonyan beszélt, még a mi nyelvünket is megtanulja. Aki részt vett a Hősök terén az ezredéves emlékmű előtt tartott főpapi misén, aki látta az esti körmenetet a Dunán, amint a legméltóságosabb oltáriszentség kivilágított hajón vonult fel számos más hajó kíséretében a fényárban úszó partok között, az ezeket a mélységesen megkapó élményeket sohasem fogja elfeledni.”²¹

A fenti sorokból érződik, hogy – a kötelező protokolláris részvételen túl – át tudta érezni, hogy a több milliós magyar katolikus hívősegregnek milyen nagy lelki táplálékot és erőt ad ez a szakrális esemény – a kedvezőtlen külpolitikai viszonyok (Hitler az immár Magyarországgal határos Németország katolikusainak megtiltotta a világkongresszuson való részvételt) és az aggasztó belpolitikai tendenciák (a társadalom egyes csoportjainak radikalizálódása, a nyilasok és nemzetiszocialisták politikai térfoglalása) ellenére is. 1938. május 25-én este, a pápai legátus (teljhatalmú pápai megbízott), a már említett Eugenio Pacelli – a későbbi XII. Pius pápa – tiszteletére mondott pohárköszöntőt Horthy, amelyben a magyar állam és a katolikus egyházat irányító Apostoli Szentszék közötti jó kapcsolatról és annak történelmi előzményeiről beszélt. „Magyarország hálatalt szívvel őrzi Szent Péter utódjának emlékét, akik történelmének sorsdöntő óráiban, többek között ennek az ősi városnak [Buda 1686. évi] felszabadítása idején, értékes segítségükben és támogatásukban részesítették. Ugyanattól a hálától vezettetve, mint a múltban, Magyarország mindig meg fogja becsülni az atyai jóindulat érzelmeit, amelyet a Szentatya iránta tanúsít. Azok a szerencsés és szoros kapcsolatok, amelyek minket a Szentszékkel évszázadok óta összefűznek, jelentik a jövő egyik legbiztosabb zálogát. Ettől a szilárd meggyőződéstől eltelve emelem poharamat a Pápa Őszentségének [XI. Pius – Achille Rati] fennkölt személyiségére s Eminenciád [Eugenio Pacelli] egészségre.”²²

Ugyancsak a kormányzó emlékirataiból tudjuk, hogy Horthy – valószínűleg az államfőségének egyik legitimáló tényezőjeként általa (is) vallott Szent Korona-tan miatt – tisztelte a magyar állam területi, jogi és eszmei integritását manifesztáló Szent Koronát. „A szent korona számunkra nem látványosság, hanem az ország összes felségjogait megtestesítő, megszentelt kegyeleti tárgy, a magyar állami felségjog birtokosa. Így fogta fel jelentőségét Pacelli bíboros államtitkár, a későbbi XII. Pius pápa is, midőn a budapesti nemzetközi eucharisztikus kongresszus alkalmával 1938-ban térdet hajtva imádkozott előtte.”²³

Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatát ambivalencia jellemezte. Az 1918–19. évi forradalmakra nem volt adható más politikai válasz, csak a konzervatív – keresztény nemzeti – fordulat, amelynek ideológiája a történelmi keresztény egyházak valláserkölcsei és szociális tanításának integrálásával jött létre, s első megfogalmazói is sok számmal kötődtek a katolicizmushoz. Így a katolikus egyház és a kormányzó kapcsolatrendszerében az együttműködés szándéka dominált, azt a kölcsönös elfogadás és az egymással vállalt szolidaritás határozta meg. Ez a kényszerű kooperáció azonban korántsem volt súrlódásmentes. A legnagyobb konfliktus a katolikus felső klérus hagyományos – és történelmi kontextusában érthető – Habsburg-barátsága és protestánsellenessége volt. A főpapok többsége az egész Horthy-korszakban gyanakvással, idegenkedve tekintett a református államfőre és ezzel párhuzamosan (egyház)politikai befolyásáért aggódva féltékenyen nézett a protestáns püspökökre.

A jó együttműködés és a viszonzott támogatás ellenére a katolikus egyház hivatalosan expressis verbis soha nem legitimálta Horthy hatalmát. A püspöki kar a korszak elején – Prohászka Ottokár és Zadravecz István kivételével – a Habsburg dinasztia visszatérésében reménykedett és támogatta is az erre irányuló törekvéseket. De a katolikus főpapok a harmincas-negyvenes években is távolságtartással nézték a kormányzó jogkörbővítési és dinasztiaalapítási kísérleteit.²⁴

JEGYZETEK

1. Például Balázs Béla (1954): A klerikális reakció szerepe a Horthy-fasizmus uralomra jutásában és konszolidálásában. Szikra Kiadó. Budapest.
2. Erre példa: Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon. 1919–1945. Pannonica Kiadó. Budapest.
3. Erre példa az amerikai kontinensen élő egyháztörténész katolikus pap először angolul, majd magyarul megjelent munkája: László T. László (2001): Egyház és állam Magyarországon. 1919–1945. Szent István Társulat. Budapest.
4. Az eddig megjelent szakirodalom és a források alapján az egyik legkiválóbb összefoglalás: Spannenberg, Norbert (2006): Die katholische Kirche in Ungarn. 1918–1939. Positionierung in politischen System und „Katholische Renaissance“. Franz Steiner Verlag. Stuttgart.
5. Miklós Péter (2008): Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. Egyháztörténeti Szemle, 2008. 2. sz. 205–212.
6. Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest. 140.
7. Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 12. old.
8. Zombori István (2010): Horthy, Zadravecz és Szeged (1919). In: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 171–180.
9. Zadravecz István (1931): Szerafi szárnyakon. Ima- és elmélkedőkönyv. Ferences Missziószövetség. Budapest. 84–85.
10. A frankhamisításról lásd Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 19–31. old.
11. Bánó Zoltán és Szabó László röpirata Horthy kormányzó unokájának királlyá koronázása érdekében. (Budapest, 1942. október) Idézi: Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései. 1941–1944. (1990) Sajtó alá rendezte, az előszót, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Orbán Sándor és Vida István. Budapest. Zrínyi Kiadó. 153–154.
12. Ottó életútjáról, politikai karrierjének indulásáról lásd Gulyás László (2011): A korona árnyékában. Habsburg Ottó, 1930–1945. Rubicon 2011/8. szám 12–21. old.
13. A további részletekről lásd Gulyás László (2010): 1921. március 27. Kísérlet Károly király és Horthy kormányzó találkozójának rekonstruálására. Miklós Péter szerk. (2010): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 275–282. old.
14. Miklós Péter (2011): Habsburg Ottó és a katolikus egyház. Rubicon, 2011. 8. sz. 22–25.
15. Balogh Margit (2010): Mindszenty József prímás-érsek és az államforma kérdése 1945–1946-ban. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2010. 3–4. sz. 111–126.

16. Öeminenciája = Mindszenty József.
17. Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai. Egyházigazgatási iratok. I. 1. a. 500/1946.
18. Baltazár Dezső (1871–1936) 1911-től haláláig a Debrecen székhelyű Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke.
19. Aquinói Szent Tamás (1224–1274) – akinek modernizált tanítása (a neotomizmus) a tizenkilencedik század második felétől a második vatikáni zsinatig (1962–1965) az egyház hivatalos álláspontja volt – szerint az ideális államforma – teológiai alapokon – a monarchia.
20. Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai. Egyházigazgatási iratok. I. 1. a. 500/1946.
21. Horthy Miklós: i. m. 205–206.
22. A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. Közrebocsátja: a kongresszus előkészítő főbizottsága. Budapest, Szent István Társulat, 1938. 125.
23. Horthy Miklós: i. m. 169.
24. V. ö. Serédi Jusztinián (1990) 70–73. és 134–136.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári és kiadott források

- Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai. Egyházigazgatási iratok. I. 1. a. 500/1946.
- A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve (1938). Közrebocsátja: a kongresszus előkészítő főbizottsága. Szent István Társulat. Budapest.
- Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest.
- Serédi Jusztinián (1990) hercegprímás feljegyzései. 1941–1944. Sajtó alá rendezte, az előszót, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Orbán Sándor és Vida István. Budapest. Zrínyi Kiadó.
- Zadravecz István (1931): Szerafi szárnyakon. Ima- és elmélkedőkönyv. Ferences Missziószövetség. Budapest.

Szakirodalom

- Balázs Béla (1954): A klerikális reakció szerepe a Horthy-fasizmus uralomra jutásában és konszolidálásában. Szikra Kiadó. Budapest.
- Balogh Margit (2010): Mindszenty József prímás-érsek és az államforma kérdése 1945–1946-ban. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2010. 3–4. sz. 111–126.
- Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon. 1919–1945. Pannonica Kiadó. Budapest.
- Gulyás László (2010): 1921. március 27. Kísérlet Károly király és Horthy kormányzó találkozásának rekonstruálására. Miklós Péter szerk. (2010): Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 275–282. old.
- Gulyás László (2011): A korona árnyékában. Habsburg Ottó, 1930–1945. Rubicon 2011/8. szám 12–21. old.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- László T. László (2001): Egyház és állam Magyarországon. 1919–1945. Szent István Társulat. Budapest.
- Miklós Péter (2008): Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. Egyháztörténeti Szemle, 2008. 2. sz. 205–212.
- Miklós Péter (2011): Habsburg Ottó és a katolikus egyház. Rubicon, 2011. 8. sz. 22–25.
- Spannenberg, Norbert (2006): Die katholische Kirche in Ungarn. 1918–1939. Positionierung in politischen System und „Katholische Renaissance“. Franz Steiner Verlag. Stuttgart.
- Zombori István (2010): Horthy, Zadravecz és Szeged (1919). In: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 171–180.

GICZI ZSOLT*

KATOLIKUSOK ÉS PROTESTÁNSOK EGYÜTTMŰKÖDÉSE A KERESZTÉNY-NEMZETI MAGYARORSZÁGÉRT AZ 1910-ES ÉS 1920-AS ÉVEK FORDULÓJÁN

COLLABORATION OF ROMAN CATHOLICS AND PROTESTANTS FOR THE CHRISTIAN-NATIONALIST HUNGARY AT THE TURN OF THE 1910'S AND 1920'S

ABSTRACT

At the beginning of the 20th century the relationship between the Roman Catholic and Protestant Churches in Hungary had been characterised by tensions and debates, which flared up from time to time in the same way as all over the world. Nevertheless among the followers of both denominations there were people, who sought to reduce the denominational controversies and wanted to reach peaceful solutions. The bourgeois-democratic revolution of October, 1918 and the Hungarian Soviet Republic in 1919, created a fundamentally new social and political situation for all religious communities in Hungary. As a result, more and more people inside the Roman Catholic Church and the two most significant branches of the Hungarian Protestantism – the Reformed [Calvinistic] Church and the Evangelical-Lutheran Church – realised that the defence against those processes that threaten all of them couldn't be successful without a denominational collaboration. For this reason happened from the end of 1918 numerous initiatives for the attainment of the common safeguarding of interests of the above mentioned three historical churches.

After the collapse of the Bolshevik dictatorship the Churches became active supporters of the counter-revolutionary movement which came to power in the fall of 1919, because its leaders aimed at creating a Christian-Nationalist Hungary. At the beginning to the 1920's Roman Catholics and Protestants collaborated successfully with each other in the fields of public and political life in order to organize the Christian-national system and to guarantee its existence. The Churches having great moral authority and social influence convinced millions of their followers of the legitimacy of the system and they mobilized them to support it. Nevertheless the initially successful cooperation between the Roman Catholicism and Protestantism proved not to be stable. Although they succeeded in pushing the deep differences between them into the background for some time, but they had no success at all in solving them.

A XX. század elején a katolikus és a protestáns egyházak viszonyát feszültségek és időről időre kiújuló viták jellemezték hazánkban ugyanúgy, mint világszerte. Mindkét nagy vallási irányzat követői között voltak azonban olyanok is, akik a felekezeti ellentétek mérséklésére és a problémák békés megoldására törekedtek. Az 1914-ben kitört első világháború éveiben Magyarországon az állami vezetés részéről egyre erőteljesebben jelentkezett az az igény, hogy a történelmi keresztény egyházak nézeteltéréseiket háttérbe szorítva járuljanak hozzá a nemzeti egység erősítéséhez. Az egyházi személyek többsége igyekezett megfelelni ennek az elvárásnak, s hangoztatták, hogy készek a vallási béke megteremtésére és fenntartására. Az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom, majd az 1919-es bolsevik diktatúra gyökeresen új társadalmi-politikai szituációt teremtett. Ebben a keresz-

* Dr. PhD Giczi Zsolt, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

tény felekezetek működési feltételei először csak megnehezedtek. A Tanácsköztársaság durván ateista vezetői viszont már a vallásgyakorlás szabadságát és a hívő közösségek fennmaradását veszélyeztető intézkedéseket tettek. Ennek hatására mind a katolikusok körében, mind a magyarországi protestantizmus két legjelentősebb csoportjában – a református és az evangélikus egyházban – egyre többen ismerték fel, hogy a közös ellenséggel szembeni védekezés nem lehet eredményes a felekezeti összefogás nélkül. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a három nagy hazai történelmi egyház törekvése a keresztény és nemzeti államrendszer megszilárdításáért való együttműködésre mennyiben volt eredményes, közös politikai és közéleti fellépésüknek milyen lehetőségei és korlátai voltak.

Az 1918–1919-es forradalmi változások mindhárom keresztény felekezet reálisan gondolkozó tagjait rádöbbsentették, hogy az egyház- és vallásellenes politikai erők egyformán veszélyeztetik valamennyiüket. Már 1918 végén sokan sürgették, hogy a Rómához hű egyháziak és a reformáció követői együtt lépjenek fel érdekeik védelmében. Ezért 1918. december 5-én a katolikus és az evangélikus egyház prominens személyiségei megbeszélést tartottak egy közös keresztény-keresztényen párt létrehozásának lehetőségéről. A tárgyaláson a katolikusságot a főpapok közül Prohászka Ottokár székesfehérvári megyés püspök, a világiak részéről gróf Zichy János volt kultuszminiszter képviselte. Az evangélikusok nevében pedig Kapi Béla, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke és Geduly Henrik, a Tiszai Evangélikus Egyházkerület lelkészi elöljárója volt jelen.¹ Ezt a kezdeményezést Raffay Sándor, a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke támogatta. Felvette a kapcsolatot a református egyház meghatározó személyiségeivel és Prohászkaival, aki 1919. március 7-én kelt levelében a következőt írta Raffaynak: „Teljesen osztom nézetét, hogy most minden keresztény és hazafias érzésű embernek és pártnak össze kell fognia ...”² A tervezett egységes keresztény politikai szerveződés ugyan nem jött létre, de több lépés történt a katolikusok és a protestánsok érdekeinek közös védelmére. Például 1919. január 12-én katolikusok, reformátusok és evangélikusok együttesen tartottak gyűlést a pesti Vigadóban a kötelező vallásoktatás védelmében.³ Január 19-én ismét összegyűltek a fővárosban a keresztény felekezetek képviselői az egyházak jogainak tiszteletben tartását követelve.⁴ 1919 tavaszától Budapesten, a Deák téri evangélikus egyházi épületek egyik termében hetente tanácskoztak az egyes felekezetek megbízottjai. Ezeken az alkalmakon igyekeztek összehangolni a vallási közösségek érdekében tett lépéseiket.⁵ Így megeremtődött az az alap, amelyről kiindulva a Tanácsköztársaság bukását követő hónapokban a katolikus és a protestáns oldalról egyaránt törekedtek ellentéteik háttérbe szorítására és politikai összefogásuk megerősítésére.

A proletárdiktatúra és a történelmi Magyarország felbomlása által okozott sokkból éledező egyházak vezetésében egy ideig komoly hajlandóság mutatkozott a közélet területén való együttműködésre. Ezzel kapcsolatban a katolikus püspökök 1919. augusztus 22-én tartott értekezletükön megállapították: „A bolsevizmus szörnyű garázdálkodása felzaklatta a lelkiismereteket és felébresztette a keresztény öntudatot. Hatalmas arányokban folyik a keresztény szervezkedés, mert csak a keresztény erkölcsi alapon remélik az állami rend megszilárdulását és a nemzeti gondolat újra való megerősödését.”⁶ A tanácskozáson szóba került Raffay Sándor. Róla azt az információt kapták a főpásztorok, hogy a hatalomra jutott ellenforradalom megerősítése céljából hozzájárult a protestánsoknak az egyébként katolikus jellegű keresztényszocialista mozgalomba történő bekapcsolódásához. A katolikus egyházi vezetők a kialakult helyzet mérlegelése után a következő határozatot hozták: „A püspöki kar a mai viszonyok között szükségesnek tartja a keresztényeknek politikai összetartását s a maga részéről támogatni kívánja a keresztény szociális pártot.”⁷

A katolikus főpapok értesülése Raffay hajlandóságáról a felekezeti együttműködésre helytálló volt. A püspök már 1919. augusztus 10-én hitet tett a katolikusok és a reformáció

követői közötti politikai és közéleti összefogás mellett. Ezen a napon a budapesti Deák téri evangélikus templomban tartott igehirdetésében ezt mondta: „Ma csak egyetlen komoly feladat vár minden igaz keresztyén emberre és e feladat teljesítése egyúttal a legszentebb hazafiúi kötelesség is: megkeresni és megragadni a testvéri jobbot s kezétfogva nekilendülni a legfőbb célnak, hogy megépítsük a keresztyén erkölcsön nyugvó Magyarországot, mely egyedül csak az ezeréves nemzeti hagyományok és az örökérvényű keresztyén életfelfogás pillérein nyugodva veheti fel diadalmasan a létnek újabb harcát egy szebb és boldogabb jövő érdekében!”⁸ Ezzel a bányakerületi püspök a legelsők között fogalmazta meg a keresztyén-nemzeti Magyarország jelszavát.

A protestánsok egyházi vezetőinek többsége Raffayhoz hasonlóan hasznosnak gondolta a keresztyénység két nagy irányzatának összefogását. Ezt szorgalmazták az 1919–1920-ban egymást gyakran váltó kormányok is. Friedrich István miniszterelnök kérésére 1919 szeptemberében Kapi Béla evangélikus püspök javaslatot dolgozott ki a keresztyén felekezetek együttműködésének kereteiről. A Kapi-féle tervezetről szó esett az evangélikus egyház 1919. szeptember 22-én Budapesten tartott elnöki értekezletén. A tanácskozáson Raffay Sándor utalt arra, hogy a kérdést illetően megbeszélést folytatott Csernoch János hercegprímással, Prohászka Ottokár püspökkel, valamint Huszár Károly kultusz- és Haller István propagandaminiszterrel. Szeptember 19-én pedig Friedrich Istvánnal vitatta meg a történelmi egyházak közös tevékenységének lehetőségeit.⁹

A református egyházi vezetés tekintélyes tagjai szintén helyeselték a katolikus-protestáns közéleti összefogást 1919–1920 fordulóján. Ilyen szellemű nyilatkozatot adott az *Új Nemzedék* című katolikus újságnak Petri Elek püspök. A Dunamelléki Református Egyházkerület lelkészi irányítójának álláspontját a napilap 1919. október 7-i száma közölte. Petri határozottan kiállt a katolikusok és a protestánsok egy pártban történő politikai tevékenysége mellett. Kijelentette: „Mindig szerencsétlen, elhibázott gondolatnak tartottam, ha felekezeti alapon létesítettek pártokat. Az események igazolták is mindig ezt a meggyőződésemet, mert láttuk a múltban is, hogy a felekezeti alapokon nyugvó pártok sohase tudtak megfelelő eredményt felmutatni és szinte maguktól széthulltak. Másként kell azonban megítélni egy keresztyén nemzeti alapon álló tömörülést. Mihelyst minden keresztyén ember lelkét áthatja az a tudat, hogy ő keresztyén, akinek a keresztyén világnézet magasztos elveit kell az élet minden vonatkozásában diadalra juttatni, ez a felfogás maga után vonja azt, hogy minden keresztyén ember egy párt érdekeit szolgálja.”¹⁰ Raffay Sándor – akinek állásfoglalását Petrié mellett olvashatták az érdeklődők – ismételten támogatta a keresztyének összefogását.¹¹ A reformáció követőinek ilyen értelmű megnyilatkozásait meglelégedéssel fogadták a katolikus oldalon.

1919. november 16-án, amikor Horthy Miklós a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre, a katolikus és a protestáns egyházi vezetők közösen üdvözölték a fővezért és csapatait. Az Országház előtti téren celebrált misét követően a magyar asszonyok nevében Tormay Cécile író nő egy zászlót adott át Horthynak és katonáinak. A lobogót Csernoch János esztergomi érseket követően Petri Elek református és Raffay Sándor evangélikus püspök, valamint Józán Miklós unitárius esperes áldotta meg. Az eseményről tudósító *Új Nemzedék* cikkírója a közös zászlómegáldásról úgy vélekedett, hogy az „... az egyetemes keresztyéni szolidaritást megkapóan fejezte ki ...”¹²

Számos alkalommal hangoztatta a protestánsok és a katolikusok közötti társadalmi konszenzus szükségességét ezekben a hónapokban Prohászka Ottokár is. Ő volt az egyik szónoka az *Új Nemzedék* matinéjának, amit 1919. december 7-én rendeztek a budapesti Városi Színházban az erdélyi magyarok támogatására. A székesfehérvári megyés püspök költői emelkedettségű beszédében összefogásra szólította fel a megcsonkított ország minden nemzeti érzésű lakosát a magyarság jövőjéért való munkálkodásban. Eszmefuttatása végén

Prohászka ajkáról elhangzottak azok a szavak, amiket aztán a Horthy-korszakban oly sokat idéztek a keresztények közötti felekezeti béke és együttműködés sürgetői: „Ne felejtjük, hogy csak egyek vagyunk katolikus és protestáns testvéreim. Szeretném, ha Pannonhalma és Debrecen közt a szeretet szivárványhídja húzódnék, amelyen a megértés angyalai járnának s ez a híd egy új délkör lenne, egy új magyar meridián.”¹³ A mindkét oldalról elhangzó elvi nyilatkozatok gyakorlati eredményeként 1919. december 28-án megalakult az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga. Ez fő céljául azt tűzte ki, hogy „... a keresztény magyarok összetartsanak, támogassák egymást iparban, kereskedelemben, tudományban, művészetben egyaránt ...”¹⁴ A szervezet vezetőségében ott volt a katolikus gróf Teleki Pál, Wolff Károly, Prohászka Ottokár, gróf Mikes János szombathelyi megyés püspök, stb. A reformátusokat gróf Bethlen István és mások képviselték. Evangélikus részről Kapi Bélát kell megemlítenünk.¹⁵

Állást foglalt a katolikusok és a protestánsok politikai együttműködésének kérdésében Bangha Béla, a neves jezsuita szerzetes is. 1919 karácsonyán jelent meg *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című munkája, melyben útmutatást kívánt adni a hatalomra jutott ellenforradalmi erők számára a további cselekvéshez. Bangha könyve nagy hatást gyakorolt kortársaira, s a Horthy-korszak hivatalos állami ideológiájának, a keresztény-nemzeti gondolatnak egyik alapműve lett.¹⁶ Benne a szerző először hazánk 1919. végi katasztrofális állapotának okait vizsgálta. Ezt követően a liberalizmus és a baloldali szocializmus felett gyakorolt kemény kritikát. Végül a nemzeti érzéssel összeforrott kereszténységet jelölte meg egyedüli erőként, ami képes kivezetni az országot elkésérítő helyzetéből. Ezzel kapcsolatban tért ki arra, hogy Krisztus követőinek részekre bomlott táborából mely irányzat tolthet be vezető pozíciót hazánk újjáépítésének eszmei irányításában. Ezt a szerepet természetesen saját egyházának szánta. Szerinte a józan gondolkodású és őszintén keresztény protestánsoknak könnyű elfogadni a katolicizmus elsőbbségét. Velük lehetségesnek tartotta a közéleti együttműködést. Élesen szembefordult viszont a reformáció hívei közül a liberális felfogásaikkal, elrettentő például említve körükből Baltazár Dezsőt, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökét.¹⁷ Protestáns részről számos dologban egyetértettek Bangha könyvének gondolatmenetével. Azt azonban erőteljesen hangoztatták, hogy csak egyenrangú partnerként hajlandóak összefogni a katolikusokkal a keresztény-nemzeti Magyarország megszilárdítása érdekében.

1920-ban tovább folytatódtak az erőfeszítések a magyarországi katolicizmus és protestantizmus politikai egységfrontjának megteremtésére. Ám az együttműködést támogató nyilatkozatok mellett egyre több disszonáns hang is felcsendült. Katolikus részről például sokak rosszallással nézték, hogy a nemzetgyűlés 1920. március 1-jén a református Horthy Miklóst választotta Magyarország kormányzójává. Tőlük eltérően Csernoch János hercegprímás – józanul mérlegelve hazánk kül- és belpolitikai helyzetét – elfogadta Horthy ideiglenesnek szánt államfői megbízatását. 1920. március 2-án levélben üdvözölte a kormányzót és biztosította a katolikus egyház támogatásáról.¹⁸ Horthy két nappal később írt válaszában a „keresztény-nemzeti eszme” megvalósításához, mint katolikus-protestáns közös célhoz kérte Csernoch segítségét.¹⁹

A katolikusok és a protestánsok egymás iránti kölcsönös kritikájának erősödésére egyrészt azért került sor, mert az ellenforradalom hatalomra jutása után kiépült rendszer egyre jobban megszilárdult. Így mind valószínűtlenebbé vált az egyházak számára kedvezőtlen radikális fordulat esélye. Ezzel a felekezeti összefogásra ösztönző legfontosabb tényező súlya fokozatosan csökkent. Másrészt problémát okozott, hogy a két nagy keresztény irányzathoz tartozók eltérően értelmezték az együttműködés feltételeit. A reformáció követői azt kívánták, hogy a katolikusokkal való politikai összefogásukért cserébe kapjanak azok részéről bizonyos engedményeket a hagyományosan leginkább sérelmezett dolgok-

ban. (A vegyes házasságok és a reverzálisok ügye, a felekezeti államsegélyek aránytalan megoszlása, valamint a katolikus és a protestáns lelkészek együttes liturgikus szolgálatának lehetővé tétele az állami, társadalmi és katonai eseményeken.) A Rómához hű egyháziak döntő többsége viszont nem volt hajlandó ilyen kedvezmények biztosítására. Ők azzal érveltek, hogy a keresztény-nemzeti berendezkedés fenntartásáért folytatott felekezeti kooperáció a protestánsoknak szintén érdeke. Ne kérjenek tehát érte külön juttatásokat. Ez a felfogásbeli eltérés szóba került Prohászka Ottokár és Raffay Sándor 1920 márciusának második felében tartott megbeszélésén is. A két püspök tárgyalásán Raffay figyelmeztette Prohászkaót, hogy a katolikusoknak a fenti sérelmek orvoslására tett lépésekkel kell bizonyítaniuk a reformáció egyházaival történő közéleti együttműködésük iránti elkötelezettségüket.²⁰

Prohászkaóban megvolt a reformált hitet követők felé a jóindulat, de mozgástere a katolikus világegyház törvénykönyve, a Codex Iuris Canonici előírásai és a felsőklérus protestánsokkal szemben elutasító magatartást tanúsító tagjai miatt korlátozott volt. Ennek ellenére Székesfehérvár püspöke 1920 folyamán számos alkalommal buzdított a kereszténység két nagy irányzatának hazai összefogására. Így tett például az 1920. október 24. és 26. között Budapesten tartott XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, ahonnan a következő felszólítást intézte a magyarsághoz: „A keresztény nemzeti kurzusba az egész kereszténység: katolikusok és protestánsok álljanak bele!”²¹ Azonban ezen a rendezvényen már a katolikuság és a reformáció híveinek együttműködését bíráló észrevételt is hallhattak a jelenlevők. Mikes János felszólalásában helytelenítette a keresztény felekezetközi egyesületek elszaporodását. A szombathelyi megyés püspök kijelentette, hogy a katolikusok, reformátusok és evangélikusok egyaránt jobban járnak, ha saját kereteik között szervezkednek.²²

A protestánsok növekvő elégedetlenségének Raffay Sándor adott hangot az Országos Evangélikus Szövetség 1920. október 31-i reformációi emlékünnepélyén. A püspök *A keresztény kurzusról* címmel tartott előadásában visszafogottan kritizálta a Tanácsköztársaság bukása után kialakult politikai berendezkedést. Egyebek mellett azt nehezményezte, hogy katolikus részről erősödő törekvés tapasztalható a protestantizmus háttérbe szorítására. Figyelmeztetett, hogy egy olyan rendszer, amely egyoldalúan a katolicizmusra alapozódik, nálunk nem lehet életképes. Végül azt a reményét fejezte ki, hogy a két nagy egyházi irányzat testvéries együttműködése révén a keresztény kurzus fennmarad és megszilárdul.²³ Raffay felvetéseire többen reagáltak a katolikus oldalon. Közöttük volt Prohászka Ottokár is, akinek válaszáat a *Nemzeti Újság* című katolikus napilap 1920. november 27-i száma vezércikként jelentette meg. A székesfehérvári megyés püspök nem tételezett fel semmiféle rosszindulatot Raffay részéről az államhatalom és a katolikusok iránt. Ugyanakkor azt bizonygatta, hogy a keresztény kurzus jó úton halad, a katolikusok pedig nem törekednek a reformáció híveivel kialakult gyakorlati együttműködés felmondására.²⁴ Három nappal később a *Nemzeti Újság* olvasói megismerhették Raffay katolikus vitapartnereinek adott viszontválasztát. Ebben az evangélikus egyházi előljáró fenntartotta korábbi véleményét.²⁵

A kibontakozott vita ezzel nem zárult le. A bányakerületi püspök az *Evangélikusok Lapja* 1920. december 20-i számában *Regnum Christianum* címmel publikált újabb írást. Raffay rámutatott, hogy a fennálló hatalmi-politikai rendszer elfogadható célja nem lehet más, mint a keresztény Magyarország jövőjének biztosítása. Ebben a katolikusok és a protestánsok egyetértének. A katolicizmus ezt a célkitűzést a Regnum Marianum megvalósítása által tartja elérhetőnek. A reformáció követői ezt nem fogadhatják el, mert hazánk Mária országaként való értelmezése sajátosan katolikus tanítás. Minden keresztény felekezet számára méltányolható lenne viszont, ha Magyarországot Regnum Christianumnak tekintnék, hiszen Krisztust mindannyian tisztelik. A Krisztus országa elnevezés használata jól

jeleníthetné meg a katolikus-protestáns összefogást.²⁶ Katolikus részről nem fogadták el Raffay érvelését. A Regnum Marianum és a Regnum Christianum vitája évekig húzódott anélkül, hogy közeledett volna egymáshoz a két fél álláspontja.²⁷ Sőt! A katolikusok értelmezésében a Regnum Marianum mindinkább a történelmi Magyarország megjelenítőjévé vált. Hazánk területi egységének helyreállítását pedig csak Mária országának lelki megvalósulása révén tartották elérhetőnek. Ezt a tételt világosan megfogalmazta Zadravecz István katolikus tábori püspök 1921. december 13-án, a budapesti belvárosi plébániatemplomban elhangzott szentbeszédében.²⁸

A reformátusok természetesen az evangélikusok véleményét osztották ebben a kérdésben. Ravasz László – a Dunamelléki Református Egyházkerület újonnan megválasztott lelkészi vezetője – szintén így tett. 1921. október 3-án, a beiktatását követő második napon, egyházkerületének a fővárosban megtartott közgyűlésén ismertette püspöki programját. Ennek keretében azt kívánta, hogy hazánk legyen Regnum Christianum, mely egyetlen felekezetet sem rekeszt ki. Az Erdélyből érkezett Ravasz utalt arra, hogy ott a kisebbségi lét keserveiben élő katolikus és protestáns egyházak jó kapcsolatban vannak egymással. Befejezésül kifejezte testvéri szeretetét az evangélikusság felé és készségét a katolicizmussal való korrekt együttműködésre.²⁹

Időközben katolikus részről változatlanul érkeztek a felekezeti nyugalom fenntartását és az összefogást szorgalmazó nyilatkozatok a reformáció híveinek táborába. Az 1921-es év elején Bangha Béla tett ilyen kijelentést. Az Ébredő Magyarok Egyesülete budapesti V. kerületi szervezetének 1921. január 14-én megrendezett gyűlésén a jezsuita páter a keresztény sajtó támogatásának fontosságáról beszélt. Élesen támadta a hazai zsidóságot és a zsidó kézben levő újságokat. Végezetül hallgatóit a széthúzás veszélyeire figyelmeztette és arra kérte, hogy a három nagy egyházhoz tartozók ne hozzanak létre „... külön keresztény lapokat, pártokat, klubokat.”³⁰ Bangha 1921-1922-ben egyre kritikusabban vélekedett a „protestánsok vezetése alatt álló” keresztény kurzusról. Az ecclesia militans fáradhatatlan harcosa – s a szerkesztésében megjelenő *Magyar Kultúra* című katolikus folyóirat – fokozódó keménységgel támadta a reformáció egyházait.³¹ A kibontakozó bethleni konszolidációban mindinkább szalonképtelenné váló, durva megnyilvánulásoknak bizonyosan szerepe volt abban, hogy Banghát rendje 1923-ban Rómába küldte, ahonnan csak 1925-ben tért haza.

A katolikus és protestáns egyházak közéleti együttműködésével, sőt esetleges vallási egyesülésének lehetőségével foglalkozott 1921 nyarán ifjabb Révész Imre, debreceni református lelkész is. Négy részből álló igehirdetési sorozatban elemezte ezt a kérdéskört. A negyedik alkalommal elhangzott beszédében aktuálpolitikai szempontból nézve a dolgot elismerte, hogy a keresztény felekezetek összefogása vagy óhajtott szervezeti egysége a nemzeti összetartozás erősítésében kiemelt fontossággal bír. Ám a kiváló igehirdető el akarta kerülni az egyházak ilyenfajta szerepvállalásának a korszakban elterjedt egyoldalúan nacionalista színezetű értelmezését. Ezért metafizikai síkra emelte a témát és kijelentette: „Ha a keresztyén egységeszme csak arra való, hogy nagy nemzeti szerencsétlenségek idején (...) végső menedékképen (sic!) egyesítse az igaz honpolgárokat és tömörítse őket külső és belső ellenségek nyílt támadásai vagy titkos aknamunkái ellen: akkor a keresztyén egységeszme még mindig szép, nagy és hasznos szerepet tölt be, de mégsem egészen az Isten ígéje szerint végzi a hivatását.”³² Ugyanis Révész szerint a nemzeti egységnek az egyetemes kereszténységhez hasonlóan Isten korlátlan uralmának megvalósulását kell szolgálnia, ami magasabb rendű minden politikai célnál.

Bármennyire szépek és emelkedettek voltak ifjabb Révész Imre gondolatai, a valóság nem az ő elképzelésének megfelelően alakult. 1921 folyamán növekedett a katolikusok és a protestánsok közötti ellentét hazánkban. Ehhez politikai téren jelentősen hozzájárultak a

királypuccsok és a Habsburg-ház trónfosztása. Az uralkodó második visszatérési kísérletekor Horthy Miklós kormányzó levélben fordult Csernoch János esztergomi érsekhez. Aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy saját viselkedésében és a hozzá hasonlóan református Bethlen István által vezetett kormány IV. Károly iránti magatartásában egyesek a katolicizmus elleni tendenciát látnak.³³ A hercegprímás éppen azon a napon vetette papírra reagálását, amikor a nemzetgyűlés megszavazta IV. Károly és a Habsburg-ház detronizációját. Megnyugtatta Horthyt, hogy a királykérdést a katolikus főpásztorok nem tekintik felekezeti ügynek. Kijelentette, hogy megbízik a Bethlen-kabinetben, ám ezekkel a szavakkal folytatta: „Az érzékeny nagy publikum előtt azonban föltűnő volt az aránytalanul sok protestáns miniszter s így keletkezett a katolikusok közt az az ellenőrizhetetlen hangulat a protestánsok erős térfoglalásáról, amelyet állítólag más magas állami hivatalok betöltésénél is tapasztalnak. Ilyen híreket többnyire a mellőzött politikusok és tisztviselők terjesztenek, akik mellőzöttségük indokát nem akarják másban fölismerni, mint a vallásukban.”³⁴ Csernoch nem tagadta, hogy sok katolikusban növekszik a reformáció hazai követői miatt az elégedetlenség. Azonban rámutatott, hogy ebben a reformátusok és az evangélikusok szintén hibásak, mert egyházi gyűléseiken rendszeresen foglalkoznak a katolikuság érzékenységet bántó témákkal. A bíboros ugyanakkor hangoztatta, hogy mindent elkövet a felekezeti villongások elkerüléséért. Ismerve Csernoch további tevékenységét, megállapíthatjuk, hogy tartotta magát utóbbi ígéretéhez. 1927 júliusában bekövetkezett haláláig toleráns magatartást tanúsított a protestánsok iránt, s próbálta mérsékelni egyházának ilyen vonatkozásban türelmetlen és agresszív tagjait. Higgadt és tárgyilagos politikai megfontolásból a társadalmi és közéleti konszolidáció őszinte támogatójává vált és a vallási béke fenntartására irányuló törekvésével igyekezett segíteni a Bethlen-kormányok munkáját.³⁵

A hercegprímás 1921. november 16-án számolt be a többi főpásztornak a második királypuccs kapcsán Horthyval történt levélváltásáról. A katolikus püspökkari konferencia ülésének jegyzőkönyve szerint Csernoch válaszában tartalmát a püspöki testület helyeslően vette tudomásul.³⁶ Ismerve az értekezleten jelen levő gróf Mikes János szombathelyi és gróf Zichy Gyula pécsi megyés püspök intranzigens legitimista meggyőződését, ezt a helyeslést nem tekinthetjük egyöntetűnek.³⁷ Az esztergomi érsek igyekezete ellenére a katolikus királypárti körök hevesen támadták Bethlent IV. Károly ismételt visszatérési kísérletekor tapasztalt magatartása miatt.³⁸ Ezzel párhuzamosan kiéleződött viszonyuk a főként protestáns szabad királyválasztókkal. Mindez a felekezeti közti helyzet romlását eredményezte. Ezt a miniszterelnök szóvá tette a parlamentben. A második Bethlen-kabinet megalkulását követően a kormányfő 1921. december 7-én mondta el programbeszédét a nemzetgyűlésben. Ebben érintette a keresztény egyházak viszonyát. Megállapította, hogy a felekezeti béke megbontására „bizonyos aknamunka” folyik mind a katolikusok, mind a protestánsok táborában. Kijelentette, hogy ez ellen a kormány fel fog lépni, s a felvilágosítás és rábeszélés eszközeivel tudatosítja a társadalomban a vallási nyugalom fontosságát.³⁹

A történelmi keresztény egyházak békés viszonyának biztosítása a közelgő nemzetgyűlési választások szempontjából is fontos volt Bethlen számára. Hiszen konszolidációs terveinek teljes megvalósításához szüksége volt az 1922 februárjában létrehozott egységes kormánypárt parlamenti többségére. Az 1922. május végén és június elején tartott voksolásra készülve Bethlen támogatást igényelt és kapott Csernoch Jánostól. A miniszterelnök 1922. február 12-én kelt levelében arra kérte a hercegprímást, hogy Ipolytölgyes, Márianosztra, Nagyörzsöny, Nagymaros, Szob és Vámosmikola katolikus papjai segítsék a választókerületükben kormánypárti jelöltként induló Karafiáth Jenő képviselővé választását.⁴⁰ Az esztergomi érsek eleget tett Bethlen kérésének. Ennél azonban sokkal jelentősebb volt Csernoch nyílt kiállása a kereszténység két nagy irányzatához tartozók politikai együttműködése mellett. Erre 1922. március 24-én, a Szent István Társulat közgyűlésén

került sor, ahol a hercegprímás *A keresztény egység* címmel mondott beszédet. Ebben Csernoch rámutatott, hogy helyesen cselekedtek azok a katolikus és protestáns közéleti személyiségek, akik a vesztt világháború és az 1918–1919-es forradalmak hatására szövetkeztek a keresztény és nemzeti Magyarország védelmére. Hangsúlyozta: „... helyénvalónak találom azt a véleményemet (...) nyilvánítani, hogy az összes magyar keresztények összefogása politikai téren, valamint gazdasági és nemzetvédelmi célból társadalmi téren helyes volt és fölötte kívánatos ezentúl is.”⁴¹ Ezzel a hazai katolicizmus legmagasabb rangú főpapja jóváhagyta a három nagy hazai keresztény egyház gyakorlati együttműködését. Nyilvánvaló, hogy így kívánta a katolikus hívőket a konzervatív stabilizációs politikát meghirdető kormánypárt támogatására buzdítani.

A fenti idézetből látható, hogy az érsek megjelölte azokat a területeket, amelyeken a közös tevékenykedés lehetséges. Beszédében azt hangoztatta, hogy a katolikusok és a protestánsok békés viszonyán alapuló nemzeti összefogás nem érintheti az emberek vallási meggyőződését és hithűségét: „A keresztényeknek át kell látniok a közös ellenség haditervén s közös értékeik védelmére egyesíteni kell erőiket. S a különböző keresztény egyházak hívői megtalálhatják a közös programpontokat, a szoros együttműködés talaját azon az úton, amely az egyedüli helyes, t. i. a saját integrális vallásos meggyőződésük útján.”⁴² A hercegprímás ez utóbbi állásfoglalásában az Apostoli Szentszék útmutatását követte. Hiszen Róma óva intette a katolikusokat a reformáció követőivel történő szoros együttműködéstől, figyelmeztetve őket ennek lehetséges káros következményére: az interkonfesszionalizmus és a vallási közömbösség terjedésére. Csernoch megnevezte azokat az irányzatokat is, amelyeket az egész kereszténység közös ellenségeinek tartott. Közéjük sorolta a liberalizmust, a polgári radikalizmust, a szociáldemokráciát és a kommunizmust. Az ellenük folytatott együttes harcot a katolikusok és a protestánsok létérdekének tartotta.

A reformált egyházakban nagyra értékelték Csernoch János állásfoglalását. A *Harangszó* című evangélikus hetilap 1922. április 9-i száma beszámolt Raffay Sándor ezzel kapcsolatos véleményéről. A bányakerületi püspök háláját fejezte ki a hercegprímásnak azért, hogy ismét jóindulattal fordult a reformáció magyarországi követői felé. Raffay ígéretet tett arra, hogy a testvéries gesztust hasonló módon fogják viszonzni.⁴³ Bethlen István szintén elégedett volt az érsek megnyilatkozásával és a választási kampány során többször hivatkozott rá. Például 1922. április 30-án, az Egységes Párt egri gyűlésén kifejtette, hogy teljesen egyetért azzal, amit Csernoch a keresztények összefogásáról mondott. A miniszterelnök leszögezte, hogy a kormány nem tesz különbséget a bevett felekezetek között. A vallási béke veszélyeztetőit pedig a nemzet és minden hívő közös ellenségeinek nevezte.⁴⁴ 1922 szeptemberében Kapi Béla szintén elismeréssel nyilatkozott Csernoch János protestánsok iránti magatartásáról. Azonban a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke úgy látta, hogy a hercegprímás nem tud gátat vetni az egyházában egyre inkább terjedő protestánsellenes megnyilvánulásoknak.⁴⁵

Kapinak igaza lett. 1922 hátralevő hónapjaiban és 1923 folyamán lépésről lépésre romlott a katolikusok és a protestánsok viszonya hazánkban. Persze ennek nem csupán a Rómához hű egyháziak részéről a reformáció követőit illető kritika erősödése volt az oka. Az sem használt a felekezetközi kapcsolatoknak, hogy a reformátusok és az evangélikusok egyre határozottabban léptek fel a reverzálisok, az államsegélyek aránytalansága, valamint lelkeszeik állami, társadalmi és katonai ünnepeken való mellőzése és egyéb sérelmeik orvoslása érdekében. Ugyanakkor mindkét oldal hangoztatta elkötelezettségét a felekezeti béke iránt, aminek megbontásával a másik felet vádolta.

Egyesek az állami vezetés felelősségét hangsúlyozták abban, hogy a keresztény egyházak összefogása átmenetinek bizonyult. Szerintük az ország irányítóinak tétovázása, vagy éppenséggel valamelyik keresztény közösség felé megnyilvánuló elfogultsága nagyban

hozzájárult a felekezeti közti helyzet romlásához. Közéjük tartozott Raffay Sándor is, aki a *Protestáns Szemle* című tekintélyes folyóirat 1924. januári számában foglalkozott a kérdéssel. A püspök *Eltolódások az állam és az egyház viszonyában* címet viselő írásában 1868-tól kezdve tekintette át az államhatalom és a keresztény felekezetek kapcsolatát.²⁶ Ezen belül a Tanácsköztársaság bukása óta eltelt néhány évet vizsgálva azt a megállapítást tette, hogy a keresztény kurzus gyenge kormányai nem tudtak következetesen fellépni a bevett felekezetek egyenlőségének tényleges érvényesüléséért. Raffay ezt tartotta az egyik fő oknak, ami miatt a hazai kereszténység két irányzatának együttműködési kísérlete kudarcot vallott. Hiszen, ha az állami vezetés erős kézzel megakadályozta volna egyes katolikus körök túlkapásait, akkor a protestánsok sem kényszerültek volna érdekeik harcias védelmezésére.⁴⁷

A magyarországi katolikus és protestáns egyházak 1918–1919-ben biztatóan induló közéleti és politikai együttműködése nem bizonyult tartósnak. A közöttük fennálló mély ellentéteket ugyanis átmenetileg háttérbe lehetett szorítani, de tartósan és eredményesen nem sikerült megoldani. A Rómához hű és a reformáció tanításait követő közösségek időnként elmérgesedő viszonya nem kizárólag a hazai egyházi vezetők és hívők hibája volt, hanem a korszakban az egész világon tapasztalható jelenség. A vallási viták kiújulása azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a felekezeti összefogás eredeti célját sikerült megvalósítani. A nagy erkölcsi tekintéllyel és társadalmi befolyással rendelkező vallási irányzatok jelentős szerepet játszottak a keresztény-nemzeti rendszer megszilárdításában és tartós fennállásának biztosításában. A történelmi egyházak híveik millióit győzték meg az 1920-as évek elején kialakult állami berendezkedés törvényes voltáról és mozgósították őket annak aktív támogatására.

JEGYZETEK

1. Tengely Adrienn (2006): A keresztény politikai erők felkészülése az elmaradt 1919. áprilisi választásokra. *Egyháztörténeti Szemle*, 2006/1. szám 164.; valamint Prohászka Ottokár (1997): *Naplójegyzetek. III. kötet. (1919–1927)* Szerk. és jegyz. Frenyó Zoltán és Szabó Ferenc SJ. Agapé Kft. nyomdaja, Szeged–Székesfehérvár, 111. – Prohászka Ottokár egyébként már korábban is számos alkalommal kinyilvánította a protestánsok iránti jóindulatát. Például 1910 karácsonyán *Több békességet!* címmel cikket írt az *Egyházi Közlöny* nevű katolikus hetilapba. Ebben elismerte az ortodox és a protestáns felekezetek értékeit és szorgalmazta a katolicizmus feléjük irányuló testvéri közeledését. Lásd: *Egyházi Közlöny*, 1910. december 23. 742–743. Prohászkanak ez az írása másik két művével együtt 1911-ben a Vatikánban a tiltott könyvek listájára került. Ennek történetét Adriányi Gábor dolgozta fel. Lásd: Adriányi Gábor (2002): *Prohászka és a római index*. Szent István Társulat, Budapest.
2. Evangélikus Országos Levéltár. (A továbbiakban: EOL) Raffay Sándor személyi irathagyatéka. 5. doboz. Feljegyzések, levelek III. 1918–1928. csomó. Iktatószám nélküli irat. Prohászka Ottokár levele Raffay Sándornak 1919. március 7-én.
3. Közös cél felé. Evangélikus Őrálló, 1919. január 18. 18–20. A cikk M. J. aláírással jelent meg.
4. C. G. (Czipott Géza) (1919): Protestánsok és katolikusok ölelkezése. *Harangszó*, 1919. február 2. 34–35.
5. Ötven év távlatából. D. Raffay Sándor püspöknek, a Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesülete elnökének visszaemlékezései. Hornyánszky V. Könyvnyomdai Műintézet, Budapest, 1944. 27–28.
6. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. (A továbbiakban: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások ...*) I. kötet. Összeáll. és bev. Beke Margit. *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII*. Aurora, München – Budapest, 1992. 40.
7. Ugyanott.

8. Kiáltás a viharban. Dr. Raffay Sándor evangélikus püspök egyházi beszédei a kommunizmus idején. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1919. 53.
9. EOL Elnöki értekezleti jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: Eé jkv.) Az 1919. szeptember 22-i értekezlet jegyzőkönyve.
10. A magyar protestánsok elhelyezkedése az országépítés munkájában. Petri Elek és Raffay Sándor püspökök nyilatkozatai. Új Nemzedék, 1919. október 7. 3.
11. Ugyanott. Az interjúk készítője – akinek neve olvashatatlanra mosódott el a rossz minőségű papíron – tévesen dunáninneni püspöknek titulálta Petrit és dunamellékeinek Raffayt.
12. Bevonult a hadvezér. A nemzeti hadsereg Budapesten. Új Nemzedék, 1919. november 18. 5.
13. Pannonhalma és Debrecen. Új Nemzedék, 1919. december 9. 2.
14. Új Nemzedék, 1919. december 30. 2.
15. Ugyanott. Később Raffay Sándor is bekapcsolódott a liga munkájába annak egyik társelnöké-ként.
15. Gyurgyák János (2007): Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története. Osiris Kiadó, Budapest, 152.
17. Bangha Béla (1920): Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Második kiadás. Szent István Társulat, Budapest, 151-153.
18. Esztergomi Prímási Levéltár. (A továbbiakban: EPL) Categoria (A továbbiakban: Cat.) B. 469/1920. Csernoch János levele Horthy Miklósnak 1920. március 2-án.
19. EPL Cat. B. 469/1920. Horthy Miklós levele Csernoch Jánosnak 1920. március 4-én.
20. EOL Eé jkv. Az 1920. március 29-i értekezlet jegyzőkönyve.
21. Prohászka a nemzeti keresztény kultúráról. Új Nemzedék, 1920. október 26. 3.
22. A katolikus nagygyűlés. A második nyilvános ülés. Új Nemzedék, 1920. október 27. 2.
23. Magyar Helikon, 1920. november 15. 613–617.
24. Prohászka Ottokár (1920): Válasz Raffay Sándor püspöknek. Nemzeti Újság, 1920. november 27. 1.
25. Raffay Sándor (1920): A keresztény kurzushoz. Nemzeti Újság, 1920. november 30. 1.
26. Evangélikusok Lapja, 1920. december 20. 2–4.
27. Ottlyk Ernő (1964): Egyházunk a Horthy-korszakban. Lelkipásztor, 1964/7–8. szám 428–429. A Regnum Marianum és a Regnum Christianum vitájával részletesebben foglalkozik: Giczi Zsolt (2012): A Regnum Marianum eszméje és a protestánsok a Horthy-korszakban. Credo, 2012/3–4. szám 41–47.
28. A magyar katolicizmus összeforrott a területi épséggel. Nemzeti Újság, 1921. december 14. 5.
29. Ravasz László püspök programbeszéde. Nemzeti Újság, 1921. október 4. 5.
30. Bangha páter a keresztények összetartásáról. Nemzeti Újság, 1921. január 15. 3.
31. Bangha már 1921. március 23-án a következőket írta naplójába: „Újév óta a zsidó sajtó a leg-szemtelenebbül lép fel, úgy ahogyan nem mert volna egy negyed év előtt. Ereje a kigazdák és a kálvinisták viselkedése, akik jobban gyűlölik a katolikusokat, mint a zsidókat s folytonos veszekedést idéznek fel a keresztények között ...” Idézi: Nyisztor Zoltán (1941): Bangha Béla élete és mű-ve. Korda R.T. Nyomdája, Budapest, 274.
32. Révész Imre (1921): A keresztény egység. Négy prédikáció. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat R-T. Könyvnyomdája, Debrecen, 32–33.
33. EPL Cat. B. 3511/1921. Horthy Miklós levele Csernoch Jánosnak 1921. november 3-án.
34. EPL Cat. B. 3511/1921. Csernoch János levele Horthy Miklósnak 1921. november 6-án.
35. Dévényi Ivánné (1977): Csernoch János tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első éveiben. Századok, 1977/1. szám 68–69. és 71.
36. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások ... I. kötet. 78.
37. Mikes János és Zichy Gyula királykérdéssel kapcsolatos álláspontjára vonatkozóan lásd: Kardos József (1998): Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között. Korona Kiadó, Budapest, 73–75.
38. Romsics Ignác (2005): Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris Kiadó, Budapest, 198.
39. Galambos Károly, Jónás Károly, Kiss Péter, Kodela László, Latkóczy Antal, Müller György, Villám Judit. (szerk.) (2004): Magyar kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet. Szerk. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 579.

40. Bethlen István titkos iratai. Sajtó alá rend., bev. és a magyarázatokat írta Szinai Miklós és Szücs László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 85.
41. Katolikus kérdések. Csernoch János Dr. bíbornok, hercegprimás beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924. Szent István Társulat, Budapest, 1924. 100.
42. Id. mű 102.
43. Karcolatok a hétről. Harangszó, 1922. április 9. 124–125.
44. A miniszterelnök Egerben a felekezeti kérdéstről nyilatkozott. Új Nemzedék, 1922. május 3. 4.
45. Felekezetközi viszony. Kapi Béla dunántúli püspök ez évi püspöki jelentéséből. Harangszó, 1922. szeptember 17. 289–290.
46. Raffay Sándor (1924): Eltolódások az állam és az egyház viszonyában. Protestáns Szemle, 1924/1. szám 11–21.
47. Protestáns Szemle, 1924/1. szám 20.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A katolikus nagygyűlés. A második nyilvános ülés. Új Nemzedék, 1920. október 27. 2.
- A magyar katolicizmus összeforrott a területi épséggel. Nemzeti Újság, 1921. december 14. 5.
- A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I. kötet. Összeáll. és bev. Beke Margit. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII. Aurora, München–Budapest, 1992. 40.
- A magyar protestánsok elhelyezkedése az országépítés munkájában. Petri Elek és Raffay Sándor püspökök nyilatkozatai. Új Nemzedék, 1919. október 7. 3.
- A miniszterelnök Egerben a felekezeti kérdéstről nyilatkozott. Új Nemzedék, 1922. május 3. 4.
- Adriányi Gábor (2002): Prohászka és a római index. Szent István Társulat, Budapest.
- Bangha Béla (1920): Magyarország újjáépítése és a kereszténység. Második kiadás. Szent István Társulat, Budapest, 151–153.
- Bangha páter a keresztények összetartásáról. Nemzeti Újság, 1921. január 15. 3.
- Bethlen István titkos iratai. Sajtó alá rend., bev. és a magyarázatokat írta Szinai Miklós és Szücs László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 85.
- Bevonult a hadvezér. A nemzeti hadsereg Budapesten. Új Nemzedék, 1919. november 18. 5.
- C. G. (Czipott Géza) (1919): Protestánsok és katolikusok ölelkezése. Harangszó, 1919. február 2. 34–35.
- Dévényi Ivánné (1977): Csernoch János tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első éveiben. Századok, 1977/1. szám 68–69. és 71.
- Egyházi Közlöny, 1910. december 23. 742–743.
- EOL Elnöki értekezleti jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: Eé jkv.) Az 1919. szeptember 22-i értekezlet jegyzőkönyve.
- Esztergomi Prímási Levéltár. Categoria. B. 469/1920. Csernoch János levele Horthy Miklósnak 1920. március 2-án.
- Evangelikus Országos Levéltár. (A továbbiakban: EOL) Raffay Sándor személyi irathagyatéka. 5. doboz. Feljegyzések, levelek III. 1918–1928. csomó. Iktatószám nélküli irat. Prohászka Ottokár levele Raffay Sándornak 1919. március 7-én.
- Evangelikusok Lapja, 1920. december 20. 2–4.
- Felekezetközi viszony. Kapi Béla dunántúli püspök ez évi püspöki jelentéséből. Harangszó, 1922. szeptember 17. 289–290.
- Galampos Károly, Jónás Károly, Kiss Péter, Kodela László, Latkóczy Antal, Müller György, Villám Judit. (szerk.) (2004): Magyar kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet. Szerk. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 579.
- Giczi Zsolt (2012): A Regnum Marianum eszméje és a protestánsok a Horthy-korszakban. Credo, 2012/3–4. szám 41–47.
- Gyurgyák János (2007): Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Osiris Kiadó, Budapest, 152.
- Karcolatok a hétről. Harangszó, 1922. április 9. 124–125.

- Kardos József (1998): Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között. Korona Kiadó, Budapest, 73–75.
- Katholikus kérdések. Csernoch János Dr. bíbornok, hercegprímás beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924. Szent István Társulat, Budapest, 1924. 100.
- Kiáltás a viharban. Dr. Raffay Sándor evangélikus püspök egyházi beszédei a kommunizmus idején. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1919. 53.
- Közös cél felé. Evangélikus Őrálló, 1919. január 18. 18–20.
- Magyar Helikon, 1920. november 15. 613–617.
- Nyisztor Zoltán (1941): Bangha Béla élete és műve. Korda R.T. Nyomdája, Budapest, 274.
- Ottlyk Ernő (1964): Egyházunk a Horthy-korszakban. Lelkipásztor, 1964/7–8. szám 428–429.
- Ötven év távlatából. D. Raffay Sándor püspöknek, a Magyarországi Evangélikus Lelkeszek Egyesülete elnökének visszaemlékezései. Hornyánszky V. Könyvnyomdai Műintézet, Budapest, 1944. 27–28.
- Pannonhalma és Debrecen. Új Nemzedék, 1919. december 9. 2.
- Prohászka a nemzeti keresztény kultúráról. Új Nemzedék, 1920. október 26. 3.
- Prohászka Ottokár (1920): Válasz Raffay Sándor püspöknek. Nemzeti Újság, 1920. november 27. 1.
- Prohászka Ottokár (1997): Naplójegyzetek. III. kötet. (1919–1927) Szerk. és jegyz. Frenyó Zoltán és Szabó Ferenc SJ. Agapé Kft. nyomdája, Szeged–Székesfehérvár, 111.
- Protestáns Szemle, 1924/1. szám 20.
- Raffay Sándor (1920): A keresztény kurzushoz. Nemzeti Újság, 1920. november 30. 1.
- Raffay Sándor (1924): Eltolódások az állam és az egyház viszonyában. Protestáns Szemle, 1924/1. szám 11–21.
- Ravasz László püspök programbeszéde. Nemzeti Újság, 1921. október 4. 5.
- Révész Imre (1921): A keresztény egység. Négy prédikáció. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat R-T. Könyvnyomdája, Debrecen, 32–33.
- Romsics Ignác (2005): Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris Kiadó, Budapest, 198.
- Tengely Adrienn (2006): A keresztény politikai erők felkészülése az elmaradt 1919. áprilisi választásokra. Egyháztörténeti Szemle, 2006/1. szám 164.
- Új Nemzedék, 1919. december 30. 2.

FIZEL NATASA*

FELSŐOKTATÁS-POLITIKA A HORTHY-KORSZAKBAN*HIGHER EDUCATION POLICY IN THE HORTHY-ERA***ABSTRACT**

In my study I aim to show the circumstances of the inception of “ideological” or to put it another way “parallel” departments of the University of Ferenc József, the predecessor of the University of Szeged, in the 1920s and 1930s through the accurate and entire exploration of archive sources and the use of a historical sociology perspective, which highlights through the division of the denomination of that age upon that, in fact, the efforts made in the transformation of the university in the early 1920s were not yet in accordance with variety of students of that age.

My study also embraces the introduction of the denominational compound of students enrolled to the university in the 1920s, which suggests that the university students who moved from Kolozsvár to Szeged were protestant to a greater degree than the contemporary Hungarian society.

1. Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy a Horthy-korszak oktatáspolitikájának rövid bemutatásán túl ablakot nyissak a felsőoktatás történetének egy kevésbé ismert, de az korabeli oktatáspolitikai viszonyokat jól szimbolizáló epizódjára, a Szegedi Ferenc József Tudományegyetemen felállított párhuzamos tanszékek történetére. Tanulmányom célja a levéltári források pontos és teljes feltárásán túl, hogy ezen nézőpontok mellé egy történeti szociológia szempontrendszerrel emeljek be, amely a korszak hallgatóinak felekezeti megoszlásán keresztül világít rá arra, hogy valójában a felekezethez köthető egyetemátalakítási törekvések mennyiben voltak racionálisak a kor hallgatói összetételének függvényében. Ehhez a korábbi szakirodalmak áttekintése után szükségesnek tartom a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar¹ „világnézeti tanszékek” megalapításában érintett korabeli tanszékstruktúráját bemutatni, és abban az új tanszékeket elhelyezni. Tanulmányom tárgyát képezi a húszas években az egyetemen tanuló hallgatók felekezeti összetételének bemutatása is, elsősorban a vizsgált évtizedben esetlegesen lezajlott változásokra való tekintettel. Végül a primer források felhasználásával szeretném rekonstruálni azokat a koherens eseményeket, amelyek a párhuzamos tanszékek létrehozásához vezettek.

2. Történeti áttekintés

A Horthy-korszak kultúrpolitikájának ikonikus alakja egyértelműen Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter. Bethlen István tíz éves miniszterelnöksége alatt, 1921-től 1931-ig négyszer alakított kormányt. Legtovább Klebelsberg tartozott munkatársai közé, aki 1921 decemberében belügyminiszterként lépett a kabinetjébe, majd 1922-től 1931-ig a kultusztárca élén állt.²

Nehéz történelmi, gazdasági helyzetben kapta meg a kultúra, az oktatásügy vezetését, és rövid idő alatt nagy feladat hárult rá. Először is meg kellett valósítania a hazai iskolarendszer

* Fizel Natasa doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

belső szerkezetének modernizálását, mivel a dualizmus idején számos új iskolatípus jött létre, így ezek, és az újabban keletkezett iskolatípusok összerendezését el kellett végezni. Emellett kikerülhetetlen volt mindegyik iskolatípusban a tananyag korszerűsítése is.³

Iskolareformjának – akárcsak egész kultúrpolitikájának – elvi alapja a neonacionalizmus, másként kultúrnacionalizmus elmélete volt. A „kultúrfőlny-elmélet” szerint minél több emberben, egyre szélesedő körben újszerű nemzeti érzést kell kibontakoztatni, amelynek egy új felismerés az alapja: mi magyarok ugyan nem rendelkezünk különleges, számottevő anyagi-gazdasági értékekkel, de hatalmas kulturális értékek birtokában vagyunk, és e tekintetben felette állunk a trianoni békeszerződés nyomán létrejött szomszédos országoknak.⁴ A kultúra volt Magyarországon az egyetlen olyan terület, amelyik a legválóságosabb történelmi korszakba is valamiféle mozgásszabadságot tudott biztosítani a nemzet számára, esélyt a periférikus helyzet lezárására és arra, hogy felzárkózhasson a centrum országaihoz.⁵ Ahogy C. H. Becker porosz közoktatásügyi miniszter is írja Klebelsberggről: „Egész Európa számára imponáló volt a kultúra emelésének ez a szándéka, az a megrendíthetetlen hit, hogy Magyarország újra nagygyá lehetne, ha a világ nem egy kis katonai hatalomnak, hanem egy meghatározó és nélkülözhetetlen kulturális tényezőnek kellene, hogy tekintse.”⁶

A nevelésben ez a reális nemzeti önismereten, és józan nemzeti önértékelésen nyugvó, megalapozott nemzeti önbecsülés hangsúlyozásában kell, hogy megjelenjen. Ehhez egy modern európai szintű oktatási-nevelési intézményrendszerre van szükség.

3. A klebelsbergi oktatási reform

Klebelsberg 1926 és 1930 között nagyszabású népiskola- és tanítói lakásépítési akciót hajtott végre: főként állami költségvetésből mintegy ötezer népiskola és tanítói lakás épült fel az alföldi tanyavilágban. 1928-ban dolgozták ki azt a törvényjavaslatot, mely szerint a meglévő elemi népiskola nyolc osztályos népiskolává szervezendő át. A gazdasági válság miatt a terv megvalósítására csak a 40-es évek elején került sor. Új tantervet kapott a 20-as években a polgári iskola, korszerűsítették az iparostanonc-iskolák és a kereskedőtanonc-iskolák elméleti és gyakorlati képzését. A nyolc osztályos középiskolák reformjára 1924-ben, illetve 1926-ban került sor. Ettől fogva hat különböző típusú intézményben tanulhattak a középiskolások, amelyek mindegyike általánosan képző, de egymástól eltérő tananyagú volt.⁷

Miniszterként 1923-ban létrehozta a öt évfolyamos korszerű tanítóképző intézetet, 1926-ban négy évfolyamosra fejlesztette az óvónőképző intézetet. 1928-ban megalapította Szegeden a tanítóképzői tanárok képzésére szolgáló Apponyi Kollégiumot, teljesen új intézményként a magyar iskolatörténetben. 1928-ban új alapokra helyezték a polgári iskolai tanárképzést is, ekkor nyílt meg Szegeden az állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola.⁸

Jelentős szerepe volt a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia Sopronban való meggyökereztetésében, és a Testnevelési Főiskola felállításában Budapesten. Életre hívta az Országos Ösztöndíjtanácsot, megnyitotta kapuit a Magyar Történeti Intézet Rómában, illetve a Collegium Hungaricum Bécsben, Berlinben és Rómában. 1930-ban törvény rendelkezett az Országos Természettudományi Alap, illetve az Országos Természettudományi Tanács létesítéséről, a budapesti és a szegedi egyetem természettudományi tanszékeinek nagyszabású fejlesztéséről, hatalmas arányú egyetemi építkezésekről Szegeden, Debrecenben, Pécsen, Sopronban; ekkor épült fel az Országos Levéltár modern épülettömbje a Várban. Klebelsberg alapította meg a Tihanyi Biológiai Intézetet és a budai svábhegyi csillagvizsgálót.⁹

Rendíthetetlenül hitt az egyetem, az értelmiség polgárosító hatásában.¹⁰ Hitvallása szerint a középosztály és a „nép” érintkezési vonalain gyümölcsöző csereviszonynak kellett működnie: a nemzeti felülről és a népi alulról egymásba árad.¹¹

4. A szegedi Ferenc József Tudományegyetem története

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem fejlődése töretlen volt az első világháború kitöréséig. Történetében sorsdöntő fordulatot hozott, hogy a román hadsereg 1918. december 24-én bevonult Kolozsvárra.¹² 1919. május 12-én a román katonaság elfoglalta az egyetemet is, majd a rektori hivatal élére a román tanszék professzorát nevezték ki.¹³ Az egyetemi tanárok a város megszállása után nem tették le a román állampolgárság elnyeréséhez szükséges esküt, így kiutasították őket a városból. A menekülni kényszerülő tanárok Budapesten (jellemzően a Paedagogiumban) folytatták az egyetemi oktatást. A száműzött magyar egyetemen 1921. október 9-én nyitották meg az első tanévet, ezzel megkezdődött Szegeden a tényleges egyetemi oktatás. Ez jogilag a kolozsvári egyetem keretein belül történt, mivel nem új egyetemalapításról volt szó. Az egyetem szervezeti fölépítésében nem következett be változás, négy karral működött tovább: bölcsészettudomány, jogtudomány, természettudomány, orvostudomány.¹⁴

A két világháború között Magyarországon tehát négy tudományegyetem működött: a budapesti, a debreceni, a pécsi és a szegedi.

5. A Bölcsészkar hallgatói összetétele a felekezeti hovatartozás tükrében

A történelmi Magyarország felbomlásának egyik szembeszökő szerkezeti következménye az etnikai egységesülés, amely a felekezeti megoszlás homogenizációját is maga után vonta. Az 1920-as, és az 1930-as népszámlálás adatai szerint (1. ábra) a társadalom majd két-harmada római katolikus vallású volt. Mellette a református felekezet szerepe tekintendő számottevőnek, hiszen minden ötödik magyar tartozott ehhez a hitfelekezethez. Végül közel azonos a súlya az evangélikus (~6%) és az izraelita (~5,5%) felekezeteknek.

1. ábra. Magyarország népességének felekezeti megoszlása 1920–1930.

Figure 1. Confessional distribution of the population of Hungary 1920–1930.

	Római katolikus	Görög katolikus	Görög keleti	Ágostai evangélikus	Református	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Össz.
1920	63,9%	2,2%	0,6%	6,2%	21%	0,1%	5,9%	0,1%	100%
1930	64,8%	2,3%	0,5%	6,1%	20,9%	0,1%	5,1%	0,2%	100%

Forrás: Gyáni Gábor és Kövér György (2001): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest, 212–219. old.

A szegedi tudományegyetem hallgatóinak felekezeti hovatartozása (hasonlóan a korabeli oktatási intézményekhez) ebben a korban nyilvános adatnak számított, az egyetemre való beiratkozáskor az anyakönyvben feltüntetésre került a hallgató vallási hovatartozása. Az egyetem hallgatóságának vallási meggyőződése a római katolikus vallás esetében (49,43%) az 1922-es adatok szerint majdnem 15%-kal elmaradt a teljes népességben való aránytól (2. ábra). Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy Észak-Erdélyben a római katolikusok aránya csupán 20% körül mozgott, és a kolozsvári egyetem hallgatói közül többen követték alma materüket, és tanulmányaikat Szegeden folytatták. Bizonyítja a fenti gondolatsort az a tény, hogy az 1926/27-es tanévre beiratkozott római katolikus egyetemi hallgatók aránya már közelít a két-harmadhoz, majdnem 60%. A római katolikusok aránya ennek ellenére sem érte el a teljes népességben mért arányt, bár a szegedi egyetemen feltűnően nagy volt az apáca-hallgatók száma. Ennek oka, hogy a kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó a női szerzetesrendek polgári iskolai tanárképző intézeteit megszüntette, és a szerzetesnők magasabb képzését a szegedi egyetemen kívánta megvalósítani.¹⁵

Az erdélyi kötődés lehet az oka az unitárius vallásúak magas reprezentációjának is, hi-

szen a teljes lakosságban való 0,1%-os arányukkal szemben az egyetemen az 1922-es tanévben 2,19%-kal jelentek meg.

A harmadik felekezeti csoport, ami jóval felülreprezentált a felsőoktatásban a teljes népességhez viszonyítva, az izraelita vallásúak csoportja. A számok és arányok változása jól mutatja a numerus clausus hatását. Míg az 1922-es évben beiratkozók 20,28%-a, addig az 1926-ban beiratkozók 12,1%-a izraelita.

2. ábra. A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem hallgatóinak felekezeti megoszlása

Figure 2. Confessional distribution of the students at the University of Ferenc József

Évfolyam	Római kat.	Görög kat.	Görög keleti	Ágostai evang.	Református	Unitárius	Izraelita	Össz.
1922/23. I.	563 fő 49,43%	12 fő 1,06%	7 fő 0,62%	60 fő 5,27%	241 fő 21,15%	25 fő 2,19%	231 fő 20,28%	1139 fő 100%
1923/24. I.	642 fő 54,18%	18 fő 1,52%	7 fő 0,6%	68 fő 5,73%	241 fő 20,34%	23 fő 1,94%	186 fő 15,6%	1185 fő 100%
1924/25. I.	578 fő 53,03%	12 fő 1,1%	9 fő 0,83%	61 fő 5,6%	257 fő 23,58%	21 fő 1,93%	152 fő 13,93%	1090 fő 100%
1925/26. I.	605 fő 55,97%	11 fő 1,02%	7 fő 0,65%	50 fő 4,63%	247 fő 22,85%	19 fő 1,75%	142 fő 13,13%	1081 fő 100%
1926/27. I.	697 fő 58,57%	14 fő 1,18%	7 fő 0,59%	67 fő 5,64%	250 fő 21%	11 fő 0,92%	144 fő 12,1%	1190 fő 100%

Forrás: Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről, Szeged, 1929. 396–397. old.

A szegedi Bölcsészkar hallgatóinak vallási meggyőződését vizsgálva (3. ábra) szembe tűnik, hogy az 1920-as évek első felében a felekezeti hovatartozás aránya az egyetem hallgatóságának egészéhez hasonló, kivéve azt a tényt, hogy a Bölcsészkaron nem jelennek meg az unitárius hallgatók. Az évtized második felére azonban a korábban vázolt folyamatnak megfelelően a római katolikusok aránya majd 10%-kal nő meg (54,84%-ról 63,33%-ra), s így szinte teljesen megegyezik a teljes népesség adataival (64,8%). A református vallásúak száma a karon belül szinte pontosan annyival csökken 1922 és 1926 között, amennyivel a római katolikusoké nő, azaz majdnem 10 százalékponttal (25,8%-ról 16,67%-ra).

Tehát nem csak az egyetem egésze tekintetében, hanem a Bölcsészkar vizsgálata során is látunk jeleket arra vonatkozóan, hogy a hallgatók felekezeti összetétele az egyetem átköltözése utáni néhány évben meglehetősen gyorsan és nagy arányban változott, és ez a folyamat egyértelműen a római katolikus felekezet javára ment végbe.

3. ábra. A Bölcsészkar hallgatóinak felekezeti megoszlása

Figure 3. Confessional distribution of the students of the Faculty of Arts

Évfolyam	Római katolikus	Görög katolikus	Ágostai evangélikus	Református	Izraelita	Össz.
1922/23. I. %	17 54,84%	–	1 3,23%	8 25,8%	5 16,13%	31 100%
1923/24. I. %	22 55%	–	2 5%	10 25%	6 15%	40 100%
1924/25. I. %	30 60%	1 2%	2 4%	11 22%	6 12%	50 100%
1925/26. I. %	37 64,91%	1 1,75%	2 3,51%	11 19,3%	6 10,53%	57 100%
1926/27. I. %	57 63,33%	–	8 8,89%	15 16,67%	10 11,11%	90 100%

Forrás: Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről, Szeged, 1929. 396–397. old.

5.1. A párhuzamos tanszékek megalakulása

1921-ben, az egyetem Szegedre kerülésekor a Bölcsészkar szervezeti struktúrája szerint a 15 bölcsészkarintézet 20%-a betöltetlen volt. Ennek oka az lehet, hogy a kolozsvári professzorok egy része nem költözött az egyetemmel Szegedre, így az első tanévben az intézeteket ugyan felállították, de a megfelelő szakember megtalálása, és az egyetemre hívása még váratott magára. A további 12 intézetet is mindössze 10 professzor vezette.

Ahogy az előbbi fejezetben láthattuk az egyetem hallgatóinak évről évre egyre nagyobb hányada volt a katolikus felekezethez tartozó, és nagy volt az apácák száma is. Ebben az időszakban mind Dézsi Lajos, a Magyar Irodalomtörténeti Intézet vezetője, mind Bartók György a Filozófiai Intézet vezetője, valamint Imre Sándor a Pedagógiai Intézet vezetője is protestáns volt.¹⁶

1926. október 20-án a Bölcsészkar évi II. rendes ülésén a dékán, Bartók György bejelentette, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyetemen új tanszékek felállítását óhajtja. A Kar Imre Sándor javaslatára egy pedagógiai-lélektani, Buday Árpád javaslatára egy művészettörténeti, és egy etnográfiai tanszék felállítását tartotta a legfontosabbnak.¹⁷

Ez a kérvény segítette Klebelsberget abban, hogy keresztülvigye korábbi terveit, és hogy a nagy tudású, munkájukat jól végző professzorokat sérelem ne érje, a miniszter a tanszékek párhuzamosításával akarta az ügyet megoldani.

1928. június 29-én, a Bölcsészkaron rendkívüli ülésen tárgyalták a párhuzamos tanszékek kérdését. Az elnök, Horger Antal dékán kérte a Kar állásfoglalását arra vonatkozólag, hogy második filozófiai vagy második pedagógiai tanszék felállítását kérik-e a miniszter úrtól. Imre Sándor és Bartók György nem javasolták a párhuzamos tanszékek felállítását, inkább egy pedagógiai-pszichológiai tanszék felállítását kérték, amit a Kar el is fogadott.¹⁸

A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának 51.587-1928. IV. számú rendelete alapján úgy tűnt, hogy a vita lezárásra került, és a miniszter az alábbi döntést hozta: „(...) a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetemen négy új tanszék és pedig etnográfia, a II. filozófia és a II. magyar irodalomtörténet számára egy-egy nyilvános rendes és a II-ik pedagógia számára pedig egy nyilvános rendkívüli tanszék szerveztessék.”¹⁹

A rendelet megjelenése ellenére a Bölcsészkaron továbbra is nagy volt az ellenállás az új tanszékek megalakításával kapcsolatban. 1928 decemberében Mészöly Gedeon, a Bölcsészettudományi Kar dékánja tájékoztatta a minisztert, hogy a II. filozófiai tanszék betöltése ügyében létrehozandó bizottság kijelölt tagjai „bővebb megokolással” lemondtak a bizottsági tagságról.²⁰ Az okok között szerepelt a Nemzeti Újság 1928. dec. 16-i vezércikke is, amely szerint Klebelsberg az alábbi nyilatkozatot tette: „A szegedi egyetemen kész vagyok azok mellett, amelyeket nem katolikus férfiak töltenek be, parallel tanszékeket létesíteni s azokra katolikus tanárokat kinevezni, hogy a tartományi főnöknőknek aggodalmaik ne legyenek. Itt neveltessék női szerzetesrendjeink az általuk fenntartott polgári iskolák, középiskolák és tanítóképzők tanári karát.”²¹

Informális csatornákon keresztül Klebelsberg fülébe jutott, hogy a szegedi egyetemen feliratot készítenének intézkedése ellen, így sértett hangvételű levélben fordult az egyetem rektorához, aki 1928–29-ben éppen Dézsi Lajos volt.

A miniszter levelében kitért arra, hogy a Takarékosági Bizottság a szegedi egyetem teljes eltörlését javasolta, és e szándék mellett szólt a hallgatók alacsony száma, ahogy az egyik bizottsági tag gúnyosan meg is jegyezte, hogy „a bölcsészeti karoknak több tanárjuk van, mint hallgatójuk”²². Klebelsberg levelében leszögezte, hogy közbenjárása nélkül a szegedi bölcsészkar az ő miniszterségét aligha élte volna túl. Mit tett az egyetem megtartásáért? Egyetemi épületek építését kezdeményezte, „a bölcsészeti karok benépesítésének

érdeke volt az egyik oka annak is, hogy a Paedagogiumot és az Erzsébet Nőiskola főiskolai tagozatát Szegedre levittem”,²³ és így került az apácák polgári iskolai tanárképzése is Szegedre. „Indokom ismét pedagógiai volt, tudniillik a női szerzetesrendek iskolái nívójának emelése, amire azért is súlyt kell helyezni, mert a magyar leányok igen számottevő része éppen ezekben az iskolákban nyeri egyedüli nevelését. De emellett megint szemem előtt lebegett a szegedi bölcsészeti karoknak további erőteljes benépesítése, mert a karok felvirágoztatása csak akkor lehetséges, ha igazán nagyszámú hallgatószámuk van.”²⁴ Kitért arra is, hogy a Nemzeti Újságban megjelent cikk ugyan az ő véleményeként adta közre a világnézeti tanszékek létrehozásának tervét, valójában ez a püspökök állásfoglalása volt. A legnyomatékosabban visszautasította a felekezeti elfogultság vádját, hivatkozva az elmúlt időszak személyi változásaira: „az imént neveztem ki (...) hozzátok Baló Józsefet, Darányi Gyulát, Jeney Endrét és Szentgyörgyi Albertet (...), akik valamennyien protestáns férfiak. Ez nálam nem szempont, de nem lehet szempont akkor se, amikor a szegedi egyetem érdekeiről és más felekezeteknek ugyancsak jogos érdekeiről van szó.”²⁵

A hallgatói létszámmal kapcsolatos állítások nem túloztak. Az áttelepülést követő első tanévben a különböző karokon tanuló hallgatók összlétszámához (1007 fő) képest meglepően kevés volt a Bölcsészkarra beiratkozott hallgatók száma. Mindössze 29 rendes és 10 rendkívüli hallgatót regisztráltak az évkönyvek. A következő években lassan emelkedett a létszám, így például 1924/25-ben 48 rendes és 2 rendkívüli, 1930/31-ben már 215 rendes és 3 rendkívüli hallgató iratkozott be a karra. A hallgatói létszám következtében a 20-as években a bölcsészkar intézeteket is az intézetvezetők alkották egy személyben. Ők oktattak valamennyi tárgyat.²⁶

1929 januárjában Ravasz László püspök javaslata alapján a református egyház egyetemes konvent elnöksége, majd Ravasz püspök és Balogh Jenő főgondnok felszólalásával egyetértve az egyetemes konvent is a miniszterelnökhöz is előterjesztést intézett ez ügyben, de felterjesztést idézett a kormányhoz ezzel kapcsolatban az evangélikus egyház egyetemes elnöksége is.²⁷

Klebensberg nem vonta vissza a párhuzamos tanszékek felállításáról korábban kiadott rendeletét, így végül a tanszékek betöltésére szolgáló adminisztrációs folyamat a Bölcsészkaron mégis beindult.

Az 1929. június 13-i kari ülésen ismertették a beérkezett pályázatokat. Az újonnan szervezett három tanszékre összesen kilenc pályázat érkezett. A II. filozófia tanszékre dr. Mester János, dr. Bognár Cecil és dr. Somogyi József és dr. Boda István, a II. pedagógia tanszékre dr. Várkonyi Hildebrand, dr. Mester János és dr. Berenkay Lajos, a II. magyar irodalomtörténeti tanszékre Sik Sándor és dr. Földessy Gyula adta be a pályázatát.²⁸

Az 1929/30-as tanév kezdetére a beérkezett pályázatok elbírálására is sor került. A Kar a II. filozófiai tanszék élére első helyen dr. Somogyi Józsefet, második helyen dr. Bognár Cecilt és harmadik helyen dr. Mester Jánost, a II. pedagógiai tanszék élére első helyen dr. Várkonyi Hildebrandot, második helyen dr. Mester Jánost jelölte. Imre Sándor továbbra is fontosnak tartotta hangsúlyozni az új tanszékek felállításával szembeni ellenérzését, így indítványozta, hogy mindazok a dokumentumok, amelyek az új tanszékek ügyében keletkeztek nyilvánosak legyenek. Kérte a Kart, hogy ezeknek az iratoknak a titkosságát oldják fel. A Kar döntése értelmében a kérést az Egyetemi Tanács elé terjesztette.²⁹ Az Egyetemi Tanács döntése értelmében a kari jegyzőkönyvek nem kerülhettek nyilvánosságra.³⁰

1929 decemberére betöltésre került az első „világnézeti” tanszék. Dr. Várkonyi Hildebrand Dezső bencés szerzetest a pedagógiai-lélektani tanszék élére nevezte ki Klebensberg Kunó.³¹ A másik két párhuzamos tanszék élére is katolikus professzor került. A II. irodalomtörténet tanszék vezetője Sik Sándor, a II. filozófia tanszék professzora pedig Mester János lett (4. ábra).³²

4. ábra. A Bölcsészkar intézeti struktúrájának megváltozása

Figure 4. Changes in the institutional structure of the Faculty of Art

1921/22. tanév	Vezető:	1930/31. tanév	Vezető:
Filozófiai Intézet	Bartók György	I. Filozófiai Intézet	Bartók György
		II. Filozófiai Intézet	Mester János
Francia Filológiai Intézet	Karl Lajos	Francia Filológiai Intézet	Zolnai Béla
Görög Filológiai Intézet	Hornyánszky Gyula	Klasszika-Filológia Intézet	Förster Aurél
Indogermán Nyelvészeti Intézet	Betöltetlen	Indogermán Nyelvészeti Intézet	Schmidt Henrik
Latin Filológiai Intézet	Csengery János	Klasszika-Filológia Intézet	Förster Aurél
Közép- és Újkori Történelmi Intézet	Márki Sándor	Közép- és Újkori Történelmi Intézet	Fógel József
Magyar Irodalomtörténeti Intézet	Dézsi Lajos	I. Magyar Irodalomtörténeti Intézet	Dézsi Lajos
		II. Magyar Irodalomtörténeti Intézet	Sík Sándor
Magyar Művelődéstörténelmi Intézet	Erdélyi László	Magyar Művelődéstörténelmi Intézet	Erdélyi László
Magyar Nyelvtudományi és Nyelvészeti Intézet	Horger Antal	Magyar Nyelvészeti Intézet	Horger Antal
Magyar Történelmi Intézet	Erdélyi László	Magyar Történelmi Intézet	Mályusz Elemér
Német Nyelvészeti Intézet	Schmidt Henrik	Germán Filológiai Intézet	Schmidt Henrik
Ókori Művészettörténeti Intézet	Csengery János	Művészettörténeti Intézet	Buday Árpád
Ókor Történeti Intézet	Betöltetlen	Ókor Történeti Intézet	Förster Aurél
Pedagógiai Intézet	Schneller István	Pedagógiai Intézet	Imre Sándor
		Pedagógiai-Lélektani Intézet	Várkonyi Hildebrand
Ural-Altaji Philologiai Intézet	Betöltetlen	Uralaltaji Nyelvészeti Intézet	Mészöly Gedeon
		Néprajzi Tanszék	Solymossy Sándor

Forrás: Szentirmai László és Ráczné Mőjzes Katalin (1999, szerk.):

A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene, 1921–1998, JATE, Szeged.

A párhuzamos tanszékek nem érték meg hosszú időt. Dézsi Lajos 1932-es halálával Sík Sándor piarista tanár egyesítette és vitte tovább a két magyar irodalomtörténeti tanszéket. Az új Pedagógiai Lélektani Intézet 1934-ben, Imre Sándor Budapestre távozása után egyesült a korábbi Pedagógiai Intézettel, majd Várkonyi Hildebrand 1940-es Kolozsvárra való költözését követően megszűnt a II. filozófiai intézet, és a Neveléstudományi és Lélektani Intézet vezetését Mester János vette át.

5. Összegzés

Tanulmányom célja az volt, hogy a kor oktatáspolitikájának rövid felvázolása mellett bemutassam a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem történetének egy érdekes epizódját, a világnézeti alapon szerveződő tanszékek felállításának történetét. Vizsgálataim az egyetem Szegedre kerülésének körülményei mellett kiterjedtek arra a politikai és társadalmi közegre is, amelyben az események lezajlottak.

Az eredmények azt mutatják, hogy az egyetemet befogadó Szeged városa ugyan többségében katolikus vallású volt, de az egyetem polgárainak felekezeti összetétele az 1920-as évek elején még nem felelt meg a trianoni Magyarország egészének. Néhány év leforgása alatt ez a helyzet gyökeresen megváltozott, és a katolikus vallású hallgatók reprezentációja a teljes hallgatóság körében közel került a társadalmi megoszláshoz. A személyi összetétel

Kolozsvár óta fennálló status quo-jának fenntartásának vágya mellett a vallási átrendeződés lehetett a másik oka a konfliktushelyzet kialakulásának a miniszter és az egyetem között, ami a párhuzamos tanszékek felállítását illeti. Klebelsberg oktatáspolitikája minél inkább szerette volna általában a felsőoktatás helyzetét, de azon belül is kiemelten a szegedi felsőoktatás helyzetét megerősíteni, és ehhez az egyetemnek hallgatókra volt szüksége. Mivel ezek a hallgatók részben az egyházi felsőoktatásból illetve ahelyett kerültek a szegedi egyetemre, a miniszternek engednie kellett a katolikus lobbinak.

A történet azonban itt még nem ért véget. Az egyetem 1940-ben visszaköltözött Kolozsvárra, és a „Szegeden maradt” egyetem átszervezését követően a filozófia tanszék újra katolikus professzor nélkül maradt, miután Mester János pápai prelátus helyett a protestáns dr. Halasi Nagy József pécsi egyetemi tanárt nevezték ki.³³ De ennek az esetnek a feldolgozása már szétfeszíti e tanulmány kereteit, és egy újabb kutatás témája lehet.

JEGYZETEK

1. Továbbiakban: Bölcsészkar.
2. Romsics Ignác (1995): Bethlen és Klebelsberg. In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged. 13. old.
3. Mészáros István (1995): Klebelsberg Kunó, az iskolareformer. In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged. 46. old.
4. Uo. 48–50. old.
5. T. Kiss Tamás (1998): Állami művelődéspolitikai az 1920-as években, Mikszáth Kiadó 13-14. old.
6. ford. Fizel Natasa. Eredeti szöveg: „Imponierend war für ganz Europa dieser Wille zur Kultur, dieser unerschütterliche Glaube, dass Ungarn nur wieder gross werden könne, wenn die Welt in ihm nicht eine kleine Militärmacht, sondern einen grossen und unentbehrlichen Kulturfaktor zu würdigen lernen würde.” In: Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete (1932–1938.) (1938), A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Kiadása, Budapest, 78. old.
7. Mészáros (1995) 52–56. old.
8. Uo. 53. old.
9. Uo. 56–59. old.
10. Romsics (1995) 42. old.
11. Romsics (1995) 43. old.
12. Benda Kálmán (1982, szerk.): Magyarország történeti kronológiája, III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest. 846. old.
13. Makk Ferenc és Marjanucz László (2011, szerk.): A Szegedi Tudományegyetem és elődei története (1581–2011.), Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged. 10. old.
14. Uo. 12. old.
15. Pukánszky Béla (1999): Pedagógia és Pszichológia. In: Szentirmai László, Ráczné Mőjzes Katalin (szerk.): A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene, 1921–1998, JATE, Szeged. 219. old.
16. Péter László (1995): A magyar Göttinga. Klebelsberg és a szegedi egyetem. In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged. 124–128. old.
17. Jegyzőkönyv, Bölcsészettudományi Kar II. rendkívüli ülés, 1926. okt. 20. CSML 167. bk. 8 7.
18. Jegyzőkönyv, Bölcsészettudományi Kar V. rendkívüli ülés, 1928. június 29. CSML 651 bk 1927/28.
19. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 51.587-1928. IV. sz. rendelet.
20. Mészöly Gedeon dékán levele Klebelsberg Kunó miniszterhez, Szeged, 1928. dec. 21. MOL K636-1929-30-410-05
21. Nemzeti Újság 1928. december 16. 1. old.
22. Klebelsberg Kunó miniszter levele Dézsi Lajos rektornak, Budapest. 1929. január 4. MOL K636-1929-30-410-05

23. Uo.
24. Uo.
25. Uo.
26. Szentirmai László és Ráczné Mójzes Katalin (1999, szerk.): A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene, 1921–1998, JATE, Szeged. 127. old.
27. Ladányi Andor (2010): A polgári iskolai tanárképzés reformja Klebelsberg minisztersége idején. In: Kiss Róbert Károly, Vajda Tamás (szerk.): Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Története (1928–1947), Belvedere Meridionale, Szeged. 75–76. old.
28. Jegyzőkönyv, Bölcsészkar X. rendes ülés, 1929. június 13. CSML 689. bk 1928/29.
29. Jegyzőkönyv, Bölcsészkar II. rendes ülés, 1929. október 29. CSML 174 bk. 1929/90.
30. Egyetemi Tanácsi Jegyzőkönyv, 1929. dec. 11. CSML 1111-1929/30.
31. Várkonyi Hildebrand kinevezése, Budapest, 1929. dec. 27. dr. Petri István államtitkár s.k. MOL 410-11-2078/1929.
32. Pukánszky Béla (1999): 219. old.
33. Szerédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek levele Hóman Bálint Vallás- és Közoktatásügyi miniszternek, Esztergom, 1940. október 29. MOL K636-1937-41-5-3

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benda Kálmán (1982, szerk.): Magyarország történeti kronológiája, III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete (1932–1938.) (1938), A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Kiadása, Budapest.
- Ladányi Andor (2010): A polgári iskolai tanárképzés reformja Klebelsberg minisztersége idején. In: Kiss Róbert Károly, Vajda Tamás (szerk.): Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Története (1928–1947), Belvedere Meridionale, Szeged. 71–76. old.
- Makk Ferenc és Marjanucz László (2011, szerk.): A Szegedi Tudományegyetem és elődei története (1581–2011), Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Mészáros István (1995): Klebelsberg Kunó, az iskolareformer. In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged. 46–63.
- Péter László (1995): A magyar Göttinga. Klebelsberg és a szegedi egyetem. In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged.
- Pukánszky Béla (1999): Pedagógia és Pszichológia. In: Szentirmai László, Ráczné Mójzes Katalin (szerk.): A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene, 1921–1998, JATE, Szeged. 215–223.
- Romsics Ignác (1995): Bethlen és Klebelsberg. In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged. 13–45. old.
- Szentirmai László és Ráczné Mójzes Katalin (1999, szerk.): A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene, 1921–1998, JATE, Szeged.
- T. Kiss Tamás (1998): Állami művelődéspolitikai az 1920-as években, Mikszáth Kiadó, Budapest.

CSÍKY BALÁZS*

A MAGYARORSZÁGI SZÉLSŐJOBBDAL ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ VISZONYA AZ 1930-AS ÉVEKBEN

THE HUNGARIAN EXTREME RIGHT WING AND THE CATHOLIC CHURCH IN THE 1930S

ABSTRACT

In the 1930s a new extreme right wing tendency appeared in Hungary, the Hungarian National Socialism, which pretended to be Christian in contrast to the German National Socialism. The use of concept of 'Christian' concealed the differences and contradictions between the Christianity and the National Socialist ideology which deceived many people. Therefore could be happened that in Hungarian Catholic circles the approach was different to Hungarian National Socialism and to the German version in several cases. Several people did not consider the Hungarian extreme right wing to be dangerous for the Catholic Church but others, among them the apostolic nuncio in Budapest as well, saw the danger of it clearly and noticed the contradiction between the National Socialist ideology and the Catholic teaching. The Hungarian extreme right leaders pretended to be Christian, like Ferenc Szálasi who was leader of the Arrow Cross movement. Szálasi resolved the contradictions between the National Socialist ideology and the Christianity in that way he rejected certain elements of the Christian teaching and formed a special Christianity in himself while he hated the churches and accused those of the falsification of Jesus Christ's teaching. But seemingly he did not show his mind indeed – probably for tactical reasons – he strove to maintain good relations with the churches. The Catholic bishops called the attention to the danger of extreme ideology but they did not condemn clearly and officially the extreme right organizations. On the other hand the Catholic press wrote clearly that the program of the strongest National Socialist group, the Arrow Cross movement was in contrast to not only the interests but the teaching of the church as well. But the Arrow Cross leaders could maintain the appearance of being Christian. In 1938 several political answers to the strengthening of extreme right were formulated by Catholics. A part of this suggested the compromise with the Arrow Cross movement but others stood by the political reforms on the basis of constitution. As it was drafted by nuncio Rotta as well, it could have been prevented the advance of extreme right ideology with necessary social reforms like agrarian reform. But the reforms were failed until the end of the period.

1. Bevezetés

Az 1930-as években, az Európában észlelhető folyamatokkal párhuzamosan, Magyarországon is a szélsőjobboldal újabb erősödése figyelhető meg, bár a részleges politikai sikert csak az 1939-es parlamenti választás hozta meg számára. Ebben az időszakban a szélsőjobboldal új típusaként jelent meg a magyar nemzetiszocializmus. A külföldi példákkal ellentétben nem jött létre egységes magyar nemzetiszocialista mozgalom és párt, hanem az irányzat széttöredezett volt, több pártból állt, önjelölt vezetőkkel. Szembeszökő jellegzetessége volt az is, hogy a német nemzetiszocialista mozgalommal ellentétben kereszténynek mondta magát. Ez szövegszerűen megjelent a különböző pártprogramokban, valamint megmutatkozott abban is, hogy szélsőjobboldali csoportok szervezeten vettek részt egyhá-

* Dr. Csíky Balázs PhD történész.

zi eseményeken. Ez megnehezítette, ugyanakkor fontossá is tette a keresztény egyházak, különösen a katolikus egyház és annak tagjai viszonyát ehhez a mozgalomhoz.¹

Általánosságban beszélni a katolikus egyház hozzáállásáról nem lehet, hiszen a kérdés vizsgálatánál különböző értelmezésekhez vezethet, ha az egyház intézményi vagy ha közösségi jellegét helyezük előtérbe. Különböző álláspontokat képviselhetett a Szentszék, a főpapok, az alsópapság, a hívek vagy a különféle katolikus társadalmi szervezetek. Jelen tanulmányban elsősorban az egyházi felső vezetés és politikusok hozzáállását vizsgáljuk.

A német és a magyar nemzetiszocializmusnak a kereszténységhez való különböző viszonya a két mozgalomhoz való eltérő hozzáállást eredményezett a magyarországi katolikus körökben. A magyar katolikus sajtóban már 1934-ben megjelentek a német nemzetiszocializmust leleplező cikkek, és a német eredetivel azonos évben napvilágot látott Michael Faulhaber münchen-freisingi bíboros érsek adventi prédikációit tartalmazó könyve, melyben a főpap a náciizmus ellen emelte fel szavát. Ezek lehűtötték azt a kezdeti lelkesedést, amelyet Hitler politikájával szemben tápláltak katolikus körökben az egyházüldözés kibontakozása előtt. Sokan ugyanis, még ha a módszereket helytelenítették is, rokonszenvvel nézték, hogy a német kormányzat fellép a kommunisták ellen, előtérbe helyezi a nemzeti gondolatot és a hagyományok ápolását, megrendszabályozza a destruktívnak tekintett irodalmat és a sajtót, megtagadja a háborús jóvátétel fizetését. Ugyanakkor még sokan azok közül is, akik elítélték a náci ideológiát és gyakorlatot, nem ismerték fel a magyar szélsőjobboldali csoportok veszélyeit, sőt rokonszenveztek azokkal.²

2. Fogalmi elemek

A téma vizsgálatához szükséges tisztázni néhány olyan fogalom korabeli jelentéstartalmát, amelyeket a korban is többféle értelemben használtak. Ezek a 'keresztény' fogalma, valamint a szélsőjobboldali ideológia két fontos eleme, az antiszemitizmus és a szociális kérdés.

2.1. A 'keresztény' fogalma

A téma vizsgálata szempontjából a 'keresztény' fogalmának három jelentését különíthetjük el. Az első a vallási jelentés, a második a politikai jelentés, a harmadik pedig egy negatív, antiszemita meghatározás, amely a 'keresztény' fogalmát a 'zsidó' fogalmával állítja szembe. Az első két jelentés a katolikus egyház hivatalos álláspontja szerint is összekapcsolódhatott, hiszen a katolikusok fokozottabb társadalmi szerepvállalását a pápák is szorgalmazták. Utalni lehet itt XIII. Leó pápa Rerum novarum kezdetű enciklikájára, amely a keresztényszocialista politikai irányzat elméleti kiindulópontja volt. Ugyanakkor a Horthy-rendszer keresztény-nemzeti ideológiája és a keresztény tanítás csak látszólagosan esett egybe. A kereszténység mint politikai program és jelszó nem volt azonos a kereszténység valláserkölcsei jelentésével. Ez az eltérés az ellenforradalmi rendszer kezdetétől fogva fennállt, és a rendszert támogató gondolkodók és publicisták közül is többen szóvá tették, így 1920–21-ben Prohászka Ottokár és Bangha Béla, az 1930-as és 1940-es évek politikai fejleményeivel kapcsolatban pedig Nyisztor Zoltán. Összefüggött ezzel a 'keresztény' fogalmának harmadik, antiszemita jelentése, amely olyan megfogalmazásokban fejeződött ki, mint például a „keresztény erkölcs” és a „zsidó szellem” szembeállítása.³ Az eltérő jelentéstartalmak miatt előfordulhatott, hogy a különböző szereplők ugyanazt a kifejezést használták, de mást értettek alatta.

2.2. Antiszemitizmus

Az antiszemitizmussal, mint a szélsőjobboldali ideológia meghatározó elemével kapcsolatban itt csupán a katolikus egyházzal való érintkezési pontokat emeljük ki. Az 1930-as években az ún. zsidótörvények nem csupán fordulópontot jelentettek a zsidóság diszkriminációjában, hanem a törvények körüli viták lehetőséget teremtettek a zsidósággal kapcsolatos álláspontok és vélemények kifejtésére is. Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius az első zsidótörvény javaslatát ismertető jelentésében rámutatott, hogy a javaslatot „általában jól fogadták, mert az antiszemita mozgalom mélyen megfelel a magyarok jelenlegi mentalitásának.”⁴ A konvertita zsidókat is gyanúsnak tartják, és a magyar fajjal nehezen keverhető elemnek tekintik őket. A nuncius kiemelte, hogy katolikus körökben is elterjedt a bizalmatlanság érzése a konvertita zsidókkal szemben.⁵ A Rotta által leírt általános zsidóellenes hangulat nemcsak a hívekre, hanem a főpapok nagy részére is jellemző volt. Glattfelder Gyula csanádi püspök a törvényjavaslat felsőházi bizottsági vitájában elmondott beszédében egyrészt elismerte a zsidóság diszkriminációjának szükségességét, másrészt viszont figyelmeztetett az antiszemita tendencia veszélyeire is: „Mert én úgy látom, akik a zsidókérdéssel kapcsolatban a leghangosabbak, nem annak megoldására törekszenek, hanem ürügyet keresnek, hogy a zavarosban halásszanak. (...) azt kell látni, hogy a durva uszítás a legselejtebb elemeket mozgatja meg, amelyek porondra állása nem annyira a zsidók, mint inkább etikai erők és tekintélyek biztonságát fenyegeti. (...) Kétségtelen, hogy a világszerte tomboló antiszemita viharban a zsidók azt aratják, amit ők maguk vetettek. (...) Ezek dacára mégsem szabad a problémát azzal a rövid szóval elintézni: úgy kell nekik. Én nem csak a zsidókat látom, hanem az országot féltlem. (...) nyilvánvaló, hogy csak paragrafusokkal a kérdést nem lehet megoldani. A közhatalomnak bátor és őszinte felvilágosító és rendszerező eréllyel kell a nemzet lelki egyensúlyát helyreállítani.”⁶ A zsidóellenesség ebben az esetben összekapcsolódott a liberalizmus- és kapitalizmusellenességgel. A püspök az „erkölcsöt és fegyelmet megbontó és diszkreditáló zsidószellemet” a „keresztény etikával” állította szembe. Ugyanakkor a katolikus főpapok számára elfogadhatatlan volt, hogy a zsidótörvények a kikeresztelkedett zsidók egy részét is a törvény hatálya alá tartozók közé sorolták.⁷

A látszólagos ellentmondás akkor oldható fel, ha különbséget teszünk a zsidóellenesség különböző változatai között. A katolikusok között elterjedt zsidóellenesség nem faji alapú volt, hiszen azokat a konvertita zsidókat, akik nem csupán társadalmi vagy gazdasági előnyök érdekében, hanem valóban a katolikus hit iránti meggyőződéstől vezérelve tértek át, azaz őszintén megtértek, a keresztény közösség, az egyház teljes jogú tagjának tartotta. Az áttérés őszinteségének kétségbe vonása, azaz a lojalitás megkérdőjelezése a katolikus közösség részéről az egykori feltételes emancipációs diskurzusokkal rokonítható. Ennek az álláspontnak a képviselői a zsidókérdés megoldásának a zsidóság teljes, azaz nyelvi, kulturális, társadalmi és vallási beolvadását tekintették. Ez azonban nem jelentette a magyarországi zsidóság egészének asszimilációját, hiszen tisztában voltak vele, hogy ez nem lehetséges. Prohászka Ottokár rámutatott, hogy a magyar zsidóság is elindult a nemzetté válás útján, amely szerinte el fog vezetni a hazai zsidóság kisebbségének teljes asszimilációjához és többségének disszimilációjához. A zsidóellenességnek ez a változata tehát asszimiláló jellegű volt, míg a faji alapú antiszemitizmus disszimiláló, hiszen a haza zsidóság egészét, köztük a már asszimilálódott zsidókat is ki akarta zárni a társadalomból. Ezt az alapvető különbséget mindkét oldalon, katolikus részről és a szélsőjobboldalon is felismerték, ezért utasította el például Bangha Béla a „gyűlölködő fajvédelmet” és ezért támadta Méhely Lajos, magyarországi fajbiológiai kutatások egyik kezdeményezője Banghát a „zsidótérítés” miatt. A zsidóellenesség különböző változatai közötti különbségtételt az elemzés

szintjén már Bibó István megtette 1948-ban született híres tanulmányában, amikor szembeállította egymással az „egyházias antiszemitizmust” a „modern, tömeggyilkos antiszemitizmussal”.⁸

2.3. Szociális kérdés

A szociális problémák felismerése és megoldásának szándéka a nemzetiszocialista vezetők és szervezetek gondolataiban, programjaiban hangsúlyos szerepet kapott. A katolikus egyház a XIX. század végétől, a keresztényszociális irányzat megjelenésével vált fokozottabban érzékennyé a modern kor társadalmi problémái iránt. XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott, *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában megoldási javaslatokat is kínált ezekre. Magyarországon többek között Prohászka Ottokár volt ennek a keresztényszociális irányzatnak a képviselője. A magyar szélsőjobboldal többször hivatkozott a keresztényszocializmusra és Prohászka Ottokárra is. De a szélsőjobboldal egy részének figyelmét XI. Piusz pápa 1931-ben, a *Rerum novarum* negyvenedik évfordulójára kiadott *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában megfogalmazott hivatásrendiség is felkeltette. Annak ellenére, hogy XI. Piusz pápa mind a nemzetiszocializmust, mind pedig a marxista-leninista világnézetet határozottan elítélte 1937-ben kiadott két enciklikájában.⁹

Hiába fordult a katolikus egyház a munkásság felé, Magyarországon nem sikerült áttörést elérni, a munkásság nagy része az ateista szociáldemokrata szakszervezetek tagja volt, míg a keresztényszocialista szakszervezetek nem játszottak jelentős szerepet. A nyilasok létre akartak hozni egy olyan munkásmozgalmat, amely nemzeti alapon állt és kereszténynek is mondta magát. Sok katolikus azt hitte, hogy a nyilas mozgalom valósítja majd meg azt, amit addig nem sikerült.¹⁰

Magyarországon a szociális feszültségek egyik oka az aránytalan földbirtokeloszlás volt. A szociális reformok közül a földkérdés megoldása volt az egyik legsürgetőbb, és a különböző nemzetiszocialista pártok ezt bele is foglalták programjaikba. Mivel azonban a katolikus egyház jelentős földbirtokokkal rendelkezett és főpapjai a nagybirtokosok közé tartoztak, a földkérdés megoldásának felvetése érdekellentéteket eredményezett az egyház és a nemzetiszocialista pártok és mozgalmak között, amint erre a későbbiekben még kitérünk.

3. Egyházi helyzetelemzés

1937. március 14-én jelent meg XI. Piusz pápa *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikája, amely élesen elítélte a német nemzetiszocialista újpogányságot, a totalitarizmust, a fajelméletet, a fajüldözést és az egyházüldözést. Rotta nuncius a bíboros államtitkár utasítására informálódott a németországi egyházellenes lépések magyarországi fogadtatásáról. A nuncius által feltett bizalmas kérdésekre Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója adott választ 1937 júliusában. Az Actio Catholica egy olyan, az egyházi hierarchia irányítása alatt álló szervezet volt, amellyel a világiakat kívánták bevonni az egyház munkájába. Egyben feladata volt a katolikus egyesületek központi irányítása is.¹¹ Mihalovics három hónappal korábban bizalmas kérdőívet küldött azon vidékek plébánosaihoz, ahol az Actio Catholica tudomása szerint gyökeret vert a magyar nemzetiszocialista mozgalom. A visszaérkezett több mint 150 válaszból vonta le a tanulságokat. Eszerint Magyarországon még nincs a vallás számára veszedelmes nemzetiszocialista mozgalom. Kijelentette, hogy a magyar katolikusok egyöntetűen és határozottan elutasítják a Németországban folyó vallásüldözést. Ugyanígy határozottan állást foglalnak ellene nem csak a liberális, de általában a jobboldali és a katolikus lapok is. Mihalovics úgy látta, hogy a magyar nemzetiszocialista mozgalom nem veszélyes, mert nem egyházellenes, ezért nem is

kell ellene fellépni, ráadásul a fellépéssel csak a mozgalmat erősítenék. Ideiglenes politikai jelenséggént jellemezte, amiben nem lett igaza, hiszen 1937–39-ben a magyar nemzetiszocializmus népszerűsége és támogatottsága növekedett.¹²

Ezzel a helyzetértékeléssel ellentétes nézetek is megfogalmazódtak. Széchényi György gróf, keresztény párti képviselő a Korunk Szava 1937. április 15-i számában megjelent cikkében arra figyelmeztetett, hogy „a hitlerizálás Magyarországon kimondottan katolikus betegségnek mutatkozott”, és mivel ellene nem történt megfelelő hivatalos egyházi fellépés, „zavartalanul terjeszkedhetett az Actio Catholica égisze alatt is”. Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatójaként tiltakozott a cikk ellen a magyarországi katolikus egyház vezetőjénél, Serédi Jusztinián hercegprímásnál, aki rendre utasította a képviselőt. Széchényi György a hercegprímásnak írt válaszában elismerte, hogy talán túl erősen fogalmazott, de fenntartotta álláspontját, hogy leginkább a katolikusok között terjed a nyilas mozgalom és azok nézete, akik a nemzetiszocializmust összeegyeztethetőnek tartják a katolikus tanítással.¹³

Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius 1937–38-ban írt jelentéseiben a politikai helyzet elemzésekor többször kitért az akkoriban már legerősebb szélsőjobboldali irányzatra, a nyilas mozgalomra. A belpolitika tárgyalásánál első vagy második helyen, a politikai pártok közül elsőként számolt be a nyilasok aktivizálódásáról. Egyértelműen veszélyesnek tartotta a nyilasokat, mint szélsőségeket, akik nem csak durván antiszemiták, hanem az egyházat, közelebbről az egyházi nagybirtokokat is támadják. Vezetőjüket, Szálasi Ferencet úgy jellemezte, mint aki „inkább Mussolini, mint Hitler gyenge utánzata, egy kicsit egzaltált, egy kicsit prófétikus magatartást vesz fel”.¹⁴ Rotta megállapította, hogy a nyilasok egyre több támogatóra találtak a fiatalok között és a politikai elit köreiben, de a papok között is voltak szimpatizánsaik. Hiába lépett fel ellenük a kormány a rendőrség bevetésével is, továbbra is veszélyt jelentettek. A nuncius egyértelműen kijelentette, hogy a nyilasok egyházpolitikai programja nem egyeztethető össze a katolikus tanítással, még ha több vezetőjük katolikusnak mondja is magát. A nyilaskeresztes ideológia alapja a náci gondolkodásmód. Rotta úgy vélte, hogy komoly szociális reformokkal és az agrárkérdés megoldásával lehet hatékonyan megküzdeni ezzel az ideológiával. Ebben a tekintetben sokat várt a kormánytól és Imrédy Béla miniszterelnöktől, bízott abban, hogy Imrédy végrehajtja a szükséges reformokat a Szent István-i hagyományok tiszteletben tartása mellett.¹⁵ Tudjuk, hogy a reformokat végül nem hajtották végre, sőt egészen a korszak végéig, 1945-ig nem sikerült megoldást találni ezekre a problémákra.

Nagy jelentősége volt annak, hogy a főpásztorok testülete, a magyar katolikus püspöki kar hogyan foglal állást az erősödő szélsőjobboldallal kapcsolatban. A püspöki kar 1937. őszi, majd 1938. tavaszi ülésén is foglalkozott a kérdéssel. Mindkét alkalommal arra jutottak, hogy óvni kell a papokat a szélsőjobboldali mozgalmaktól, viszont a hívek eligazításáról nem döntöttek. Ugyanakkor azt nem engedték, hogy mozgalmi vagy pártesemények szakrális cselekményekkel keveredjenek, és ezáltal különböző politikai szervezetek mintegy egyházi áldást nyerjenek. Többször előfordult ugyanis, hogy szélsőjobboldali csoportok zászlajukat szerették volna megáldatni. A kérés megtagadására a püspöki kar 1935. októberi határozata adott lehetőséget, mely szerint csak templomi és katolikus egyesületi vagy iskolai zászlókat szabad egyházilag megáldani. A templomba, amely a korszakban, főleg vidéken, fontos közösségi tér volt, nem engedték be a szélsőjobboldali politikát. Ezen kívül, ha a magyar nemzetiszocializmus vonatkozásában konkrétan nem is, általános elvi kérdésekben irányt mutatott a püspöki kar. Az 1938-as Szent István-évet megnyitó közös pásztorlevelükben a főpapok elítélték a fajelméletet, a diktatórikus törekvéseket és az újpogány tendenciákat.¹⁶

4. Szélsőjobboldali vezetők vallásossága

Amint már említettük, a magyar nemzetiszocialista mozgalom kereszténynek mondta magát, vezetői vallásos embereknek mutatták magukat. Ennek a jelenségnek az elemzésekor két személyt emelünk ki, az egyik Pálffy Fidél gróf, a másik Szálasi Ferenc, akik több szempontból is eltérnek egymástól, különböző típusait testesítik meg a szélsőjobboldali vezetőknek. Pálffy az első magyar nemzetiszocialista vezetők közé tartozott, arisztokrata származású, fiatal korától erős kötődése volt a katolikus egyházhoz, pártalapításai nem voltak túlságosan sikeresek, ideológiai írásai nem tartalmaztak eredeti gondolatokat. Szálasi polgári családból származott, katonai pályát futott be, majd a nyilas mozgalom életre hívásával a legerősebb szélsőjobboldali irányzatot hozta létre és vezette, hungarizmus néven pedig sajátos magyar szélsőjobboldali ideológiát talált ki, végül német segítséggel átvette a hatalmat és diktatúrát vezetett be Magyarországon. Kormányának tagja volt Pálffy is. Szálasinál elméleti szempontból élesebben vetődik fel a kereszténység és a nemzetiszocializmus viszonya azért, mert a hungarizmus kidolgozásánál meg kellett küzdenie az elvi ellentmondásokkal.

4.1. Pálffy Fidél

A nemzetiszocializmus és a kereszténység összeegyeztethetőségéről vallott különböző álláspontok konfliktusának egyik korai kifejeződése volt Pálffy Fidél gróf sajtópere 1934–35-ben. Pálffy az 1930-as évek meghatározó szélsőjobboldali vezetőinek egyike volt, ugyanakkor gyakorló katolikus, aki 1923-ban, tehát még politikai tevékenységének megkezdése előtt megkapta a pápai titkos kamarási kitüntető címet, amelyet világi személyeknek adományoztak.¹⁷ 1934 februárjában Mezgár Lajos székesfehérvári teológiai tanár a *Fehérvár* című lapban cikket jelentetett meg a nemzetiszocializmus világnézetéről annak kapcsán, hogy Pálffy Fidél lefordította és kiadta a német Ernst Reventlow gróf *Nemzetiszocializmus az új Németországban* című könyvét. Pálffy a cikk miatt sajtó útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés vádjával beperelte Mezgárt, akit végül a táblabíróság 1935 tavaszán felmentett. Mezgár közben nyilatkozatot tett, amelyben visszavonta kijelentéseit, amelyek miatt Pálffy feljelentette. Pálffy viszont nem fogadta el a másodfokú bíróság felmentő ítéletét, és semmisségi panaszt nyújtott be ellene a Kúriához. Ezt később mégis visszavonta, arra hivatkozva, hogy megtudta, neki mint pápai kamarásnak a kánonjog szerint világi bíróság előtt nem szabadott volna egyházi személyt beperelnie. Az ügy a Szentszék érdeklődését is felkeltette a gróf iránt, akinek a nemzetiszocialista ideológia melletti elkötelezettségéről Angelo Rotta budapesti nuncius részletesen beszámolt feletteseinek. Eugenio Pacelli bíboros államtitkár (a későbbi XII. Piusz pápa), látva ennek az ideológiának a keresztényellenes tendenciáját, 1935 májusában utasította a nunciust, hogy figyelmeztesse Pálffyt, hagyja abba a nemzetiszocialista propagandát. Ha ennek nem lenne eleget, törlik a pápai kamarások névsorából. Pálffy írásban akarta megvédi magát, mert a magyar nemzetiszocializmust nem tekintette összeférhetetlennek pápai kamarási mivoltával. Rotta nunciust azonban nem győzték meg Pálffy érvei. A gróf ennek ellenére tovább folytatta a politizálást a nemzetiszocialista ideológia jegyében. Akkora küldetéstudattal és eszméibe vetett hittel rendelkezett, hogy még a Szentszék figyelmeztetését sem fogadta el, és ezzel vállalta, hogy megfosztják pápai kamarási címétől.¹⁸

4.2. Szálasi Ferenc

A katolikus egyházhoz mint intézményhez és az általa képviselt tanításhoz való ellentmondásos hozzáállás figyelhető meg Szálasi Ferencnél. Szálasi egyrészt egy sajátos magyar nemzetiszocialista ideológia, a hungarizmus kidolgozása, másrészt politikai szerepe,

ezen belül főként a nyilas diktatúra idején játszott vezető szerepe miatt lett kiemelten jelentős a magyar szélsőjobboldal történetében. Igyekezett magát hívő katolikusként feltüntetni, így például lelkigyakorlatra ment a Manrézába, a jezsuiták lelkigyakorlatos központjába. Sokakkal sikerült is ezt elhitetnie.¹⁹ 1938–40 között vezetett börtönnaplója azonban felfedi valódi arcát. Ebben sokat foglalkozott vallási kérdésekkel és az egyházakkal, egyházpolitikával. Vallásos jellegű küldetéstudattal rendelkezett, ugyanakkor gyűlölte az egyházat és a papokat. Antiszemizmusa miatt problémát okozott számára, hogy a zsidóság Isten választott népe, és az ószövetségi Szentírás a Biblia része. 1940-ben például ezeket jegyezte fel naplójába: „Ha az egyházak tudnák, mi az igaz Isten, mi az igaz vallás, ki Krisztus Jézus: megdöbbenének saját istentelenségükön és vallástalanságukon (...) Meg vagyok győződve: nem fogok abban a mennyországban üdvözülni, melyet a papok találtak ki; és másodszor: az egyházak abban a pokolban fognak tönkremenni, amellyel híveiket ijesztgetik úton-útfélen.”²⁰ Szálasi kritikája az egyházakkal szemben egyrészt hatalomellenességből fakad, másrészt azonban az intézmény mellett a tant is érinti, amikor az eredeti jézusi tanítás meghamisításának vádját fogalmazza meg. Szálasi az őt, a kiválasztottat félreállító rend ellen fordul, és ezzel együtt az egyházak, mint a fennálló rend politikai támaszai ellen.²¹ Innen érthető az az ideológiai munkáiban megfogalmazott és a Nemzet Akaratának Pártja 1935-ös programjába is bekerült elképzelés, hogy az egyházakat ki kell zárni a politikából. A tanítás meghamisításának vádjá összefügg az intézmény kritikájával, de annál tovább lép, és elsősorban nem a hatalomellenességgel, hanem a nemzetiszocialista eszmékkel függ össze. Nem kérdéses, hogy Szálasi vallásos volt, de erősen megkérdőjelezhető, hogy kereszténynek nevezhető-e. Volt benne valamiféle keresztény jellegű meggyőződés, de naplójából kiténik, hogy belső konfliktusai voltak, mert érzekelte a keresztény tanítás és a nemzetiszocialista ideológia közötti ellentéteket, ellentmondásokat. A legszembeötlőbb ezek közül a faji antiszemitizmus és kereszténység zsidó gyökerei közötti ellentét volt. Ezeket úgy oldotta fel, hogy a keresztény tanítás bizonyos elemeit elvetette vagy átértelmezte, és kialakított magában egy sajátos „kereszténységet”, közben pedig bűnbakot keresett, és az egyházakat vádolta meg Jézus eredeti tanításának meghamisításával.

5. Válaszok a szélsőjobboldal megerősödésére 1938 tavaszán

Az akkoriban már legjelentősebb szélsőjobboldali irányzat, a nyilaskeresztes mozgalom megerősödésére katolikus oldalon 1938 tavaszán többféle válasz született, amelyeket szinte egy időben foglalmaztak meg. 1938. március 29-én Nyisztor Zoltán újságíró előterjesztést intézett Serédi Jusztinián hercegprímáshoz a politikai helyzettel kapcsolatban. Leírta, hogy a politikai katolicizmus válságban van, és elemezte ennek okait. Nyisztor úgy látta, hogy a nyilasok előbb vagy utóbb hatalomra fognak kerülni, és az egyháznak az az érdeke, hogy ez ne a katolicizmus ellenében, hanem közreműködésével valósuljon meg. Ezért a nyilasokkal való kiegyezést javasolta. Serédi a levélre csupán annyit válaszolt, hogy az abban foglaltakat tudomásul vette. Ez semleges, ugyanakkor tartózkodó válasz volt. A nyilasokkal való kiegyezés gondolatát nem csupán Nyisztor képviselte. Egyrészt nem egyedül a maga nevében írta meg levelét a hercegprímásnak, hanem egy csoport képviselőjében, amely elégedetlen volt a keresztény párt és a katolikus egyház politikájával. Másrészt levelét a KALOT, a katolikus agrárifjúsági mozgalom vezetőinek is elküldte. Nagy Töhötöm jezsuita, fenntartásokkal ugyan, de egyetértett vele, pedig nem kedvelte a nyilasokat, amint az naplójából is kiderül. Két nappal Nyisztor levelének megírása után, március 31-én Kerkai Jenő, a KALOT másik vezetője az általa szervezett találkozón egy olyan egységes hivatásrendi szervezet létrehozását javasolta, amellyel a nyilasoknak is számolniuk kell,

azaz amely az erősebb vagy legalábbis az egyenlő fél pozíciójából tárgyalhat velük. Felmerült a preventív hatalomátvétel lehetősége is a nyilasok hatalomra jutásának megelőzésére. A mozgalmat 1938. április 2-án hirdette meg Kerkai Szegeden. A harmadik esemény az április elején megtartott budapesti papi értekezlet volt, amelyet Pehm József zalaegerszegi apátplébános (később Mindszenty Józsefként vált ismertté, mivel nevét 1942-ben magyarosította) szervezett. A meghívóban leírta, hogy Magyarország jelenlegi helyzetében szükséges lenne véleményt cserélni a közéleti kérdésekről és egységes álláspontot kialakítani. Itt a szociális reformokra, a titkos választójogra és burkoltan a nyilas mozgalomra utalt. A meghívottak 28 vármegyéből, valamint Budapestről és Szegedről kerültek ki. Serédi hercegprímás azonban csak az egyik plébános leveléből értesült a tanácskozásról. A Budapesten tartott értekezlet határozatát Nyisztor Zoltán öntötte végleges formába. Ezt már felterjesztették Esztergomnak és átadták a sajtónak is. Ennek helyzetelemzése megegyezett az azal, amit Nyisztor a hercegprímásnak írt levelében felvázolt, de a következtetések mások voltak. A határozat alkotmányos alapon képzelte el a politikai rendszer továbbfejlesztését és kiállt a titkos választójog bevezetése mellett. A határozatot a szervezők eljuttatták a püspökökhöz, a plébánosokhoz, az Egyesült Keresztény Párt, a Független Kisgazdapárt és az abból kivált Matolcsy–Rakovszky-csoport képviselő tagjaihoz is. Ehhez a programhoz a legközelebb Imrédy Béla katolikus szociális reformprogramja állt, aki 1938 tavaszán lett miniszterelnök. Az Imrédy-kormányt a keresztény párt támogatta a Parlamentben.²²

A nyilas mozgalom megerősödésére adott három választ többen nem tartották egymást kizárónak. Ezt mutatja például az, hogy Nyisztor Zoltán mindhárom fent említett eseményben aktív szerepet játszott. A nyilasokkal való kiegyezés és a belső megerősítés a kedvezőbb tárgyalási pozíció elérése érdekében egymáshoz közel álló elképzelések voltak. A politikai rendszer alkotmányos alapon való továbbfejlesztése viszont más irányba mutatott, a nyilasok támogatottságának növekedése mögött meghúzódó politikai és szociális problémák megoldásával a szélsőjobboldal gyengítése felé.

6. A nyilasok egyházpolitikai programja

A különböző nyilaskeresztes pártok programjai²³ tartalmazták egyházpolitikájuk főbb elemeit is. Megtiltották volna az egyházaknak a politizálást, a politikai életben való részvételt és politikai kérdésekben való véleménynyilvánítást. Ugyanakkor növelték volna társadalmi szerepüket, hiszen nem ismerték el a felekezetenélküliséget, minden állampolgárnak valamelyik bevett vagy elismert felekezet tagjának kellett volna lennie. Ez valószínűleg az egyházak állami ellenőrzését vonta volna maga után. Erre utal az is, hogy a Szentszékkal a magyar állam érdekeit figyelembe vevő konkordátumot kívántak kötni, és az államfő jogának tartották a magyar királyok főkegyúri jogának gyakorlását, aminek legfontosabb jogosítványa a püspökök kinevezése volt. Földreformot hirdettek, amely érintette volna az egyházi birtokokat is. Az egyházi nagybirtokokat a történelmi egyházak egyházközségei között osztották volna fel, hogy ezzel biztosítsák az alsópapság anyagi függetlenségét, méltó megélhetését. A keresztény erkölcsi normák érvényesítését hirdették meg a társadalomban, viszont ezt alárendelték a „köz javának” és „az eszmények szolgálatának”. Ez az ideológia elsőbbségére utal. A keresztény elvek érvényesítésének antiszemita tartalma is volt, hiszen szembeállították a „zsidó szellemmel”.²⁴ A hivatalos pártprogramok mellett a nyilas vezetők beszédei, cikkei és ideológiai írásai további részleteket árultak el egyházpolitikai elképzeléseikről. A Nemzeti Újság, amely katolikus politikai napilap volt, 1938 augusztusában hosszú cikkben bírálta a nyilasok egyházpolitikai programját. Elfogadhatatlannak tartotta az egyháznak a politikából való kizárását, a királyi főkegyúri jognak a mindenkori

államfő általi gyakorlását, az egyházi nagybirtokok felosztását, az alsópapság és a főpapság szembeállítását. Az egyházi álláspont szerint a magyar király főkegyúri joga vissza szállt a Szentszékre, mivel a trón nem volt betöltve. Az egyházi nagybirtokok felosztását arra hivatkozva ellenezték, hogy azok célvagyonok, azaz intézmények fenntartását, a papság ellátását és egyéb meghatározott célokat szolgálnak. Az alsópapság érdekeinek kiemelése az egyházi hierarchia elleni támadást jelentette. A cikk emlékeztetett arra is, hogy miután Hitler nem engedélyezte a Német Birodalom területén élő katolikusoknak az 1938-as, Budapesten rendezett nemzetközi eucharisztikus kongresszusra, erre a jelentős katolikus ünnepségsorozatra való kiutazását, a nyilasok rölapjaikon a német és a magyar főpapokat támadták. Az érdekellentétek felsorolása mellett a cikk már az elején utalt az elvi ellentétekre is, miszerint a „népközösség” és a faj kultusza ellentétes a katolikus tanítással, de a legfőbb érv a kereszténység és a nyilaskeresztes ideológia összeegyeztethetlenségére az volt, hogy az utóbbi a német nemzetiszocializmus átvétele, a német nemzetiszocializmust pedig a pápa elítélte és tanait a kereszténységgel szemben állónak nevezte.²⁵ Ez a kijelentés fontos megállapítást tartalmazott, még ha erősen leegyszerűsítő is volt. A német és magyar nemzetiszocializmus között ugyanis létező, de csak látszólagos különbség volt a valláshoz való viszony tekintetében, mert az ideológia az eltérő viszonyulástól még nem változott és ugyanúgy ellenkezett a keresztény tanítással.

7. Összegzés

Az 1930-as években egy új szélsőjobboldali irányzat jelent meg Magyarországon, a magyar nemzetiszocializmus, amely a német nemzetiszocializmussal ellentétben kereszténynek mondta magát. A „keresztény” fogalmának használata elfedte a kereszténység és a nemzetiszocialista ideológia közötti tartalmi különbségeket és ellentmondásokat, ami sokakat megtévesztett. Ezért történhetett meg, hogy katolikus körökben számos esetben eltérő volt a német és a magyar nemzetiszocializmushoz való hozzáállás. Többen nem tartották veszélyesnek az egyházra nézve a magyar szélsőjobboldalt, de mások, köztük a budapesti apostoli nuncius is, egyértelműen látta annak veszélyét és a nemzetiszocialista ideológiának a katolikus tanítással való ellentétét. A szélsőjobboldali vezetők vallásosnak mutatták magukat, így például Szálasi Ferenc is, aki a nyilas mozgalom vezetőjeként tett szert irányító szerepre. Szálasi a nemzetiszocialista ideológia és a kereszténység közötti ellentéteket úgy oldotta fel magában, hogy keresztény tanítás bizonyos elemeit elvetette és kialakított magában egy sajátos kereszténységet, miközben az egyházakat gyűlölte és a krisztusi tanítás meghamisításával vádolta. Kifelé azonban nem mutatta ki gondolatait, sőt, valószínűleg taktikai okokból, jó viszonyra törekedett az egyházakkal. A katolikus főpapok figyelmeztettek a szélsőséges ideológia veszélyeire, bár a nemzetiszocialista szervezetek egyértelmű hivatalos elítélése nem történt meg. A katolikus sajtó viszont világossá tette, hogy a legerősebb magyar nemzetiszocialista csoport, a nyilasok programja nem csak az egyház érdekeivel, hanem tanításával is ellentétes. A nyilas vezetők azonban továbbra is sikeresen fenn tudták tartani a kereszténység látszatát. A szélsőjobboldal megerősödésére 1938-ban katolikus oldalon több politikai válasz született. Ezek egy része a nyilasokkal való kiegyezést javasolta, mások viszont az alkotmányos alapon végrehajtott reformok mellett szálltak síkra. Ahogy Rotta nuncius is megfogalmazta, a szükséges szociális reformok és a földreform végrehajtásával lehetett volna a szélsőjobboldali ideológia előretörését megakadályozni. A reformokat azonban a korszak végéig nem sikerült végrehajtani.

JEGYZETEK

1. Gyurgyák János (2001): A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest. 446–461. old.; Paksa Rudolf (2009): Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest. 275–304. old.; Gergely Jenő (1987): A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus (Különös tekintettel az 1930-as évektől 1944-ig). Századok 121 (1987) 3–28. old.; Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc (szerk.) (2003): Magyarországi pártprogramok 1919–1944. 2. kiadás. ELTE – Eötvös Kiadó. Budapest. 269, 324, 327, 372, 429. old.
2. Csíky Balázs (2005): Nyisztor Zoltán életrajza. In: Adriányi Gábor–Csíky Balázs (2005): Nyisztor Zoltán. Argumentum Kiadó. Budapest. 123–125. old.
3. Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica Kiadó. [Budapest]. 237–238, 241–242. old.; Spannenberger Norbert (2009): A politikai katolicizmus. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest. 190–193. old.; Csíky 2005. 140–143. old.
4. „Questi progetti di legge in generale furono accolti bene, perchè qui il movimento antisemita trova una profonda corrispondenza nella mentalità attuale degli Ungheresi.” Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: S.RR.SS. AA.EE.SS.) Ungheria, Pos. 77 P.O., fasc. 57, f. 7r, N1476/38. Angelo Rotta nuncius jelentése Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1938. április 12.
5. Csíky Balázs (2012): Jubileumi esztendő és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: Bánkuti Gábor, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár (szerk.): A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola. Pécs. 154–155. old.
6. Nemzeti Újság, 1938. május 21., 2. old.
7. Csíky (2012): 146–150. old.
8. Uo. 155. old.; Glässer Norbert (2013): Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892–1944). In: Szöllösi László (szerk.): Pro Scientia Aranyérmesek XI. Konferenciája. Szeged, 2012. november 8–10. Előadások. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága. Budapest. 247. old.; Bibó István (2001): Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest. 25. old.;
9. Paksa 2009. 275–276, 286, 298–299. old.
10. V. ö. Nyisztor Zoltán (1971): Ami a Vallomásból kimaradt. Róma. 92. old.
11. Gianone András (2010): Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Budapest.
12. Csíky Balázs (2010): Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Budapest. 366–367. old.
13. Gergely Jenő (1993): A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944). Typovent Kiadó. [Budapest]. 115. old.
14. „Questo Szálasy (!), a quanto mi si dice, è una brutta copia più che di Mussolini di Hitler, per l'aria un pò esaltata e un pò profetica che assume.” S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 51 P.O., fasc. 48, f. 74r, Rotta nuncius jelentése Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1938. február 28.
15. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 70 P.O., fasc. 53, ff. 75r–78v, Rotta jelentése, Budapest, 1937. december 24.; Pos. 51, fasc. 48, ff. 72r–75v, Rotta jelentése, Budapest, 1938. február 28.; Pos. 79, fasc. 58, ff. 54r–57v, Rotta jelentése, Budapest, 1938. augusztus 22.
16. Beke Margit (szerk.) (1992): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. 2. kötet. Aurora. München–Budapest. 95, 148, 166 old.; Csíky 2010. 368–369. old.; Gergely Jenő (1988): Eucharisztikus világkongresszus Budapesten / 1938. Kossuth Könyvkiadó. [Budapest]. 79–81. old.
17. Gyurgyák 2001. 695–696. old.; Acta Apostolicae Sedis 15 (1923) 243. old.
18. Csíky 2010. 364–365. old.; Pálffy Fidél mint titkos kamarás 1924-től kezdve szerepel a pápai évkönyvben, az Annuario pontificioban, utoljára az 1936-os kötetben. (Annuario pontificio per l'anno 1936. Roma. 1128. old.) 1937-től kezdve már nem szerepel a pápai kamarások között.

19. Csíky 2005. 138. old.
20. Csiffáry Tamás (szerk.) (1997): Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940. Budapest Főváros Levéltára – Filum. h. n. 180, 182. old.
21. Paksa 2009. 295. old.
22. Csíky 2005. 138–140, 147–149. old.; Balogh Margit (1998): A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. História–MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 65–69. old.; Gergely 1993. 148–150. old.
23. A Nemzet Akaratának Pártja programja, 1935. március, a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista mozgalom programja, 1938. március–április, a Nyilaskeresztes Párt programja, 1939. március 15.
24. Magyarországi pártprogramok 1919–1944. 327, 328, 330, 372, 373, 379–380, 427, 429. old.
25. Ők és a katolicizmus. Mit hirdet a nyilasok hivatalos egyházpolitikája? Nemzeti Újság, 1938. augusztus 14., 5–6. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Margit (1998): A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. História–MTA Történettudományi Intézete. Budapest.
- Beke Margit (szerk.) (1992): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. 2. kötet. Aurora. München–Budapest.
- Bibó István (2001): Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest.
- Csiffáry Tamás (szerk.) (1997): Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940. Budapest Főváros Levéltára – Filum. h. n.
- Csíky Balázs (2005): Nyisztor Zoltán életrajza. In: Adriányi Gábor–Csíky Balázs (2005): Nyisztor Zoltán. Argumentum Kiadó. Budapest. 9–296. old.
- Csíky Balázs (2010): Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Budapest.
- Csíky Balázs (2012): Jubileumi esztendők és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: Bánkuti Gábor, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár (szerk.): A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Pécsi Püspöki Hit-tudományi Főiskola. Pécs.
- Gergely Jenő (1987): A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus (Különös tekintettel az 1930-as évektől 1944-ig). Századok 121 (1987) 3–28. old.
- Gergely Jenő (1988): Eucharisztikus világkongresszus Budapesten / 1938. Kossuth Könyvkiadó. [Budapest].
- Gergely Jenő (1993): A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944). Typovent Kiadó. [Budapest].
- Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica Kiadó. [Budapest].
- Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc (szerk.) (2003): Magyarországi pártprogramok 1919–1944. 2. kiadás. ELTE – Eötvös Kiadó. Budapest.
- Gianone András (2010): Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Budapest.
- Glässer Norbert (2013): Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892–1944). In: Szöllősi László (szerk.): Pro Scientia Aranyérmesek XI. Konferenciája. Szeged, 2012. november 8–10. Előadások. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága. Budapest. 245–249. old.
- Gyurgyák János (2001): A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest.
- Nyisztor Zoltán (1971): Ami a Vallomásból kimaradt. Róma.
- Paksa Rudolf (2009): Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest. 275–304. old.
- Spannenberger Norbert (2009): A politikai katolicizmus. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest. 186–213. old.

OLASZ LAJOS*

ZÁSZLÓDIPLOMÁCIA – 1941 AZ 1849-BEN OROSZ KÉZRE KERÜLT HONVÉDZÁSZLÓK VISSZAADÁSA

FLAG DIPLOMACY — 1941. RETURNING HUNGARIAN MILITARY FLAGS CAPTURED BY THE RUSSIANS IN 1849

ABSTRACT

During the Russian intervention in 1849, 64 Hungarian military flags were captured by the Russians. Returning the flags was considered several times in the 1920'ies and 1930'ies for exchanging the imprisoned Mátyás Rákosi. However, the Hungarian Government did not want to make any concession to the communist movement and the Soviet Union behind it. As a result of the improvement of the Hungarian-Soviet relationship in 1940, confidential discussions had started about the exchange. Rákosi was released and he left for the Soviet Union. The Soviet Government solemnly returned 56 Hungarian military flags on 24th March 1941. Moscow decided to do this not only in return for Rákosi's release, but also for foreign policy reasons. Hungary was the only country in the region, which preserved its independence from Germany, where no German troops were staying.

A magyar sajtó 1941. március 20-án azt az örömteli bejelentést tette, hogy az 1849–1849-es szabadságharc idején, az orosz csapatok kezére került honvédzászlókat, a szovjet kormány, a jószomszédi viszony jeleként visszaadja Magyarországnak. Az 1849-es orosz intervenció során 64 magyar lobogó került orosz kézre, melyeket I. Miklós cár parancsára a hazatérő csapatok a diadal jeleként körbehordoztak Szentpétervár utcáin. Később a zászlók többsége a moszkvai fegyvertárba került, majd 1930-ban áthelyezték azokat az Forradalmi Múzeumba, hogy ott hirdessék az egykori orosz birodalom katonai dicsőségét, melyben a szovjet hatalom is szívesen osztozott.¹

A zászlók hazatérésének története hosszú előzményre nézett vissza, és szorosan összekapcsolódott az illegális kommunista mozgalom vezetőjének, Rákosi Mátyásnak a sorsával. 1926 és 1941 között több alkalommal is felmerült a két ország közötti bizalmas diplomáciai érintkezés során, hogy a bebörtönzött Rákosi szabadon engedése és Szovjetunióba való távozás fejében, Moszkva visszaadná a birtokában lévő hadi lobogókat. A két ügy közé mégsem lehet egyenlőségjelet tenni. Egyrészt, mert Rákosi kicserélésével kapcsolatban számos más elképzelés (fogolycsere, gazdasági ellentételezés) is felmerült. Másrészt, mert a zászlók hazahozatalát különböző magyar tényezők, mindenekelőtt a Hadimúzeuma a kommunista vezető személyétől függetlenül is éveken át szorgalmazták.

Rákosi, 1925-ben tért vissza a Szovjetunióból, a Kommunista Internacionálé megbízásából, hogy irányítsa az illegális kommunista párt újjászervezését. Megérkezését követően azonban rövid időn belül lebukott, 1925. szeptember 22-én a rendőrség több társával együtt letartóztatta. Lázadással, felforgatással, az állami és társadalmi rend erőszakos megdöntésére való szervezkedéssel vádolták. Az ügye először statáriális bíróság elé került, így a halálbüntetést sem lehetett kizárni. A statáriális eljárás megszüntetése érdekében baloldali és liberális körökben széleskörű fellépésre került sor, az MSZDP részéről október 21-én

* Dr. Olasz Lajos főiskolai adjunktus, Szegedi Tudományegyetem JGYPK.

interpelláció hangzott el a parlamentben is. November 16-án az igazságügyi szervek úgy döntöttek, hogy az ügyet rendes bíróság elé utalják.²

A tárgyalás 1926. július 12. és augusztus 4. között zajlott, ahol Rákosi súlyos, de az előzetes várákozásoknál enyhébb, 8 év 6 hónap fegyházbüntetést kapott. A Budapesti Királyi Büntető Törvényszék ítéletét 1927. január 15-én a Budapesti Királyi Ítéletábla is helybenhagyta, ami ezzel jogerőre emelkedett. A viszonylag enyhébb ítéletet az tette lehetővé, hogy Rákosit csak a kommunista mozgalom szervezésével vádolták, a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége nem képezte a vád tárgyát. Bethlen István miniszterelnök a lassan konszolidálódó belpolitikai viszonyok és a fokozatosan bővülő külpolitikai mozgástér szempontjából nem tartotta volna szerencsésnek a halálbüntetés kiszabását.³

A per időszakában szovjet kormány burkolt diplomáciai csatornákon nagy kampányt indított Rákosi és társai életének megmentésére. Ezért burkolt diplomáciai csatornákon át folytatta a kampányt. Ajánlatot tett a magyar kormánynak a korábban lezárt hadifogolycsere folytatására, a még a Szovjetunióban lévő magyarok hazaszállítására, a kommunista vezetőkért cserébe. Igyekezett megnyerni tekintélyes nyugati politikusokat, hogy járjanak közben a magyar illetékeseknél. Mozdósította a Nemzetközi Vörös Segélyt, hogy szervezen tiltakozó akciókat Rákosiék felmentése érdekében. A szovjet akciók önmagukban aligha befolyásolták a per kimenetelét, de nem volt teljesen hatástalan, hogy a külügyminisztérium olyan jelzéseket kapott francia, vagy brit politikai körökből, amelyek önmérsékletre kérték a magyar kormányt a Rákosi ügyben.⁴

Ilyen körülmények között merült fel először a honvédzászlók ügye, hogy kölcsönös gesztusok keretében, szovjet részről visszaszolgáltassanak magyar nemzeti relikviákat, köztük az 1849-ben zsákmányolt zászlókat, cserébe a magyar kormány kiengedné a Szovjetunióba az elfogott kommunista vezetőket. A honvéd lobogók Rákosiért való kicserélését először a szovjetunióbeli magyar kommunista emigráció körében vetették fel. Kun Béla 1926. január 8-án levélben tájékoztatta Landler Jenőt és Alpári Gyulát, hogy cikket készül közölni egy bécsi lapban, hogy az 1849-ben az orosz csapatok kezébe került honvédzászlókat, Rákosi szabadon bocsátása fejében Magyarország visszakaphatná.⁵

Magyarországon, Rákosi Mátyás egyik védője, Lengyel Zoltán ügyvéd, korábbi országgyűlési képviselő 1927-ben nyilvános fórumokon és politikai kapcsolatai révén szorgalmazni kezdte, hogy tegyen a kormány hivatalos lépéseket a honvédzászlók és más, Szovjetunióban lévő nemzeti ereklyék visszaszerzésére, a korábbi fogolycserekhez hasonló módon, lehetővé téve Rákosi és társai Szovjetunióba történő távozását. Lengyel, 1927. június 9-én levelet írt a miniszterelnöknek, melyben tájékoztatta arról a bizalmas értesülésről, hogy szovjet részről nem látnak akadályát az 1849-ben zsákmányolt honvédzászlók visszaadásának, Rákosi és 3–4 társa elengedése fejében. A levélben 200 lobogót említett, mely meglehetősen eltúlzott becslés volt. Lengyel maga is elismerte, hogy a feszült nemzetközi helyzetben aligha időszerű az azonnali csere lebonyolítása, de szerinte a Szovjetunióval való együttműködés és az ilyen bizalomerősítő gesztusok elől hosszabb távon nem szabadna elzárkózni, hiszen egy esetleges Románia elleni magyar fellépés során fontos lehet Moszkva magatartása. Bethlen június 21-én válaszolt. Levelében jelezte, hogy a legutóbbi minisztertanács napirendjére tűzte ezt a kérdést, de a kormánytagok álláspontja szerint Rákosi és a honvédzászlók kicserélésére jelenleg nem alkalmas a helyzet.⁶

Időközben Rákosi büntetése letelt, és ügyvédei, a szovjet hatóságokkal együttműködve lépéseket tettek a Szovjetunióba való távozása érdekében. Rákosi annyira bízott szabadon bocsátásában, hogy még a büntetése lejárta előtt szovjet állampolgárságért folyamodott, amit 1934. április 25-én meg is kapott. A magyar hatóságok azonban nem engedték szabadon Rákosit, hanem 1934. április 27-én ismét vádat emeltek ellene, ezúttal a Tanácsköztársaság időszakában folytatott tevékenysége miatt.

Magyarország és a Szovjetunió 1934. február 6-án hivatalos diplomáciai kapcsolatot létesített. Április folyamán a budapesti szovjet és a moszkvai magyar követség megkezdte a működését. Ez az esemény a korábbinál kedvezőbb helyzetet teremtett a honvédszászlók ügyének újabb felvetésére. A zászlók hollétével és számával kapcsolatban egyébként csak igen hiányos információk álltak rendelkezésre, mint ahogy más magyar relikviák sorsát sem lehetett pontosan tudni. A diplomáciai viszony létrejöttét követően, 1934 májusában magyar kereskedelmi delegáció utazott a Szovjetunióba, akik május 27-én ellátogattak a moszkvai Forradalmi Múzeumba is, ahol a kiállítás keretében két magyar honvédszászlót láttak. Hazatérve, Bornemissza Félix, a Külkereskedelmi Hivatal hajózásügyi referense úti jelentésében külön kitért a magyar hadi lobogókra.⁷

Nagy Lajos és Illyés Gyula 1934 júniusában érkezett a Szovjetunióba, meghívott vendégként a szovjet írószövetség első kongresszusra. Nagy Lajos kint tartózkodása során eljutott Leningrádba, az ottani hadimúzeumba, és az orosz hadsereg által különböző háborúkban zsákmányolt hadijelvény között, több mint húsz magyar zászlót fedezett fel. Néhány lobogót tüzetesebben is megnézhetett, ezeken a „Királyért, hazáért, szabadságért!”, a „Mindent a hazáért és a királyért!”, az „1848 – 22. T.c.” feliratokat, hímezéseket látta, de talált köztük szlovák nyelvű honvédszászlót is. Hazatérése után cikksorozatban számolt be a Szovjetunióban tapasztaltakról, közte a honvédszászlókról is.⁸

Lengyel Zoltán, 1934 májusában levélben keresett meg több szovjet múzeumot, hogy a honvédszászlók hollétéről érdeklődjön.⁹ Június elején személyes találkozót kért Lázár Andor igazságügy-minisztertől, és felhívta a figyelmét, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvételét beárnyékolhatja az újabb Rákosi-per. Magyarországnak is előnyös volna, ha a kommunista vezetőt, természetesen megfelelő ellentételezés fejében, kiengedné a Szovjetunióba. Erre többféle megoldást is felvetett. Bizonyos politikai vagy gazdasági megállapodások mellett, Lengyel szerint nem lenne akadálya a szovjet kézben lévő honvédszászlók kicserélésének sem. Lázár, arra hivatkozva, hogy az ügy nem csupán az igazságszolgáltatást érinti, hanem politikai jellegű, csak annyit ígért, hogy továbbítani fogja a felvetést a kormánynak. Előzetesen konzultált az ügyről Bethlennel is. Végül, az adott helyzetre való tekintettel, és Lengyel közléseinek bizonytalansága miatt a kormány nem foglalkozott érdemben az üggyel.¹⁰

A kormánykörökben való próbálkozás kudarca után Lengyel cikket közölt *Pesti Napló* 1934. július 22-i számában a honvédszászlókkal kapcsolatban. A szerző a közvélemény figyelmét próbálta felhívni, hogy a felfokozott nemzeti érzésre apellálva továbbra is napi-rendben tarthassa az ügyet. A lapban képek is szerepeltek a különböző leningrádi és moszkvai múzeumokban kiállított honvédszászlókról. Lengyel a Forradalmi Múzeum gyűjteménye kapcsán 60 lobogóról beszélt, melyek részben Görgey seregétől, részben Bem erdélyi csapataitól kerültek orosz kézre. Még ezek leltári számait is közölte (4308–4368). Cikkében emlékeztetett rá, hogy a kérdést már 1927-ben felvetette, de akkor a kormány még nem tartotta időszerűnek. A diplomáciai kapcsolatok felvétele azonban megfelelő lehetőséget teremtett a kérdés hivatalos felvetésére. Közvetve reagált azokra a személyét érintő kritikákra, hogy csak egy bebörtönzött kommunista érdekében forszírozza a zászlóügyet. Kifejtette, hogy mindenkinek tisztelet jár, aki segít a nemzeti ereklyék visszaszerzésében.¹¹

A *Magyarország* című lap ugyanakkor megszellőztette, hogy Lengyel kapcsolatban állt David Levinson amerikai ügyvéddel, aki közismerten jó szovjet kapcsolatokkal rendelkezett, és moszkvai útja után érkezett Magyarországra, hogy Rákosi érdekében fellépjen. A lap szerint Levinson, Lengyel közvetítésével jelezte informális módon a magyar kormánynak, hogy a szovjet fél hajlandó lenne Rákosiért cserébe kiadni húsz letartóztatott magyar személyt, és visszajuttatni az 1849-ben megszerzett honvédszászlókat.¹²

A sajtópolemia a kérdést egy időre a közvélemény érdeklődésének előterébe állította.

Az újsághírek nyomán Turányi György, a Hadimúzeum igazgatóhelyettese 1934. augusztus 6-án levélben fordult Gömbös Gyula miniszterelnökhöz (egyben honvédelmi miniszterhez). Emlékeztetett rá, hogy Aggházy Kamill ezredes, a múzeum igazgatója már február folyamán, közvetlen a diplomáciai kapcsolatok felvétele után kérte, hogy a külügy tegyen lépéseket a Szovjetunióban található magyar katonai emlékek összeírására, és vizsgálja meg hazahozataluk lehetőségeit. Kérését akkor azzal hárította el a kormányfő, hogy a moszkvai magyar követség felállítása még hosszú időt, akár egy évet is igénybe vehet. Időközben azonban megnyílt a szovjet követség Budapesten és a magyar külképviselet Moszkvában, a korábbi technikai akadályok tehát elhárultak.¹³

Rákosi ügyvédei, Lengyel Zoltán és Vámbéry Rusztem 1934 szeptemberében olyan információkat juttattak el Rákosi Szovjetunióban élő családjához, hogy a magyar kormány akár még a per befejezése előtt hajlandó lenne, kellő garanciák esetén, kicserélni a foglyot a magyar hadi lobogókra. Ez azonban téves információnak bizonyult. Az Igazságügy-minisztérium és a Koronaügyészség elzárkózott minden politikai alku elől Rákosi perét illetően. A kormányfő is világossá tette, hogy nem kíván beavatkozni a bírósági eljárás menetébe. Elutasította mindenféle titkos megállapodás lehetőségét, mert a Rákosi pernek fontos belpolitikai jelentőséget tulajdonított. A Külügyminisztérium azonban valamivel rugalmasabbnak mutatkozott. A bizalmas információcsere során nem zárta ki annak lehetőségét, hogy az ítélethozatal után, bizonyos idő elteltével szóba kerülhet Rákosi Szovjetunióba történő távozása. A külügy álláspontját képviselő Jungerth-Arnóthy Mihály, moszkvai magyar követ, személyes véleménye szerint, előbb a szovjet félnek kellene valamilyen baráti gesztust tennie, például visszaadni a honvédzászlókat, ezt követően, némi idő elteltével, diszkrét keretek között megoldható lenne a Rákosi ügye is.¹⁴

Az újabb perben szintén nem lehetett kizárni a halálbüntetés kiszabását. A szovjet vezetés, a Komintern és a Vörös Segély ismét megmozdult, de hangot kapott Rákosi pere a francia és brit parlamentben is, mert egyes álláspontok szerint az ellene folyó eljárás nemzetközi egyezménybe (a trianoni békeszerződés 76. cikkelyébe) ütközött. Külföldi politikusok jártak közben Lázár Andor igazságügy-miniszternél Rákosi életének megmentése érdekében. Lázár a külső beavatkozásokat határozottan elutasította, de a kormánnyal egyetértésben maga sem tartotta volna indokoltnak és célszerűnek, ha az ügyészség ragaszkodik a halálbüntetéshez. Az 1935. január 21. és február 8. között lezajló bírósági tárgyalás során Rákosi életfogytiglani fogházbüntetést kapott, 15 év utáni szabadlábra helyezés lehetőségével. Az ítéletet a Budapesti Királyi Ítéltábla július 1-jén hozott döntésével jóváhagyta.¹⁵

Jungerth-Arnóthy moszkvai magyar követ, Bándy Miklós, a *Pester Lloyd* moszkvai tudósítójának társaságában 1935. május 17-én ellátogatott a Forradalmi Múzeumba, ahol hivatalos minőségében, a Honvédelmi Minisztérium kérésének eleget téve részletesen kívánt informálódni a magyar hadiereklyékről. A múzeum kiállításán szereplő két zászló mellé a követ kedvéért a raktárból előhoztak további lobogókat is. A múzeum összesen 42 magyar hadijelvénnel rendelkezett. A raktári jegyzéket a követ rendelkezésére bocsátották, aki azt másolta és hazaküldte. Jungerth-Arnóthy megállapította, hogy a már több mint 80 éves, sok esetben a harcokban megrongálódott zászlókat gondosan karbantartották, restaurálták. A követ további magyar vonatkozású történeti emlékekről is tájékoztatta Budapestet. Mint megtudta, az orosz csapatok 1849-es magyarországi hadjáratára vonatkozó iratokat, valamint II. Rákóczi Ferencnek az orosz cárral folytatott levelezését a Külügyi Népbiztosság levéltárában helyezték el. A követ információi szerint a moszkvai gyűjtemény mellett Leningrádban, a Tüzérségi Múzeumban is őriztek magyar zászlókat.¹⁶

Vámbéry Rusztem, Rákosi egyik védője 1935 folyamán több tárgyalást is folytatott a szovjet követség munkatársaival, illetve igyekezett tájékozódni az illetékes magyar tisztvi-

selőknél és politikusoknál, hogy lenne-e kölcsönös hajlandóság a kommunista vezető és a honvédszászlók kicserélésére. A szovjet fél hivatalos magyar ajánlatra várt, a magyar kormány azonban belpolitikai okokból ilyen lépésre nem volt hajlandó. Csáky István külügyminiszter elvileg nem tartotta kizártnak, hogy ha a magyar kormány biztosítékot kap arra, hogy a Szovjetunióba való kiengedése után Rákosi nem próbál többé visszatérni, és nem vesz részt közvetlenül a magyar állam ellen irányuló kommunista szervezkedésben és agitációban, akkor lehetőség nyílna a cserére. Az 1935-ben folyó bizalmas megbeszélések során, Rákosi szabadon engedéséért többféle ellentételezés lehetősége is szóba került. Felmérték a Szovjetunióban elhunyt Gyóni Géza maradványainak hazaszállítása, II. Rákóczi Ferenc I. Péterrel folytatott levelezésének átadása, melyből néhány másolatot a szovjet fél a moszkvai magyar követ rendelkezésére bocsátott, az Ermitázsban őrzött Corvinák visszaszolgáltatása, esetleg más magyar relikviák (Szent Erzsébet ezüst urnája, Rákóczi György díszkardja) hazajuttatása is. A szovjet kormány elvileg nem zárkózott volna el az ilyen jellegű ellentételezéstől.¹⁷

Rákosi szabadon engedésének kérdését negatív módon befolyásolta, hogy a Komintern 1935. július 25. és augusztus 21. között megrendezett VII. kongresszusán beválasztották a szervezet Végrehajtó Bizottságába. Szovjet részről a döntés előtt tájékoztottak a budapesti követnél a jelölés várható magyarországi reakcióiról. A szovjet követ, Alekszandr Bekszadjan azonban azt jelentette, hogy ez a lépés nem lesz komoly hatással Rákosi ügyére. Miközben védői a magyar illetékeseket arról igyekeztek meggyőzni, hogy tízévnyi börtön és elszigeteltség után Rákosi kikerült a kommunista mozgalom fő áramlatából, és maga is elfásult, nem kell tehát további aktív politikusi tevékenységétől tartani, nem jelent komoly veszélyt Magyarországra nézve – a Komintern vezetésébe való beválasztása éppen ennek az ellenkezőjét bizonyította. Ezt követően a magyar hatóságok elzárkóztak a foglaltsere elől, de sajátos módon a szovjet szervek sem erőltették az ügyet.¹⁸

1935 novemberében Jungerth-Arnóthy a Külügyminisztériummal való egyeztetés után hivatalos átiratot intézett a szovjet Külügyi Népbiztossághoz, melyben kérte, hogy állítsák össze a Szovjetunióban lévő valamennyi magyar honvédszászló jegyzékét. Kérésére azonban semmilyen választ nem kapott. Ebben szerepet játszott, hogy Rákosi esetleges kicserélésének kérdése Magyarországon egy időre lekerült a napirendről. Kezdeményezően lépett fel Lengyel Zoltán is, aki Levinson amerikai ügyvéd segítségével felvette a kapcsolatot bizonyos szovjet illetékesekkel és a Vojennij Muzej igazgatójával. Először is pontos adatokat kívánt szerezni a Szovjetunióban lévő összes magyar honvédszászlóról, illetve azt igyekezett kideríteni, hogy milyen feltétellel lenne hajlandó Moszkva visszaadni a zászlókat. Gyakorlati eredményt azonban ő nem ért el.¹⁹

A magyar hivatalos szervek töredékes információkkal rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy egyes vidéki városokban is vannak magyar honvédszászlók, melyeket az egykor ott állomásozó cári ezredek hozták magukkal a magyarországi hadjárat után.²⁰ A Hadimúzeum igazgatója 1936. május 9-én ismét kezdeményezte a honvédelmi miniszternél, hogy a magyar diplomácia tegyen hivatalos lépéseket a honvédszászlók ügyében. Az ügyben azonban ekkor semmilyen újabb lépésre nem került sor. A külügy az adott nemzetközi helyzetre és a két ország meglehetősen hűvös viszonyára tekintettel nem tartotta időszerűnek az ilyen jellegű kérdések napirendre tűzését. Mivel a honvédszászlók ügyében éveken át nem történt előrelépés, Aggházy Kamill 1938. március 10-én a 90 éves évfordulós események kapcsán újra a Honvédelmi Minisztériumhoz fordult, és szorgalmazta, hogy a Külügyminisztérium intézzon hivatalos megkeresést a szovjet kormányhoz, és kérjen felvilágosítást a magyar hadieréklyék sorsáról. A Külügyminisztérium kérdésére Jungerth-Arnóthy 1938. október 12-én jelentette, hogy a honvédszászlókkal kapcsolatban az elmúlt években semmilyen újabb hivatalos jelzést, adatot, listát nem kapott szovjet részről. A kialakult feszült nemzet-

közi helyzetben nem is lát esélyt arra, hogy ez a kérdés érdemben felvethető lenne, és volna reális esély a lobogók közeli hazakerülésére.²¹

A magyar kormány 1938. december 19-én jelezte, hogy csatlakozni kíván az Antikomintern paktumhoz, melyet Németország, Olaszország és Japán hozott létre a Komintern tevékenységének ellensúlyozására, de egyben alig burkoltan a szovjet külpolitikai törekvésekkel szemben. Ezt követően Magyarország és a Szovjetunió addig is hűvös viszonya gyorsan megromlott. A magyar csatlakozására hivatalosan csak február 24-én került sor, a Szovjetunió azonban már február 2-án bejelentette, hogy beszünteti a budapesti követség működését, és hasonló válaszlépést vár a magyar féltől. Február 5-én a Külügyminisztérium hazarendelte a moszkvai követség munkatársait. Bár a diplomáciai kapcsolatot hivatalosan nem szakították meg, a magyar kormány azzal számolt, hogy diplomatái hosszabb ideig nem térnének vissza Moszkvába, ezért lépéseket tett a követség épületének bérbeadására.²²

A helyzet azonban Csehszlovákia 1939. március 14-i széthullását követően gyorsan megváltozott. Az új helyzetben Magyarország számára fokozott jelentőséget kapott a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok normalizálása. A Külügyminisztérium május 19-én közölte a Moszkvából alig két hónapja hazarendelt Jungerth-Arnóthy követtel, hogy a magyar kormány informális úton tájékoztatni kívánja a szovjet illetékeseket, miszerint ismét működtetni szeretné a moszkvai követséget. Hosszabb előkészítés után Jungerth-Arnóthy augusztus 17-én kezdett tárgyalásokat Párizsban, az ottani szovjet követtel, a diplomáciai viszony normalizálásának lehetőségeiről. A kapcsolatok helyreállítása vonatkozó szovjet döntést az 1939. augusztus 23-i német-szovjet meg nem támadási egyezmény megkötése is elősegítette. Molotov szeptember 8-án közölte a párizsi követtel, hogy Moszkva nem látja akadályát a diplomáciai képviselők megnyitásának. A Lengyelország elleni szeptember 17-én kezdődő szovjet katonai támadás nyomán a közös szovjet–magyar határ létrejötté tovább sürgette a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását. Ilyen előzmények után 1939. szeptember 23-án új moszkvai magyar követ, Kristóffy József elfoglalta állomáshelyét.²³

1939 szeptemberében Lengyel Zoltán levélben fordult Teleki Pál miniszterelnökhöz, és a helyreálló magyar–szovjet kapcsolatokra, a közvetlen szomszédságra és a Romániával szembeni közös érdekekre hivatkozva felhívta a kormányfő figyelmét, hogy Rákosi kicserélése nagyban hozzájárulhatna a Moszkvával való az együttműködés szélesítéséhez. Teleki a Szovjetunióval szembeni fenntartásait éreztetve közölte, hogy alaposan megvizsgálja a kérdést, ha majd aktuálisnak látja.²⁴

1940 folyamán a magyar–szovjet kapcsolatokban érzékelhető javulás állt be. A Szovjetunió számára a korábbiaknál nagyobb jelentőséget kapott a jószomszédi viszony ápolása. Ebben az időszakban váratlanul kimozdult Rákosi Mátyás ügye is a holtpontról. 1940 nyarán a család és a moszkvai magyar emigráció kezdeményezésére újabb kampány indult a kiszabadításáért. Május 17-én a külügyi népbiztosság munkatársai összefoglaló jelentést készítettek Rákosi ügyének alakulásáról. Ebben kiemelték, hogy 1940 őszén a magyar törvények szerint lehetőség van a szabadlábra helyezésre. A szovjet kormány többféle módon is felléphet a pozitív döntés kieszközlése érdekében, a politikai kapcsolatok alakításával, magyar és lengyel foglyok cseréjének felajánlásával vagy a honvédzászlók átadásával.²⁵

Rákosi új ügyvédje, Strasszer Ernő felkérte Zsitvay Tibort a közbenjárásra, aki egykori igazságügy-miniszterként, később, a képviselőház igazságügyi bizottságának elnökeként és magánpraxisú ügyvédként értékes tapasztalatokkal és kapcsolatokkal rendelkezett. Strasszer szeptember elején levelet írt Radocsay László igazságügy-miniszternek, közölte vele hogy a Szovjetunió kész befogadni Rákosit, és hajlandó lenne visszaadni a birtokában lévő magyar történelmi ereklyéket, amennyiben a magyar kormány lehetővé tenné a kom-

munista vezető távozását. Szeptember 28-án Strasszer arról tájékoztatta a szovjet követséget, hogy a Zsitvay által folytatott megbeszélések alapján a magyar kormány hajlandó lenne kiengedni Rákosit, cserébe a szabadságharc honvédszászlóinak visszaadásáért, ha a Szovjetunió a beutazó vízum megadásával biztosítja a kommunista vezető azonnali külföldre távozását.²⁶

Az életfogytiglanra elítéltek 15 év után jó magaviselet esetén kérhették a feltételes szabadlábra helyezésüket. Rákosi azonban börtönévei során számos fegyelmi büntetést kapott, így a szabályokat szigorúan értelmezve, nem lett volna esélye a szabadulásának. A háttértárgyalások ismeretében, ügyvédei biztatására mégis beadta feltételes szabadlábra helyezési kérelmét, melyben családlátogatás címén egy hónapos külföldi távozásra is engedélyt kért. A Csillag-börtön felügyelő bizottsága október 10-én kelt határozatában támogatta a szabadlábra helyezést. Rákosi büntetéséből a 15 év (miután a Magyar Királyi Kúria 1936. április 30-i döntése nyomán az első fegyházbüntetést is beszámították a második perben kiszabott büntetésbe) 1940. október 25-én járt le.²⁷

Nyikolaj Saronov szovjet követ október 28-án megbeszélést folytatott Csákyval. Jelezte, hogy szabadulása esetén Rákosi azonnal beutazó vízumot kap a Szovjetunióba, és szóbeli ígéretet tett a honvédszászlók visszaadására. Csáky közölte, hogy a magyar kormány már tett bizonyos előkészületeket erre vonatkozóan. Ez a rövid megbeszélés – a szovjet részről történt hivatalos megnyilatkozás – elegendő volt, hogy az igazságügyi-miniszter rendeletet adjon ki Rákosi feltételes szabadságra bocsátásáról. Rákosi számára Budapestet jelölték ki lakóhelyül, de engedélyezték az egy hónapos külföldre távozást is. Rákosi október 30-án szabadult. A szovjet követ Csáky közbenjárását kérte, hogy a Belügyminisztérium ne gördítsen akadályt a kiutazás elé. Rákosi így már másnap megkapta az útlevelét, amellyel november 2-án átlépte a szovjet határt.²⁸

1940-re a honvédszászlók kérdése bizonyos mértékig önálló témává vált. Korábban a szovjet körök nem tulajdonítottak túlzott jelentőséget ezeknek a hadijelvényeknek. Felfogásuk szerint a háborúban zsákmányolt relikviák jog szerint a Szovjetuniót illették, ráadásul ezek az oroszokat a diadalra, a magyarokat viszont a vereségre emlékeztették. A zászlók cserealapnak való felajánlása Rákosi szabadon bocsátásáért nem elsősorban a szovjet diplomácia ötlete volt, hanem ezt a Rákosi család, illetve a magyar kommunista emigráció szorgalmazta. Az 1938 és 1940 közötti események, a revízió hangulat, a nemzeti érzések és az 1848-as hagyományok felfokozott jelentkezését látva azonban a szovjet külügyi szervek is felmérték a honvédszászlók komolyabb szimbolikus jelentőségét.

A Külügyi Népbiztosság magyar referense, G. Sz. Barulin, egy 1940. december 31-én, A. J. Visinszkij külügyi népbiztos-helyettes számára készített feljegyzésében arra hívja fel a figyelmet, hogy a honvédszászlók ügye jó lehetőség arra, hogy Magyarországgal kapcsolatban a Szovjetunió aktívabban lépjen fel. A magyar lakosság körében nagy jelentőséggel rendelkező nemzeti ereklyék visszaadásával Moszkva komoly propagandasikert érhet el. Ezért a zászlók átadását feltétlenül ünnepélyes keretek között kell lebonyolítani. Barulin javaslata szerint a lobogók visszaadását a Kulturális Népbiztosság intézhetné a magyar kultuszminisztérium bevonásával. Magára az eseményre Budapesten, a szovjet követség által szervezett ünnepségen kerülhetne sor, amelyet megfelelő sajtópropaganda kísérne, és fényes fogadás zárhatna le. Hangsúlyozta azt is, hogy zászlóügyet, a korábbi bizalmas tárgyalásoktól függetlenül, nem célszerű összekötni a néhány hónapja szabadult Rákosi személyével, hanem a két állam közötti javuló kapcsolatok jeleként kell beállítani.²⁹

Rákosi szabadulása mellett volt más fontos tényező is, amely a Szovjetuniót arra ösztönözte, hogy baráti gesztusként visszaadja a magyar hadi lobogókat. 1941 első napjaiban nagyarányú német csapatszállítások kezdődtek Magyarországon keresztül Románia irányába. A jelek arra utaltak, hogy a németek a szófiai kormány belegyezésének elnyerése

után csapatokat akarnak küldeni Bulgáriába, amivel igen előnyös pozíciókhoz juthat a Dél-Balkánon megelőzve más nagyhatalmakat. Mindez a szovjet vezetés számára komoly hátrányt jelentett. Ráadásul Moszkva abban sem lehetett biztos, hogy a német erők nem rendezkednek-e be Magyarországon is. Budapest viszonylagos semlegessége tehát fontosabbá vált a szovjetek számára. Így amikor 1941. január elején Kristóffy magyar követ ismét felvetette a külügyi népbiztosságon a honvédzászlók visszaadásának kérdését, hivatkozva arra, hogy a magyar kormány már két hónappal korábban lehetővé tette Rákosi számára, hogy a Szovjetunióba távozzon – kérésre szovjet részről végre pozitív válasz érkezett.³⁰

A kormány félhivatalos lapjának számító *Reggeli Magyarország* január 11-én közölte, hogy a Szovjetunió hajlandó visszaadni az 1849-ben az orosz csapatok kezére került honvédzászlókat. Az esetleges bonyodalmak elkerülése érdekében hír forrásaként moszkvai német sajtóforrásokat neveztek meg. A lap a szovjet szándékot baráti gesztusnak értékelte, és a két ország között kialakulóban lévő jó viszony eredményének tekintette. A szükséges politikai egyensúly fenntartása érdekében azonban az újság azt is kiemelte, hogy a német és olasz sajtó is hasonló szellemben foglalkozik az üggyel, tehát Berlinnek és Rómának nincs kifogása a fejlemények ellen. A polgári liberális *Esti Kurír* is nagy terjedelemben foglalkozott a zászlók kérdésével. Kiemelte, hogy bár hivatalos lépésről még nincs információ, a Nemzeti Múzeumot vagy a Hadimúzeumot, ahová a hazatérő nemzeti ereklyék kerülhetnek még senki sem értesítette, de a német és az olasz sajtó már kész tényként kezeli a szovjet lépést. A lap rövid visszatekintést is közölt a honvédzászlók történetéről.³¹

A *Népszava* a magyar–szovjet kapcsolatok kedvező alakulását szélesebb összefüggésben vizsgáló cikkeket közölt. Idézte az *Izvesztija* írását, mely szerint Moszkva valamennyi szomszédos állammal (köztük Németországgal is) baráti kapcsolatok kialakítására törekszik. A lap ezzel jelezte, hogy a zászlóügyben beálló kedvező fordulat sokkal többről szól, mint Magyarország néhány történelmi emlékének hazakerüléséről. A szovjet magatartást átfogó külpolitikai célok vezérlik, és ebből a szempontból, Magyarország szerepe Moszkva számára bizonyos mértékig felértékelődött. Bajcsy-Zsilinszky Endre a *Független Magyarország* hasábjain közölt cikkében szintén nagy reményeket fűzött a zászlók hazakerülését biztosító szovjet gesztushoz. Remélte, hogy ezzel tovább javulhat az ország kapcsolata a nagy keleti szomszéddal, ami elősegítheti a háborúból való kívülmaradást.³²

Az újsághírek nyomán a Honvédelmi Minisztérium illetékesei megkeresték ebben az ügyben a budapesti szovjet követséget, ahol kijelentették, hogy Moszkva nem látja akadályát a honvédzászlók átadásának, de az eseményt alaposan elő kell készíteni, ami hosszabb időt vehet igénybe. A Szovjetunió számára kedvezőtlenül alakuló nemzetközi helyzet azonban lépéskényszerbe hozta Moszkvát. Bulgária 1941. március 1-jén aláírta csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez. Másnap német csapatok vonultak be az országba. Ezzel Berlin jelentősen megerősítette balkáni pozícióit. A térségben már csak Magyarország volt az egyetlen állam, ahol nem állomásoztak német csapatok, ami felértékelte a Budapesttel való jó viszony fenntartását a Szovjetunió szemében.³³

A német térfoglalást követően a honvédzászlók visszaadására vonatkozó szovjet előkészületek felgyorsultak. Néhány nappal később a külügyi népbiztosság jelezte, hogy március 20-án kerülhet sor a lobogók átadására. Az időpont kitűzése nem volt véletlen, a szovjet fél a Tanácsköztársaság kikiáltásához közeli napot választott, de mégsem az évfordulót. A magyar külügyminiszter, Bárdossy László március 8-án levélben köszönetet mondott V. M. Molotovnak a Népbiztosok Tanácsa elnökének, egyben külügyi népbiztosnak. Hangsúlyozta, hogy a gesztus meggyőzően tanúsítja a szovjet kormány szándékát a jószomszédi viszony további elmélyítésére, amire a maga részéről Magyarország is törekszik. A levél, a kötelező udvariassági formulák mellett valóban baráti hangvételű volt, jól fejezte ki, hogy mindkét ország érdeke a békés együttműködés.³⁴

A zászlók ünnepélyes átadására a Külügyi Népbiztosság korábbi javaslatával szemben, a Politikai Iroda döntése nyomán Moszkvában került sor, 1941. március 20-án, a Vörös Hadsereg központi székházában. A lobogók formálisan a Vörös Hadsereg birtokában voltak, így az adta át őket Magyarországnak, ahol szintén honvédségi tulajdonba kerültek. Ez a megoldás lehetővé tett bizonyos gesztusokat a két ország fegyveres erői között, és kellően nagy jelentőséget adott a lépésnek, de nem tette azt kiemelt kormányzati eseménnyé. Az állam és kormányfők vettek részt a zászlók átadása, illetve fogadása alkalmából rendezett ünnepségen. Ezt, különböző okokból mindkét fél igyekezett elkerülni, Budapest és Moszkva sem tartotta alkalmasnak a helyzetet magas szintű politikai találkozó lebonyolítására.³⁵

A zászlók átadásán a szovjet kormányt I. V. Tyulenyev hadseregtábornok, a Vörös Hadsereg vezérkarának főnöke és V. A. Revjekin vezérőrnagy Moszkva katonai parancsnoka képviselte. Jelen volt még N. M. Trubeckoj altábornagy a vezérkar tájékoztatási hivatalának főnöke, D. I. Gusztesov vezérőrnagy a városparancsnok helyettese, A. V. Geraszimov ezredes, a Honvédelmi Népbiztosság nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője és helyettese, V. M. Dragun ezredes. A szovjet polgári hatóságokat A. A. Szobolev, a Külügyi Népbiztosság főtitkára, V. N. Barkov, a Külügyi Népbiztosság protokollfőnöke, valamint A. D. Pityerszkij, a Forradalmi Múzeum megbízott vezetője képviselte. Magyar részről a zászlókat Kristóffy József követ és Faragho Gábor tábornok, katonai attasé vette át. Az átadási-átvételi jegyzőkönyv orosz és magyar példányát Tyulenyev és Kristóffy írták alá.³⁶

Az esemény katonai pompáját a moszkvai helyőrség díszszázada és a tiszti iskola zászlószázada biztosította. A himnuszok elhangzása után Tyulenyev és Kristóffy rövid beszédet mondott. Tyulenyev a jószomszédi kapcsolatok elmélyítésének szándékáról beszélt, a magyar követ pedig köszönetet mondott a nemzeti ereklyék visszaszolgáltatásáért, ami várhatóan nagy visszhangot vált ki a magyar lakosság körében, és megalapozhatja a kapcsolatok további elmélyítését. A zászlókat szállító vonat március 20-án este indult el Magyarország felé, egy szovjet tiszti küldöttség és a lobogókat őrző akadémikus díszszakasz kíséretében. A vonaton jelen volt Faragho Gábor, aki a magyar határig utazott a szerelvénnel, illetve a budapesti szovjet katonai attasé, Nyikolaj Ljahtyerev ezredes, aki Moszkvától Budapestig kísérte a zászlókat.³⁷

Az első sajtóhírt, a honvéd lobogók átadásáról az *Esti Magyarország* közölte. A lap már március 20-án, az esemény lezajlásával egyidőben megírta, hogy a szovjet kormány lehetővé tette a zászlók hazahozatalát.³⁸ A *Pesti Újság* ugyanezen a napon egy másik meglepő hírrel állt az olvasói elé. Közölte, hogy Hans Löwenberg ismert svájci utazó, útirajzíró a Szovjetunióba készül, hogy a helyszínen, Iluzinszk környékén járjon utána az újabban többször is felmerült Petőfi legendának, miszerint a költő hadifogolyként Oroszországba került. Túl a konkrét (azóta is fel-felbukkanó) történeten, az újság azt jelezte, hogy a politikai kapcsolatok javulása zászlók sorsa mellett idővel talán lehetővé teheti más eddig tisztázatlan kérdések megoldását is.³⁹

A zászlók hazatérése kapcsán külön hírtéket kapott, hogy hosszú előkészítés után közvetlen vasúti összeköttetés létesült a két főváros között. Az eltérő nyomtáv miatt ugyan technikai átállításra változatlanul szükség volt, a sínpálya azonban teljesen kiépült (a szélesebb szovjet nyomtáv problémáját az átkelő szakaszon egy harmadik vágány lefektetésével oldották meg), és a menetrendeket is szinkronizálták. Az első szerelvény március 20-án este indult Moszkvából, a Kijevi pályaudvarról, az ellenvonat pedig március 22-én 14.10-kor gördült ki a Keleti pályaudvarról.⁴⁰

A különvonat március 23-án reggel futott be Lavocsneba, a szovjet határállomásra. Erre az alkalomra 12 tagú magyar tiszti küldöttség érkezett oda, Schweitzer István altábornagy, az 1. hadsereg parancsnoka vezetésével, valamint egy díszőrségnek kirendelt 14 fős osztag.

A zászlók átadása a határon történt, rövid ünnepség keretében, a kivezényelt helyi szovjet díszalakulat részvételével. Itt vették át a honvédzászlókat a szovjet tisztiiskolásoktól a magyar katonák. Geraszimov ezredes rövid beszédében úgy fogalmazott, hogy a szovjet kormány a jó viszony jeleként visszaadja a magyar szabadságért folytatott, de kedvezőtlen kimenetelű harc során az orosz csapatok birtokába került lobogókat. A szovjet ezredes tehát az ezekben a napokban a szovjet lapokban olvasható tudósításokhoz hasonlóan elismerően szólt a magyar szabadságharcról, miközben láthatóan kerülte, a vereség, a megadás, a fegyverletétel, illetve a hadizsákmány kifejezések használatát. Válaszában Schweitzer hasonló körülményekkel fogalmazva megköszönte a szabadságharc szerencsétlen kimenetele során orosz kézre került zászlók visszaadását, amire a magyar nemzet mindig emlékezni fog.⁴¹

A zászlók útba indítását követően, március 21-én, a honvédelmi miniszter, Bartha Károly szkv. tábornagy köszönőlevelet intézett Sz. K. Tyimosenkohoz a Szovjetunió marsalljához, a honvédelmi népbiztoshoz. Ebben az egész honvédség háláját fejezte ki, a Vörös Hadsereg lovagias magatartásáért és Tyimosenko személyes közbenjárásáért, hogy a honvédzászlók visszakerülhettek Magyarországra. A levélre néhány nappal később Tyimosenko a kötelező udvariassági formáknak megfelelően válaszolt.⁴²

A vonat március 24-én 9 órakor futott be a Keleti pályaudvarra. Az érkező szerelvényt a honvédség részéről Major Jenő tábornok, az 1. gépkocsizó dandár parancsnoka fogadta. A zászlók átvételére kivezényelték a Bolyai Akadémia zászlószázadát, és a Ludovika Akadémia díszszázadát. Az eseményen jelen volt a kormány több tagja, köztük Bárdossy László külügy-, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter. Megjelent a parlament két házának elnöke és helyettese, a felsőház részéről Széchenyi Bertalan és Radvánszky Albert, a képviselőház részéről pedig Tasnádi Nagy András és Szinyei Merse Jenő. Részt vettek az ünnepségen a Magyarországra akkreditált diplomáciai testületek képviselői, a szovjet, a német, az olasz követség munkatársai is.⁴³

A zászlók átvétele után az ünnepélyes menet a Baross téren, a Thököly úton, és az Aréna úton át a Hősök terére tartott. Itt 9.45-kor a honvédség, a rendőrség, valamint a tűzharcosok, a levették és a cserkészek felsorakozott díszegységei előtt rövid ünnepség keretében köszöntötték a hazatért lobogókat. A menet innen a Várba, a Hadimúzeumhoz tartott. Elöl egy páncélgépkocsi század haladt, majd a lovasrendőrség díszszakasza és a budapesti helyőrség díszszázada következett. A zászlók mögött egy gyalogos század és egy lovasszázad zárta a sort. Az útvonal két oldalán rengeteg ember seregett össze, akik egy része követte a zászlók útját egész a Várig. A menet útvonala felett a légierő vadászpilótái tiszteletköröket írtak le az égen. Az Erzsébet híd és a Széchenyi híd között egy dunai őrnaszád a zászlók áthaladása idején, 10.45-kor 21 díszlövést adott le. A hivatalos ünnepségre a Várban, az Esztergomi rondellánál, a Görgey szobor előtt került sor, amely befejeztével a nemzeti ereklyéket átadták megőrzésre a Hadimúzeumnak. Az ünnepségen megjelent József királyi herceg, a felsőház véderőbizottságának elnöke, valamint József Ágost és Albrecht királyi herceg. A kormányzót Bartha Károly honvédelmi miniszter képviselte. A kormány képviselőiben ott volt Bárdossy László, Hóman Bálint, Keresztes-Fischer Ferenc és Wörnle János a külügyminiszter helyettese, valamint Éliássy Sándor budapesti és Jézsenszky Andor vidéki rendőrfőkapitány. Megjelent a parlament két házának elnöke és számos képviselő. A honvédség tábornoki karát Littay András gyalogsági tábornok, a HM légügyi főcsoportfőnöke, Jány Gusztáv altábornagy, a 2. hadsereg parancsnoka és Decleva Zoltán altábornagy a budapesti I. hadtest parancsnoka képviselte.⁴⁴

Az ünnepség során elhangzó beszédek, a zászlókról szólva is, általános politikai üzeneteket fogalmaztak meg. Schweitzer István altábornagy arról beszélt, hogy a magyar vitézség a túlerővel szemben is mindenkor megállja a helyét. Ha ideiglenesen el is tudják

nyomni, legyőzni nem lehet, idővel talpra áll ismét. A honvédszászlók egykori dicsőségét a 92 éves fogságuk sem tépázta meg. A lobogók most múzeumba kerülnek, de hamarosan eljőhet az idő, amikor a honvédséget ismét az ország teljes feltámadása felé fogják vezetni. E szavak mögött egyértelműen az elrendezetlen erdélyi kérdésre, a még teljessé nem vált revíziós törekvésekre utalt a tábornok. Ezután, köszönetet mondott a szovjet félnek, hogy tisztességgel megőrizték nemzeti ereklyéinket, és a jó kapcsolatok jegyében most visszajuttatták. Beszédet mondott az ünnepségen Somogyváry Gyula író is, aki a magyar nép és a honvédség szoros összetartozását hangsúlyozta. Kiemelte, hogy a szabadságharc nem áru-lás vagy gyávaság miatt bukott el, hanem a húszszoros túlerő győzte le, így Világos nem gyalázat, hanem egy bátor nemzet átmeneti tragédiája. Felhívta a figyelmet, hogy egy becsülettel végigharcolt háborúban, még ha az, vereséggel végződik is, nem bukhat el a nemzet. Azok a népek maradnak talpon, melyeknek fiai készek akár az életüket is feláldozni egy boldogabb jövőért. Bár Somogyváry ezekkel a szavakkal az I. világháború többszáz-ezer magyar áldozatára emlékeztetett, néhány héttel, hónappal később, Magyarország had-ba lépése után kijelentései már egészen más értelmet kaptak.⁴⁵

Az ünnepség végén a kormány nevében Littay András átadta az 56 honvédszászlót a Hadimúzeumnak, ahol azokat a gyűjteményben lévő 23 lobogó mellett helyezték el. A zászlók hazaérkezése után Bárdossy külügyminiszter újabb köszönőlevelet intézett Molotov-hoz, amelyben hangsúlyozta, hogy a szovjet gesztust a magyar kormány a baráti szándék kifejezésének tekinti. Molotov, március 26-i válaszában szintén kiemelte, hogy a szovjet kormány a jószomszédi viszony elmélyítésére törekszik, és örömmel látja, hogy magyar részről a zászlók visszajuttatását szintén a kapcsolatok további fejlődése jeleként értéke-lik.⁴⁶

Az elhangzott ünnepi beszédekhez hasonlóan az egyes lapok is a saját felfogásuknak megfelelő kommentárokat fűzték a honvédszászlók hazatéréséhez. Az *Esti Magyarország* hasábjain Féja Géza arról írt, hogy míg az utóbbi években a március 15-i megemlékezés bizonyos mértékig formálissá vált, a honvédszászlók hazatérése a nemzeti érzéseket ténylegesen megmozgató eseménynek bizonyult. A Szovjetunió, egy elismert nagyhatalom, a lobogók hazaküldésével a magyarság hajdani hősi teljesítménye és a világosi nemzeti-emberi tragédiája előtt tisztelgett. Ezért ezek a zászlók a mai magyar társadalmat is feltétlen hazafiságra, kimagasló helytállásra, és nemes célok szolgálatára kötelezik.⁴⁷

A *Népszava* a közel száz évvel korábbi események felidézése során arra emlékeztetett, hogy 1848 nemcsak szabadságharc volt, hanem forradalom is, átfogó társadalmi változás, a kialakuló városi néptömegek és a felszabaduló parasztság önmagára ébredése. Mindez közvetlenül is testet öltött az önként vállalt fegyveres küzdelemben, és az egyes települé-
sek lakói által felajánlott és elkészített honvédszászlókban. A hazatérő zászlók, a régi már-ciusi szellemet, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjét is szimbolizálják. A *Pesti Újság* cikkében Vajna Gábor a magyar feltámadás hírnökeinek nevezte a visszahozott lo-bogókat. Szavai szerint, 1848 dicsősége, a honvédszászlók által is hordozott üzenete az, hogy csak a jövőbe vetett fanatikus hit, a kitartás és a bátorság vezethet egy nemzetet dia-dalra.⁴⁸

A zászlóügynek, majd néhány héttel később a Budapesti Nemzetközi Áruminta Vásáron való szovjet megjelenésnek Moszkva a szokásosnál nagyobb jelentőséget tulajdonított. A protokolláris megnyilatkozások mellett a magyar követ jelentése szerint Tyulenjev tábor-nok vagy a Külügyi Népbiztosság munkatársai valamivel tovább mentek a formális jó szomszédság hangsúlyozásán, és a békés együttműködés fontosságáról és a kölcsönösen előnyös baráti viszonyról beszéltek. Fokozott érdeklődéssel kísérte az eseményeket a né-met diplomácia is, csak éppen más előjellel. Óvatos formában, de azt az álláspontot képvi-selték, hogy Magyarország nem bízhat a szovjet jó szándékban. Utaltak a balti államok

sorsára, aki felé, a lakosság megnyerése érdekében a szovjet bevonulás előtt szintén volt példa udvariassági gesztusokra. Kristóffy maga úgy vélte, hogy a szovjet lépés fő mozgatórugója, a Délkelet-Európában elvesztett politikai pozíciók új kapcsolatok kiépítésével való pótlásának szándéka.⁴⁹

A honvédzászlók visszaadása szorosan összekapcsolódott Rákosi Mátyás szabadlára helyezésével és a Szovjetunióba távozásával. A lobogók hazaszállítását azonban nem lehet egyszerű válaszlépésnek tekinteni, amely minden garancia nélkül, csak egy bizalmas szóbeli megállapodáson nyugodott. Ha korábban Moszkva össze is kapcsolta a két ügyet, 1941 márciusában a zászlók átadását már önálló diplomáciai cél motiválta. A szovjet vezetés, mivel semmilyen formában nem kötelezte el magát, megtehetette volna, hogy tovább „jegeli” a zászlók ügyét, vagy egyszerűen nem foglalkozik többet a kérdéssel. Az, hogy március közepén viszonylag látványos külsőségek közepette mégis visszaadta a honvédzászlókat már nem a hónapokkal korábban lezárult Rákosi ügy, hanem sokkal inkább a közép-kelet-európai katonai, politikai erőviszonyok alakulásának logikájába illeszkedett. A Csehszlovákiában és Bulgáriában elvesztett pozíciók, illetve a feszült finn és román kapcsolatok ellensúlyozására egyértelműen felértékelődött a Törökországgal és Magyarországgal való kapcsolat. Ennek stabilizálását célozták a Szovjetunió számára túlzott elkötelezettséget vagy kockázatot nem jelentő, de propaganda szempontból látványos gesztusok megtétele – többek között, a szabadságharc lobogóinak visszaadása.

JEGYZETEK

1. Esti Kurír, 1941. január 11. 4.
2. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. 35. köt. Budapest, 1925, Franklin. 107–115.
3. Seres Attila (2005): Nemzeti ereklyéinket egy politikai fogolyért. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás és az 1848–1849. évi szabadságharc honvédzászlóinak kicseréléséről (1940). Történelmi Szemle, 2005/1–2. (129–187) 147.
4. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) K 64. Külügyminisztérium (továbbiakban: KÜM) 101. cs. 1925–37. 236., 1925–37. 465., 1925–37. 119.; Bonhardt Attila (1994): A magyar hadifoglyok hazaszállítása a z első világháború után. Hadtörténelmi Közlemények, 1994/4. (3–49) 26–27.
5. Borsányi György (1979): Kun Béla. Politikai életrajz. Budapest, Kossuth. 291.; Seres (2005): 141.
6. Belthlen István titkos iratai. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Szinai Miklós–Szűcs László. Budapest, 1972, Kossuth. 285–286.
7. Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Politikatörténeti füzetek 31. Budapest, Napvilág. 149–152.
8. Nagy Lajos (1989): Tízezer kilométer Szovjetország földjén. Budapest, Interart Szépirodalmi. 112–113.
9. Györkei Jenő (1999): A szabadságharc hadilobogóinak utóélete. História, 1999/3. (24–27) 24.
10. Seres (2005): 147.
11. Lengyel Zoltán (1934): A szabadságharc szent ereklyéi. Pesti Napló, 1934. július 22. 35.
12. Magyarország, 1934. augusztus 1. 8.
13. Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban: HL) Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban: HM) Eln. II. 6234/1934.
14. Seres (2005): 149–150.
15. Lázár Andor (1995): Visszaemlékezéseim. Budapest, Ráday Gyűjtemény. 220–221.
16. Jungerth-Arnóthy Mihály (1989): Moszkvai napló. Sajtó alá rendezte a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter–Szűcs László. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 138–139.
17. Kolontári (2009): 348–350.

18. Rákosi Mátyás (1997): Visszaemlékezések 1940–1945. 1. kötet. Sajtó alá rendezte, és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna et al. Szerkesztette: Feitl István–Gellériné Lázár Márta–Sipos Levente. Budapest, Napvilág. 47.
19. Petrák Katalin (2000): Magyarok a Szovjetunióban 1922–1845. Politikatörténeti füzetek 16. Budapest, Napvilág. 368–369.
20. HL HM Eln. B. 2480/1941.
21. Györkei (1999): 24.
22. Péter János (1979): A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéből 1939–1941. Budapest, Kossuth. 20–24.
23. Jungerth–Arnóthy (1989): 272–273.; Péter (1979): 36–41.
24. Kolontári (2009): 355.
25. Seres (2005): 179–181.
26. Kolontári (2009): 358.; Seres (2005): 169., 183–184.
27. Kolontári (2009): 352.
28. Rákosi (1997): 9–10.; Kolontári (2009): 359.
29. Seres (2005): 185–186.
30. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjáratról a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte: Juhász Gyula–Fejes Judit. 807.; Rákosi (1997): 48.
31. Reggeli Magyarország, 1941. január 11. 6.; Esti Kurír, 1941. január 11. 4.
32. Népszava, 1941. január 12. 1–2.; Bajcsy-Zsilinszky Endre (1941): Az orosz gesztus. Független Magyarország, 1941. január 13. 3.
33. HL HM Eln. B 2480/1941.; MOL K 63. KÜM pol. 1941–21/28. 438., 1941–21/28. 1853.
34. Péter (1979): 107–108.
35. Kolontári (2009): 361.
36. Népszava, 1941. március 22. 6.; Petrák (2000): 369.
37. A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót összeállította: Peter Pastor. Az előszót írta: Juhász Gyula. Budapest, 1992, Századvég – Atlanti. 276–278., 296–297.; Györkei (1999): 25.
38. Esti Magyarország, 1941. március 20. 2.
39. Pesti Újság, 1941. március 20. 4.
40. Reggeli Magyarország, 1941. március 22. 5.
41. Györkei (1999): 25–26.
42. Györkei (1999): 26.
43. Esti Kurír, 1941. március 24. 5.
44. Esti Magyarország, 1941. március 24. 4.; Esti Kurír, 1941. március 24. 5.; Kolontári (2009): 361.
45. Esti Magyarország, 1941. március 24. 3–4.
46. A moszkvai magyar követség jelentései, 1992. 296–297.; Péter (1979): 110–112.
47. Féja Géza (1941): Két márciusi ünnep. Esti Magyarország, 1941. március 22. 3.
48. Népszava, 1941. március 22. 1–2.; Vajna Gábor (1941): Köszöntjük a dicső zászlókat. Pesti Újság, 1941. március 25. 3–4.
49. A moszkvai magyar követség jelentései, 1992. 299–300.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót összeállította: Peter Pastor. Az előszót írta: Juhász Gyula. Budapest, 1992, Századvég – Atlanti. 276–278., 296–297.
- A moszkvai magyar követség jelentései, 1992. 296–300.
- Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. 35. köt. Budapest, 1925, Franklin. 107–115.
- Bajcsy-Zsilinszky Endre (1941): Az orosz gesztus. Független Magyarország, 1941. január 13. 3.

- Belthlen István titkos iratai. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokot írta: Szinai Miklós–Szűcs László. Budapest, 1972, Kossuth. 285–286.
- Bonhardt Attila (1994): A magyar hadifoglyok hazaszállítása a z első világháború után. Hadtörténelmi Közlemények, 1994/4. (3–49) 26–27.
- Borsányi György (1979): Kun Béla. Politikai életrajz. Budapest, Kossuth. 291.
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte: Juhász Gyula–Fejes Judit. 807.; Rákosi (1997): 48.
- Esti Kurír, 1941. január 11. 4.
- Esti Kurír, 1941. március 24. 5.
- Esti Magyarország, 1941. március 20. 2.
- Esti Magyarország, 1941. március 24. 3–4.
- Féja Géza (1941): Két márciusi ünnep. Esti Magyarország, 1941. március 22. 3.
- Györkei Jenő (1999): A szabadságharc hadilobogóinak utóélete. História, 1999/3. (24–27) 24.
- Had történelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium Eln. II. 6234/1934.
- Jungerth–Arnóthy Mihály (1989): Moszkvai napló. Sajtó alá rendezte a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter–Szűcs László. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 138–139.
- Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Politikatörténelmi füzetek 31. Budapest, Napvilág. 149–152.
- Lázár Andor (1995): Visszaemlékezéseim. Budapest, Ráday Gyűjtemény. 220–221.
- Lengyel Zoltán (1934): A szabadságharc szent erekllyei. Pesti Napló, 1934. július 22. 35.
- Magyar Országos Levéltár K 64. Külügyminisztérium 101. cs. 1925–37. 236., 1925–37. 465., 1925–37. 119.
- Magyarország, 1934. augusztus 1. 8.
- Nagy Lajos (1989): Tízezer kilométer Szovjetország földjén. Budapest, Interart Szépirodalmi. 112–113.
- Népszava, 1941. január 12. 1–2.
- Népszava, 1941. március 22. 1–2., 6.
- Pesti Újság, 1941. március 20. 4.
- Péter János (1979): A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéből 1939–1941. Budapest, Kossuth. 20–24.
- Petrák Katalin (2000): Magyarok a Szovjetunióban 1922–1845. Politikatörténelmi füzetek 16. Budapest, Napvilág. 368–369.
- Rákosi Mátyás (1997): Visszaemlékezések 1940–1945. 1. kötet. Sajtó alá rendezte, és a jegyzeteket készítette: Baráth Magdolna et al. Szerkesztette: Feitl István–Gellériné Lázár Márta–Sipos Lvente. Budapest, Napvilág. 47.
- Reggeli Magyarország, 1941. január 11. 6.
- Reggeli Magyarország, 1941. március 22. 5.
- Seres Attila (2005): Nemzeti erekllyeinket egy politikai fogolyért. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás és az 1848–1849. évi szabadságharc honvédzászlóinak kicseréléséről (1940). Történelmi Szemle, 2005/1–2. (129–187) 147.
- Vajna Gábor (1941): Köszöntjük a dicső zászlókat. Pesti Újság, 1941. március 25. 3–4.

ZEMAN FERENC*

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ-VÁLASZTÁSOK 1926-BAN

GENERAL ELECTION OF 1926 IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY

ABSTRACT

In the end of 1926 there was the general election in Hungary. The vote passed off by the new electoral law, which was made in 1925. In the city of Hódmezővásárhely the election – which was secret and made with partylists – was held from 12 to 13 december. In the course of the campaign three parties managed to have the enough recommendations the Independence Party (with the leadership of Béla Kun), the Unit Party (with János Mayer agricultural minister) and the Hungarian Socialdemocrat Party (with the leadership of Ferenc Szeder). The recommendation threshold was 10 percent of the number of all constituent. (1127 people). In the course of the campaign all of the parties attacked each other, and they promised a lot.

The winner of the election was the Independence Party, the second place was owned by the party of the government. The parliamentarian of the city become Béla Kun and János Mayer.

1.1. Az új választójogi törvény újítása: listás szavazás Hódmezővásárhelyen

Az 1922-ben megválasztott nemzetgyűlés nem töltötte ki öt éves mandátumát: Horthy Miklós kormányzó a Bethlen-kormány 1925 októberében történt lemondását, majd újralakulását követően, közvetlenül a felsőházat létrehozó törvény elfogadása után, 1926. november 16-án feloszlatta.¹ Scitovszky Béla belügyminiszter² 1926 decemberére írta ki az országos választásokat.³

Az új választójogi törvény (1925. évi XXVI. t. c.) már 1925-ben elkészült. A jogszabály lényegében az 1922-es választójogi rendelet kisebb módosításokkal történő törvényerőre emelése volt, és egészen 1938-ig érvényben maradt. Előírásai szerint ez idő alatt három választást bonyolítottak le.

Az 1925-ös választójogi törvény végrehajtási rendelkezése értelmében a felsőházzal szülő törvénnyel egy időben lépett életbe. A belügyminiszter utasítása szerint az 1926-os országgyűlési képviselőválasztásokat már az új választójogi szabályozás szerint rendezték meg. A választási procedúra során azonban még az 1922-es választójogi rendelet alapján elkészített, 1926-os évre érvényes névjegyzéket használták, melyet egy évvel korábban az 1924-es, illetve az 1918-as névjegyzék valamint, a választásra jogosult korba lépő polgárok számlálólapjai alapján állítottak össze. A választókerületek beosztása is változatlan maradt. A 245 országgyűlési képviselőből 199 nyílt szavazásos körzetben szerezhettek mandátumot. Ezentúl tehát a négy egymandátumos törvényhatósági jogú város is nyíltan választott. Mindössze 46 képviselői hely sorsa dőlt el a titkosan választó kerületekben. Csak Budapesten, a Pest környéki választókerületben és a többmandátumos törvényhatósági jogú városokban (Hódmezővásárhely ide tartozott) maradt a titkosság elve. Ugyanakkor a törvény valamennyi titkosan választó kerületben arányos képviseleti rendszer szerinti, listás szavazást vezetett be.⁴

* Zeman Ferenc PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.

Mivel a választás lajstromossá vált, a korábban két különálló választókerületben más-más egyéni jelöltekre szavazó választópolgárok ettől kezdve ugyanazokra a pártlistákra szavazhattak. A pártok lajstromain két képviselő és két pótképviselő nevének kellett szerepelnie. A megválasztott képviselő után következő jelölt a lajstrom szerinti sorrendben pótképviselő lett. Így, ha a megválasztott képviselő mandátuma valamilyen okból (lemondás, halálozás, kizáró ok) megszűnt, akkor helyére a következő pótképviselőt hívták be. Ezután tehát már nem volt szükség időközi választásokra.

A képviselői helyeket a lajstromokra esett szavazatok arányában állapították meg. Az arányossági számot a „leadott szavazatok számának”⁵ és a betöltendő képviselői helyek számának (Hódmezővásárhely esetében ez a szám kettő volt) a hányadosából kapták meg. Ezután a listákra leadott érvényes szavazatok számát külön-külön el kellett osztani az arányossági számmal. Ha az adott listára szavazók számának és az arányossági számnak a hányadosa egy 1 egésznél nagyobb törtszámot eredményezett, akkor a lajstrom mandátumot nyert, ezután a legnagyobb osztási maradékkal rendelkező lista kapta a következő képviselői helyet. Abban az esetben, ha valamennyi párt hányadosa kisebb volt, mint 1 egész, az első mandátumot a legnagyobb osztási maradékkal rendelkező lista kapta, a másodikat pedig a következő legnagyobb maradékkal rendelkező lajstrom nyerte el, és így tovább, ameddig volt kiadó mandátum.⁶

A listás szavazás bevezetése miatt a pártok ajánlási íveit mindkét választókerület szavazói aláírhatták. Az érvényes ajánlási küszöb továbbra is 10 százalék volt, ami ezúttal már a két választókerület választásra jogosultjainak 10 százalékát jelentette, így a megfelelő számú ajánlás összegyűjtése tovább nehezedett. A választási törvény értelmében az ajánlási ívek meghamisítóit két évig terjedő fogházbüntetéssel, és 2000 aranykoronáig terjedő pénzbírsággal sújthatták. A korábbi választásokhoz hasonlóan, a szavazás előtt minden választásra jogosult címére, névre szóló szavazóigazolványt kézbesítettek, ami a szavazókörben megjelenő választópolgár könnyebb beazonosítását szolgálta. A közjegyzői tanúsítvánnyal történő szavazás lehetősége megszűnt.⁷

Az érvényes ajánlást benyújtó pártoknak joguk volt minden szavazókörbe két-két különmegbízottat küldeni. Feladatuk a választók és a szavazatszedő küldöttségek közötti kapcsolattartás volt. A pártok által a szavazókörökbe delegálható bizalmi egyének jogkörei megmaradtak: felszólalást intézhettek a szavazókör elnökéhez, és jegyzőkönyvbe foglaltathatták az általuk szabálytalannak ítélt eseményeket. Amennyiben az adott szavazókörben két napos szavazás volt az első nap végén lepecsételhették az ajtókat, illetve a lezárt helyiség őrzéséhez ellenőrt jelölhettek ki.

Az 1926-os voksolás menete megegyezett az 1922-es választással, azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem egyéni jelöltekre, hanem pártlistára kellett szavazni. A szavazólapokra kerülő pártlisták sorrendjét sorsolás útján állapították meg. A szavazókörök elnökeinek – az esetleges visszaélések megakadályozására – minden szavazólap és a hozzá tartozó boríték jobb felső sarkába aláírást, illetve egy tetszőleges, de azonos betűjelzést kellett írniuk. A szavazás előtti napon 18 órától a választási eljárás végéig szesztilalom lépett érvénybe. A választási biztos a szavazókörökből beérkező szavazólapok összesítésével állapította meg a voksolás végeredményét.⁸

1.2. A választási bizottság megalakulása

A hódmezővásárhelyi központi választmány 1926. november 18-ai ülésén a városi országgyűlési képviselő-választás időpontját december 12-ére tűzte ki. A Szegedi Királyi Ítéltábla dr. Kovács Rókus kúriai bírót nevezte ki Hódmezővásárhely választási főbiztosának, helyettese pedig dr. Elemi Sándor táblabíró lett. Az új választójogi törvény értelmé-

ben lehetőség volt további választási biztos kinevezésére, ami meg is történt. A feladatot dr. Haunheiser Sándor törvényszéki bíró kapta. November 27-én a lajstromos szavazás miatt csak egy választási bizottságot alakítottak Csáky Lajos⁹ helyettes polgármester elnökletével. A bizottság egy elnökhelyetessel, egy jegyzővel, öt taggal, valamint három póttaggal állt fel.¹⁰ Az eskütétel után a frissen megalakult grémium összeállította a szavazatszedő küldöttségeket, és kijelölte a voksolás helyszíneit. A választási hirdetményt 500 példányban nyomtatatták ki és gondoskodtak a városszerte történő kiragasztásáról, valamint a vásárhelyi napilapokban való megjelentetéséről is.¹¹

2.1. A listákra felkerült képviselőjelöltek és a választási kampány

Az Egységes Párt vásárhelyi szervezete már 1926. november 16-án, a Ház feloszlatásának napján értekezletet tartott a Fekete Sas szálló nagytermében. Az ülésen körvonalazták a párt helyi listáját. Genersich Antal¹² pártelnök ismertette a jelöltek neveit: Listavezetőnek – az országos pártközpont kívánságának megfelelően – Mayer János¹³ földművelésügyi minisztert jelölték. A második helyre Lázár Dezső gazdasági főtanácsos került. Pótképviselőnek Szathmáry Tihamér volt főispánt és Kruzslitz Károly ipartestületi elnököt kérték fel.

Annak ellenére, hogy Bethlen István miniszterelnök korábban már nyilvánvalóvá tette, hogy nem vállalja a hódmezővásárhelyi jelöltséget¹⁴ – az összegyűlt párttagok kérésére – másnap mégis harminchárom tagú küldöttség utazott hozzá, hátha döntése megváltoztatására bírja. A delegáció azonban nem járt sikerrel.¹⁵ Bethlen november 19-én levelet küldött Vásárhely polgármesterének, melyben elbúcsúzott választóitól. Megköszönte a felkérést, de „magasabb politikai szempontokból” ezúttal nem Hódmezővásárhelyen, hanem Debrecenben vállalt képviselőjelöltséget. A „jövőre nézve is kedves kötelességem lesz figyelemmel kísérni Hódmezővásárhely dolgait és örömeimre fog szolgálni, ha úgy a város egyeteme, mint a város egyes polgárai érdekében, valamit tehetek.” – zárta sorait a miniszterelnök.¹⁶

November 21-én hivatalosan is zászlót bontott az Egységes Párt. A választási gyűlés helyszíne ezúttal is a Fekete Sas nagyterme volt. Az elnökség tájékoztatta a jelenlévőket, hogy a miniszterelnök kérésére Mayer János elvállalta a jelöltséget, és kinyilvánította, hogy megválasztása esetén a hódmezővásárhelyi mandátumát tartja meg (ugyanis korábbi választókerületében, Kápolnán is indult). A nyilatkozat megnyugtatta azokat, akik attól féltek, ha a miniszter mindkét választókerületben győz, akkor a vásárhelyi mandátumáról mond le. A gyűlésen jelen volt és felszólalt Kiss Albert a helyi Kisbirtokosok Szövetkezetének elnöke is, aki 1922-ben még a Kun Béla-párt vezetője volt, ezúttal azonban Mayer János mellé állt. Korábbi kampányfőnökének átpártolása érzékeny veszteség volt a jelöltként való újabb megmérettetésre készülő Kun Bélának.¹⁷

A kormánypárt november 28-án délelőtt a télies időjárásra való tekintettel ismét a Fekete Sas nagytermében tartotta soron következő választási nagygyűlését, ahol Mayer János földművelésügyi miniszter, a párt listavezetője mondott programbeszédet. Szónoklata első részében az ellenzéket állította pellengérre: „egyetlen programja az ellenzéknek a kormánybuktatás [...]”. Ezután a kormány előtt álló feladatokról szólt: „a közterheket növelni semmiképpen nem szabad, ezeknek az enyhítéséről, leszállításáról kell gondoskodni.” Végül tárcája eljövendő terveit ismertette nagyszámú hallgatóságával. Hódmezővásárhely számára kiemelt fontosságú fejlesztéseket helyezett kilátásba: ígéretet tett az algyői közúti híd megépítésére, az Erzsébeti út állami kezelésbe vételére és kikövezésére, a tanyasi úthálózat fejlesztésére, valamint a középfokú mezőgazdasági szakoktatás megteremtésére. A gyűlés után ellátogatott az Iparegyletbe és a Kereskedelmi Testületbe, majd a kétnapos városban tartózkodása zárásaként a külterületi olvasóköroket kereste fel. A külterületi kampánykörutat az Egységes Párt helyi vezetői a listavezető elutazása után is folytatták, bár egyes gyűléseiket a rendőrség nem engedélyezte.¹⁸

Az ország „első gazdájának” ígéretei nem maradtak sokáig beváltatlanok. A kereskedelemügyi miniszter 1926 novemberének végén már el is rendelte az Erzsébeti út kikövezését, csakúgy, mint az algyői közúti híd műszaki felmérését. A híd megépítése azonban a választások elmúltával ismét lekerült a napirendről.¹⁹ Emellett Mayer János miniszteri bizottságot küldött ki Hódmezővásárhelyre, amely a Földmunkások Munkavállaló Szövetkezetének létrehozását volt hivatott előkészíteni. A szövetkezet helyi fiókjai már több környező városban működtek, ezek elsősorban a földmunkások munkaszervezésében segítettek. Mint láthatjuk a kormányzati források kampánycélra történő felhasználása ebben a választási hadjáratban is napirenden volt.²⁰

1926. december 9-én a politikai gyűlések záróakkordjaként az Egységes Párt helyi szervezete nagyszabású pártvacsorát rendezett a Fekete Sasban, ahol Aigner Károly főispán a kormánypártot támogató beszédet mondott: „Hódmezővásárhely öntudatos polgársága vagy megveri az ellenzéket, – vagy önmagát veri meg az ellenzékekkel!” – vélekedett.²¹

Kun Béla volt nemzetgyűlési képviselő elnökletével, 1926. november 14-én újra megalakult a tevékenységét a világháború utáni zűrzavaros idők óta szüneteltető hódmezővásárhelyi Függetlenségi és 48-as Kossuth Lajos Pártkör. A Tisza szállóban megtartott alakuló ülésen jelen lévő polgárok megválasztották a párt vezetését, és – a közelgő választásokra tekintettel – képviselőjelöltnek kérték fel Kun Bélát. Kun a következő szavak kíséretében fogadta el a jelölést: „kik itt vannak és kik a város nagy közönségéből is velem és a tiszttalarral karöltve vállalják a küzdelmet, a harcot, nemzetünk, polgártársaink és a városunk javára, tiszta, nemes becsületes eszközökkel, terror nélkül, alkotmányosan, a régi hűségű zászlóvivők és mind, kik velünk vannak, fogadják őszinte köszönetemet!”²²

A pártkör újraalakítása meglehetősen váratlan lépés volt, hiszen újdonsült listavezetője az 1922-es választási kampányban már meghaladottnak nevezte a Függetlenségi Pártot és programját. A Kun Béla köré szerveződött vásárhelyi csoport nem volt egyenlő az országosan működő Függetlenségi Párttal, de eszmeiségében és céljaiban rokon volt vele, így a képviselőjelölt ellentmondásba keveredett saját korábbi kijelentésével.

A Kun Béla-párt november 28-ának délutánján tartotta választási nagygyűlését a Fekete Sas nagytermében, ahol bemutakoztak a párt lajstromán szereplő képviselőjelöltek és pótképviselő-jelöltek. A lista első helyén Kun Béla, a másodikon vitéz Endrey Antal²³ ügyvéd, Endrey Gyula egykori vásárhelyi országgyűlési képviselő fia szerepelt. A pótképviselő-jelöltséget jelentő harmadik, illetve negyedik helyet Tóth József szabóiparos, a vásárhelyi Ipartestület volt elnöke és Nagy Pál gazdálkodó foglalta el. Elsőként Kun Béla tartott képviselői beszámoló- és programbeszédet, melyben arról tájékoztatta hallgatóságát, hogy miért vette fel ismét Kossuth zászlaját: „Kossuth Lajos programja nem csak azt jelenti, hogy Ausztriától és a Habsburgoktól függetlenek lettünk, hanem jelenti az egyenlő jogot, az egyenlő szabadságot, az egyenlő kötelességet a nemzet minden fia számára, osztály, rang, nyelv és felekezeti különbség nélkül. Ez nincs meg úgy, mint ahogy meg kellene lenni; ezért vagyok én ellenzéken.” Síkra szállt az adók mérsékléséért, és ismételten szót emelt az általános és titkos választójog bevezetéséért. Nem feledkezett meg Mayer János bírálatáról sem: „Most jön a miniszter úr az Erzsébet-út kiburkolásának programjával: államköltségen! Válasszák meg képviselőjünknek egyéb érdeme révén, a kormány programjának jósága révén, de ne azért, mert az Erzsébeti-utat ki fogja burkoltatni. Ha a miniszter úr az állam részéről ad valamit Hódmezővásárhelynek: ez kötelesség.” Ezek után kijelentette, hogy ő továbbra is a Nagyatádi-féle kisgazdaprogram alapján áll. Kun Béla után Endrey Antal szólt az egybegyűltekhez.²⁴ A nagygyűlést követő napokban a két képviselőjelölt felkereste azokat a külterületi olvasóköroket, melyekben a rendőrség engedélyezte kampánygyűléseik megtartását. Választási körútjukat az Iparegyletben fejezték be.²⁵

A rendőrhatalóság 1926. december 1-jére adott engedélyt Szeder Ferenc²⁶ és László Jenő²⁷ szo-

ciáldemokrata jelölteknek, hogy 1926. december 1-jén programbeszédet tartsanak a Fekete Sasban. Szeder szónoklatában bírálta a kormányt a magas adók és a sajtószabadság hiánya miatt. A szociáldemokrata nagygyűlésen bemutatkozott és felszólalt a két pótképviselő-jelölt: Posztós Sándor földmunkás és Takács Ferenc²⁸ kőműves is. A Szociáldemokrata Párt saját sajtóorgánnummal nem rendelkezett, így elsősorban az utcai kampányra összpontosított. Plakátok kiragasztásával, valamint szórólapok terjesztésével igyekezett híveket szerezni programjának.²⁹

A Dénes István-féle Magyarországi Munkáspárt, amely főként a földmunkásokat tekintette potenciális szavazóbázisának, 1926. november 20-án hitelesíttette ajánlási íveit a helyileg illetékes királyi járásbírósnál. A párt listáján vitéz Dénes István volt nemzetgyűlési képviselő és Domonkos László nyugalmazott miniszteri osztálytanácsos képviselőjelöltként, Pajzs Zsigmond okleveles közgazdász, hírlapíró és Molnár György tótkomlói földmunkás pedig pótképviselő-jelöltként szerepelt.

November 21-én Dénes István programbeszédet tartott a vásárhelyi Tabán városrészben található református templom előtti téren. Beszédében pártja nemzeti jellegét hangsúlyozta és bírálta a szociáldemokratákat, akik nézete szerint, semmit sem tettek a földmunkásságért.³⁰

2.2. Az ajánlási ívek és a felfokozott hangulatú kampányfinis

Az új választójogi törvény előírásai szerint ajánlások gyűjtésére a belügyminiszter által rendelkezésre bocsátott, vagy magánúton előállított ajánlási íveket lehetett felhasználni, de utóbbiakat csak akkor, ha megfeleltek a belügyminiszteri végrehajtási utasításban meghatározott minta követelményeinek. A belügyminisztérium által kiküldött ajánlási ívek 1926. november 19-én érkeztek meg a városba.

A december 4-ei határidőig három párt adta le ajánlási íveit a választási főbiztosnak. Az ajánlási küszöb ezúttal 1127 érvényes ajánlás benyújtása volt. A választási törvény értelmében ez a szám a két választókerület választópolgárainak tíz százalékával egyezett meg.³¹

A főbiztossal kötött előzetes megállapodás szerint minden szervezet csak 1500 körüli ajánlást tartalmazó ívet hozott el, a többit tartalékként visszatartotta. Az Egységes Párt 1523, a Szociáldemokrata Párt 1505, a Kossuth Lajos-pártkör pedig 1541 darab ajánlást adott át a választási főbiztosnak. Ebből a vizsgálat után sorrendben 1313, 1300, illetve 1455 darab hiteles ajánlás maradt. Így a választási bizottság mindhárom párt jelöltjeit hivatalos képviselőjelöltnek ismerte el. A Magyarországi Munkáspárt nem adott le ajánlási íveket, ezért a további választási küzdelemben már nem vehetett részt.³²

A belügyminiszter – a korábbi gyakorlattól eltérően – ezúttal nem tiltotta meg a nyilvános gyűlésezést a választásokat megelőző nyolc napban, hanem az engedélyezés vagy a tiltás jogát a helyi rendőrhatalóság hatáskörébe utalta.³³

A rövid, de annál felfokozottabb kampány finisében intenzív szórólapozás folyt. Az Egységes Párt még egy, a város felett köröző repülőgépről is terjesztette rölpapjait, amely Bethlen István miniszterelnök aláírásával az egységes párti lista támogatására biztatott. Az ellentét különösen a kormánypárt és Kun Béla pártja között mérgesedett el. Mindkét politikai erő igyekezett kisajátítani és kizárólagosan magáénak vallani a Nagyatádi-féle kiscsúszda hagyományt. Személyeskedéstől sem mentes propagandával, egymás képviselőjelöltjeinek befeketítésével próbáltak szavazatokat szerezni: „Áruló, saját fajtájának gyilkosa lesz az a gazda, aki Mayer Jánostól elpártol!” – hirdette címlapján öles betűkkel a Vásárhelyi Újság. A helyi Egységes Párt Kun Béla elleni visszatérő vádja volt, hogy akárcsak a múltban, a jelenben is együttműködik a szociáldemokratákkal. Azt is a szemére vetették, hogy elárulta az 1922-ben létrejött, és sikerre vitt polgári összefogást. Kun Béla ugyanakkor saját lapját, a Vásárhelyi Reggeli Újságot állította kampánya szolgálatába.

Az Egységes Párt a szavazás mindkét napján, szervezett formában, gépkocsikon szállította szimpatizánsait a szavazóhelyiségekbe. Ezzel azonban nem sértett semmilyen jogszabályt.³⁴

3.1. A választás eredménye

Az 1926. december 12-én és 13-án Hódmezővásárhely választókerületeiben lezajlott szavazás részletes eredményeit az alábbi két táblázat ismerteti:

1. táblázat. A hódmezővásárhelyi első és második választókerület szavazóköreinek eredményei az 1926-os országgyűlési képviselő-választáson

Table 1. General election results of 1926 in Hódmezővásárhely

Szavazókör (szavazás helye)	Névjegyzékben szereplő választásra jogosultak	Összes szavazat	1. sz. lista: Egységes Párt	2. sz. lista: SZDP	3. sz. lista Kossuth Lajos-pártkör	Visszatartott/Kifogásolt	Érvénytelen
Belterület							
1. I-1. Városháza (I. v. ker.)	1 079	910	414	170	320	11/–	6
2. I-2. Mária Valéria u. áll. e. isk. (IV. v. ker.)	1 191	957	510	171	267	2/–	9
3. I-3. Kállay u. ref. e. isk. (VII. v. ker.)	839	688	308	167	206	3/1	7
Belterület összesen:	3 109	2555	1232	508	793	16/1	22
Külterület							
4. I-4. Hatrongyosi áll. e. isk. - Hatrongyos-Csókás	465	373	205	39	107	–	22
5. I-5. Mátyáshalmi áll. e. isk. - Mátyáshalom	429	347	144	37	162	57/–	4
6. I-6. Külsőszórháti áll. e. isk. - Szórhát	668	526	264	51	209	3/–	2
7. I-7. Téglásszéli áll. e. isk. - Téglás	362	293	119	31	143	18/–	–
Külterület összesen:	1 924	1539	732	158	621	78/–	28
I. vk. összesen:	5 033	4094	1964	666	1414	94/1	50
Szavazókör (szavazás helye)							
Belterület							
8. II-1. Malom u. ref. e. isk. - Tarján (II. v. ker.)	739	658	170	195	255	–	38
9. II-2. Léway u. ref. e. isk. - Tabán (III. v. ker.)	739	647	79	294	273	2/–	1
10. II-3. Szent István u. rkat. e. isk. - Csúcs (V. v. ker.)	974	833	181	329	318	1/–	5
11. II-4. Klauzál u. ref. e. isk. - Susán (VI. v. ker.)	849	715	123	271	273	33/–	48
12. II-5. Nádor u. ref. e. isk. - Újváros (VIII. v. ker.)	835	729	145	238	306	1/–	40
Belterület összesen:	4 136	3582	698	1327	1425	37/–	132
Külterület							
13. II-6. Mártélyi áll. e. isk. - Mártély	226	189	43	53	91	11/–	2
14. II-7. gr. Károlyi Melinda-féle áll. e. isk. - Kopáncs	488	398	90	74	230	–	4
15. II-8. Gorzsa áll. e. népisk. - Gorzsa	131	97	43	21	32	–	1
16. II-9. Barackosi olvasóköri - Pusztá-Barackos	723	581	196	55	322	–	8
17. II-10. Szőkehalmai áll. e. isk. - Szőkehalom	536	435	178	55	202	2/–	–
Külterület összesen:	2 104	1700	550	258	877	13/–	15
II. vk. összesen:	6 240	5282	1248	1585	2302	50/–	147
I. + II. vk. összesen	11 273	9376	3212	2251	3716	144/1	197

Forrás: CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. jkv. 3. d.; CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1926. IV. B. 1403. b/Iratok, 16. doboz. (a továbbiakban: CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. ir. 16. d.) Az 1926-os választási jegyzőkönyv és a szavazási jegyzőkönyvek alapján. Rövidítések: ref. e. isk. = református elemi iskola, áll. e. isk. = állami elemi iskola, r. kat. e. isk. = római katolikus elemi iskola, v. ker. = városi kerület.

A hatszáz főnél több választópolgárral rendelkező, tehát valamennyi belterületi, valamint a Külsőszórháti és a Barackosi külterületi szavazóköri két napos volt a választás, amely atrocitások nélkül folyt le. A rend fenntartásáról a rendőrség és a csendőrség mellett, egy századnyi kivezényelt gyalogos honvéd gondoskodott.³⁵

Az első lajstromos hódmezővásárhelyi képviselő-választáson az arányossági szám az összes leadott szavazat fele, vagyis 4688 volt. Ezzel a számmal kellett egyenként elosztani a listákra eső szavazatmennyiséget. A két nagyobb hányadossal rendelkező pártlista nyerte el a mandátumokat. A 197 érvénytelen szavazat jelentős része abból adódott, hogy egyes választópolgárok – megszokásból – nem a listák feletti négyzetek valamelyikébe, hanem egy képviselőjelölt neve mellé tették a keresztet.

A táblázat adataiból leszűrhető, hogy Kun Béla pártja mindkét választókerületben kiegyensúlyozott teljesítményt nyújtott. A tizenhét szavazókörből kilencben az élen végzett. A második választókerület külterületi szavazókörében pedig fölényesen győzött. Összességében a legtöbb szavazatot kapta, így megnyerte a választást.

Az Egységes Párt az első választókerületben meglévő hagyományos és szilárd szavazóbázisának köszönhetően az élen végzett. Itt két külterületi szavazókör kivételével, mindenhol nyert. A második választókerületben azonban csak a kevés választópolgárral rendelkező Gorzsán tudott az élre kerülni, és összességében az utolsó helyen maradt. Ugyanakkor a két választókerületben a pártra leadott voksok száma együtt elegendőnek bizonyult a második helyhez.

A Szociáldemokrata Párt ezúttal is a második választókerület belterületén szerepelt a legjobban, két szavazóköri (Tabán és Csúcs) is első lett. Az 1922-es időközi választáshoz képest azonban itt is több mint ötszáz szavazattal kevesebbet kapott. A két választókerület külterületein pedig rendkívül gyengén szerepelt. Ennek köszönhetően végül össz eredményét tekintve a harmadik helyen végzett, és mandátum nélkül maradt.

A választás végeredményét 1926. december 17-én hirdette ki Csáky Lajos választási elnök. Az első mandátumot Kun Béla, a Függetlenségi Párt listavezetője vehette át. A második képviselői megbízólevelet pedig Mayer János az Egységes Párt jelöltje kapta. Endrey Antal és Lázár Dezső pótképviselő lett.³⁶

Megvizsgáltuk annak a lehetőségét is, ha a választások a korábbi rendszer szerint, két egyéni választókerületben folytak volna le: Ebben az esetben mindkét választókerületben pótválasztásra lett volna szükség, mert az első fordulóban egyik párt sem szerezte volna meg az abszolút többséget. A pótválasztáson viszont nagy valószínűséggel hasonló eredmény született volna, mint a listás szavazáson. Az első választókerületben Mayer János, míg a másodikban Kun Béla kapott volna mandátumot, mert pártjaik – a kettős polgári győzelem érdekében – ismét kénytelenek lettek volna összefogni a szociáldemokraták ellen.

3.2. A város újraválasztott ellenzéki képviselője és „miniszter-követe”

Kun Béla 1926. december 18-án a városháza közgyűlési termében Soós István polgármestertől vette át képviselői megbízólevelét. Ünneplő hívei előtt kijelentette, hogy mivel Mayer miniszter is mandátumot nyert, azon lesz, hogy kampányígéreteit számon kérje rajta: „Ellenzékiségem a kormánnyal szemben mindig a jogos kritika lesz, ha kell erős és éles, mindig az igazságért, de sohasem a népszerűség hajszolásáért. [...] Mert nekem célom [...] hogy [...] osztály, rang és felekezeti különbség nélkül szolgáljam városom egész nagyközönségét.”³⁷

Mayer János képviselői megbízólevelét, ugyancsak december 18-án, egy száz főből álló vásárhelyi küldöttség vitte Budapestre. A földművelésügyi miniszter a következő szavak-

kal vette át a mandátumot: „Bethlen István gróf küldött engem oda (t. i. Hódmezővásárhelyre), hogy nézzem meg annak a nagy agrárvárosnak bajait és segítsek, ahol lehet. [...] Most rajtam van a sor bebizonyítani, hogy a város közönségének szeretetére, bizalmára nem leszek méltatlan.” A vásárhelyi mandátum megtartásának kérdése – a kampány során tett nyilatkozatok ellenére – azonban még mindig nem volt biztos. Sorsáról a későbbiekben egy egységes párti bizottság határozott. Végül a miniszternek a vásárhelyi mandátumát kellett megtartania. A kedvező döntésben reménykedő törvényhatósági bizottság ezt megelőlegezendő 1926. december 30-ai közgyűlésén Mayer Jánost a város díszpolgárává választotta.³⁸

4. A választás utóélete

A választási részvétel továbbra is kötelező volt a titkosan szavazó kerületekben. Ennek ellenére csak a választópolgárok nyolcvanhárom százaléka ment el voksolni. Mintegy 1897 fő, tehát az összes névjegyzékben szereplő választópolgár tizenhét százaléka, nem jelent meg az urnánál. A nyolc napos határidő lejártáig mindössze ötvenhárman igazolták távolmaradásuk okát. Az igazolás benyújtását elmulasztók közül több száz főt büntettek meg egy és tíz aranykorona közötti pénzüsszegre.³⁹

Az 1926-os választás országosan az Egységes Párt és a vele szövetséges pártok nagyarányú győzelmével végződött. A kormánypárt 172 mandátumot, az összes képviselői hely mintegy hetven százalékát szerezte meg, ezzel biztosította parlamenti hegemoniáját. Az ellenzéki erők visszaszorultak, képviselőik száma a korábbi felére csökkent. Jelentős volt az ellenjelölt nélkül, egyhangúan megválasztott kormánypárti képviselők aránya. A képviselő-választások és a felsőházi választások után, a felsőháztól szóló törvény rendelkezései értelmében, az 1927 januárjában összeülő parlament megnyitásának napján a nemzetgyűlés két házból (képviseelőház, felsőház) álló országgyűléssé alakult át.

A Bethlen-kormány számára kedvező választási eredmény a viszonylag szűk választójog mellett az általa beindított kedvező gazdasági folyamatoknak és a politikai konszolidációnak is köszönhető volt.⁴⁰

JEGYZETEK

1. Kende János (1999): Egy túlnyert választás – 1926. In: Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. (A továbbiakban: Parl. vál. Mo.) 105., 110–114., 116. old.; Erényi Tibor (1999): Többpárti választások és parlamentarizmus Magyarországon 1920–1947. In: Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. 263. old.; 1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról. (A továbbiakban: 1925. évi XXVI. t. c.) In: www.1000ev.hu; Vásárhelyi Reggeli Újság. (a továbbiakban: VRÚ) „Független politikai napilap.” Főszerkesztő, laptulajdonos: Kun Béla. Felelős szerkesztő: Fejérváry József. 1926. november 17. 1. old.
2. Scitovszky Béla volt a Bethlen-kormány belügyminisztere 1926. október 15. és 1931. augusztus 24. között. In: Bölöny József (1992): Magyarország kormányai 1848–1992. Akadémiai Kiadó. Budapest. 89. old.
3. VRÚ 1926. október 30. 1. old.; VRÚ 1926. november 5. 1. old.
4. CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai. 1923-1930 IV. B. 1403. b/Iratok, 15. doboz (a továbbiakban: CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. ir. 15. d.), 1/1926., 30/1926.; VRÚ 1926. november 13. 1. old.
5. Az 1925. évi XXVI. törvénycikk itt nem fogalmazott egyértelműen, nem határozta meg, hogy a listákra leadott érvényes voksok mellett az érvénytelen szavazatok is beleszámítanak-e az arányossági szám kiszámításakor figyelembe veendő szavazatszámba. Ezért a választási jegyző-

könyv összeállítói 1926-ban és 1931-ben úgy állapították meg az arányossági számot, hogy az érvénytelen voksokat is hozzáadták listákra leadott érvényes szavazatokhoz. Míg 1935-ben és 1939-ben a választási bizottságok (az 1938-as választási törvény sem tisztázta a kérdést) az arányossági szám kiszámításakor már figyelmen kívül hagyták az érvénytelen szavazatokat, és csak a listákra leadott érvényes voksokat vették figyelembe az arányossági szám meghatározásakor. Ez a következetlenség azonban érdemben nem befolyásolta egyik választás eredményét sem.

6. VRÚ 1926. november 21. 1. old.; Vásárhelyi Újság (a továbbiakban: VÚ) „Földmívelők politikai napilapja. Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye.” Főszerkesztő: Lázár Dezső. Felelős szerkesztő: Gravázt Ferenc. 1926. november 19. 1. old.; 1925. évi XXVI. t. c.
7. VRÚ 1926. november 21. 2. old.
8. 1925. évi XXVI. t. c.; VRÚ 1926. december 1. 2. old.
9. Dr. Csáky Lajos (1872–?). Városi főügyész, polgármester-helyettes. 1872-ben született Makón. Hódmezővásárhelyen érettségizett, majd a Budapesti Tudományegyetemen 1898-ban szerzett jogi diplomát. Ügyvédjelöltként Endrey Gyula országgyűlési képviselő mellett dolgozott. 1900-tól, immár ügyvédi oklevelének birtokában, megnyitotta saját irodáját Vásárhelyen. 1904-től a törvényhatósági bizottság a város főügyészévé, majd nem sokkal ezután polgármester-helyettesévé választotta. Különböző pozíciókat betöltve több alkalommal is részt vett a választások lebonyolításáért felelős testületek munkájában. Az 1935-ös vásárhelyi országgyűlési választáson a kormánypárti lista második helyén indult, de nem szerzett mandátumot. Ugyanebben az évben sikertelenül pályázott a hódmezővásárhelyi polgármesteri állásra is. In: Fejérváry József (1929): Vásárhely története családok tükrében. Erdei Sándor Könyvnyomdája. Hódmezővásárhely. (A továbbiakban: Fejérváry J.: i. m.) 25–26. old.
10. A lajstromosan szavazó kerületekben az eljárás gyorsítása érdekében lehetőség volt arra, hogy a választási biztos és helyettese mellé plusz egy választási biztost jelöljenek ki. A választási biztosok számának emelése arányában a választási bizottságok rendes tagjainak számát is növelni kellett. In: 1925. évi XXVI. t. c.; VRÚ 1926. november 24. 1. old.
11. CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1912–1935. IV. B. 1403. a/jegyzőkönyvek, 3. doboz (a továbbiakban: CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. jkv. 3. d.), 19/1926., 20/1926, 40/1926, 41/1926.; VÚ 1926. november 18. 3. old.
12. Dr. Genersich Antal (1876–?). Egyetemi magántanár, egészségügyi főtanácsos, kórházigazgató-főorvos. 1876-ban született Kolozsváron. A kolozsvári egyetemen kezdte meg orvosi tanulmányait, amit a budapesti egyetemen fejezett be. A vásárhelyi kórház igazgatójaként tevékenykedett. A hódmezővásárhelyi törvényhatósági bizottság kormánypárti képviselője volt, és az 1920-as évek derekán, egészen 1928-ig, a városi Egységes Párt elnöki tisztét is betöltötte. In: Fejérváry J.: i. m. 22. old.
13. Mayer János (1871–1955) Kisgazda politikus, országgyűlési képviselő, földművelésügyi miniszter. Kompolton született kisbirtokos családban. Hat gimnáziumi osztályt végzett Egerben, majd hazatért szülőfalujába, ahol gazdálkodni kezdett. A helyi Hangya Szövetkezet megszervezője és titkára lett. 1909-ben bekerült Heves vármegye törvényhatósági bizottságába. Nagyatádi Szabó István híve és munkatársa. 1914-ben a kápolnai időközi választáson választották először országgyűlési képviselővé. 1919-ben az országos kisgazdapárt egyik vezetőjeként a Közélelmezési Minisztérium államtitkára, mely posztjától még a proletárdiktatúra győzelme előtt lemondott. Szűkebb pátriájában részt vett az ellenforradalmi szervezkedésben. Ezután a Friedrich-kormány tárca nélküli kisdzardaminisztere lett. 1921-ben a Bethlen-kormány közlelmezési minisztereként, 1922-ben, majd 1924 és 1931 között pedig földművelésügyi minisztereként dolgozott. 1926–1931 között Hódmezővásárhely egyik országgyűlési képviselője volt. Miniszterként és képviselőként sok, főként anyagi segítséget nyújtott a városnak: a külterületen 8 iskola a belterületen pedig két iskola és három óvoda épült képviselősege alatt. A lóversenytér, a laktanya és számos olvasóköri épülete is az általa biztosított forrásokból épült meg. 1931-ben ismét vásárhelyi képviselőjévé választották, ezúttal azonban a kápolnai mandátumát tartotta meg. 1931-ben rövid ideig a Károlyi-kormány tárca nélküli minisztere, majd lemondása után a Falu Országos Szövetség elnöke lett. 1935-ben Barcs, majd 1939-ben Nagyatád kormánypárti országgyűlési képviselője volt. In: Kovács István (szerk.) (2003): Hódmezővásárhely Törvényhatósági

- Jogú Város történeti almanachja 1873–1950. Hódmezővásárhely. (A továbbiakban: Hmvh. tört. alm.) 73–77. old.; Fejérváry J.: i. m. 19–20. old.; Magyar országgyűlési almanach az 1931–1936. évi országgyűlésről. In. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al931_36/index.htm 203–207. old.
14. Bethlen 1922-től négy éven keresztül a város megválasztott nemzetgyűlési képviselője volt.
 15. VÚ 1926. november 17. 2–3. old.
 16. VRÚ 1926. november 20. 2. old.; VÚ 1926. november 20. 1. old.
 17. VÚ 1926. november 23. 1–2. old.; VÚ 1926. november 26. 1. old.
 18. VÚ 1926. december 4. 2–3. old.
 19. VÚ 1926. november 30. 1–4. old.; VRÚ 1926. december 7. 3. old.; VÚ 1926. december 1. 1–2. old.; VÚ 1926. december 4. 1. old.; VRÚ 1926. december 31. 1. old.
 20. VÚ 1926. december 2. 1–2. old.
 21. VÚ 1926. december 10. 2. old.
 22. VRÚ 1926. november 16. 1. old.
 23. Dr. vitéz Endrey Antal (1885–1959). Endrey Gyula néhai függetlenségi párti országgyűlési képviselő fia. Endrey Béla féttestvére. Hódmezővásárhelyen született. Jogi tanulmányait az egi jogakadémián és a budapesti egyetemen végezte. 1913-ban Hódmezővásárhelyen átvette édesapja ügyvédi irodáját, majd 45 hónapot töltött az első világháború orosz és olasz frontszakaszain. A román megszállás alatt bebörtönözték. 1923-ban vitézzé avatták. A vitézek járási hadnagya és az Országos Frontharcos Szövetség igen aktív tagja volt. A polgári ellenzék képviselőként részt vett a vásárhelyi törvényhatósági bizottság munkájában is. 1921–1926 között a vásárhelyi katolikus egyház világi elnöke volt. 1926-tól Kun Béla pótképviselője lett. 1927-ben a vásárhelyi felsőházi tagválasztáson még kisebbségben maradt, 1930-ban viszont nagy fölényrel választották meg a város felsőházi képviselőjévé. 1937-től Orosházán királyi közigazgatóvá nevezték ki, és még ugyanebben az évben újraválasztották felsőházi képviselőnek. Ellenezte Magyarország részvételét a második világháborúban. 1945-ben internálták, elkobozták birtokát és városi házát is. Bár a népbíróság a háborús büntetett vádjára alól felmentette, kizárták az ügyvédi kamarából is. Ezután családjával egy kiutalt lakrészben, szegénységben élt. In. Hmvh. tört. alm. 117–120. old.; Fejérváry J.: i. m. 21. old.; Magyar országgyűlési almanach 1939–1944. In. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/index.htm 471–472. old.
 24. CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. jkv. 3. d. Az 1926-os választási jegyzőkönyv alapján.; VRÚ 1926. november 30. 1–3. old.
 25. VRÚ 1926. december 2. 1. old.; VRÚ 1926. december 3. 1–2. old.; VRÚ 1926. december 4. 1–2. old.; VRÚ 1926. december 5. 1. old.
 26. Szeder Ferenc (1881–1952). Földmunkás, szociáldemokrata politikus, országgyűlési képviselő. Szentesen született szegényparaszti családban. 1896-ban csatlakozott a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségéhez. Ezután Budapestre került, majd tíz évig szerte a Monarchiában kubikosként dolgozott. 1897-ben belépett az MSZDP-be. 1910-től 1919-ig a párt miskolci titkára volt. Közben önerőből képezte magát. Harcolt az első világháborúban, de sebesülése után leszerelték. 1919-ben tagja volt a Borsod megyei direktóriumnak. 1920-tól a Földmunkás Szövetség országos titkára. Hamarosan visszatért Szentesre, ahol a vidéki szociáldemokrata pártszervezés egyik irányítója lett. 1922-ben Békéscsabán és Hódmezővásárhelyen is nemzetgyűlési képviselővé választották. A békéscsabai mandátumát tartotta meg. 1926-ban viszont mindkét városban vereséget szenvedett. 1931-ben és 1939-ben viszont, immár a Pest-környéki listán, újra országgyűlési képviselő lett. 1935-ben sem választották meg honatyaá. A Horthy-korszakban az MSZDP egyik meghatározó agrárpolitikusa volt. 1928–1947 között a pártvezetőség tagja, 1942–1945 között pedig a párt főtitkára volt. 1945-től tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd 1948-ig ismét országgyűlési képviselővé választották. Kezdetől fogva ellenezte a két munkáspárt fúzióját. 1950-ben letartóztatták és életfogytiglani fegyházra ítélték. 1952-ben a börtönben hunyt el. In. Varga Lajos (főszerk.) (1999): A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Napvilág Kiadó. Budapest. 463–464. old.; Magyar országgyűlési almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/index.htm 314–315. old.
 27. Dr. László Jenő (1879–?). Ügyvéd, törvényhatósági bizottsági tag. 1879-ben Egerben született zsidó származású családban. A századfordulón négy évig Justh Gyula magántitkára volt. 1904-

- ben Budapesten ügyvédi oklevelet szerzett, ezután Hódmezővásárhelyen nyitott ügyvédi irodát. A forradalmak idején a városi szociáldemokrata párt egyik vezéralakjaként és a Nemzeti Tanács tagjaként igyekezett csillapítani a nem egyszer felfokozott közhangulatot. Megszervezte a városi Haladó Pártot. 1927-től a törvényhatósági bizottság választott tagja volt. 1926-ban az MSZDP listájának második helyén szerepelt, de a párt ekkor még mandátum nélkül maradt. In: Fejérváry J.: i. m. 241. old.
28. Takács Ferenc (1893–1956). Kőművesmester, szociáldemokrata politikus. 1928-tól a vásárhelyi törvényhatósági bizottság tagja, 1931 és 1935 között a helyi szociáldemokrata párt titkára volt. 1935-ben Hódmezővásárhely országgyűlési képviselőjévé választották. 1944 végén az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, majd az ideiglenes Nemzeti Kormány iparügyi minisztere lett. Ezután 1945 novemberétől 1948 áprilisáig a Földművelési Minisztérium politikai államtitkára volt. Lemondása után nem sokkal az SZDP visszahívta a parlamentből is, ezután visszavonult a politikától. Ennek ellenére 1950-ben letartóztatták és tizenkét év börtönre ítélték. 1955-ben amnesztiával szabadult, azonban a börtönben szerzett súlyos betegségébe nem sokkal később belehalt. In: Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944–1945. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1944-45/index.htm 454. old.
29. VRÚ 1926. november 30. 3. old.; VRÚ 1926. december 2. 2. old.
30. VRÚ 1926. november 21. 2. old.; VÚ 1922. november 24. 1. old.
31. 1925. évi XXVI. t. c.
32. CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. jkv. 3. d. 50/1926.; VRÚ 1926. december 5. 2. old.; VRÚ 1926. december 8. 1. old.; VÚ 1926. december 8. 1. old.
33. VRÚ 1926. december 1. 2. old.
34. VRÚ 1926. december 9. 3. old.; VÚ 1926. december 9. 1. old.; VÚ 1926. december 10. 1. old.; VÚ 1926. december 12. 2. old.
35. CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. ir. 16. d. 11/1926., 37/1926.
36. CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. jkv. 3. d. Az 1926-os választási jegyzőkönyv alapján.
37. VRÚ 1926. december 15. 2. old.; VRÚ 1926. december 19. 1-2. old.
38. VRÚ 1926. december 19. 2. old.; VÚ 1926. december 19. 1. old.; VÚ 1926. december 31. 2. old.
39. CSML HL Hmvh. v. Közp. Vál. ir. 15. d. 50/1926, 57/1926.; VRÚ 1931. június 13. 1. old.
40. Parl. vál. Mo. 123–127. old.; 1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról. In: www.1000ev.hu

FELHASZNÁLT IRODALOM

1925. évi XXVI. törvénycikk az országgyűlési képviselők választásáról. In: www.1000ev.hu
1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról. In: www.1000ev.hu
- Bölgöny József (1992): Magyarország kormányai 1848–1992. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai 1912–1935. IV. B. 1403. a/jegyzőkönyvek, 3. doboz 19/1926., 20/1926, 40/1926, 41/1926.
- CSML HL Hódmezővásárhely város Központi Választmányának iratai. 1923–1930 IV. B. 1403. b/Iratok, 15. doboz 1/1926., 30/1926.
- Erényi Tibor (1999): Többpárti választások és parlamentarizmus Magyarországon 1920–1947. In: Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest. 263. old.
- Fejérváry József (1929): Vásárhely története családok tükrében. Erdei Sándor Könyvnyomdája. Hódmezővásárhely.
- Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944–1945. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1944-45/index.htm 454. old.
- Kende János (1999): Egy túlnyert választás – 1926. In: Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon (1920–1998). Napvilág Kiadó. Budapest.
- Kovács István (szerk.) (2003): Hódmezővásárhely Törvényhatósági Jogú Város történeti almanachja 1873–1950. Hódmezővásárhely. 73–77., 117–120. old.
- Magyar országgyűlési almanach 1939–1944. In: www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/index.htm 471–472. old.

- Magyar országgyűlési almanach az 1931–1936. évi országgyűlésről. In. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al931_36/index.htm 203–207. old.
- Varga Lajos (főszerk.) (1999): A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Napvilág Kiadó. Budapest. 463–464. old.; Magyar országgyűlési almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről. www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/index.htm 314–315. old.
- Vásárhelyi Reggeli Újság „Független politikai napilap.” Főszerkesztő, laptulajdonos: Kun Béla. Felelős szerkesztő: Fejérváry József. 1926. október 30. 1. old.; 1926. november 5. 1. old.; 1926. november 13. 1. old.; 1926. november 16. 1. old.; 1926. november 17. 1. old.; 1926. november 20. 2. old.; 1926. november 21. 1–2. old.; 1926. november 24. 1. old.; 1926. november 30. 1–3. old.; 1926. december 1. 2. old.; 1926. december 2. 1–2. old.; 1926. december 3. 1–2. old.; 1926. december 4. 1–2. old.; 1926. december 5. 1–2. old.; 1926. december 7. 3. old.; 1926. december 8. 1. old.; 1926. december 9. 3. old.; 1926. december 15. 2. old.; 1926. december 19. 1–2. old.; 1926. december 31. 1. old.; 1931. június 13. 1. old.
- Vásárhelyi Újság „Földművelők politikai napilapja. Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye.” Főszerkesztő: Lázár Dezső. Felelős szerkesztő: Graváts Ferenc. 1926. november 19. 1. old.; 1926. november 17. 2–3. old.; 1926. november 18. 3. old.; 1926. november 20. 1. old.; 1926. november 23. 1–2. old.; 1926. november 24. 1. old.; 1926. november 26. 1. old.; 1926. november 30. 1–4. old.; 1926. december 1. 1–2. old.; 1926. december 2. 1–2. old.; 1926. december 4. 2–3. old.; 1926. december 4. 1. old.; 1926. december 8. 1. old.; 1926. december 9. 1. old.; 1926. december 10. 2. old.; 1926. december 10. 1. old.; 1926. december 12. 2. old.; 1926. december 19. 1. old.; 1926. december 31. 2. old.

KISS GÁBOR FERENC*

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉG GYORSCSAPATAINAK ALKALMAZÁSA 1938–1941.

OPERATIONS OF MOBILE FORCES OF THE ROYAL HUNGARIAN ARMY 1938–1941.

ABSTRACT

In my article I would like to present the the operations of the Hungarian Mobile Forces (cavalry, mechanised infantry, bicycle infantry and armored units) between 1938–1941. These forces were the one of the most modern arm of the Royal Hungarian Defence Forces. This new branch of army was established in 1938 in paralel with the international trends. After the establishment these forces was used to occupy the southern parts of Felvidék. In 1939 Hungary was given an opportunity to get back Kárpátalja, what was the second deployment. This was the first occasion for the hungarian military forces to fight since the World War 1. The new year brought the occupation of northern Transylvania by military troops. The most notable deployment of the mobile forces came in 1941 in Délvidék. The Mobile Corps was the spearhead of the attacking hungarian 3rd Army.

1. Előzmények

Tanulmányunkban a magyar gyorscsapatok 1938–1941 közötti alkalmazásának kívánjuk vázlatát nyújtani.

1938-ig a hadseregen belül a gyorsanmozgó csapatokat 2 lovasdandár összesen 4 huszárezreddel,¹ a 7 vegyesdandárhoz beosztott dandáronkénti 1 kerékpáros zászlóalj, 1 huszárszászad és 1 kisharcokocsiszászad, illetve egy gépkocsiszócsoporth² 1 gépkocsizó-zászlóaljjal s 1 páncéljárműves-osztállyal (1 páncélgépkocsi- és 2 harcokocsiszászad) jelentette. A páncélos „erőt” képviselő 90 db Ansaldo páncélost az utóbbi alakulatba és a dandárok páncélosszászadaiba osztották be.³

A sokáig pusztán elméleti téren folyó fejlesztést a gyakorlat csak sokára követhette. A gazdasági és külpolitikai tényezők együtt hatása következtében erre csak 1938-tól kerülhetett sor, mikor március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök győri beszédében meghirdette fegyverkezési programját, az ún. győri programot. A győri program alapjául szolgáló egy-szeri vagyonadóból 600 millió pengőt közvetlenül a honvédségre terveztek költeni. A program megvalósítását 5 éves időtartamra ütemezték, a Huba hadrend keretei között 3 lépcsőben.⁴ A hadrend első ütemében 107 000 fő béke-, és mozgósítás után 250 000 fő hadilétszámú haderő megteremtését tűzték ki célul. Ehhez új szervezeti struktúra bevezetése is járult, amely szerint az új hadrendben 3 hadseregparancsnokság szerepel. A 3 hadsereg alárendeltségében 7 hadtest (ezekben 21 gyalog-, 2 lovas-, 2 gépkocsizó-dandár), a légi-erő 1 repülődandárja, valamint 1 folyamördandár és 3 hadosztálynyi határbiztosító erő. Későbbikben a visszacsatolt területeken, a Felvidéken és Észak-Erdélyben, beillesztendő a katonai közigazgatásba, még 2 hadtestben 6 gyalogdandár került felállításra.⁵

* Dr. PhD Kiss Gábor Ferenc adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

Első lépésben a meglévő lovasdandárok kiépítésével és a gépkocsizó csoportra alapozva az 1937/38-as kiképzési év közepette a 8000. sz. eln.1/a–1938. rendelet alapján 1938. május 1-jétől két lovas- és egy gépkocsizó dandár került rögtönzésszerűen, átmeneti jelleggel felállításra. A rendelet alapján a felállításra elsősorban a meglévő alakulatokat használták fel. Az 1. gépkocsizó dandár felállítását elhalasztva, elsőként a 2. gépkocsizó dandár felállítására került sor.⁶

A Legfelsőbb Hadúr elhatározásából 1938. június 14-én adták az 1938-39-es évre vonatkozó szervezési intézkedéseket. 18.000/el. 1/a – 1938. számú rendeletben került kiadásra a honvédség 1920 óta talán legjelentősebb fejlesztési programja.⁷

1938. október 1-jétől új seregestként – új szervezéssel – jelenik meg az 1. és 2. gépkocsizó dandár. A dandárok gépkocsizó gyalogságát a már meglévő 4. gépkocsizó-zászlóaljjal együtt az újonnan alakult 1., 2., 3., 5., 6. gépkocsizó-zászlóaljak alkotnák, melyeket a vegyes dandárok gépkocsizó vadász-zászlóaljaiból és gránátoszázadaiból jönnek létre 1. gépkocsizó zászlóalj az 1. vegyes dandár 1. vadász- és 1. gránátoszázadból, a 2. gépkocsizó zászlóalj a 2. vegyes dandár 2. vadász- és 2. gránátoszázadból, és így tovább. A 4. vadász-zászlóalj pedig a felderítő-zászlóalj felállítandó lövészsázadainál kerül felhasználásra.⁸

2. A gyorscsapatok alkalmazása

2.1. A felvidéki bevonulás

A Szudéta-vidék Csehszlovákiától való elcsatolása precedenst teremtett Magyarország számára is a Csehszlovákia elleni fellépésre. a magyar külpolitikai fellépés eredménye az 1938. november 2-án aláírt első bécsi döntés, mely Magyarországnak visszajutott a Felvidékből 12 400 km²-nyi, zömében magyarlakta területet.⁹ A visszacsatolandó területek csehszlovákok általi kiürítését és magyarok általi megszállását a honvédség kijelölt alakulatainak november 5-én kezdődően november 10-ig kellett végrehajtania.¹⁰ Mivel harci cselekményekre nem került sor, így igazából a honvédség tapasztalatokat sem szerezhett az új fegyvernem tekintetében.

2.2. Gyorscsapatok Kárpátalján

1939. március 15-én megindították a német csapatokat a maradék Csehszlovákia cseh-morva területeinek megszállására. Miután március 10-én Prágában kormányváltás történt, 13-án Sztójay Döme¹¹ repülőgéppel hozta Berlin beleegyezését Kárpátalja birtokbavételére, illetve hogy a magyar kormány 24 órán belül indítsa el a katonai akciót. A katonai és politikai vezetést váratlanul érte ez az üzenet.¹² A hadsereg készületlenül állt a feladat előtt. Mindezt Werth Henrik,¹³ a Honvéd Vezérkar Főnöke jelezte is memorandumában Teleki Pál miniszterelnök felé,¹⁴ de kormány – belpolitikai kényszerek, külpolitikai okok, a bevonulásra való lehetőség esetleges elvesztése miatt¹⁵ –, kevésbé osztotta a katonák aggodalmait. Ennek megfelelően a Honvédség kijelölt egységeinek mozgósítása és bevetése mellett döntött.

A Kárpátalja birtoklásáért lefolyt hadműveleteket két fő szakaszra lehet osztani. Az első szakaszban magának Kárpátaljának birtokbavételére került sor a Felső-Tisza és az Ung völgye által határolt területen, s ekkor érték el a régi határokat. A második szakaszt az Ung völgyétől nyugatra eső területek birtokbavétele és megtartása jelenti.¹⁶

Ezen szakaszok között persze jelentős különbségeket is találhatunk. Az első szakaszban bevetett alakulatok nagy része nem vett részt a második szakasz műveleteiben. Másrészről, míg az első szakaszban a csapatok bevetése német egyetértéssel történt, a második szakasz

inkább önálló magyar akciónak nevezhető.¹⁷ A gyorscsapatok szempontjából azonban lényeges körülmény, hogy mindkét esetben a bevetett egységek jelentős részét a gyorsfegyvernem alakulatai tették ki.

2.2.1. *A hadműveletek első szakasza – előrenyomulás a Kárpátokig*

Ha a bevetett magyar haderő állapotát jellemezni kívánjuk, mindenképpen jeleznünk kell, hogy Werth Henrik korábban jelzett aggodalmai nem voltak alaptalanok. Az 1939. március 3-án kelt jelentés megállapítja, hogy valós problémák akadályozzák a gyors felriasztást,¹⁸ s ez igaz a gyorscsapatokra is. Kifejti, hogy a tapasztalatok szerint az állományemelés sehol sem megy végbe 48 óra alatt, s különösen anyagi vonatkozásban szenvedhet néhány napi késedelmet. Az anyagi vonal sem tart lépést a szervezéssel. Werth szerint a gépkocsizódandárok 1940 tavasza előtt nem lesznek alkalmazható állapotban a szakképzet személyzetben, elsősorban a gépkocsivezetőkben és szerelőkben mutatkozó hiányok miatt.¹⁹ A hadműveletben alkalmazott erők vezetésére 1939. március 14-én megalakult Szombathelyi Ferenc,²⁰ a VIII. hadtest parancsnokának vezetésével a Kárpát-csoport parancsnoksága. A gyorscsapatok állományából parancsnokság alárendeltségébe került az 1. és 2. lovasdandár, valamint a 2. gépkocsizódandár.²¹

A csapatok számára külön kihívást jelentett a bevetés földrajzi környezete, melynek leküzdése, különösen hiányos felszereltséggel, nagy erőfeszítéseket követelt. A magyar egységek március 14-én átlépték a határt. *A Kárpát-csoport három fő irányban és ennek megfelelően 3 csoportosításban kezdte meg a megszállást:* 1. az Ung völgyében az Uzsoki-hágó, 2. a Latorca folyómentén a Vereckei-hágó, illetve 3. Beregszász felől Huszt irányába nyomulva.²² A gyorscsapatok kulcsfontosságú szerepet játszottak a terület visszafoglalásában, mivel a német diplomácia által meghatározott szoros határidők hagyományos alakulatokkal nem tették volna lehetővé a bevonulás időbeli végrehajtását.

2.2.2. *A hadműveletek második szakasza – a magyar–szlovák „kisháború”*

Kárpátalja Ungtól keletre eső részeinek megszállásával tehát befejeződött a hadműveletek első szakasza. A hadműveletek esetleges folytatása és újabb területek visszaszerzése tekintetében a megváltozott külpolitikai helyzet némi mozgásteret jelentett a magyar kormány számára. 1939. március 20-ra az újabb területszerzéshez sikerült megszerezni a lengyel kormány támogatását. Varsó számára stratégiai szempontból a minél hosszabb lengyel–magyar határ kialakítása lett volna kívánatos. Természetesen fontosnak tekinthetjük a lengyel támogatást, de a helyzet rendezésében, illetve a további magyar terület igények megvalósításában egyértelműen újfent Németország játszott a főszerepet. A kezdetben bizonytalankodó német álláspont hamar lehetővé tette a hadműveletek megindítását.²³

Az is befolyásolta az akció folytatását, hogy a csehszlovák hadsereg a szlovákok kiválásával és német bevonulással dezorganizálódott. A szervezés alatt álló szlovák haderő pedig nem jelentett vállalhatatlan katonai kockázatot. Az újabb terület-visszaszerzés lehetősége mellett a határtól néhol alig pár száz méterre húzódó Ungvár–Uzsok vasútvonal biztosítása is megkövetelte a szlovák–magyar határvonal nyugatabbra helyezését.²⁴ A mozgósított csapattesteket a Tisza völgyéből Kárpátalja nyugati határaihoz csoportosították, azzal a feladattal, hogy elfoglalják az Ung völgyétől nyugatra fekvő területeket a Zellő–Cirókafalu–Takcsány–Remetevásár–Szobránc–Sárosremete vonalig.²⁵ Az elképzelésekhez képest a hadműveletek során Magyarországhoz került egy 60 km hosszú, mintegy 20 km széles területsáv (1056 km²), mintegy 40–45 000 lakossal.²⁶

2.3. A Gyorshadtest megalakítása és alkalmazása 1940–1941

Felvidék és Kárpátalja visszaszerzése érintette a hadsereg szervezeti viszonyait is. A Huba hadrend megvalósítása kibővült az újonnan megszerzett területek katonai integrálásával is, s a változások érintették a gyorseregetesteket is. Egységes vezetésükre megalakult a Magyar Királyi I. Honvéd Gyorshadtest-parancsnokság. Az új hadtest alárendeltségébe került az összes gyorseregetest: az 1., 2. gépkocsizó- és 1., 2. lovasdandár. A Gyorshadtest parancsnoka altábornagy, vezérkari főnöke pedig ezredes rendfokozatú katona.²⁷ A hadtest parancsnokává dálnoki Miklós Béla altábornagyot, vezérkari főnökéül pedig Lengyel Béla²⁸ ezredest nevezték ki.

A formáció első alkalmazására nem kellett sokat várni. A II. bécsi döntés²⁹ következtében a újabb területek kerültek vissza – újfent békésen magyar fennhatóság alá. A mozgósított csapatoknak ezúttal is csak békés bevonulás jutott.

A II. bécsi döntést követően a Nagyváradon összeült magyar–román katonai bizottság tárgyalásain határozták meg a bevonulás menetrendjét. A 1. számú jegyzőkönyvben rögzített magyar–román megállapodás értelmében szeptember 5-én kezdődik a bevonulás és a kiürítés. A magyar csapatoknak szeptember 11-én 12 órakor³⁰ kell elérniük Kolozsvárt, az egész terület megszállásának pedig szeptember 13-án 18 órakor kell befejeződni. A csapatok minden nap reggel 7 órakor kezdik az előrenyomulást, a román erők pedig a magyarok érkezése előtt 2 órával fogják elhagyni a magyarok által megszállandó területet. A csapatok óránként 4 km-es menetteljesítménnyel haladhatnak. A bevonulásra meghatározott időintervallumban – szeptember 5–13 között – tilos az átadandó terület feletti légi tevékenység és tilos ejtőernyősök bevetése.³¹ A 3. jegyzőkönyvben a gyorsfegyvernem menetsajátosságai is figyelembe veendő, lovas, kerékpáros és gépkocsizó csapatok tekintetében nagyobb menetütemet határoz meg: az előbbi sorrendnek megfelelően 6, 8, illetve 12 km óránként. Az összeütközés elkerülése végett ezt azonban csak úgy engedélyezi az egyezmény, ha a magyar fél a bevonuló csapatok menetvonalát előre közli a román katonai hatóságokkal, akik így utóvédjeik menetütemét képesek megfelelően szabályozni.³² A bevonulás, az elsősorban nagy menetteljesítmények következtében előállt nehézségek ellenére, rendben végbe ment. A csapatok mindennap teljesítették a kitűzött menetcélokat s 13-ra lényegében befejeződött művelet.³³ A megszállás végrehajtása főleg a lóvontatású és gyalog menetelő erőknek – a hadsereg zömének – jelentett komoly feladatot, hisz a megszállást szeptember 13-ig be kell fejezni. Összesen 8 nap állt a rendelkezésre a légvonalban mintegy 375 km mélységű terület megszállására.³⁴

A gyorseregetestek menettulajdonságait kihasználódó, a hadtest vezetése javaslatot tett az 1. hadsereg-parancsnokságnak, hogy a többi csapatot a gyorsadtest után egy nappal, 6-án indítsák, s hogy a 3. hadsereg egyidejű indítással Huszton és Máramarosszigeten át ne fusson rá a Gyorshadtest egységeire s így elkerülhetőek lennének a gyér úthálózatból és a terepviszonyokból fakadó nehézségek. A javaslatot visszautasították,³⁵ feltehetőleg azért, hogy a bevonulás elsőségében minden csapat egyformán részesüljön. Az ütemterv betartása miatt a Kolozsvár–Dés–Naszód vonal elérése után azonban Székelyföldet a gyorseregetesteknek kellett megszállniuk.³⁶ Ezután a Gyorshadtest-parancsnokság és az 1. és 2. gépkocsizó dandár más egységekkel együtt visszamaradt a terület biztosítására, míg az újonnan felállított kolozsvári IX. hadtest meg nem szerveződik. Az 1. és 2. lovasdandárokat pedig demobilizálták.³⁷

2.4. A Gyorshadtest alkalmazása a Délvidéken

1941. március 25-én Jugoszlávia részéről D. Cvetković miniszterelnök és Cincar-Mar-ković külügyminiszter aláírta országuk csatlakozást a háromhatalmi egyezményhez. A 27-én végrehajtott – egyes források szerint az angol titkosszolgálat által tervezett – puccs következtében fordulat állott be Belgrád politikájában. Az új kormány nem erősítette meg a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást, és a Szovjetuniótól kért védelmet. Ez nem a Hitlerrel való teljes szakítást jelentette, inkább a nagyhatalmak közti manőverezés kísérletét.³⁸ Akkori katonai törekvései következtében Hitler számára a jugoszláv helyzet bizonytalanná vált. A bizonytalanság kiküszöbölésére az eredetileg Görögország ellen kidolgozott Marita-tervet kibővítették a Jugoszlávia elleni fellépéssel. A végeredmény a március 27-én kiadott 25. számú hadműveleti utasítás, melyben rögzítették a balkáni hadművelet részleteit.³⁹

A terv végrehajtás tekintetében a térségben érintett szövetséges haderők – köztük a magyar honvédség – támogatására és közreműködésére épített. A hadjárat hadászati célja Skopje, Belgrád és Zágráb irányú támadásokkal a görög csapatok és a jugoszláv erők elvá-gása és egyenként való megsemmisítése volt.⁴⁰ A magyar erőknek a Délvidék elfoglalására kellett törekedni s segíteni az északi szárny műveleteit. A haditervben döntő szerepet szán-tak a Luftwaffenak is: a jól bevált módszer szerint feladataul tűzték ki az ellenséges légi-erők semlegesítését és a szárazföldi erők támogatását.⁴¹

Magyar részről a délvidéki hadműveletekre a Gorondy-Novák Elemér altábornagy pa-rancsnoksága⁴² alatt álló pécsi parancsnokságú 3. hadsereget jelölték ki, de nem csak saját szervezetszerű egységeit (III., IV., V. hadtest) rendelték alá, hanem a Gyorshadtestet is, s a III. hadtest helyett a 2. hadseregtől az I. hadtestet kapta meg.⁴³ A hadművelet légi támoga-tására mozgósították az 1. repülődandár parancsnokságot, az 1. vadászpilóta-ezredet két osztállyal, a 2./II. vadászosztályt, 4. bombázóezredet, és a 3/5 bombázószázadot. Ezekhez járultak a 3. hadsereghez beosztott közelfelderítő-századok (I., IV., V.), a Gyorshadtesthez rendelt II. közelfelderítő-század, valamint a Fővezérség közvetlen VI., VIII., X. közelfel-derítő-századok, 101. távfelderítő-osztály és az ejtőernyős szállítószázad. Az Országos Légvédelmi Parancsnokság⁴⁴ alárendeltségébe helyezték a 2./I. vadászpilóta-századot és a börgöndi harckiképzőszázadot.⁴⁵

A magyar gyorsseregetestek első hadtestkötelékben való hadműveleti alkalmazására a Délvidék visszafoglalása alkalmából került sor. A korábbi bevetésektől eltérően ekkor szerezték az első komolyabb harci tapasztalatokat. A hadjáratot két szakaszra lehet bonta-ni. Az 1. szakaszban a Gyorshadtest magyar alárendeltségben vett részt a Délvidék meg-szállásában, a 2. szakaszban pedig gépesített erőivel német alárendeltségbe lépve a törté-nelmi Magyarország határait átlépve oldotta meg feladatait.

A magyar haditervet a 34/3. hds. Hd. I.a. 41. IV. 11. szám intézkedés foglalja össze, melyet április 11-én 9 óra 30 perckor adott ki a 3. hadsereg parancsnoksága. Eszerint „*a Duna-Tisza közötti jugoszláv erők a jugoszláv haderőre mért csapások következtében any-nyira megrendültek és helyzetük a bekerítés veszélye miatt annyira kritikussá vált, hogy az ellenség szívós ellenállásával már nem számol.*” s ezért számítani lehet a térség kiürítésére. A támadás kezdetét április 11-re tűzi ki. A terv szerint „*A 3. hadsereg*”... „*zömével a ju-goszláv erődvonalat Őrszállás keletre át fogja törni, hogy a Duna-Tisza közben lévő erő-ket, bekerítve megsemmisítse. E célból gyors seregetestek az áttörés után az ellenség vissza-vonulásának megakadályozására a Ferenc-csatornától délre kerülnek alkalmazásra.*” A támadás célja első nap a karaolák elfoglalása, majd másnap kell végrehajtani a határerődí-tések áttörését s az áttörés után még aznap elérendő célként határozza meg a Zombor–Kerény–Bács–Gyulafalva vonal elérését.

Az erődvonal áttöréséhez április 12-re a következő csoportosítás felvételét határozta el:

„a.) A IV. hadtest zömével (10. és 12. dandár) Bácsbokod, Martinitz puszta. Katymár nyugat fele (Kastély kizárólag), Lellbach puszta, 22. dandárával és a 16. határvadász-zászlóaljjal Gara körzetében.

b.) I. hadtest a 15. és 13. dandárral Katymár kelet felé Madaras, Bács-Almás körzetében.

c.) V. hadtest a határbiztosítást a Bács-Almás kelet, Bajmok kelet vonaltól keletre eső sávban egészen a Tiszáig átveszi. Rendelkezésére áll a 14. dandár és a 19. dandár beérkezett részei.”

„d.) Gyorshadtest: 1. gépkocsizódandárával Baja, Érsekcsanád, Sükösd, 2. gk. dandárával Jánoshalma, Mélykút, Kisszállás, 2. lovasdandár Csikéria, Kelebia, Tompa körzetében. Gyorshadtest parancsnokság. Mélykút.”

Az 1940-es, román haderő ellen kidolgozott haditervhez képest ezúttal a Gyorshadtest számára sokkal testhezállobb feladatot szabtak. 1940-ben egy esetleges magyar–román háború esetén a gyorscsapatok feladata a román védelem áttörése lett volna. A Gyorshadtest ehhez a feladathoz nem rendelkezett megfelelő hadszervezettel és haditechnikával. Noha 1941 áprilisában a gyorscsapatok még mindig nem álltak teljesen kész a korszerű háborúra, a Gyorshadtest bevetése a jugoszláv erők üldözésére megfelelő módja a gyorssegregtestek előnyös tulajdonságainak kihasználására.

A német sikerek és hogy április 10-én a horvátok szakítottak a jugoszláv kormánnyal és április 11-én Zágrábban kikiáltották a független horvát államot, előre vetítéek a hadműveletek gyors befejezését. Ezért magyar támadás megindulását 1 nappal előrehozták.

A mozgósított hadtestek közül a Gyorshadtest felvonulása bizonyult a legösszetettebb feladatnak. A pécsi IV. és a szegedi V. hadtest csapatai viszonylag közel állomásoztak a felvonulási területhez, a budapesti I. hadtest számára Budapest közlekedési szempontból is centrális helyzete könnyítette a felvonulást. A feladat összetettségét az is fokozta, hogy a gyorssegregtestek nem egy hadtestkörzetben, hanem az ország területén szétszórva egy részük jelentős távolságra a déli határtól állomásoztak. A Gyorshadtest-parancsnokság április 7-én és 8-án adta ki alárendelt dandárjainak⁴⁶ a felvonulási intézkedést. A támadás időpontjának előrehozása miatt azonban az 1. lovasdandár nem érkezett be időben, így ezen seregtest nem vett részt tényleges harcokban.

A támadó csapatok 11-én mindenütt leküzdötték – többnyire harc nélkül – a karaolák vonalát és felzárkóztak az erődvonalra,⁴⁷ a Gyorshadtest csapatai az első nap eseményeiben nem kaptak szerepet. A tervek alapján 12-re tervezett támadásra kellett felkészülni.⁴⁸ A gyorscsapatok meginduló támadása a szétzilálódó és visszavonuló jugoszláv csapatokkal szemben üldözésbe ment át, így április 13-ra elérték a Dunát. *Gyorshadtest-parancsnokság este 8 órakor kiadott jelentésében jelentette a hadsereg-parancsnokságnak, hogy elérte a kitűzött célt, a Duna vonalat.*⁴⁹ A következő napon a hadtest részei felzárkozó meneteket hajtottak végre, illetve tisztogató műveletekbe kezdtek az elfoglalt területeken.⁵⁰

1941. április 13-án német igény mutatkozott a magyar csapatok további felhasználására. Alfred Jodl tábornok, az OKW⁵¹ főnöke közölte a Magyarországon tartózkodó német összekötő törzzsel, hogy a Honvédség gyalogdandárait nem tartanak igényt. Ehelyett azt kellett megtudakolni, hogy a Gyorshadtestet rendelkezésre bocsátanák-e egy, a Duna vonalán túli előretörésre. Német kérdésre magyar hadvezetőség igent mondott. A hadművelési csoport főnöke László Dezső ezredes azonban azt is közölte, hogy a végső döntés a politikai vezetés kezében van.⁵² Még aznap Adolf Hitler levélben közölte a német kérést Horthyval. Eszerint a magyar hadsereg zöme a Dráva–Duna vonalon megállítandó, de „Az 1. és 2. gépkocsizó dandárból álló gyorshadtest vegyen továbbra is részt a német motorizált egységek hadműveleteiben, a német hadsereg kötelékében.”⁵³ Kurt Himer tábornok, az összekötő törzs vezetője 20 óra 50 perckor jelentette az OKW-nak, majd az OKH⁵⁴-nak,

hogy a magyar minisztertanács elfogadta Hitler kérését. A kormány beleegyezett a kért gépesített kötelékek bevetésére, sőt szükség esetén egy alkalmi jelleggel felállított kerékpárosdandárt is, valamint a lovasdandárok gépkocsizó részeit is német rendelkezésre bocsátja.⁵⁵

A magyar beleegyezést követően 14-én reggel 8 órakor érkezett a 3. hadsereg parancsnokságától a parancs, hogy a Gyorshadtest parancsnoksága készítse egy javaslatot a német alárendeltségbe kerülő gépesített részekből álló Gyorshadtest összeállítására.⁵⁶

A Gyorshadtest-parancsnokság javaslata alapján összeállított gépesített csoport (új Gyorshadtest) működését Werth Henrik honvéd vezérkar főnök által kiadott utasítás szabályozta. A csapatoknak április 16-a délre be kell fejezni a gyülekezést Vinkovci–Eszék–Sid–Ilok körzetben. Mivel az elrendelt gyülekezési körleteteket a németek már kiürítették, csetnik tevékenységgel fokozottabban számolni kellett. További alkalmazás szempontjából április 16-án 10 órától a Kleist páncéloscsoportnak rendelték alá a Gyorshadtestet.⁵⁷ A jugoszláv hadsereggel szembeni német sikerek miatt ezúttal sem kellett a gyorsregtesteket hasonló szintű ellenséges erővel szembeállítani. Az április 23-án érkezett parancs Eszék, Vinkovci, Vukovár területének biztosítását rendelte el. A megszállási feladatot május 6-án fejezték be, ekkor a gyorscsapatok kiürítették a területet és megkezdték a visszamenetet állomáshelyeikre.⁵⁸

3. Összefoglalás

1938-tól szerveződő magyar gyorscsapatok a korszak legmodernebb harcászati elveinek felhasználásával kerültek megszervezésre. A szervezés során komoly akadályt jelentettek az ország korlátozott lehetőségei. Az anyagi (pénzügyi, illetve műszaki, technikai) és a személyi háttér korlátai rányomták bélyegüket a fejlesztésekre is. Ehhez járult az a tény, hogy az 1938–1941 közötti bevonulások komoly erőforrásokat emésztettek fel, amelyeket sokszor a fejlesztés rovására lehetett biztosítani.

Mindezen hátráltató tényezők ellenére a frissen felállított gyorsalakulatok a rájuk feladatott teljesítették.

JEGYZETEK

1. 1930. október 1-jétől nyíltan felállított seregtestek, melyeket 1 lovashadosztályba vontak össze. Tóth (1958): 62.
2. 1932. október 1-jével állították fel: 3 puskás, egy páncélgépkocsi- és egy könnyű harckocsi századból, 2 gépvontatású tarack ütegből és egy motorkerékpáros szakaszból. Tóth (1958): 62–63.
3. Dombrády–Tóth (1987): 100–101.
4. Sipos–Ravasz (1997): 134–135.
5. A második lépcső a tervek szerint 1941. október 1-jétől indult volna és elsősorban a páncélos csapatok és a légvédelem fejlesztését tűzte ki. Gépesített erőket tekintve 1943-ig 2 páncélos- és 1 gépkocsizó lövész hadosztály felállításával számolt. A harmadik fázis a légierő modernizálásával, és további páncélos-fejlesztésekkel számolt. Sipos–Ravasz (1997): 183.
6. Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke iratai. (továbbiakban: HL Vkf.) 2383. eln. 1. 1938. Gépkocsizó és lov. dd-ok rögtönzött felállítása (kiépítése)
7. HL Vkf 2687. 1938. eln. 1. Szervezési intézkedések 1938/39. évre. 634.
8. Uo. 656.
9. Juhász (1988): 194–195.
10. Halmosy (1983): 449.
11. Sztójay Döme: ekkor a Magyar Királyság berlini követe és meghatalmazott miniszter. Bölöny (2004): 456.

12. Ablonczy (2005): 394–396.
13. Werth Henrik vezérezredes (1881–1952). 1938. szeptember 29. – 1941. szeptember 4. között a Honvéd Vezérkar főnöke. Szakály (2003): 374.
14. Magyarország miniszterelnöke 1939. február 16.–1941. április 3. Bölöny (2004): 459–460.
15. Itt nem csak arról lehet szó, hogy Budapest késlekedése miatt a németek elismerik a Huszton székelő ruszin Volosin-kormányt. Ablonczy (2005): 396. Hírszerzési információk nem zárták ki a lengyel bevonulást sem. HL Vkf 3406. eln. 1. 1939.
16. Osztovics (1939): 33.
17. Janek (2009): 69–77.
18. Felriasztás: a korabeli szóhasználatban a mozgósítás.
19. HL Vkf. 3402. eln 1. 1939. Állományfelemelési előkészületek tárgyában.
20. Szombathelyi Ferenc altábornagy, 1939. január 15.–1941. augusztus 1. között a VIII. hadtest parancsnoka. Szakály (2003): 331–332.
21. Csima (1961): 28.
22. Janek (2001): 303–304.; Osztovics (1939) 33.
23. Janek (2009): 69–77.
24. Lengyel Béla: Emlékeim. HL TGy 3028. (továbbiakban: Lengyel TGy 3028.) 86.
25. Janek (2001): 304.
26. Janek (2009): 79.
27. HL Vkf 3114 eln. 1. 1940. Felső vezetés átszervezése. 7–9.
28. Lengyel Béla ezredes diplomáciai szolgálat után 1940. 03. 01.–1940. 12. 24. között a Gyorshadtest vezérkari főnöke. Szakály (2003).
29. Lásd: Halmosy (1983): 489–492.
30. Az időpontok közép-európai idő (CET) szerint értendők.
31. A vezérkari főnök átirata a külügyminiszternek. Mellékelt: 1. jegyzőkönyv. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájának tanulmányozásához 1936–1945. összeáll.: Juhász Gyula. IV. kötet: 1939–1940. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó. (továbbiakban: DIMK IV.) 537–538.
32. A magyar–román katonai bizottság 3. sz. jegyzőkönyve... DIMK IV. 547.
33. HL Vkf 3849. eln. 1. 1940. Helyzetközlések. 119., 120., 121., 122., 123., 124., 125.
34. Béry (1941): 113–114.
35. Lengyel TGy 3028. 112.
36. Béry (1941): 118.
37. Csima (1961): 44.
38. Juhász (1999): 70–75.; Ormos (1998): 434–435.
39. Sipos–Ravasz (1997): 35.
40. Grecsko (1977): 354–355.; Mitcham (2008): 395.
41. Keegan (2003): 259.; Horváth–Lengyel 27. The german campaigns. (1953) 30.
42. Gorondy–Novák Elemér altábornagy 1940. 03. 01–1941. 11. 01. között volt a 3. hadsereg parancsnoka. Szakály (2003): 113.
43. Sipos–Ravasz (1997).
44. Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP) az 1939. II. tc. alapján felállított szervezet 1941. június 15-ig ezzel az elnevezéssel működött. Sipos–Ravasz (1997): 354.
45. Pataky (1992): 50.; Olasz (2004): 172.
46. Pokorny Hermann: A Délvidék 1941-ben történt visszafoglalásának hadtörténeti leírása. HL TGy 2191. (továbbiakban: Pokorny TGy.). 23.
47. Horváth–Lengyel 76.
48. Pokorny TGy. 70.
49. Pokorny TGy 219. 138.
50. Pokorny TGy. 154–155.
51. Oberkommando der Wehrmacht. Német Véderő Főparancsnokság.
52. Kun (1965) 1234.
53. Juhász (1968) 576.
54. Oberkommando des Heeres. A német szárazföldi erők főparancsnoksága.
55. Kun (1965): 1234.

56. A .m.kir. I. honvéd gy.hdt. együttműködése a német haderővel. 1941. IV. 14.–V.6. HL Vkf. Sz. n. Hdm. csf. 1942. (továbbiakban: Gyorshadtest) 1.
 57. Gyorshadtest. 4. sz. melléklet.
 58. Csima (1961): 62.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ablonczy, Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris Kiadó. Budapest.
 Bölöny, József–Hubay, László (2004): Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 Csima János (összeáll.) (1961): Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. 1938–1945. HM Központi Irattár. Budapest.
 Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1987): A Magyar Királyi Honvédség. 1919–1945. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
 Grecsko, A. A. (elnök, főszerk. Bizottság) et al. (1977): A második világháború története 1939–1945. 3. kötet. A háború kezdete. A Szovjetunió elleni agresszió előkészítése. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
 Horváth Csaba–Lengyel Ferenc: A délvidéki hadművelet. H. n., É. n., Püldo Kiadó.
 Halmossy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések. 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
 Janek István (2001): Az elfelejtett háború. A szlovák–magyar kisháború története 1939 márciusában. Történelmi Szemle. 2001/ 3–4. szám 299–313.
 Janek István (2009): Szlovák–magyar kapcsolatok 1939–1944. PhD értekezés. Pécs, www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/janekistvanphd.pdf 2011.08.02. 11.25.
 Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
 Juhász Gyula–Pamlényi Ervin–Ránki György–Tilkovszky Loránt (1968): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
 Juhász, József (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Aula, Budapest.
 Keegan, John (2003): Második világháború. Európa. Budapest.
 Kun, József (1965): A német hadvezetés magyarországi politikájához 1941. március–július. A Magyar Hírályi Honvédség fővezérséghez beosztott német tábornok hadinaplója. Közli: Kun József. Századok 1965/6. szám. 1228–1246. old.
 Mitcham, Samuel W. (2008): The Rise of the Wehrmacht. The armed Forces and the World War 2. Vol 2. Praeger Security International.
 Olasz Lajos (2004): Jugoszláv légitámadások Magyarország ellen 1941 áprilisában. Hadtörténelmi Közlemények 2004/1. szám 167–204. old.
 Osztovics Ferenc (1939): Kárpátalja felszabadítása, különös tekintettel a 2. gépkocsizó dandár ténykedésére. Magyar Katonai Szemle 1939/11. szám 33–62.
 Pataky Iván–Rozsos László–Sárhidai Gyula (1992): Légi háború Magyarország felett. I. Zrínyi. Budapest.
 Sipos Péter (főszerk.) – Ravasz István (szerk.) (1997): Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs., Petit Real Könyvkiadó, Budapest.
 Szakály Sándor (2003): A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Ister, Budapest.
 The german campaigns in the Balkans (spring 1941). (1952). Center Of Military History United States Army . Washington, D. C.

PINTÉR ISTVÁN*

A MAGYAR KIRÁLYI 2. HONVÉD HADSEREG HARCAI 1942–43-BAN** (VÁZLATOS ÁTTEKINTÉS)

THE FIGHTS OF THE SECOND HUNGARIAN ROYAL ARMY IN 1942–43. (SCHEMATIC OVERVIEW)

ABSTRACT

In this study I write about the getting to the front, the first fights, the defence of the River Don, the break-through, the losses and the assessment of the fights of the Second Hungarian Royal Army in 1942–43. I mention among the controversial facts, that we got operational technology from the Germans, the Hungarian and the Hungarian-German troops did their best for the occupation of the three bridgeheads, which were on the River Don. I write that Knight nagybányai István Horthy deputy-governor, reservist and Mister flying officer killed in action on 20 August, 1942. I feel that Hungarian military leadership (Gusztáv Jány, Ferenc Szombathelyi, Vilmos Nagy nagybacsoni) did their best in order to facilitate by the situation of the army. The so-called Crammer corps weren't allowed to put into action by the Germans, and it was the only reserve for the Germans on the 600–700 kilometres front section. I refute the extremely lying charge, that this army would run away cowardly for the first gunshot and I prove it too. I mention that there were cruel fights for days and the commander of the attacking Red Army wrote that the break-through was on 13 January 1943. In this study you can read about the heroic defence of Osztrogorzsk, Alekszejevka and Ilinka. The loss of the 2nd H. R. Army was about 125–128 000 persons, and the loss of the Red Army was about 100–155 000 persons. This fact in itself refutes the charge of the immediately running away. The publication of the loss of the Red Army hasn't been allowed for 40–50 years. It is true that the Russian troops broke-through the front but the 2nd H. R. Army were correct to the best of their power. The Red Army couldn't surround and destroy them.

Az 1941-es moszkvai vesztes csata a németek számára felértékelte a szövetségesek szerepét.¹

Ezek után vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzót nem érthette váratlanul Adolf Hitler német kancellár levele 1942. január 1-jén, amelyben Magyarország nagyobb mérvű részvételét kérte a háborúban.²

Így került sor Ribbentrop német külügyminiszter 1942. január 6–9. közötti budapesti tárgyalásaira, ahol a teljes magyar haderő bevetését kérte a keleti fronton. A magyar vezetés nem zárkózott el a német kérés elől, de mérsékelni igyekezett azt.³

1942. január 20–22. között Wilhelm Keitel tábornagy, a Wehrmacht főparancsnokságának főnöke tárgyalt Budapesten, 9 dandárt, a Gyorshadtestet (4 dandárral) és 1 hegyi dandárt követelt. vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek a vezérkar főnökének és Bartha Károly vezérezredes honvédelmi miniszternek a tárgyalása Keittel hosszús alkudozások közepette zajlott.⁴

Végül 9 gyalogdandárban, (könnyűhadosztályban) 1 repülődandárban és 1 páncélos hadosztályban egyeztek meg. Ezekből a seregtestekből alakul meg a 2. magyar hadsereg,

* Pintér István tanár, történész, Hódmezővásárhely.

** Ezúton köszönöm meg fiamnak, Ifj. Pintér István történelem szakos bölcsésznek a tanulmánnyal kapcsolatos technikai segítségét.

amelyik a frontra kerül német parancsnokság alá. Ezen kívül a magyar fél hozzájárult 5 megszálló hadosztály további kinn maradásához. Megállapodtak még továbbá abban is, hogy a kivonuló hadsereg gyalogsági nehézfegyvereit és löveganyagát a németek kiegészítik, és ellátják harckocsikkal a páncélos hadosztályt. A megállapodásról készült írásos feljegyzésben csak arról történt említés, hogy a magyar csapatok „lehetőleg egyenértékű” felszerelést fognak kapni a németekével.⁵

A szakirodalom nem egységes abban, hogy volt írásos feljegyzés, vagy nem volt.

Vannak olyan munkák, amelyek szerint írásos megállapodásra nem került sor.⁶

Ugyanakkor vannak olyan munkák is, amelyek szerint volt írásos feljegyzés.⁷

Rendkívül fontos kérdésnek tartom a német fegyverszállítások kérdését is.

Van olyan munka, amelyik tagadja, hogy a németek teljesítették volna a fegyverszállításra tett ígéretüket.⁸

Ugyanakkor Gosztonyi Péter és Szabó Péter történészek tételesen felsorolják, hogy Németország mennyi löveget, páncéltörő ágyút, stb. szállított és azt is tudjuk, hogy a páncélos hadosztály harckocsijainak egy jelentős részét a németek biztosították.⁹

Természetesen lehet azt mondani, hogy még több fegyverre lett volna szükség, és hogy ezeknek a fegyvereknek egy része elhasználódott. Ha azonban objektivitásra törekszünk, akkor azt is meg kell említenünk, hogy 1942-ben Németországnak el kellett látnia a saját hadseregét fegyverrel és a szövetségesei és tőle várták a szállításokat. Tehát annyi kapacitással nem biztos, hogy rendelkeztek, hogy ezeknek az igényeknek teljes mértékben megfeleljenek. A 207 000 fős hadseregben a sorállomány száma nem haladhatta meg a 20%-ot, az alakulatok tartalékállományuk felét vehették igénybe. Ezen kívül voltak 35–45 év közötti póttartalékosok, valamint nemzetiségiek is 20%-ban. A munkaszolgálatra kötelezett zsidók és baloldaliak száma 10% volt. A kivezényelt 2. hadsereget a lehető legjobban szerelték fel magyar viszonylatban. A mozgósításra a szombathelyi III., a pécsi IV., ill. a miskolci VII. hadtestet jelölték ki. A mozgósítás az ország teljes területét érintette. A hadsereg parancsnoka vitéz Jány Gusztáv vezérezredes lett.¹⁰

Mindhárom hadtest csak 2 könnyű hadosztályát mozgósíthatta, a 3. hiányzót egy idegen hadtest állományából kapták. A 2 gyalogezredből s 1 könnyű tüzérezredből álló, 13 500 fős magyar könnyűhadosztályok a 3 gyalogezredből álló német és szovjet seregtestekhez mérten a fegyverek számában és minőségében mutatkoztak gyengébbeknek. A keleti hadszíntérre, 1942 áprilisa és júliusa között kerültek ki. A Kurszkgig felvonuló magyar kötelékek kisebb része harcok árán, nagyobb része hosszú, 1000–1200 km-es gyalogmenetben jutott ki 1942 júliusában és augusztusában a Donhoz. Jány vezérezredes hadserege feladataira vonatkozó 1. általános tájékoztatást május 16-án közvetlenül Hitlertől kapta a főhadiszálláson történő jelentkezésekor. A 2. hadsereg hadművelési területre elsőként kikerülő III. hadteste a német Weichs-seregcsoporthoz kötelekésben 1942. június 28-tól részt vett a támadó hadműveletekben. A német hadvezetés 1942 nyarára tervezett Blau-hadműveletének keretében a Kurszk körzetében elhelyezkedő Weichs-seregcsoporthoz alakulatainak és a tőlük délre csoportosuló német 6. hadseregnek az első ütemben a Donhoz való előretörést, a második ütemben pedig a Don és Oszkol folyók közé zárt szovjet csapatokat kellett megsemmisíteni. A német VII. hadtesttel megerősített magyar alakulatok feladata ezen belül az volt, hogy Kurszk előtti védőállásukból kiindulva Tyim város előtt törjék át az ellenség védelmi vonalát és Starij Oszkol irányába jussanak ki a Donhoz. A hadműveletek alatt a német és magyar csapatok 300 km szélességben törték át a Brjanszki és Délnyugati Front arcvonalát, s 150–170 km mélyen előretörve elérték a Don és Voronyezs körzetét. A magyar seregtestek közül különösen a 9. könnyűhadosztály volt az, amelyik 4 napos súlyos harcokat folytatott Tyim város elfoglalásáért. Július 9-én a német hadvezetés a Dél Hadse-
regcsoporthoz a hadműveletek nagyarányú kiterjedése miatt Heeresgruppe A-ra és B-re osz-

totta. A 2. magyar hadsereg a német 2. és 6. tábori, illetve 4. páncélos, az olasz 8. valamint a 3. és 4. román hadseregekkel együtt a Bock, majd Weichs vezérezredek által irányított Heeresgruppe B alárendeltségébe került. A magyar hadsereg balszomszédja a 2. német, a jobb pedig az 1942. július 29-től felvonuló 8. olasz hadsereg lett. A 2. hadsereg kb. 200 km-es védelmi vonalat foglalt el.¹¹

A magyar erők védelmét gyengítette az a 3 hídfő, amelyet Uriv-Sztorozsevoje, Korotojak és Scsucse térségében tartottak kezükben a Voronyezsi Front egységei.¹²

A 2. magyar hadsereg több seregteste 2 német hadosztály támogatásával július 18. és szeptember 16. között több alkalommal próbálta felszámolni az oroszok hídfőit. Végül a korotojaki hídfőt és Sztorozsevojét sikerült visszafoglalni. A Don menti hídfőcsaták alatt az 1. vadászrepülő-osztályban frontszolgálatot vállalt Horthy István kormányzó-helyettes, tartalékos főhadnagy aug. 20-án Ilovszkoje térségében Héja típusú vadászgépével lezuhant és hősi halált halt.¹³

1942. szeptember második felében Jány vezérezredes 2. magyar hadserege tartós védelemre és a télre rendezkedett be. Sok volt a gond. Hiányzott az anyag az állások megfelelő téli kiépítéséhez. Probléma volt a szállítással, bajok voltak az élelmezéssel, a hadsereg tüzéséggel és páncéltörő fegyverekkel való ellátottságával, valamint a hadsereg mélységi védelmének a megszervezésével.¹⁴

Találkoztam olyan forrásokkal is, amelyek azt állítják, hogy 1942 szeptemberében az oroszok helyzete sem volt könnyű. Az élelmiszerük fogytán volt, fegyverzetük pótlása akadozott és tömeges átszökések is előfordultak. Ugyanakkor szeptember folyamán megérkezett az amerikai segítség és ezt a döntő körülményt a német hadvezetőség nem vette figyelembe.¹⁵

Felmerülhet a kérdés, hogy a magyar katonai vezetés (Jány, Szombathelyi, Nagy, Hennyey) látta-e, a 2. magyar hadsereg problémáit és tett-e ezek megszüntetéséért valamit? Dokumentumok támasztják alá, hogy vitéz Kovács Gyula ezredes majd vezérőrnagy a hadsereg vezérkari főnöke és Jány is ismerte a hadsereg helyzetét és jelentették ezt a vezérkar főnökének, valamint Jány „harcban állt” a B hadseregcsoport parancsokságával, hogy legalább a védelmi sávot szűkítsék le. Csak érdekességgként említem meg, hogy az egyik jelentésében, amit a vezérkar főnökének írt, Jány közli azt, hogy „Sztálin-orgonát” hozatott haza lőszerezéssel együtt és nem lehet nehéz azt itthon legyártani.¹⁶

1942. szeptember 5–12. között Szombathelyi Ferenc vezérezredes meglátogatta a fronton lévő magyar csapatokat. Az Alekszejevkan tartott megbeszéléseken a hadsereg vezetői tájékoztatták a vezérkar főnökét az összes problémáról. A megbeszéléseken feltárt összes anyagi hiányt és sürgős kérést írásba foglalták és Szombathelyi megígérte, hogy elintézi azt. A magyar katonai küldöttség szeptember 14-én és 15-én 2 napot töltött Vinnyicán, a német főhadiszálláson. A tárgyalásokon a német fél határozott ígéretet tett, hogy a hadianyagokból, amelyekből készleteik vannak, még a tél beállta előtt ezeket az anyagokat a 2. hadsereghez kiszállítják. 1942. október 17–19. között Nagy Vilmos vezérezredes, honvédelmi miniszter látogatott ki a hadszíntérre.¹⁷

Alekszejevkan a fogadás, a szemle, majd az ebéd után meghallgatták a hadsereg vezérkari főnökének, vitéz Kovács Gyula vezérőrnagynak a tájékoztatását. Ezután Jány Gusztáv kihallgatást kért a honvédelmi minisztertől. Közölte vele, hogy mindenben egyetért a vezérkari főnökével és véleménye szerint ez a hadsereg a rábízott feladatot nem fogja tudni teljesíteni és a hadseregnek a magatartásáért felelősséget nem tud vállalni. Ezen kívül kérte azt is, hogy a hadsereg vezetése alól mentsék fel.¹⁸

Nagy Vilmos a fronton tett látogatás előtt tárgyalt Hitlerrel vinnyicai főhadiszállásán. A vezérezredesnek a tárgyalásról megjelent könyvében az szerepel, hogy Hitler elismerte a magyar csapatok harci teljesítményeit, valamint Hitler szerint a magyar csapatok is megkapták a 75 mm-es páncéltörő ágyúkat.¹⁹

Honvédelmi miniszter látta és felmérte a 2. hadsereg helyzetét, próbált is segíteni, de tapasztalni kellett, hogy a hátsószakban nem látják olyan veszélyesnek a kint lévők helyzetét.²⁰

1942. november 26. és december 19. között Hennyey Gusztáv altábornagy, gyalogsági felügyelő a keleti hadszíntéren tartózkodott. Jelentésében azt írta, hogy a 2. hadsereg-parancsnokságnak a német hadseregcsoport-parancsnokságnál történt többszöri és erélyes sürgetése ellenére sem javult a helyzet. Szükségesnek tartja, hogy az államhatalom teljes súlyával lépjen közbe, mert egyébként a hadseregünk végzetes helyzetbe kerülhet.²¹

Hitler 1942. december 24-én táviratot küldött Horthynak. Ebben az szerepelt, hogy a magyar államfő a végsőig tartó harcra adjon parancsot a Keleti Fronton harcoló hadseregének.²²

Ezzel majdnem egy időben, december 25-én Jány és vezérkari főnöke levelében arra kérte a vezérkar főnökét és a kormányzót, hogy Hitlerhez forduljanak a 2. hadsereg helyzetének javítását illetően. Ugyanakkor december 27-én a 2. hadsereg megkapta a vezérkar főnökének parancsát, amelynek értelmében ellenséges támadás esetén az állásokat és támpontokat feltétlenül tartani kell.²³

Horthy kormányzó Hitlerhez küldött táviratában közölte, hogy a csapatoknak a végsőig való kitartást megparancsolta. Ugyanakkor közölte azt is, hogy a hosszú ideig tartó ellenállásnak fontos tényezője a csapatok ellátásának biztosítása, s ez idáig nem történt meg. Arra kérte Hitlert, hogy sürgősen segítsen ezen. Kérte továbbá a hadsereg arcvonalának német csapatokkal történő megerősítését, valamint azt, hogy egyes magyar hadosztályokat német hadosztályokkal cseréljenek fel.²⁴

Véleményem szerint, amit egy kis ország katonai és politikai vezetése megtehetett egy nagyhatalom vezetőivel szemben, azt a magyar katonai és politikai vezetés megtette.

A németek nem szerették Jányt, mivel „akadékoskodott”, nehézfegyvereket, arcvonal rövidítést kért, ill. követelt.²⁵

Közben 34–35–36 ezer katona került ki a Donhoz a személyi állomány fokozatos felváltására. A felváltó alakulatok szinte teljesen fegyvertelenül érkeztek ki. Az volt a terv, hogy a fegyvert is és a téli különleges ruházatot is a hazainduló legénységtől kapják meg.²⁶

Az 1942 novemberében, Sztálingrádnál megindult támadás, majd 1942. december 17-én a 8. olasz hadsereg ellen megindult támadás miatt is, 1943. január 2-től Crammer vezérőrnagy hadtestét Jány alá rendelték. Ez a hadtest a német 26. és 168. gyaloghadosztály $\frac{3}{4}$ -része, a német 700. páncélos kötelékből és a 190. rohamlövegosztályból, valamint a magyar 1. páncélos hadosztályból állt.²⁷

Ugyanezen a napon a scsucsjei hídfőben reggel egy orosz ezred támadott, amit a 12. hadosztály egységei közelharcban visszavertek, majd délután ismét kudarcot vallott az oroszok támadása.²⁸

Az egyik – véleményem szerint rendkívül fontos – forrás azt állítja, hogy január 3-án Jány megérkezett az urivi arcvonalszakaszra. Az egyik főhadnagy jelentette neki, hogy az oroszok nagyméretű támadást készítenek elő, és a támadással 10 napon belül számolnak.²⁹

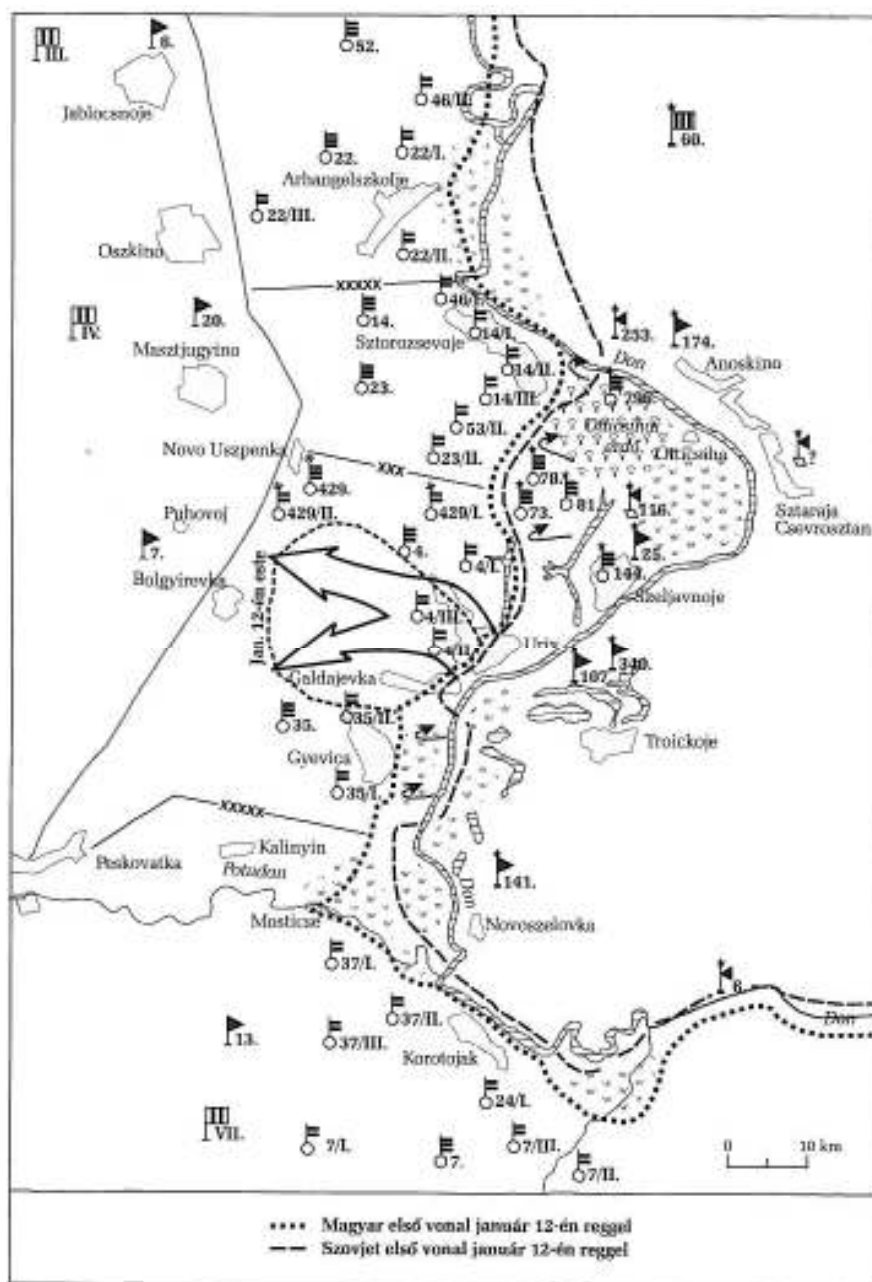
Úgy gondolom, hogy ehhez nem kell kommentár.

Egyébként Nagy Vilmos honvédelmi miniszter a munkájában két helyen is azt állítja, hogy a felderítés már korábban megállapította, hogy nagyarányú orosz támadás készül.³⁰

1943. január 4-én a felderítés azt jelentette Jánynak, hogy az urivi hídfőben 4 orosz hadosztály tartózkodik, ami a későbbiekben igaznak is bizonyult.³¹

1943. január 11-én Lajtós Árpád vezérkari százados felderítő repülésre indult és megállapította, hogy a támadás az urivi hídfőből várható, és az ideje küszöbön áll. Azt szintén töle tudjuk, hogy 11-én este felhívta a 7. hadosztály parancsnokát és közölte vele, hogy másnap támadás várható.³²

Map 1. The pre-section of bridgehead „Uriv” on 12 January 1943.

Forrás: Ungváry Krisztián: (2005.) A magyar honvédség a második világháborúban
Osiris Kiadó, Budapest 178. oldal

Ezt támasztja alá Bondor Vilmos hadnagy munkája is, amelyikben közli, hogy Vécsey alezredes január 11-én este berendelte az ezredparancsnokságra, és közölte vele, hogy a felderítés szerint az oroszok megkezdik a támadást.³³

Arról, hogy mi történt a front túlsó oldalán, két orosz tábornok visszaemlékezéséből kapunk tájékoztatást. A szovjet főhadiszállás 1942. december 21-én hozta meg döntését a Voronyezsi Front osztrogorsszk-rosszosi támadó hadműveletéről. Ennek értelmében kezdte el kidolgozni a támadás tervét Golikov altábornagy, a Voronyezsi Front parancsnokságával, Vaszilevszkij vezérezredessel, a vezérkar főnökével, valamint Zsukov hadseregta-

bornok közreműködésével. A cél az oroszok számára ellenséges csapatok Osztrogorzsszk és Rosszos körzetében történő bekerítése és szétzúzása volt.³⁴

1943. január 12-én 9 óra 45 perckor megremegett az ég és a föld a Don-partján. Irtózatos tüzérségi „Sztálin-orgona” és aknavető pergőtűz zúdult a magyar állásokra. A 45 perces tüzérségi előkészítés után megindult a gyalogság és a harckocsik támadása. A támadás 2 irányban indult meg. Az egyik Uriv ellen irányult és itt a 7. könnyűhadosztály 4. ezredét támadták. A másik Sztorozsevoje birtokba vételét célozta és a 20. könnyűhadosztály 14. ezredét érte.³⁵

Közben Nagy Vilmos honvédelmi miniszter Göring 50. születésnapja alkalmából Berlinbe utazott. Itt a tárgyalások alatt kapta az első híreket arról, hogy az orosz támadás megindult. Keitel vezértábornagy megígérte, hogy a tartalékokat és a felszerelést gyorsan a frontra juttatja.³⁶

Urivnál élőerőben 3,5 : 1-hez, tüzérségben 10 : 1-hez az arány az orosz csapatok javára. A páncélos fölény abszolút, mert a magyar védelem első lépcsőjében nem voltak harckocsik.³⁷

A 7. hadosztály másik ezredét, a 35. gyalogezeredet is támadás érte. Az orosz támadást visszaverték, sőt este még sikeres ellenlökést is indítottak.³⁸

Azt még a 40. orosz hadsereg parancsnoka, K. SZ. Moszkalenko vezérőrnagy is elismerte, hogy 12-én nem áttörtek, hanem 6 km szélességben és 3 km mélységben beékelődtek.³⁹

Stomm Marcell altábornagy a III. hadtest parancsnoka Emlékiratában kb. ugyanezt írja.⁴⁰

Az egyik – egyébként összességében kiváló – munka szerint az oroszok 2 hadosztállyal és csak kis, ill. kevés harckocsival hajtották végre akciójukat.⁴¹

Ezzel kapcsolatban két megjegyzésem lenne. Az egyik az, hogy azt is közölni kellene, hogy ez a 2 hadosztály hány magyar zászlóaljra zúdult. A másik megjegyzés a harckocsikra vonatkozik.

Moszkalenko vezérőrnagy visszaemlékezésében 2 páncélos dandárt említ, amelyek részt vettek a január 12-i támadásban.⁴²

Ezen kívül az 1980-as években vetített „Pergőtűz” című filmsorozatban az első vonalban lévő katonák kivétel nélkül nagyszámú orosz harckocsiról beszéltek.⁴³

Január 13-án a német 700. páncélos csoport, illetve a boldirevkai ellentámadás kudarca után válságosra fordult a magyar csapatok helyzete.⁴⁴

Január 13-án az oroszok 4 lövészhadosztállyal és 3 harckocsi dandárral támadtak, és 10 km szélességben áttörték a IV. hadtest arcvonalát.⁴⁵

A 7. hadosztály csapatait többször bekerítették, de kitörtek és vonultak vissza nyugati irányba. Január 13-án délután a Jányiék által kért Crammer-hadtestből a német 168. hadosztályt rendelkezésre bocsátották. Az Uriv téregében végrehajtott szovjet támadás következtében a 2. hadsereg arcvonala 1943. január 14-én kettészakadt. Az Urivtól északra védekező III. hadtesttel egyre nehezebb lett a kapcsolattartás.⁴⁶

Ezért január 15-től Weichs a hadtestet a 2. német hadseregnek rendelte alá.⁷

Január 14-én Scsucsjénél 3 km-es szakaszon kb. 100 harckocsi támogatásával a 18. lövészhadtest 3 hadosztálya rohanta meg a 12. hadosztály 4 küzdő zászlóaljának állásait.⁴⁸

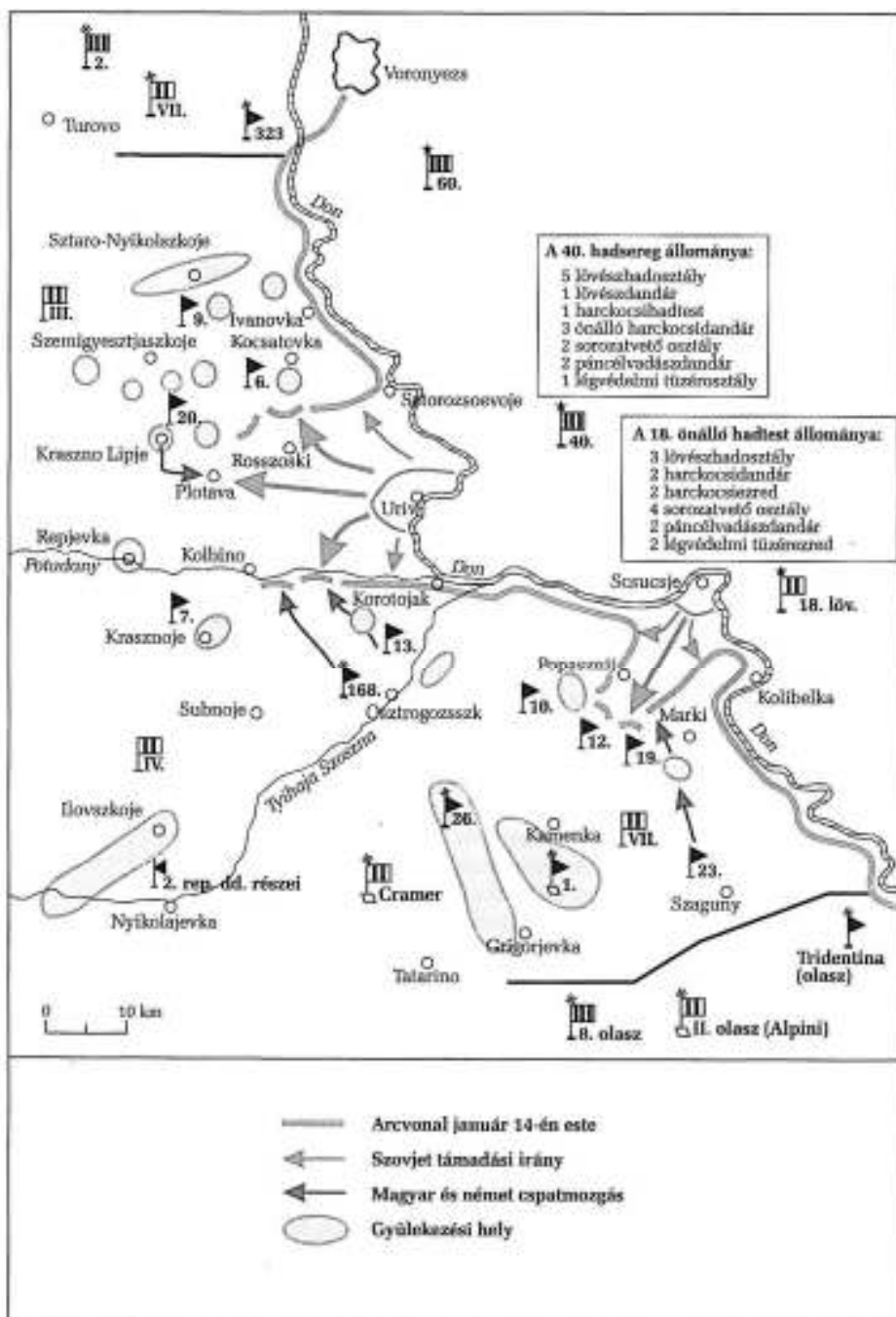
Ezen a szakaszon az oroszok élőerőben 3 : 1-hez, tüzérségben pedig 7 : 1-hez voltak fölényben. A harckocsi fölény teljes volt.⁴⁹

A dermesztő hidegben katonáink kézigránátokkal és szuronnyal védekeztek, mert a fegyvereink felmondták a szolgálatot. A 10 órás harcban állományának mintegy 70%-át és egész tüzérségét elvesztette a 12. hadosztály.⁵⁰

Vannak olyan kiváló munkák, amelyek a németek önzésének tudják be, hogy az ún. Crammer hadtest bevetését, amelyet Jány is és Kovács is állandóan kért, Weichs Hitler parancsára hivatkozva nem engedélyezte.⁵¹

2. térkép. Az arcvonal helyzete 1943. január 14-én este

Map 2. The situation of the frontline in the evening, on 14 January 1943.

Forrás: Ungváry Krisztián: (2005.) A magyar honvédség a második világháborúban
Osiris Kiadó, Budapest 188. oldal

Ugyanakkor azonban, ha objektívek akarunk lenni, akkor azt is meg kell említeni, hogy a „B hadseregcsoport” 700 km-es szakaszán ez volt az egyetlen tartalék.⁵²

A Crammer-hadtestnek a január 16-ra tervezett ellenlökése a scsucseji áttörés elrekesztésére rendkívül kis erőket leszámítva, gyakorlatilag elmaradt.⁵³

A IV. hadtest 13. és 10. hadosztályai Osztrogozsszkba vonultak vissza és a 168. német hadosztállal együtt január 16-tól január 20-ig tartották a várost. Ekkor kitörtek a gyűrőből.⁵⁴

Lajtos Árpád visszaemlékezéséből tudjuk, hogy Jány 16-án kérte a VII. hadtest visszavonulásának engedélyezését. A válasz az volt, hogy ebben a Führer dönt. Ekkor ultimátumot küldött a „B hadseregcsoport” vezérkari főnökéhez. Ha 20:00-ig más döntés nem érkezik, akkor elrendeli a VII. hadtest visszavonulását. 19:55-kor csengett a telefon, Jány vette fel és közölte vele, hogy ki kell tartani a Donon az utolsó emberig. Lajtos Árpád javasolta Jánynak, hogy hívja fel Szombathelyit, ill. Horthyt. A kormányzó közölte, hogy a parancsot teljesíteni kell. Végül 17-én hajnalban Jány mégis kiadta a parancsot a VII. hadtest visszavonulására.⁵⁵

A 2. hadsereg történetével foglalkozó történészek egy része elhiszi azt, hogy von Witzleben német vezérőrnagy javasolta Jánynak, hogy cselekedjék önállóan, mert a magyar hadsereg sorsáról van szó. Ez a probléma kicsit összetettebb. Witzleben csak a Korotojajknál védekező 13. könnyűhadosztály visszavonulását az 1. páncélos hadosztály támadását és saját érdekből is a hadsereg parancsokság hátratelepítését javasolta Jánynak.⁵⁶

A szovjet csapatoknak nem sikerült a visszavonuló magyar csapatokat Alekszejevka térségében teljes mértékben két oldalról bekeríteni. A magyar 1. páncélos hadosztály önfeláldozó harcai és Alekszejevka és Ilinka január 18–21. közötti megtartása lehetővé tette, hogy a visszavonuló csapatok nyugat felé áthaladhassanak.⁵⁷

Fontosnak tartom megemlíteni a magyar repülők ilovszkojei kitartását január 18–20. között, majd ezek után kitértek a gyűrűből.⁵⁸

Január 24-e nevezetes dátum a 2. hadsereg történetében. A 2. hadsereg zöme kivált az arcvonalból és ekkor adta ki Jány hírhedt hadparancsát. Később azonban több parancsban felülvizsgálta álláspontját.⁵⁹

A január 15-én német alárendeltségbe került III. hadtestre még súlyos harcok vártak. A 17./III. zászlóalj, amelyik a 9. hadosztály egysége volt, még január 27-én hajnalban is a doni állásban tartózkodott és csak parancsra vonult vissza. 1943. február 1-jén gróf Stomm Marcell altábornagy feloszlatta hadtestét, mert Siebert altábornagytól olyan parancsot kapott, amit nem lehetett teljesíteni.⁶⁰

Olyan munkákkal is találkoztam, amelyek elítélik Stomm Marcell altábornagyot.⁶¹

A magam részéről én úgy gondolom, hogy Stomm altábornagy nem a jó és a rossz között választhatott, hanem a rossz és a rosszabb között.

Egyébként a magyar csapatok a Sztarij Oszkol felé áttörő németek nyomában jutottak ki a gyűrűből. A 2. magyar hadsereg közel egyéves keleti hadszíntéren folytatott harcai során 125 000 főre tehető az elesett, megsebesült, fogságba esett honvédek és munkaszolgálatosok száma. Fontosnak tartom megemlíteni azt is, hogy szovjet források alapján a Voronyezsi Front seregtesteinél kb. 100 000 főre tehető a halottak és a sebesültek száma.⁶²

Ugyanakkor Stark Tamás történész 2003. január 12-én a támadás 60. évfordulóján a Duna Televízió műsorában 155 000 főre tette az orosz csapatok veszteségét.⁶³

Csak érdekességként említem meg, hogy az egyik orosz tábornok saját csapatainak a veszteségét 4527 főben adja meg.⁶⁴

Egyébként a 40. orosz hadsereg támadási sávjában bevetett 3 harckocsi dandár 132 harckocsijából 83 semmisült meg a támadás első 3 napja alatt.⁶⁵

Én úgy gondolom, hogy ez a tény önmagáért beszél.

Ezekből a veszteségi adatokból egyértelműen kiderül, hogy nem igaz az a 40–50 éven át hangoztatott állítás, hogy ez a hadsereg gyáván megszaladt. Ha így lett volna, akkor hogy lehet az, hogy az orosz csapatok veszteségei nagyságrendben ugyanakkorák voltak, mint a magyar csapatok veszteségei?

Ugyanakkor sajnos azt is meg kell említeni, hogy az egyébként kiváló katonai eredményekkel rendelkező német hadsereg bizonyos alakulatai a 2. magyar hadsereg visszavonulásakor olyan magatartást tanúsítottak, ami méltatlan egy szövetséges hadsereg katonáihoz.⁶⁶

A 2. magyar hadsereg hazaszállítására 1943. áprilisában–májusában került sor. Jány vezérezredest a Vaskereszt lovagkeresztjével tüntették ki.⁶⁷

Jánynak Horthy egyenes utasítására 1943. március 12-én, majd április 4-én két hadseregparancssal jóvá kellett tennie a 2. magyar hadsereg becsületét sértő január 24-i hadseregparancsát.⁶⁸

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a hiányos fegyverzettel, felszereléssel és téli ruházattal rendelkező magyar csapatok erőn felüli helytállást tanúsítottak a harcok alatt. Megakadályozták, hogy az orosz hadsereg katlanba zárva megsemmisítse őket.⁶⁹

1943. április 16–17-én Horthy a Salzburg melletti klessheimi kastélyban találkozott Hitlerrel, ill. Ribbentrop külügyminiszterrel.⁷⁰

A tárgyalásokon – sok más kérdés mellett – szóba került a szövetséges hadseregek katonai teljesítménye is. Hitler elismerte Jány személyes bátorságát, valamint, hogy a tisztek részben vitézők voltak, de a magyar katonákról rossz volt a véleménye. A tárgyalás során a kormányzó megvédte a magyar hadsereg becsületét, elmondta, hogy milyen veszteségei voltak a honvédségnek és, hogy a németek visszavonulását 2 magyar seregestest biztosította.⁷¹

Legvégül szeretném szó szerint idézni Dálnoki Veress Lajos vezérezredest szavait, amit ezekről a katonákról mondott, ill. írt. „Hódolattal álljunk meg hősi halottaink, sebesültjeink ezrei előtt, dicsőség nevüknek, hála és elismerés illesse őket.”⁷²

JEGYZETEK

1. Ungváry Krisztián (2005): A magyar honvédség a második világháborúban Osiris Kiadó, Budapest, 156. oldal.
2. Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1985): A 2. hadsereg frontra küldése, harcai és pusztulása In. Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete II. kötet, Zrínyi Kiadó Budapest, 331. oldal.
3. Ravasz István (2006): Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Püldo Kiadó, Debrecen, 106. oldal.
4. Szabó Péter (2001): Don-kanyar Corvina Kiadó, Budapest, 13–15. oldal.
5. Gosztonyi Péter (1992): A magyar honvédség a második világháborúban Európa Kiadó, Budapest 61. oldal, Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1985): 332. oldal.
6. Szabó Péter (2001): 16. oldal, Ungváry Krisztián (2005): 157. oldal.
7. Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1985): 332. oldal, Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1987): A magyar királyi honvédség története (1919–1945). Zrínyi Kiadó, Budapest 227. oldal, Szombat-helyi Ferenc visszaemlékezése 1945. (1990) In Gosztonyi Péter bev. és a jegyz. írta: Zrínyi Kiadó, Budapest, 57. oldal.
8. Györkei Jenő (2002): Tábornokok meghurcolása 1945–1948. Accordia Kiadó, Budapest, 42. oldal.
9. Gosztonyi Péter (1992): 67. oldal, Szabó Péter (2001): 32–33. oldal.
10. Ravasz István (2006): 106. oldal.
11. Szabó Péter (2005): A 2. hadsereg katasztrófája a Donnál In. Ungváry Krisztián (szerk.): A második világháború Osiris Kiadó, Budapest, 827–829. oldal.
12. Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1985): 340. oldal.
13. Szabó Péter (2001): 830. oldal.
14. Gosztonyi Péter (1992): 83–84. oldal.
15. Dálnoki Veress Lajos (1972): Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945) I–III. kötet. Kiadó: Dálnoki Veress Lajos, München I. kötet, 355–356. oldal, Bondor Vilmos (1994): A világégés hadszínterein Zrínyi Kiadó, Budapest, 116–117. oldal.
16. Szabó Péter (2001): 362–372. oldal.
17. Szabó Péter (2001): 166–167. oldal.
18. Györkei Jenő (2002): 38. oldal.
19. Nagybacsoni Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő 1938–1945. Gondolat Kiadó, Budapest 114–115. oldal.

20. Szabó Péter (2001): 168. oldal.
21. Szabó Péter (2001): 193. oldal.
22. Györkei Jenő (2002): 40. oldal.
23. Szabó Péter (2001): 193. oldal.
24. Gosztonyi Péter (1992): 86. oldal.
25. Nagybaczoni Nagy Vilmos (1986): 141–142. oldal, Földi Pál (2002): A magyar királyi honvédség a második világháborúban I. köt. Anno Kiadó, 219. oldal, Gosztonyi Péter (1992): 88. oldal.
26. Ungváry Krisztián (2005): 180. oldal; Ravasz István (2006): 108. oldal.
27. Szabó Péter (2001): 831. oldal.
28. Ungváry Krisztián (2005): 187. oldal; Lajtos Árpád (1989): Emlékezés a 2. magyar hadseregére 1942–1943. Zrínyi Kiadó, Budapest, 84. oldal.
29. Dálnoki Veress Lajos (1972): I. köt. 368. oldal.
30. Nagybaczoni Nagy Vilmos (1986): 147. oldal és 151. oldal.
31. Dálnoki Veress Lajos (1972): I. köt. 369. oldal; Lajtos Árpád (1989): 117. oldal.
32. Lajtos Árpád (1989): 98., 101. és 112. oldal.
33. Bondor Vilmos (1994): 80. oldal.
34. A. M. Vaszilevszkij (1975): A vezérkar élén Zrínyi-Kossuth Kiadó, Budapest 270. és 272. oldal; K. Sz. Moszkalenko (1982): A délnyugati irányban I. köt. Zrínyi Kiadó, Budapest 315–316. oldal.
35. Dálnoki Veress Lajos (1972): I. köt. 374. oldal; gróf Stomm Marcell altábornagy (1990): Emlékiratok. In: Gallyas Ferenc sajtó alá rend.: Magyar Hírlap könyvek, Budapest 115. oldal; Földi Pál (2002): 224. oldal.
36. Nagybaczoni Nagy Vilmos (1986): 138. és 141. oldal.
37. Szabó Péter–Számvéber Norbert (2002): A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943. I. köt. Püldo Kiadó, Budapest 88. oldal; Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1985): 351. oldal.
38. Földi Pál (2002): 225. oldal; Ungváry Krisztián (2005): 190. oldal.
39. K. Sz. Moszkalenko (1982): 330. oldal.
40. gróf Stomm Marcell (1990): 115. oldal.
41. Szabó Péter–Számvéber Norbert (2002): 90. oldal.
42. K. Sz. Moszkalenko (1982): 329. oldal.
43. „Pergőtűz” című dokumentumfilm, 1982. III. rész + „Támadás” című rész.
44. Szabó Péter (2005): 832. oldal.
45. K. Sz. Moszkalenko (1982): 331. és 334. oldal.
46. Szabó Péter (2005): 833. oldal.
47. Gosztonyi Péter (1992): 95. oldal.
48. Szabó Péter (2001): 215. oldal.
49. Szabó Péter–Számvéber Norbert (2002): 88. oldal.
50. Földi Pál (2002): 230–231. oldal.
51. Bártfai Szabó László (1988): Az utolsó emberig Budapest 103–104. oldal; Dálnoki Veress Lajos (1972): I. köt. 385. oldal; Földi Pál (2002): 232. oldal.
52. Szabó Péter (2005): 831. oldal.
53. Dálnoki Veress Lajos (1972): I. köt. 386. oldal; Lajtos Árpád (1989): 152. és 156. oldal.
54. Szabó Péter (2005): 833–835. oldal.
55. Lajtos Árpád (1989): 154–156. oldal és 159. oldal.
56. Szabó Péter (2001): 230. oldal.
57. Szabó Péter (2005): 834. oldal.
58. Gosztonyi Péter (1992): 100. oldal.
59. Szabó Péter (2005): Don-kanyar, 1942–1943. A 2. magyar hadsereg vázlatos krónikája. In: Halmágyi Pál (szerk.): A Dontól a Marosig 1943–1944. Felelős Kiadó: Dr. Buzás Péter polgármester, Kiadó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, Makó, 14. oldal.
60. Szabó Péter–Számvéber Norbert (2002): 92. oldal; Gosztonyi Péter (1992): 101. oldal.
61. Babucs Zoltán (2005): A 2. magyar hadsereg harctéri tevékenysége és a hősi halottai a Don-kanyarban 1942–1943. In: Halmágyi Pál (szerk.): A Dontól a Marosig 1943–1944. Felelős Kiadó: Dr. Buzás Péter polgármester, Kiadó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, Makó 21. oldal; Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1985): 362. oldal.

62. Szabó Péter (2005): 14–15. oldal.
63. 2003. január 12. Duna Televízió, a 60. évforduló alkalmából vetített műsor.
64. K. Sz. Moszkalenko (1982): 337. oldal.
65. Gosztanyi Péter (1992): 97. oldal.
66. Dálnoki Veress Lajos (1972): I. köt. 407. oldal.
67. Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1985): 363. oldal.
68. Gosztanyi Péter (1992): 105. oldal.
69. Szabó Péter (2005): 835. oldal.
70. Gosztanyi Péter (1992): 110. oldal.
71. (1983) Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944: In. Ránki György a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette: Magvető Kiadó, Budapest II. köt. 72–73. oldal és 88–89. oldal.
72. Dálnoki Veress Lajos (1972): I. köt. 425. oldal.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babucs Zoltán (2005): A 2. magyar hadsereg harctéri tevékenysége és a hősi halottai a Don-kanyarban 1942–1943. In. Halmágyi Pál (szerk.): A Dontól a Marosig 1943–1944 Felelős Kiadó: Dr. Buzás Péter polgármester, Kiadó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, Makó.
- Bártfai Szabó László (1988): Az utolsó emberig Budapest.
- Bondor Vilmos (1994): A világégés hadszínterein Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Dálnoki Veress Lajos (1972): Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt (1920–1945). I–III. kötet Kiadó: Dálnoki Veress Lajos, München I. kötet.
- Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1985): A 2. hadsereg frontra küldése, harcai és pusztulása In. Liptai Ervin (főszerk.): Magyarország hadtörténete II. kötet, Zrínyi Kiadó Budapest.
- Dombrády Lóránd–Tóth Sándor (1987): A magyar királyi honvédség története (1919–1945). Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Gosztanyi Péter (1992): A magyar honvédség a második világháborúban Európa Kiadó, Budapest.
- gróf Stomm Marcell altábornagy (1990): Emlékiratok. In. Gallyas Ferenc sajtó alá rend.: Magyar Hírlap könyvek Pallas Lap és Könyvkiadó, Budapest.
- Györkei Jenő (2002): Tábornokok meghurcolása 1945–1948. Accordia Kiadó, Budapest.
- Lajtos Árpád (1989): Emlékezés a 2. magyar hadseregére 1942–1943. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Nagybacsoni Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő 1938–1945. Gondolat Kiadó, Budapest.
- K. Sz. Moszkalenko (1982): A délnyugati irányban I. köt. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Ravasz István (2006): Magyarország és a magyar királyi honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Püldo Kiadó, Debrecen.
- Szabó Péter (2001): Don-kanyar Corvina Kiadó, Budapest.
- Szabó Péter (2005): Don-kanyar, 1942–1943. A 2. magyar hadsereg vázlatos krónikája. In. Halmágyi Pál (szerk.): A Dontól a Marosig 1943–1944. Felelős Kiadó: Dr. Buzás Péter polgármester, Kiadó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete, Makó.
- Szabó Péter–Számveber Norbert (2002): A keleti hadszíntér és Magyarország 1941–1943. I. köt. Püldo Kiadó, Budapest.
- A. M. Vaszilevskij (1975): A vezérkar élén Zrínyi-Kossuth Kiadó, Budapest.
- Ungváry Krisztián (2005): A magyar honvédség a második világháborúban Osiris Kiadó, Budapest.
- Pergőtűz című dokumentumfilm III. rész + „Támadás” című rész 1982.

SUBA JÁNOS*

A „VISSZATÉRT” TERÜLETEK KATONAI KÖZIGAZGATÁSA (1938–1941)

THE PARAMILITARY ADMINISTRATION OF „RETURNED” REGIONS IN 1938–1941

ABSTRACT

The task of the Hungarian leaders were the returned region's integrations a smart pace to a life of the state. Leader of the Hungarian paramilitary administration was the Chief of General Staff, he worked by the Guidelines of National Defense Council. Central organization was the quartermaster group. This group has a „principle”, „civil” and „armaments industry” department. The „principle department” made a preparations of measure and led the produce of rule.

The quartermaster group's published the orders of administrations. In this department were some civil expert, they worked at administration. The military leader personalization the low of the civil authority. The east territory's and Transylvanian country's paramilitary administration has a tree part: „Town (district) HQ”, „Country military HQ” and the „Department of Army's paramilitary group”. These in the south region were only two class: „Town (district) HQ” and „Department of Army's paramilitary group”

1. Bevezetés

Katonai közigazgatáson – a tárgyalt időszakban, és a két világháború között – a több adminisztratív funkciót értettek. Általánosságban katonai közigazgatásnak nevezték a „nemzetvédelmi” feladatokat, megoldó közigazgatást, melyet az Osztrák–Magyar Monarchia idején hadügyi közigazgatásnak is neveztek. Az önálló magyar haderő felállítása óta pedig honvédelmi közigazgatásnak hívtak. Ez az általános közigazgatás egyik szakága, mint például a kulturális igazgatás. Katonai közigazgatás kifejezésével jelölték meg polgári közigazgatás katonai jellegű feladatait és a honvédelmi közigazgatást is.

A honvédelmi igazgatás a honvédség belső közigazgatása, amely a katonai szervezet megteremtését, fenntartását és működését biztosítja. Ezért az állami közigazgatással hasonlóságot mutat, de annál kisebb mértékű. Az állami élet minden vonatkozására kiterjed, kivéve a házassági és magánjogi kérdések elbírálását. Minden más közigazgatási természetű ügyet a honvédség saját keretén belül képes elintézni.

2. A polgári közigazgatás katonai jellegű feladatai

A polgári közigazgatás feladata a honvédelmi törvényből levezethető rendelkezések, betartásának ellenőrzése és a Honvédség működése feltételeinek megteremtése volt. Ezt egyes közigazgatási reformerek katonai közigazgatásnak is nevezték.

Ebből a szempontból legfontosabbak az 1939. évi II. tc. (a honvédelmi törvény)nek a honvédelmi szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezései. Ezek a népesség nyilvántartásával (amely e vonatkozásban már a születés és anyakönyvvezetést jelenti) kezdődnek és a folytatódnak a katonai elő- és utóképzés szervezetével (levente- és lövészintézmények), az

* PhD Suba János, a Hadtörténeti Térképtár vezetője, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.

állítási kötelezettséggel, sorozással (hadkiegészítés), valamint a békeszolgáltatásokkal (például beszállásolás), és a természetbeni szolgáltatásokkal (például helyi fuvarok), a gépművek évenkénti vizsgáztatásával, a ló- és járműösszeírással, és azok igénybevételével. A békeállapotról a háborús állapotra való átmenettel kapcsolatos közigazgatási feladatok végrehajtásával, például: a bevonulási készséget fokozó közigazgatási, közrendészeti, stb. rendelkezések kiadásával, a légvédelmi szolgálat kiépítésével, a honvédelmi munkakötelezettséggel, a háborús élelmezés, a közellátás megszervezésével, stb. E feladatok részben polgári közigazgatási feladatok is. Ezért nagyrészüket a közigazgatási szervek a honvédség szakembereinek bevonásával már békében előkészítik, ellátják. E feladatok ellátása a honvédség életképességét, működését biztosítja.

2. Katonai közigazgatás

Katonai közigazgatásnak nevezik a honvédség szervei által a hadműveleti területen kifejlesztett közigazgatást (általános és szakigazgatási tevékenységet), ahol a polgári közigazgatás nem működhet. Mi is ilyen értelemben használjuk.

A katonai közigazgatás területi szempontból az ország határán belül, vagy azon kívül fekvő hadműveleti területekre terjedhet ki. Az ország határán belül olyan területeken kerül alkalmazására, ahol a magyar polgári közigazgatás már nem képes működni. Az ország határán kívül olyan területeken működik, ahol a magyar polgári közigazgatás még nem tud működni, vagy megszervezésére még nem került sor. A katonai közigazgatás szervezetét és hatáskörét tekintve, szükségszerű és rendszeres. A hadműveletekkel kapcsolatos katonai közigazgatás békés megszállással birtokbevett területeken is alkalmazható. Ekkor szervezetének és működésének irányelvei módosulnak.

2.1. A katonai közigazgatás jellege

A szükségszerű katonai közigazgatás átmeneti állapot a polgári közigazgatás megszűnésétől a rendszeres katonai közigazgatás felé. Akkor működik, amikor a rendszeres katonai közigazgatást még nem szervezték meg. A szükségszerű katonai közigazgatásnak nincs önálló szervezete, feladatait, a hadműveleteket irányító katonai alakulatok, csapattestek parancsnokai látják el. A hadműveleti egységek parancsnokait megfelelő számú tartalékos tiszt segíti, akik a közigazgatási feladatokban gyakorlattal rendelkeznek mert a polgári életben ezen pályán működtek.

A rendszeres katonai közigazgatás is átmeneti, a szükségszerű katonai közigazgatás és az újra működő polgári közigazgatás között. A rendszeres katonai közigazgatásnak önálló szervezete van, melynek élén, az alsó fokon a hadműveleti egységektől független katonai közigazgatási parancsnokok felsőfokon pedig a magasabb hadműveleti egységek parancsnokai állnak. A rendszeres katonai közigazgatás szervei: a járási és városi katonai parancsnokok, a vármegyei katonai parancsnokok és a hadsereg (önálló hadtest) parancsnokok. A rendszeres katonai közigazgatást a fővezérség irányítja. A rendszeres katonai közigazgatás szervezetének területi beosztása a lehetőséghez képest a hadműveleti terület polgári közigazgatási hatóságainak területi szervezetéhez igazodik.

2.2. A katonai közigazgatás elvi szervezete

2.2.1. A járási katonai parancsnok

Elsőfokú katonai közigazgatási hatóság. A katonai közigazgatás terén betöltött szerepe a polgári közigazgatásban a főszolgabíró hatáskörének felel meg. Hatásköre azonban ennél jóval tágabb, mert nemcsak az általános igazgatásra, hanem az igazságszolgáltatás kivételével a szakigazgatás valamennyi ágára kiterjed, és bizonyos fokig ellátja a községi helyhatóság hatáskörét is.

A járási katonai parancsnok eljár azokban az ügyekben, amelyeket a katonai közigazgatás területén hatályukban fenntartott jogszabályok a járási hatóságok hatáskörébe utalnak. Gyakorolja a rendőrhatalósági jogkört, eljár mindazokban az ügyekben, amelyeket a katonai közigazgatás alatt kiadott rendeletek külön hatáskörébe utalnak.

A járáshoz tartozó községeket továbbra is a jegyző vezeti, de a katonai parancsnok személyes és közvetlen irányítása alatt, és az ő utasítása szerint. A járási katonai parancsnokok a honvédség törzstiszti (őrnagy- alezredes- ezredes) állományából kerülnek ki. Helyettesítésüket tartalékos tisztek látják el. Katonai vonatkozású tennivalóik ellátására egy vagy több segédtsízt áll rendelkezésükre. A parancsnokság anyagi ellátását e célra kirendelt gazdasági tiszt végzi. A közigazgatási személyzetéhez közigazgatási előadók és különböző szakközegek tartoznak. A közigazgatási előadók kirendeléséről a belügyminiszter gondoskodik. A szakközegeket az illetékes szakminiszter rendeli ki.

A szakközegek a következők: közegészségügyi előadó (m. kir. tisztiorvos), pénzügyi előadó (m. kir. pénzügyi fogalmazó), pénzügyőri előadó (m. kir. pénzügyőri felügyelő), gazdasági előadó (m. kir. gazdasági felügyelő), erdészeti előadó (m. kir. erdőmérnök), állategészségügyi előadó (m. kir. állatorvos) és tanügyi előadó (m. kir. tanügyi fogalmazó). A közbiztonsági szolgálatot a járási parancsnokság területén a m. kir. csendőrség valamely alakulata látja el, amellyel szemben a járási katonai parancsnok ugyanazt a hatáskört tölti be, amit a polgári közigazgatásban a járási főszolgabíró gyakorol.

A közigazgatási előadók és szakközegek feladata, hogy a katonai parancsnok intézkedéseit (határozatait) előkészítsék, a vonatkozó tervezeteket kidolgozzák, a tennivalókat szakszerűen előkészítsék. A katonai parancsnok intézkedése előtt a közigazgatási előadókat meghallgatja. Az intézkedési és rendelkezési jog azonban minden tekintetben a katonai parancsnokot illeti, kiadott intézkedéseiért minden esetben ő felel.

2.2.2. Városi katonai parancsnok

Az is elsőfokú katonai közigazgatási hatóság, aki a megyei városok polgármestereinek megfelelő, de azoknál jóval, tágabb hatáskörrel felruházott katonai közigazgatási szerv. Hatásköre általában a járási katonai parancsnok hatáskörével egyezik meg. Eljár mindazokban az ügyekben, amelyeket a katonai közigazgatás területin hatályukban fenntartott jogszabályok a városi hatóságok (polgármester, városi tanács) hatáskörébe utalnak. Gyakorolja a rendőrhatalósági jogkört és intézkedik mindazokban az ügyekben, amelyeket a katonai közigazgatás alatt kiadott rendeletek hatáskörébe utalnak. A városi katonai parancsnokok is törzstisztek, sőt a nagyobb városokban tábornokok. Katonai személyzetük ugyanaz, mint a járási parancsnokoké. Közigazgatási előadói városi tisztviselők, szakközegei ugyanazok, mint a járási parancsnokságoké, de ezeken felül még olyas szakközegekkel is rendelkezik, akikre csak a járásinál fejlettebb városi közigazgatásnak van szüksége. Ilyenek például a számvevőségi előadók, akik a belügyminiszter alá rendelt városi számvevőség és a pénzügyminisztériumi számvevőség tisztviselőinek sorából kerülnek ki. A városban van inkább szerepe még a társadalombiztosítási előadónak (országos társadalombiztosító inté-

zeti fogalmazó), a tűzrendészeti előadónak (városi tűzoltóparancsnok), az iparügyi előadónak (m. kir. iparfelügyelő), a közéleti előadónak (m. kir. közéleti felügyelő), az árszabályozási előadónak (m. kir. árkormány-biztossági előadói) és a szociális előadónak (m. kir. szociális felügyelő). A rendészet különböző ágaiban a városi katonai parancsnoksághoz kirendelt rendőrkülönítmény vezetője áll a parancsnok rendelkezésére. A rendőrkülönítmény látja el a rendőri büntető bíraskodást is.

Törvényhatósági joggal felruházott és megyei városok között katonai közigazgatás csak annyiban tett megkülönböztetést, hogy az erdélyi katonai közigazgatási szervezetben a vármegyei katonai parancsnok hatáskörét a volt törvényhatósági joggal felruházott városokra nem terjesztette ki.

2.2.3. Vármegyei katonai parancsnok

A másodfokú katonai közigazgatási hatóság. Polgári életben az alispánnak megfelelő szerv, azzal a különbséggel, hogy hatásköre a szakigazgatást is felöleli. Eljár mindazokban az ügyekben, amelyeket a katonai közigazgatás területén hatályukban fenntartott jogszabályok a megyei hatóság hatáskörébe utalnak. Közvetlen irányító (rendelkező) és felügyelő hatósága az elsőfokú katonai közigazgatási hatóságoknak, fellebbviteli hatóság az elsőfokú katonai közigazgatási hatóságok elé tartozó ügyekben, eljár mindazokban az ügyekben, amelyeket a katonai közigazgatás alatt kiadott rendeletek hatáskörébe utalnak. A vármegyei katonai parancsnok rendszerint a honvédség tábornoki karából kerül ki.

Katonai vonalon a vármegyei katonai parancsnokhelyettes, a segédtsízt és a gazdasági tsízt állnak rendelkezésére. Szakszemélyzetét az elsőfokú katonai közigazgatási hatóságoknál felsoroltakon kívül ügyi előadó (m. kir. államépítészeti hivatal vezetője) egészíti ki. A vármegyei katonai parancsnokság területén csendőrszervezet működik, mellyel szemben a katonai parancsnok ugyanazt a hatáskört tölti be, mint a polgári közigazgatásban az alispán.

A vármegyei katonai parancsnokságok a gyakorlatban szerzett közigazgatási tapasztalatok szerint felesleges szerveknek bizonyultak. A visszafoglalt Délvidéken már nem is működtek. Másodfokú hatáskörüket a hadsereg-parancsnokságok vették át.

2.2.4. Hadsereg (önálló hadtest) parancsnok

A Harmadfokú közigazgatási hatóság. Akkor, ha a vármegyei katonai parancsnokságok nem működnek, másodfokú katonai közigazgatási hatóság. Az első esetben végsőfokú, a második esetben középfokú ügyintéző hatóságként szerepelnek. Gyakorolja a katonai közigazgatás területén hatályukban fenntartott jogszabályok szerint a tartományi hatóságok hatáskörét. Közvetlen irányító (rendelkező) és felügyelő hatósága a vármegyei és a törvényhatósági joggal felruházott városi katonai parancsnoknak, általában végső fokú fellebbviteli hatóság. Gyakorolja azt a hatáskört, amelyet a katonai közigazgatás alatt kiadott rendeletek reá ruháznak. A hadseregparancsnok hatáskörének egy részét a vármegyei, illetve törvényhatósági joggal felruházott város katonai parancsnokokra ruházhatja át.

A katonai közigazgatás ennél a fokánál a közigazgatás vezetése már a hadművelési egységek parancsnokainak kezében van, amennyiben a harmad-, illetve másodfokú hatóság maga a hadseregparancsnok. A hadseregparancsnok közigazgatási hatáskörét valamelyik tábornokra is átruházhatja. A hadseregparancsnok mellett a polgári közigazgatás szerveivel való összeköttetés biztosítása és a közigazgatási teendők irányításában, illetve intézésében való tanácsadás végett kormány megbízott működhet, akit a minisztériumok rendelhetnek ki.

A hadseregpáncsnok a közigazgatási szolgálatot a hadsereg katonai közigazgatási csoport útján látja el, melynek élén a katonai közigazgatási szolgálatot átruházott hatáskörben gyakorló tábornok áll. A katonai közigazgatási csoport katonai és polgári csoportra tagozódik. A katonai csoport a vezető tábornok katonai vonatkozású tennivalóit készíti elő. Élén egy törzstiszt áll, aki egyben a katonai közigazgatási csoport vezetőjének helyettese is. Személyzete tényleges és tartalékos tisztekből és a szükséges irodai munkaerőkből áll. Rendelkezik még a hadsereg-páncsnokságnak hadbiztosságával is.

A polgári csoport a közigazgatási tennivalókat készíti elő. Élén a belügyminiszter által kirendelt közigazgatási előadó áll. A polgári csoport közigazgatási előadói és szakközegei az első- és másodfokú hatóságoknál felsorolt szolgálattelágakból kerülnek ki. Ezeken felül igazságügyi előadója (kir. bíró és királyi ügyész), rendészeti előadója (m. kir. rendőrfőkapitány-helyettes), vámügyi előadója (m. kir. vámszaki-felügyelő), vízügyi előadója (kir. mérnök) és postaügyi előadója (m. kir. postamérnök), selyemtenyészeti előadója (m. kir. selyemtenyészeti felügyelő), stb. is van. A hadsereg-páncsnokság területén a közbiztonsági szolgálatot ezredes, vagy alezredes páncsnoksága alatt álló hadsereg csendőrcsoport látja el.

2.2.5. Fővezérség

A katonai közigazgatást legfelsőbb fokon a fővezérség irányítja. Egyes esetekben ügyintéző hatásköre – harmadfokon – csak kivételesen és csak abban az esetben van, ha a vármegyei katonai páncsnokságok hiánya folytán másodfokon a hadsereg-páncsnokságok járnak el. A fővezérség a katonai közigazgatás legfőbb vezetését a honvéd vezérkar főnöke útján intézi, aki rendelkezéseit a szállásmester útján adja ki. A fővezérség mellett fővezérségi kormány megbízott működik, akit a kormány rendel ki. A kormány megbízott összekötő szerv a kormány és a katonai közigazgatás között. Szerepe azért fontos, mert a katonai és a polgári közigazgatás egymástól szigorúan el van választva. A kormány s annak tagjai a katonai közigazgatás szerveivel kizárólag csak a fővezérség útján – a kormány megbízott körvetítésével – érintkezhetnek. Ugyanez vonatkozik a katonai közigazgatáshoz kirendelt polgári közegekre is, akikkel a kormányhatóságok a katonai közigazgatás életbelépése után közvetlenül nem rendelkeznek. Az egyes miniszterek a katonai közigazgatás alatt álló területen irányító befolyásukat a fővezérségen keresztül – a kormány megbízott útján – érvényesíthetik. Hasonló összekötő szerepet tölt be a katonai közigazgatás és a külképviseleti szervek között a külügyminiszteri megbízott a fővezérség vezérkari főnökének közelében.

A honvéd vezérkar főnöke katonai közigazgatási tennivalóit a szállásmesteri csoport készíti elő. Ez katonai közigazgatási elvi osztályra, polgári csoportra és hadiipari csoportra tagozódik. A katonai közigazgatási elvi osztály – mint neve is mutatja – a katonai közigazgatás szervezetének és működésének legfontosabb elvi kérdéseit tisztázza. Személyzete vezérkari tisztekből és a katonai közigazgatásban jártas honvédtisztekből áll. A polgári csoport a nélkülözhetetlen szakszerűséget biztosítja. Tagjai között a közigazgatás minden a szakértő szerve szerepet. A polgári csoportot a belügyminiszter által kirendelt közigazgatási előadó vezeti. A hadiipari csoport a hadiipar elvi és műszaki kérdéseivel és az anyag-gazdálkodásra foglalkozik.

A békés megszállással birtokbevett területeken működő katonai közigazgatás szervezete is hasonló. A közigazgatási hatáskört a katonai páncsnokságok három fokozatban gyakorolják. A hatósági fokozatokat a megszálló csapatok hadrendje és az illető terület közigazgatási rendszere alapján – adott esetben – a vezérkar főnöke szabályozza. A békés megszállással birtokba vett területek katonai közigazgatását a minisztérium megbízása alapján, a honvéd vezérkar főnöke irányítja.

3. A katonai közigazgatás elvi működése

A szükségszerű katonai közigazgatás célja: a hadra kelt sereg érdekeinek, és a helyben maradt polgári lakosság életlehetőségeinek biztosítása. Ezért működése a mindenkori helyzethez alkalmazkodó és a nélkülözhetetlen közigazgatási tennivalók rövid és gyors elintézésében merül ki. Utasításai csak a legelemibb közigazgatási feladatokra terjed ki: a közélmezés biztosítása, a közbiztonság fenntartása, a közegészség védelme, a tábori és egészségügyi rendszet, a kémelhárítás és a hadtápszolgálat feladatait foglalja magába.

A rendszeres katonai közigazgatás célja: egyrészt a mindennapi élet „rendes menetének” biztosítása, másrészt a polgári közigazgatás bevezetésének előkészítése, esetleg az elfoglalt területeknek az anyaországba való zökkenésmentes beolvasztása. Ezért működési köre is szükségszerű, a katonai közigazgatásénál jóval tágabb és az általános és szakigazgatás minden ágára kiterjed. A rendszeres katonai közigazgatás működésének alapelve, hogy lehetőleg minden felmerült ügyet késedelem nélkül el kell intézni. Az ügyek intézése általában a birtokbavételkor fennálló jogszabályok szerint történik, kivéve, ha a fővezérség egyes ügyekben a katonai közigazgatás megkezdésekor, vagy tartama alatt, a magyar jogszabályokat életbe nem lépteti. A hatályukban fenntartott jogszabályok azonban csak anyiban alkalmazhatók, amennyiben az állami főhatalom változásából más nem következik.

3.2. Szakigazgatás feladatai

3.2.1. *Belügyi igazgatás*

A rendszeres katonai közigazgatás legfontosabb feladatai a belügyi igazgatás terén az általános közigazgatás zavartalan menetének biztosítása. Ez a katonai közigazgatás működési területén lévő hatóságok, hivatalok, intézetek, közintézmények, közüzemek haladéktalan megszervezését jelenti.

A helyben maradt polgári közigazgatás személyzetét áltatában a katonai közigazgatás is megtartja, hacsak helyükről önként nem távoznak, vagy nem tanúsítanak államellenes magatartást, vagy a magyar köztisztviselők erkölcsöt meg nem sértenek. A személyzeti hiányokat elsősorban a helybeli lakosság köréből pótolják. Ezek alkalmazásánál olyan személyek jönnek tekintetbe, akik megfelelő nyelvismerettel rendelkeznek és megbízhatóak. Minden alkalmazás ideiglenes és határozatlan időre szól. A polgári közigazgatás helyben maradt személyzete a katonai parancsnok közigazgatási előadónak és szakközegeinek irányítása alatt működik.

Elsőrendű feladata még az egyes hatóságok, hivatalok, intézetek, közintézmények, közüzemek pénzkészleteinek, értékeinek és irattárainak biztosítása. Előírás szerint a vagyont leltározni, a pénzkészleteket és az értékeket őrizni kell. A nyilvántartókönyveket a katonai parancsnok lezárja, újra hitelesíti, és magyar nyelven vezetik tovább. A közületek költségvetését a legszűkebb keretek közé szorítják. A katonai közigazgatás rendszerint három hónapra szóló költségvetéssel dolgozik.

Abban az esetben, ha – a rendkívüli viszonyok következtében – a bevételek annyira csökkennének, hogy az egyes közületek működésében zavarokat idézhetnének elő, akkor a felsőfokú katonai közigazgatási hatóság készpénzelőleget folyósíthat. Az előleget – amely a közület tartozása – később az államkincstárnak kell visszafizetni.

Az állami anyakönyvvezetés a hatályukban fenntartott jogszabályok szerint, de magyarul történik, kiigazítást, vagy utólagos bejegyzést csak a katonai parancsnok rendelhet el. A katonai parancsnoknak kell gondoskodnia, hogy minden lakott hely valamelyik anyakönyvi kerületbe tartozzék, és arról, hogy az anyakönyv-vezetés folyamatos legyen. A házassági

jog terén a megszállt területen érvényes jogszabályok irányadók maradnak. Házasságot csak ezek szerint lehet kötni.

A katonai közigazgatás tartama alatt állampolgársági és illetőségi bizonyítványokat nem szabad kiadni. A hatósági engedélytől függő jogosítványok elvileg érvényben maradnak. A jogosítvány gyakorlására megbízottat lehet kijelölni, ha a jogosítvány birtokosa a jog gyakorlásában valamely okból akadályozva van. A megbízás záros határidőre szól és a visszavonásából kártérítési igény nem támasztható. Újabb jogosítványt csak a közszükséglet kielégítése céljából, vagy más nyomós okból szabad kiadni.

A rendészet köréből a rendőri büntetőbíráskodás megszervezését, a közlekedés rendjének megállapítását, a gépjármű forgalmi és vezetői engedélyek felülvizsgálatát, a bejelentési kötelezettség bevezetését, a gyülekezések eltiltását és az egyesületek működésének engedélyhez kötését kell elsősorban megemlíteni. A rendőri büntetőbíráskodás a magyar jogszabályok szerint történik. Szórakozóhelyek csak külön engedély alapján és felügyelet alatt működhetnek. A katonai közigazgatás tartama alatt szigorú záróra kötelezettség áll fenn.

A tűzrendészet általában a helyi szabályokhoz és gyakorlathoz igazodik. Az egészségügyi közigazgatás körében fő cél a katonai közigazgatás működési területén lévő egészségügyi és gyermekvédelmi intézmények zavartalan működésének biztosítása. A hatósági orvosokban, valamint a közkórházi orvosokban mutatkozó hiányt helybeli orvosokkal kell pótolni. A védőoltásokat haladéktalanul el kell rendelni. Az elhagyott gyógyszerkészleteket a katonai közigazgatás hatósági kezelésébe veszi. A fertőzésmentes ivóvíz biztosítása egyik fontos feladat.

A szociális közigazgatás terén az a munkaalkalmak teremtése a legfontosabb feladat. Munkanélküli támogatást csak teljesen munkaképtelen egyén kaphat. A munkaalkalmakat szükségmunkákkal lehet növelni. A szükségmunkát azonban úgy kell megszervezni és a szükségmunka bérét, úgy kell megállapítani, hogy a szabad munkapiacról munkáskezeket ne vonjon el. A szociális tevékenység eredményessége érdekében a helybeli jótékonyági és kulturális egyesületek vezetéséből munkaközösséget kell alakítani, amelynek célja a munkaalkalmak felkutatása és a támogatás módjának véleményezése. A támogatásra szoruló egyéneket a katonai parancsnok nyilvántartja. A hajléktalanok elhelyezése végett elsősorban az üres középületeket kell igénybe venni. Szükség esetén azonban magánépületek is igénybe vehetők. A katonai parancsnoknak intézkednie kell, hogy a betegsegélyező intézmények a szolgáltatásokat változtatlanul folyósítsák, a járulékokat kivessék és beszédjék.

3.2.2. Egyéb szakigazgatási feladatok

A katonai közigazgatás pénzügyi igazgatási működésének célja, hogy minden pénzügyi változás a legkevesebb súrlódással menjen végbe. Az adózós a hatályukban fenntartott jogszabályok szerint történik. Az önkormányzatokat illető bevételeket továbbra is az önkormányzatok kapják. A katonai közigazgatás új közszolgáltatásokat nem vezethet be. Az állami egyedáruságok birtokosai jogosítványuk élvezetében maradnak, ha ellenük jövedéki, vagy államhűségí szempontból nem merült fel kifogás.

A katonai földművelésügyi igazgatás legfontosabb feladata a mezőgazdasági termelés zavartalanságának biztosítása. Ezért a felmerülő szükséghez képest munkaerőt kell kirendelni, vetőmagot kell adni, az elhagyott ingatlanokra gondnokot kell kirendelni. A termés gyors betakarításához a csapatokat is igénybe lehet venni. A katonai közigazgatás területén mindennemű vadászat tilos.

Az állategészségügyi biztosítása feladata: a fertőző állatbetegségek bejelentési kötelezettségének bevezetése, a hatósági húsvizsgálat, a döggutak, dögterek létesítése és a mar-

halevél kötelezettség elrendelése. Erdészeti vonatkozásban a kitermelt fa mennyiségét kell megállapítani, elszállításáról és a helyi faszükséglet kielégítéséről kell gondoskodni. A vízügyi igazgatás első tennivalója a különféle vízművek megőrzése. A vízi társulatok a katonai közigazgatás által kirendelt biztos vezetése alatt tovább működnek. Az árvédelemhez szükséges anyagokat és eszközöket készenlétben kell tartani és a hiányokat pótolni kell. A folyók, patakok, csatornák medrében keletkezett akadályokat – ha kell – robbantással is el kell eltávolítani. A megkezdett, de félben maradt vízi munkálatokat folytatni kell.

A közellátásügyi igazgatás terén az első feladat a bejelentési kötelezettség és a zár alá vétel elrendelése. A közélelmezés alapja a fejadagrendszer. Alapelve, hogy a katonai közigazgatási terület önmagát lássa el. A katonai közigazgatás területe és az anyaország határa egyben gazdasági záróvonal, melynek átlépése engedélyhez van kötve. Az volt az elv, hogy a kötött forgalmat a jegyrendszer kivételével fokozatosan be kell vezetni. Minden községben és városban közélelmezési hivatalt kell felállítani. Az árakat a katonai közigazgatás bevonulása után haladéktalanul rögzíteni kell. Az árbejelentést és az árkiírást el kell rendelni. Árurejtegetés és áruhiány esetén egyes árucikkekre, cégekre, vagy termelőkre vonatkozóan felajánlási kötelezettséget, vagy kényszer igénybevételt ellehet rendelni.

A katonai közigazgatás iparügyi feladatai között legfontosabb az ipar- és bányauzemi termelés folytonosságának biztosítása. A katonai közigazgatás területén a fontosabb ipari- és bányauzemek, mint hadiüzemek működnek tovább. Elv volt az is, hogy kerülni kell minden olyan intézkedést, mely az ipari- és bányauzemek tekintetében rendelkezésre jogosultakat rendelkezési joguk gyakorlásában feleslegesen, vagy indokolatlanul korlátozná. A katonai közigazgatás a működési területén lévő vállalatokhoz hatósági biztost rendelhet ki, ha a vállalatnak nincs vezetője, vagy kifogás alá esik, vagy a termelést nem folytatja. A hatósági biztos esküt tesz, a vezérkari főnök által megállapított díjazásban részesül és bár mikor felmenthető. A hatósági biztos a vállalat törvényes képviselője és általában teljeshatalmú vezetője. Bizonyos intézkedéseihez azonban a vezérkari főnök hozzájárulása szükséges.

A katonai közigazgatás alatt új iparjogosítványokat csak kivételesen és ideiglenes hatállyal lehet kiadni. A rombolást szenvedett üzemeket haladéktalanul helyre kell állítani. El kell rendelni a legfontosabb nyersanyagok készleteinek bejelentését. A katonai közigazgatás tartama alatt új bányajogosítványokat nem szabad kiadni. Bányajogi kérdésekben a döntést a polgári közigazgatásnak kell fenntartani. A katonai közigazgatás előtt érvényben volt szociális intézkedések életben maradnak. A legkisebb munkabéreket továbbra is fizetni kell. Munkásmozgalmak esetén az elvet kellett érvényesíteni, hogy az ok megszüntetésére kell törekedni. A gyermeknevelési pótlékot a katonai közigazgatásnak is be kell vezetni.

A katonai kereskedelem- és közlekedésügyi igazgatás sokféle feladataiból elsősorban a közutak karbantartását, a rombolások helyreállítását, a félbe maradt út- és hidépítések befejezését, a vasúti közlekedés és a postaszolgálat megszervezését és vezetését kell kiemelni. A vasúti közlekedés és a postaszolgálat megszerezése központilag történik. A rádiót hallgatni szabad. A rádióleadókat azonban be kell szolgáltatni. A közhasználatú gépjármű vállalatokat a katonai közigazgatásnak központilag irányítja. Kereskedelmi üzletekre fejlesztő igazolványok kiadása szünetel.

A vallás- és közoktatásügyi igazgatás terén a katonai közigazgatás a vallásfelekezetek belügyeibe való beavatkozástól lehetőleg tartózkodik. Az egyházak élete a katonai közigazgatás alatt is az egyházi szabályok szerint folyik. Az egyházi szervek működését azonban figyelni kell, hiszen a magyar állam elleni izgatást még az Isten házában sem lehet tűrni. A katonai közigazgatás bevezetése után forgalomba kerülő képzőművészeti alkotások a magyar nemzeti szellemiség szempontjából is bírálat alá kerülnek. Műemlékeket, magán- és közgyűjteményeket indokolt esetekben őriztetni kell. Szintársulatok a katonai közigazgatás ideiglenes engedé-

lye alapján működhetnek. Az iskolák feladata az első időben a napközi otthonokéhoz hasonló. Nem az oktatáson, hanem a zavartalan együttes időtöltésen van a hangsúly. Főcélként a hazafias érzés gondozását jelölték meg. Az idegen nyelvű feliratokat, az idegen állami főhatalommal összefüggő tárgyakat, szemléltető eszközöket, a nem időszerű tényleket tartalmazó könyveket el kell távolítani, de meg kell őrizni.

A katonai igazságügyi igazgatás tartama alatt a büntető igazságszolgáltatást a katonai igazságügyi hatóságok látják el. A polgári peres- és nem peres ügyeket a katonai parancsnokságok kijelölése alapján helybeli bírák és ügyvédek is intézhetik. A büntető igazságszolgáltatásban a magyar büntetőtörvényeket, a polgári ügyekben a hatályukban fenntartott jogszabályokat kell alkalmazni. A telekkönyvi beadványok elintézésér beiktatás után függőben kell tartani. Végrehajtás a foglaláson, vagy más biztosítási intézkedésen túl nem terjedhet. Árverést elrendelni és foganatosítani nem szabad. Az ügyvédek és közjegyzők eskütetele után működésüket folytathatják, kivéve azokat, akiket a hatóság államellenes magatartásuk miatt a működéstől eltilt.

A honvédelmi igazgatás köréből különleges feladatokat ad a záróvonal (a katonai közigazgatási határoló vonal) átlépésének szabályozása, továbbá a határszéli forgalom és a távolsági forgalom lebonyolítása. Ide sorolhatjuk a nemzetvédelmi és kémelhárítási teendőket is. A katonai hatóságok nemcsak a békében a polgári hatóságokhoz tartozó honvédelmi teendőket végzik, hanem a békében a katonai szervekhez tartozó feladatokat is ellátják. Így különösen a személyi, ló- és járműnyilvántartásra vonatkozó adatokat kell összegyűjtenie. A hadigondozottak ellátását továbbra is folytatják. A légoltalom megszervezését haladéktalanul megkezdik.

A békés megszállással birtokbevett területeken alkalmazott katonai közigazgatás feladata, hogy a közrendet és a közbiztonságot megóvja, a birtokbevett területet az ország gazdasági és szellemi életébe bekapcsolja, a polgári közigazgatás előkészítéséről gondoskodik és feladatát betöltve minél hamarabb átadja.

4. Katonai közigazgatás a gyakorlatban

A magyar politikai vezetés legfontosabb feladata volt, hogy a visszatért területeket – katonai közigazgatás végrehajtó szervezetén keresztül „szellemileg és anyagilag a Szent Korona testébe mielőbb szervesen beillessze. Így a katonai közigazgatás nem öncél, hanem az állami akarat gyorsabb érvényesülési formája. A cél csak az lehet, hogy a visszatért területek mielőbb szerves részét képezhessék az anyaországnak.

A katonai igazgatás mindig nehezebb keretek között működik, mint a polgári közigazgatás, mert rendkívüli körülmények között első feladata a rendes polgári élet menetének gyors biztosítása. Ez nehéz feladat különösen akkor, ha a terület birtokbavétele harccal történik, mint Délvidéken, ahol a rendes polgári életlehetőségek biztosítását – legalább is az első időszakokban – alá kellett rendelni a hadviselés érdekeinek.

A katonai közigazgatás ezt a kettős feladatot csak akkor tudja igazán megoldani és kielégítően biztosítani, ha a birtokba vett területen a mindennapi élet zavartalan menetét már helyreállította. Ezt elérni nehéz feladat, mert a katonai közigazgatás általában olyan területre vonult be, ahol az állami élet szervezett működése átmenetileg szünetel vagy teljesen megszűnt. Vagyis az új magyar közigazgatási rendszer teljes berendezését előről kell felépíteni.

A katonai közigazgatás szervezetének felépítésénél főszabálynak azt kell tekinteni, hogy az ott talált közigazgatási rendszerbe lehetőleg az első időben beilleszkedjék. A katonai közigazgatás rendszerének felépítése, bár általában a talált állapotokhoz igazodik, még

akkor is, amikor a történelmi Magyarországhoz tartozó területrészeken működik. A csendőrség, a rendőrség teljesen azonos szervezet szerint kerül felállításra, akárcsak a posta és vasút, és minden ami a magyar állami élet megnyilvánulását jelenti.

A helyi adottságokhoz akkor is alkalmazkodik, amikor az idegen állam közigazgatásának szerveit ideiglenesen átveszi, működteti, de katonai felügyelet alatt tartja. Így lehet elérni azt, hogy az idegen államtól visszaszerzett területeken a katonai közigazgatás gyorsan működőképes legyen.

A Legfelső Honvédelmi Tanács működését békében előkészítő Vezértitkárság feladata volt, az előkészítő munka. A rendelkezésre álló igen rövid idő ellenére a tárcák érdekeit mindig összhangba tudta hozni a honvédelmi érdekekkel. Így megteremtette a Honvéd Vezérkar főnöke számára azokat az alapokat, melyekre a magyar katonai közigazgatási rendszer felépült.

A magyar katonai közigazgatást, a külön rendeletekben meghatározott keretek között, a Legfelső Honvédelmi Tanács irányelvei alapján a Honvéd Vezérkar főnöke az 1913. évi XLIII. törvénycikkbe foglalt hágai egyezményben lefektetett hadijog rendelkezéseinek figyelembe vételével irányította.

Központi szervezete Budapesten a szállásmesteri csoport volt. Ez a Honvéd Vezérkar főnökétől kapott utasítások alapján a végrehajtás elvi alapját teremtette meg. Általános érvényű alapvető rendelkezéseit az alárendelt szerveknek katonai közigazgatási parancsokban adta ki, irányította és egyben a jogszabályalkotást is előkészítette.

A keleti és erdélyi területek katonai közigazgatásának szervezetében a katonai közigazgatása már ismertetett háromfokozatú volt: járási (városi), vármegyei katonai parancsnokságok és a hadsereg katonai közigazgatási csoportja működött. A harmadfokú katonai közigazgatási hatóság szerepét a honvéd vezérkar főnökének szállásmesteri csoportja töltötte be. Belső szervezetében a különböző polgári hatóságok rendelkezési jogát minden járás területén a járási, városokban a városi katonai parancsnok személyében egyesítette. A szükséges polgári szakszerűséget megfelelő szakemberek beosztása révén a vezetés biztosította.

Az alsóbb fokú közigazgatásnak azok a szervei, amelyek szervezeteikben nem egyeztek a járások területi beosztásával, nem kerültek az elsőfokú katonai közigazgatási szervekhez, hanem a másodfokú hatósághoz kaptak beosztást. A katonai közigazgatás adminisztrációját tekintve Erdély vonatkozásban összesen 49 katonai közigazgatási parancs jelent meg 212 oldalon. Ezt elosztó szerint esetenként 350 szerv és parancsnokság kapta meg. Ezek melléklete 33 különböző hirdetmény volt, amely 800 000 példányban 3 nyelven jelent meg. Ez 3,5 millió mellékletével 110 tonnát, vagyis 43 tehergépkocsi rakományt tett ki. A szállásmesteri csoport 10 000 úgydarabot intézett el.

A Délvidék visszatérésekor – a tapasztalatok alapján – a vezetés csak a járási (vármegyei, városi, törvényhatósági városi) szervezetet tartotta meg, mint elsőfokú hatóságot. A közvetlen végrehajtás másodfokú szerve a jugoszláv volt báni hatáskörnek megfelelően első időben Szabadkán, később Újvidéken települt déli-hadsereg katonai közigazgatási csoportja volt. Ez alkalommal vármegyei katonai parancsnokságok nem működtek, ezért a területi beosztás alapján felépülő polgári szervek közegei a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportjához kerültek beosztásra.

A Honvéd Vezérkar főnökének közölni kellett azokat az irányelveket, amelyek szabályozták a lakossággal és a volt jugoszláv tisztviselőkkel való bánásmódot. Szabályokat hoztak az internálásokra, a sajtóügyekre, iskolaügyekre, egyesületi és gyülekezési jogra, a közlekedésre, közellátásra, a menekültekkel való bánásmódra, a hajtási irányra, a nyári időszámításra stb. Bevezették a katonai bíraskodást, meghatározták a volt trianoni országhatár átlépésének feltételeit. Rendezték az ipari és kereskedelmi, valamint az árkérdést.

Megszervezték a polgári gépkocsi-forgalmat és üzemanyag ellátást. Megteremtették a katonai közigazgatás pénzügyi alapját. Rögtön hozzáfogtak a terület közbiztonsága érdekében a csetnik-szervezet felgöngyölítéséhez, a beköltözött idegenek kiutasításához. Az üresen maradt területen a termelés folytonosságának biztosításához. A visszafoglalt Délvidékkel kapcsolatban megjelent 86 katonai közigazgatási parancs 306 oldal terjedelemben 165 darab melléklettel. Ezeket 134 parancsnokság és szerv kapta meg. Kiadásra került: 56 különböző hirdetmény négy nyelven 310 000 példányban. Ezek mellékletét 1 850 000 darab különféle nyomtatvány és segédlet képezte. A hirdetmények és nyomtatványok stb. 40 tonna súlyt képviseltek. A szállásmesteri csoport összesen 11 631 ügyiratot intézett el. Egy-egy járási (városi) katonai parancsnokság ügyforgalma általában 3–5000 ügydarabot tett ki. A katonai közigazgatás alatt működő propagandaszolgálat keretében kiadásra került 674 915 darab különféle propaganda plakát, könyv, folyóirat, füzet és röpirat négy nyelven. 4000 darab nemzeti zászló, 20 000 darab papírzászlócska, 54 000 darab nemzeti színű kokárda szétosztása, továbbá 25 000 darab nemzeti zászlónak a Hangya Szövetkezet útján mérsékelt áron való forgalomba hozatala szintén a propagandaszolgálat feladata volt.

A sajtószolgálat keretében a szállásmesteri csoport leadott 124 sajtóközleményt. A fővárosi sajtó 21 napilapja a Délvidékről összesen 3225 cikket, hírt és kommunikét közölt.

A katonai közigazgatás mindezeket a feladatokat, amely magában foglalja a polgári közigazgatás minden ágát, annak – nagy és begyakorlott – személyi és anyagi szervezete nélkül. Ismeretlen körülmények között végezte nehéz feladatát, melyet rögtönzött – kezdetben még össze sem dolgozott – személyzettel oldott meg.

5. A katonai közigazgatás mérlege

A visszatért területeken bevezetett magyar katonai közigazgatás a polgári magyar állam berendezkedés új intézménye volt. Szervezetének és működésének irányelveit a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács – a Felvidéken és Kárpátalján alkalmazott, inkább szükségszerű, mint rendszeres katonai közigazgatás tapasztalatainak figyelembevételével – dolgozta ki. Feladatát teljesítette, hiszen Kelet-Magyarországon és Észak-Erdélyben három hónap alatt, a Délvidéken pedig négy hónap alatt olyan helyzetet teremtett, hogy a polgári közigazgatás bevezetésének nem volt akadálya.

Azonban a közigazgatásban részt vevő elméleti és gyakorlati szakemberek részéről nagyon sok kifogás érte a katonai közigazgatás intézményét. Ezek szubjektív és objektív okokra épültek. A legfontosabb objektív ok az volt, hogy a katonai közigazgatás szervezete közigazgatásban járatlan katonai előjárókra volt bízva és nem szakemberekre. Ezt nem befolyásolta a beosztott polgári szaktisztviselők szerepe sem, mert befolyásukat nem tudták kellően érvényesíteni. Vagyis a katonai hatóságok mindig azokban az esetekben hibáztak, amelyekben a polgári tisztviselőket nem hallgatták meg, vagy tanácsaikat nem követték.

A katonai közigazgatás kialakult szervezete, amely a katonai és polgári szervek együttműködésére épült nem volt a leghszerencsésebb megoldás. Szubjektív okként jelentkezett az, hogy a feltétlen engedelmességet követelő és ellentmondáshoz nem szokott katonai nem vette komolyan a polgári előadó véleményét, aggodalmait inkább „üres paragrafusrágásnak, céltalan jogászkodásnak”, mint komoly tanácsnak minősítette. A polgári előadók viszont szakmai önértékből és sérelemből fakadó féltékenységgel és nagyobb szakmai tapasztalatból következő kritikával kísérték a katonai parancsnokok intézkedéseit. Ezek az ellentétek végigkísérték az egész katonai közigazgatás működését.

A katonai közigazgatás működésének fogyatékoságai abból a tényből fakadtak, hogy működésének irányelvei nagyon széles körben mozogtak. Bármennyire is helytálló elgon-

dolás volt az, hogy a rendkívüli körülmények között működő katonai közigazgatásnak lehetőleg minél szabadabb kezet kell biztosítani, mégis a közigazgatási intézkedések vitathatatlan helyességéhez fűződő közérdek – különösen a megszállt területek jogszabályainak hatályban tartása, a hazai jogszabályok bevezetése, a jogorvoslati lehetőségek alkalmazása tekintetében – lényegesen pontosabb szabályozást követeltek meg. A katonai közigazgatás irányelvei például megmondták, hogy ki lássa el a rendőri büntetőbírói teendőket, de nem határozzák meg a lényegesen súlyosabb jogkövetkezményekkel járó teendőket végző anyakönyvvezető személyét. A katonai közigazgatás működésének hiányos szabályozását az irányelvek elkészítésére fordított álló rendkívül rövid idő indokolta.

A katonai közigazgatás szervezetét fennállásának rövid ideje alatt állandóan egyszerűsítette. Erdélyi alkalmazása alatt a hadsereg-parancsnokságok száma háromról egyre csökkent. A Délvidéken az Erdélyben szerzett tapasztalatok alapján a vármegyei szintet teljesen elhagyta.

Azonban érdemei is voltak, mert a katonai közigazgatásnak három hónapi tapasztalat elég volt ahhoz, hogy a törvényhatósági joggal felruházott és a megyei városok jogállása tekintetében fennálló indokolatlan különböztetést elvesse. A polgári közigazgatás 1886 óta nem volt képes a megyei városokat a vármegye idejét múlt gyámkodása alól kivonni.

A fővezérség által a katonai közigazgatás szervei részére kiadott kimerítő tájékoztató segédletek a közigazgatási adattárak szerepét töltötték be. Ezeket a polgári közigazgatásban évekkel ezelőtt tervezték, de nem valósították meg.

A katonai közigazgatás megvalósította az egyfokú fellebbviteli rendszert, ami polgári közigazgatásban nem volt, de állandóan beszéltek róla. A szakemberek elismerték, hogy a katonai közigazgatás – a modern szervezni elveknek megfelelően nagyon helyesen – különbséget tesz ügyintéző és kormányzószervek között. Az egyes ügyek intézése a hadsereg-parancsnokságoknál az esetek túlnyomó részében véget ért. Így a legmagasabb rangú katonai közigazgatási szerv teljesítőképességét a közigazgatás legfelsőbb irányítására fordíthatta. Ez részben már ma is így van. A Délvidéken szerzett tapasztalatok pedig csak alátámasztották azt a korábbi elgondolást, hogy az ügyintézés a másodfokú katonai közigazgatási hatóságoknál véget érjen.

A két világháború között a polgári közigazgatás reformján dolgozó szakemberek szintén szerették volna tehermentesíteni a kormányhatóságaikat, hogy csak irányítsanak. A fővezérség szállásmesteri csoportján belül működő katonai közigazgatási elvi osztály a közigazgatási vezérkar szerepét töltötte be, amiért a közigazgatási reformerek irigykedtek.

Összességében a magyar katonai közigazgatás speciális körülmények között működve rövid idő alatt beintegrálta az ország közigazgatásában a visszatért területeket, a törvény és jog szellemében. Olyan szervezeti és irányítási elveket valósított meg melyeket a polgári magyar közigazgatás reformjáért küzdő elméleti és gyakorlati szakemberek elismerését is kivívta.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A két világháború között a magyar közigazgatási irodalom felvirágzott, hála közigazgatás racionalizálására, megreformálására tett elméleti és gyakorlati kísérleteknek. A nagyszámú szakirodalom valamilyen módon és valamilyen formában érintette a polgári közigazgatás katonai jellegű feladatait, illetve a katonai közigazgatás feladatait, a visszatért területek mielőbbi beintegrálását a magyar közigazgatás rendszerébe. A nagyszámú szakirodalomból a következő munkákat emeljük ki:

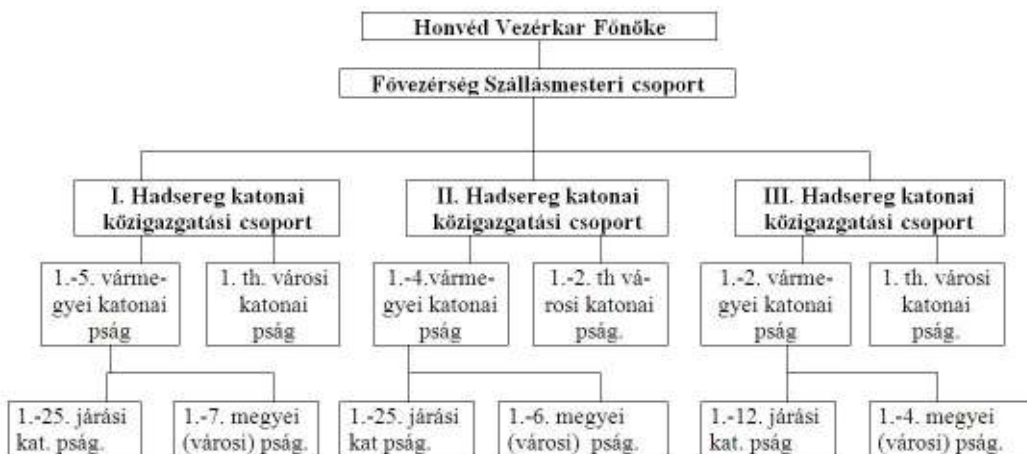
Asztalos Miklós: A visszacsatolt erdélyi részek bekapcsolása a magyar életbe.
Benisch Artúr (1939): Magyarország közigazgatási beosztása.

- Benke József (1925): A magyar hadügyi közigazgatás alapelemei.
 Dolgozatok a közigazgatási reform köréből. Magyar Zoltán emlékkönyv, 1940.
- Erekly István (1942): A modern magyar közigazgatás kialakulása.
 A gyakorlati közigazgatási vizsga kompendiumai. (szerk: Kovách Lajos) 1–23. kötet 1938–1944.
- Farkas Ferenc (1943): Katonai közigazgatás, IX. közigazgatási tanfolyam előadásai.
 Gazdászati-közigazgatási szolgálat, 1940.
- Gerlai Károly (1941): Rendeleti tárgymutató. Az 1938-tól 1941. márc. 15-ig megjelent miniszteri és egyéb felsőhatósági rendeletek.
- Gurgély István: Honvédelmi kötelezettségeink 1939 évi II. tc. alapján.
- Hadiüzemi útmutató (Szerk.: Fülek József) 1943.
- Hantos Gyula (1931): A magyar közigazgatás területi alapjai.
 Honvédelmi közigazgatás 1941.
- A jogi hírlap törvénytára (a visszatért területeket érintő jogszabályok 1938–1944.)
- Karay Kálmán (1943): Katonai közigazgatásunk vázlata, IX. közigazgatási tanfolyam előadásai.
- Kartal Imre (1943): Lakóházak légvédelme a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken.
 Kártérítés a honvédelmi szolgáltatásokért (8.500/1940 HM. eln.-16 sz. rendelet).
- Kemenes Illés: Új honvédelem, új feladatok, új kötelességek.
- Kiss István (1943): A közigazgatási adattárak. Általános közigazgatási és katonai tudnivalók Kolozsvár.
- A korszerű közszolgálat útja (A közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai) Szerk: Mártonffy Károly 9.(A mai magyar honvédelmi igazgatás) 1941.
- Lantos Lajos Béla: Polgári kötelességeink a honvédelmében.
 A magyar közigazgatás szaknaptára és tiszti címtára 1942–1943.
- Magyar Zoltán (1942): magyar közigazgatás.
- Martonyi János (1939): A közigazgatás jogszerűsége a mai államban.
 Nemzetvédelem, országvédelem 1943.
- Németh Ernő (1942): Útmutatás a polgári szervek és magánüzemek háborús nyilvántartásának részletes felfektetésére és vezetésére vonatkozólag.
- Németh Ernő (1944): Egységes összefoglaló segédlet a háborús működésre kijelölt polgári szervek hadi- és előkészületre kötelezett üzemek ...személyi, ló, jármű biztosítására.
- Nyíry László: Hadtudományi Enciklopédia.
- Pető Tibor–Alpáry Imre–Szirányi Tibor (1942): Hadigazdálkodás.
- Pohl Sándor (1941): A magyar közigazgatás szervezete.
- Posta Péter (1941): A modern közigazgatás alapjai.
- Raics Károly: Polgári társadalom és a hadsereg.
- Sághy Ferenc (1932): Közigazgatási Enciklopédia.
- Segédlet a katonai közigazgatási szolgálat ellátására a visszafoglalt Dél-magyarországi területeken I–II.
- Sorbán Jenő (1941): A megújított magyar közigazgatás.
- Sótonyi Gábor (1941): Kárpátalja közigazgatása. In: Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai (szerk.: Mártonffy Károly) 617–624. p.
- Steuer György (1937): Honvédelem és szociálpolitika.
- Steuer György: Közéleti feladataink a Délvidéken.
- Vargha Gábor: Magyarország közigazgatási viszonyai földrajzi szempontból.
- Utasítás a m. kir. belügyminiszter vezetése és felügyelete alatt álló közigazgatási hatóságok és egyéb szervek országmozgósítási szervezetének kiépítése tárgyában. 1941.
- Útmutató az ipari üzemek háborús személyi szükségletének biztosítására.

Katonai közigazgatás szervezetének fejlődése The organisation of military administration

1. sz. melléklet. Az Erdélyi katonai közigazgatás Első szervezete*

1th appendix. The first organisation of military administration in Transsylvania.

* Karay után szerkesztette: Suba János

Karay Kálmán: Katonai közigazgatásunk vázlata, IX. közigazgatási tanfolyam előadásai 1943.

2. sz. melléklet. Az Erdélyi katonai közigazgatás Második szervezete*

2th appendix. The second organisation of military administration in Transsylvania

* Karay után szerkesztette: Suba János

Karay Kálmán: Katonai közigazgatásunk vázlata, IX. közigazgatási tanfolyam előadásai 1943.

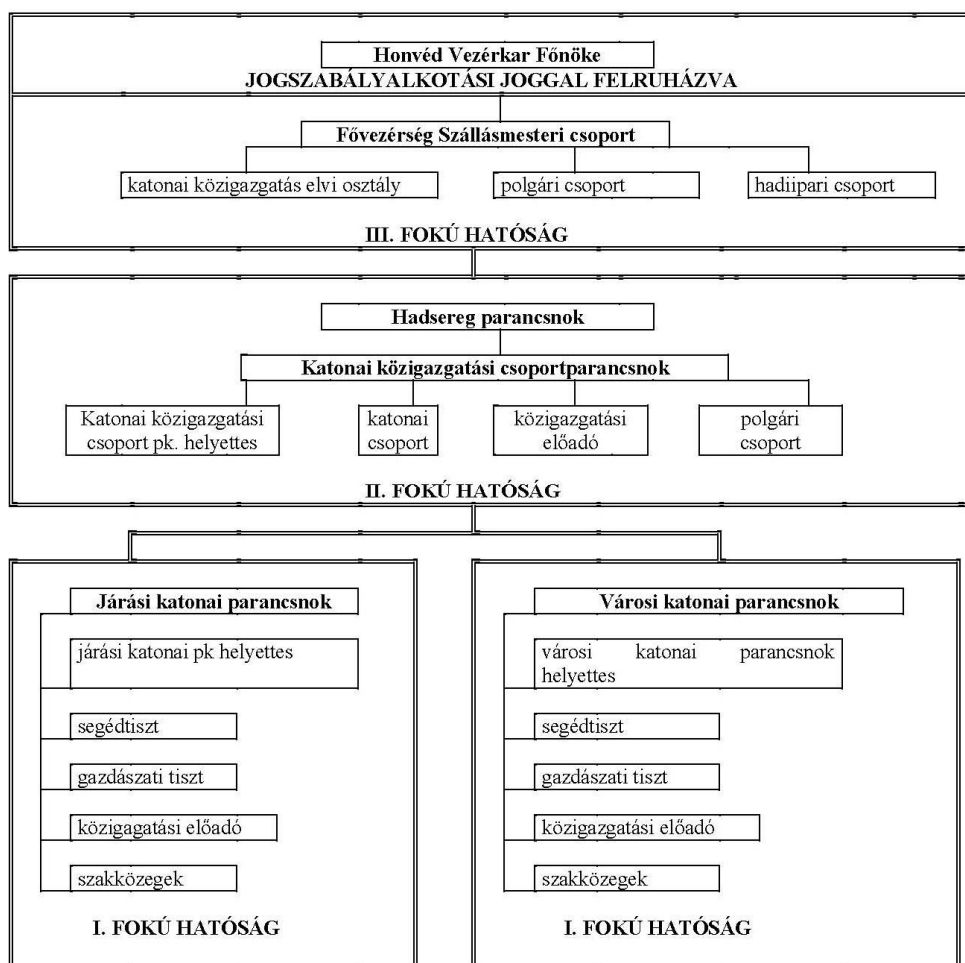
3. sz. melléklet. A katonai közigazgatás szervezete Délvidéken*

3th appendix. The organisation of military administration in the southerner territory

* Karay után szerkesztette: Suba János

Karay Kálmán: Katonai közigazgatásunk vázlata, IX. közigazgatási tanfolyam előadásai 1943.

4. sz. melléklet. A Délvidéki katonai közigazgatás elvi felépítése***3th appendix. The theoretical structure of military administration in the southern territory**

* Karay után szerkesztette: Suba János

Karay Kálmán: Katonai közigazgatásunk vázlata, IX. közigazgatási tanfolyam előadásai 1943.

SZÁVAI FERENC*

**ADALÉKOK A MAGYAR–NÉMET GAZDASÁGI KAPCSOLATOK
TÖRTÉNETÉHEZ, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A GYŐRI PROGRAM
MEGVALÓSÍTÁSÁRA**

*ADDITIONS TO THE HISTORY OF HUNGARIAN–GERMAN ECONOMIC
RELATIONS WITH SPECIAL REGARD TO THE IMPLEMENTATION
OF THE GYŐR PROGRAMME*

ABSTRACT

In the Horthy era, in a period of economic development, the growth triggered by military economy gained importance. The Győr army development programme was a part of this process; increasing the market and the exports for triggering growth instead of loans was a significant factor in this. The opportunity of Eastern foreign trade relations was replaced by Western (German) relations for this period based on mutual interests. The business relations between Daimler-Benz and Manfred Weiss mean intriguing additions to this and the study aims to reveal these issues.

1. Kiinduló gazdasági állapot

A gazdasági fejlődés menetét figyelembe véve gazdasági szempontból több szakaszra lehet osztani a két világháború közötti Magyarország gazdasági életét:

1. Gazdasági konszolidáció 1920–1925
2. Gazdasági fellendülés 1926–1929
3. Gazdasági válság 1930–1938
4. Hadiipari konjunktúra 1939–1944¹

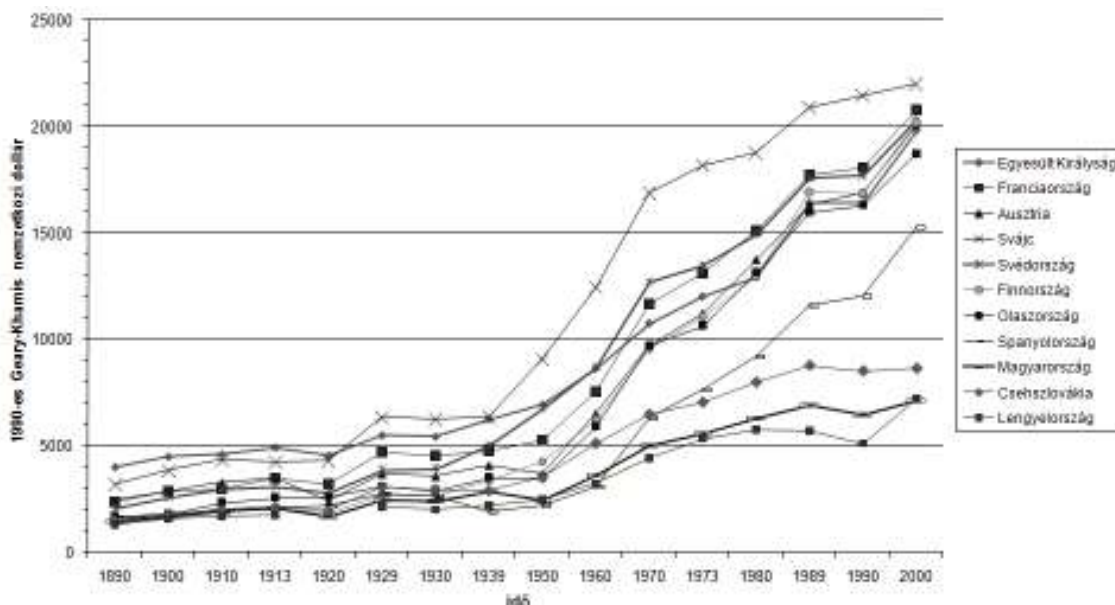
A gazdasági eredményességet az 1990-es évekig az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) nagyságával vizsgálták. Ha ehhez a módszerhez fordulunk, és az európai országokat összehasonlítjuk (1990-es Geary-Khamis² nemzetközi dollárban számolva) érdekes és kiegyensúlyozott állapotot rögzíthetünk a két világháború közötti magyar gazdaság teljesítményét illetően. Elsőként adódik az a meghatározottság, évszázados különbség, ami az európai centrum és periféria országai között tapasztalható. A magyar gazdaság teljesítménye az utolsó békeévben 1913-ban szinte azonos volt a cseh területekkel, de Ausztria megelőzte mindkettőt.

A két világháború között, ha idesoroljuk a balkáni országokat is, lényegében jóval a balkáni és közép-európai átlag fölött teljesített Magyarország. Eredményei közelítették az olasz és cseh teljesítményt, megelőzte Portugáliát és Spanyolországot és Lengyelországot. A korszakban helyenként közelítette Finnország teljesítményét, pedig gazdasági adottságai drasztikusan megváltoztak, a gazdaságpolitikai szempontból új korszak köszöntött be. Ennek fővonásai: az önellátás, az importhelyettesítő iparpolitika és a szelektív agrárpolitika, az új vámtarifa és az exporttámogatás, új külkereskedelmi stratégia.

* Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem.

Mi húzódtott meg a makrogazdasági folyamatok mögött, amelyek alátámaszthatták a fenti statisztikai tényt? A Habsburg Birodalom gazdasági dezintegrációja különösen nehéz gazdasági környezetet hozott létre.³ Az egész korszakra egységes gazdaságpolitika nem volt jellemző, viszont a gazdasági körülmények kihívásai különböző válaszokat vártak a gazdaság irányítóitól. Jól mutatja ezt, hogy az egész Horthy-korszakban közel húsz pénzügyminiszter követte egymást. Természetesen nem csak ez a tárca vett részt a gazdaságpolitika kialakításában, hanem az egyes ágazati gazdasági minisztériumok. Éppen ezért az időtényező mellett a tematikus megközelítés látszik célszerűnek.

1. ábra. Gazdasági növekedés Európa országaiban

Forrás: Maddison Angus: The World Economy: Historical Statistics. OECD, 2003. című mű adatai alapján

A gazdaság teljesítőképessége nem volt egyforma ebben a történelmi periódusban, a megoldási módok sem. A magyar gazdaságnak a húszas évek elején döntően hitelre volt szüksége. Viszont a magyar pénzügyi és szakmai körök vitája során világossá vált, hogy Magyarországnak el kell mozdulnia a zárt autarchiás gazdasági rendből. Ez viszont felvetette annak a kérdését, hogy: Ez a lépés kinek a közreműködésével és támogatásával valósítható meg?

Ha a piac oldaláról közelítjük meg a kérdést akkor a magyar szereplők előtt is egyértelmű volt a válasz: Olaszország. De a hatalmas keleti piac adta esélyek is ott lebegtek a külpolitika alakítóinak szemében.

Magyarország az 1920-as években áruforgalmának 70–75%-át az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaival (Ausztria, Csehország, Románia a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) és Németországgal bonyolította le. A romokban lévő magyar gazdaságnak, a világháború okozta sebek,⁴ a trianoni békeszerződésből adódó vagyronvesztés, a nemzetközi életből történő kiközösítés időszakában,⁵ elveszítve egykori védett piacait a gazdaság újbóli elindításában eszközökre volt szüksége. De mi legyen az első lépés? A hitel vagy piac határozza-e meg a gazdaság mozgásterét?

A szükséges tőkeinjekció (azaz a hitel) a Nemzetek Szövetségéhez közelítette Magyarországot. Az áruexport kényszere – főleg a világgazdasági válság idején – Németország és Olaszországgal történő árucserre növelésére készítetett. De volt egy harmadik kitörési pont

is: Szovjet-Oroszország. Az áruösszetétel arra utal, hogy jól kiegészítették volna egymást: a magyar gazdaságnak égető szüksége lett volna stratégiai nyersanyagokra, míg az elmara-dott szovjet gépgyártás miatt Szovjet-Oroszország komoly piacot jelenthetett volna a magyar gépipari termékek számára.

Az 1920-as években az import mintegy 2,5-szeresre nőtt, ami magyarázható az újjáépítéssel, a modernizáció szükségességével, a javuló finanszírozási lehetőségekkel. Ezzel szemben a kivitel jóval alacsonyabb szintről indult és az évtized végére még nagyobb növekedést produkált. A mérleghiányt a hitelfelvétellel finanszírozták.

Az 1930-as években a válság hatására a piacok összeszűkültek, a finanszírozási források kiszáradtak, a gazdaságpolitika importhelyettesítéssel, protekcionizmussal válaszolt, hazautalások tovább csökkentek. Adósságválság alakult ki, majd az adósságszolgálatot felfüggesztik 1931-ben.

2. Motivációk Keletre?

A keleti orientáció megértéséhez elsőként vizsgáljuk meg az orosz–magyar kapcsolatok kérdéskörét. Magyarország kiszolgáltatott helyzetben volt, hogy olyan országokkal kössön kereskedelmi kapcsolatot, melyek jelentős nyersanyagkészlettel rendelkeznek, illetve könnyen kielégítik a magyar feldolgozóipar szükségleteit. Szovjet-Oroszországgal nem voltak egymás között vészterhes problémák, ugyanakkor Oroszország eladósodottsága jelentős volt. A magyar külpolitika számára Szovjet-Oroszország azért lehetett volna értékes partner, mert Moszkva nem ismerte el a versailles-i békerendszert.⁶

1922. április 10-én Genovában az európai gazdasági helyreállítási konferencia zajlott, ahol titkos találkozás is történt Csicserin és Bánffy között (1922. április 24-én és május 2-án). Ezen a találkozón itt gazdasági jellegű témák azonban nem kerültek szóba.

Készült egy, meglepő, francia nyelvű memorandum, amely javaslatot tett a gazdasági kapcsolatok helyreállítására Oroszországgal. Ennek alapja volt, hogy Oroszország ki volt zárva az európai kereskedelemről, míg Magyarország, Csehország és Ausztria pedig a tengertől volt elzárva.⁷ A memorandum taglalja a Szovjet-Oroszországgal kötendő kereskedelmi szerződés jelentőségét. A memorandum ajánlásaival szemben nem vállalt a magyar delegáció kezdeményező szerepet a szovjet államnak az európai vérkeringésbe való visszakapcsolására.

A magyar üzleti szféra igyekezett kiaknázni a szovjet piacban rejlő lehetőségeket. A probléma abban rejlett, hogy a magyar exportot nem tudták kellőképpen finanszírozni. Jellemző volt az olajhiány Magyarországon, a tőkeszegény szovjet állam legneuralgikusabb pontja pedig a hitelkérdés volt.⁸ Ebben a helyzetben a gazdaság és kereskedelmi kapcsolatok élénkítését több módszerrel kívánták közösen megoldani:

1. Konzignációval (raktáron lévő készletek értékesítése után fizetés),
2. Egyszerű áruhitellel,
3. Koncessziós szerződésekkel (a magyar fél is erre törekedett).⁹

A magyar–szovjet áruforgalomban a kivitelhez jutó magyar cégeket jelentős járulékos költségekkel terheltek meg. Ez rendkívül veszteségesé tette a Szovjetunióba irányuló exportot. 1925–1928 között 1925-ben enyhe magyar aktívum, azután 1926-tól a szovjet export jelentősen felülmúlta a magyar exportot, magyar kiviteli passzívum alakult ki.¹⁰ Jóval kedvezőbbek voltak a lehetőségek, mint amit végül a kedvezőtlen politikai és pénzügyi feltételek megengedtek.¹¹

Az 1930-as évek elején a magyar–szovjet kapcsolatok élénkítésének programját Kóródi Sándor a Külkereskedelmi Intézet vezérigazgatója fogalmazta meg a Pesti Tőzsde hetilap

1931. augusztus 12. számában. Amikor azt fejtegette, hogy az egyetlen piaci terület a Szovjetunió, ami lehetőséget biztosítana a magyar ipari és mezőgazdasági termékeknek. A tárgyalások 1932. január 4-én meg is kezdődtek.

Az áruforgalom egyenlege csak 1931-ben zárult magyar aktívummal.¹² Ugyanakkor jellemző, hogy a szovjet részesedés a teljes magyar importon belül még 1931-ben is mindössze 0,1%-ot, 1932-ben 0,5%-ot és 1933-ban ismét csak 0,1%-ot tett ki.

1934. február 4-én Magyarország és a Szovjetunió felvette egymással a diplomáciai kapcsolatokat. A szovjet meghatalmazottakkal folytatandó tárgyalásokra magyar részről Jungerth-Arnóthy Mihály ankarai követet jelölték ki. A római megállapodás értelmében: 1934. július 1-jétől egy harmadik országba akkreditált diplomatát kellett kineveznie Moszkvába és Budapestre. Adolf Petrovskijt Bécsből, Jungerthet Ankarából. Utóbbit véglegesítik, de a budapesti követ tisztét végül Bekzadjan tölti be.¹³

A követek kinevezésével egy jelentős akadály hárult el a kereskedelmi bővülés elől. Bornemissza Félix ötvenoldalas beszámolót ír a témáról. Míg Jungerth-Arnóthy 1935. december 9-i jelentésében kiemeli a dunai szállítási útvonal regenerálásának lehetőségét. A kereskedelmi kapcsolatokban ekkor monopol törekvések, panamák tapasztalhatók.¹⁴ Nemzetközi tárgyalások zajlottak a fizetési egyezmény megkötéséről (szovjet–román, szovjet–cseh, szovjet–szlovák), de a Magyar Nemzeti Bank nem ment el erre, a tárgyalások 1937-ben elakadtak. Ismét felélesztették a vasút, a tengeri szállítás lehetőségét, a Duna ebben fontos szerepet töltött be.

A kereskedelmi kapcsolatok hullámzó eredményeket produkáltak. Meglepő, de a diplomáciai kapcsolat felvétele nem okozott érezhető javulást. 1937-ben jelentős szovjet kiviteli többlet volt. 1938-ban Magyarország semmilyen árut nem exportált a Szovjetunióba. A mélypont 1939-ben volt. 1939. március 2-án felfüggesztették a kapcsolatokat, kölcsönösen a diplomáciai képviselőket is.¹⁵

Forcsa, de a két ország gazdasági értelemben éppen 1940 nyarán–őszén „talált ismét egymásra.” A hadigazdaság okozta konjunktúra idején magyar szempontból még inkább megnőtt a nyersanyagbeszerzés fontossága. A kereskedelmi kapcsolatok ismét felvették, Moszkvában tárgyalásokat folytattak a lehetőségekről. 1940. június 26-a után felértékelődik Budapest szerepe a szovjet diplomáciában.¹⁶

1940. szeptember 3-án Alfred Nickl és Mikojan kereskedelmi egyezményt írtak alá. Ekkor már a második bécsi döntés után megváltozott Magyarország kiviteli áruszerkezete. Az áruszállításban teljesítési nehézségek keletkeztek, az infrastruktúra ehhez továbbra sem volt megfelelő. 1940-ban a Szovjetunió részesedése a magyar kivitelben 0,01%, a Szovjetunió részesedése a magyar behozatalban 0,09%. A kereskedelemben némi szovjet fellendülés mutatkozott 1941-ben. 1941. június 2 után a háború következtében a teljesítések lehetetlenné váltak.¹⁷

A keleti kapcsolatos egyik sikertörténete a Törökországgal zajló kereskedelmi kapcsolatok alakulása. A modernkori Törökország történetében jelentős béketárgyalások 1922. november 21-én kezdődtek a Genfi-tó partján fekvő Lausanne városában. Török részről Iszmet pasa vezette a delegációt, Angliát Curzon külügyminiszter, Görögországot Venizelosz, Oroszországot pedig Csicserin népbiztos képviselte. Ekkor számos cesszió szerződést kötöttek, valamint hasonlóan a többi első világháborúban vesztes országhoz az egykori vagyon és adósság kérdését is rendezték. Törökország jelentős arabok által lakott területeket veszített el, meggyengült, ugyanakkor Atatürk vezetésével egy sajátos modernizációt készítettek elő, amiben szerepet kapott a magyar gazdaság is.

Kijelenthető, hogy a két ország kereskedelmi kapcsolata rendkívül kiegyensúlyozott és gyümölcsöző volt Atatürk időszakában. A magyar exportcikkek nagy részét ipari termékek képezték. Magyarország az 1920-as években főleg mezőgazdasági termékeket importált Törökországból. A kereskedelmi kapcsolatok alapja az 1924-ben megkötött barátsági szer-

ződés volt, ami kimondta „a teljes mozgási és letelepedési szabadságot, a szabad kereskedelem- és iparűzést, a jogi védelmet, az ingó és ingatlan vagyonszerzés tekintetében a legnagyobb kedvezményes elbánást, az adófizetés terén pedig a honpolgárokkal való egyenlőséget.” A kereskedelmi egyezményeket évente újították meg. Az iparban és az infrastruktúra-fejlesztésben történő magyar részvétel volt számarányában a legkiemelkedőbb. Nemcsak a kertészet, magnemesítés és mezőgazdasági oktatás terén volt jelentős a magyar részvétel, hanem a Nitrokémia a hadianyag rendelésben, a Ganz-Danubius a villanyépítésben, a Magyar Lámpaárugyár pedig az égők és világítótestek előállításában jeleskedett. Fontos volt a magyar részvétel a törökországi cukorgyártásban, valamint az orosz piachoz hasonlóan a török is igényelte a kiváló adottságú magyar tenyészlovakat. 1938-ban született egy olyan egyezmény, mely a fent említett áruforgalom visszaesést ellensúlyozni kívánta.¹⁸

3. Motivációk Nyugatra?

Az világosan látszik, hogy az első világháború utáni gazdasági paradigmaváltást követően fordulópont jelentkezett a nagyhatalmak küzdelmében a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért is. Komoly dilemmát jelentett azonban a gazdasági trendek megváltozása, mindemellett a gazdasági munkamegosztás felbomlott. A Duna-völgyi országok exportpiaca nem volt biztosítható. Romlottak a cserearányok (kínálat növekedése messze meghaladta a kereslet növekedését mezőgazdasági termények, élelmiszerek tekintetében). A piacok összezsugorodtak, csökkent a vásárlóerő a mezőgazdasági és nyersanyag-kitermelő országok számára. A korábban népszövetségi hitelösszegeket adó országok között is gazdasági viták keletkeztek, kicserélődtek a hiteleket adó országok (negatív hatás).

A tudatos nacionalista gazdaságpolitika tovább mélyítette a piaci nehézségeket. A protekcionista vámtarifák (1920-as évek) az eladósodás, fizetési mérleg hiánya megoldásokat igényelt volna. A hitelek nem vezettek megoldáshoz. A hitel mellett most már piacot kellett volna megteremtteni és kialakítani. Azonban ha Anglia és Franciaország a piacot nem tudta biztosítani, akkor két lehetőség maradt:

1. Újból kísérletet tenni egy Duna-völgyi kooperációra.
2. Ott keresni gazdasági támaszt, ahol a Duna-völgyi országok áruai számára piac kínálkozik, azaz Németországban!

Hogy miért? Mert a hitelező országok nem voltak képesek a korábbi hitelezési szintet hosszú távon fenntartani. A fizetési mérleg jóval elmaradt a korábbiaktól. A külkereskedelem és a pénzügyi befektetések összekapcsolására tett nyugat-európai kísérletek nem jártak sikerrel – a pénzügy nem lehetett hatékony a külkereskedelem növekedése nélkül, mivel ha a tőkebehozatal növekedett, akkor a súlypont előbb-utóbb szükségszerűen az árupiacra tolódott át. Az erőviszonyokat vizsgálva kiderül, hogy sem a franciáknak, sem az angoloknak nem sikerült hegemoniát kiépíteni, két egymással szemben álló blokk kristályosodott ki – Franciaország, kisantantállamok, illetve Anglia és a revizionisták. Az új lehetőségeket és eredményeket meghatározó gazdasági körülmények az alábbiak voltak:

1. Aranystandard gyengesége
2. A Délkelet-Európai országok erős külkereskedelmi deficitje, agrárárak fokozatos csökkenése
3. Gazdasági válság kirobbanása

Tehát a hitelkapcsolatok megszakadtak, világpiac árak összezsugorodtak, a konjunktúra-tényezők nemcsak eltűntek, de visszájukra is fordultak. Délkelet-Európa országai a kül-

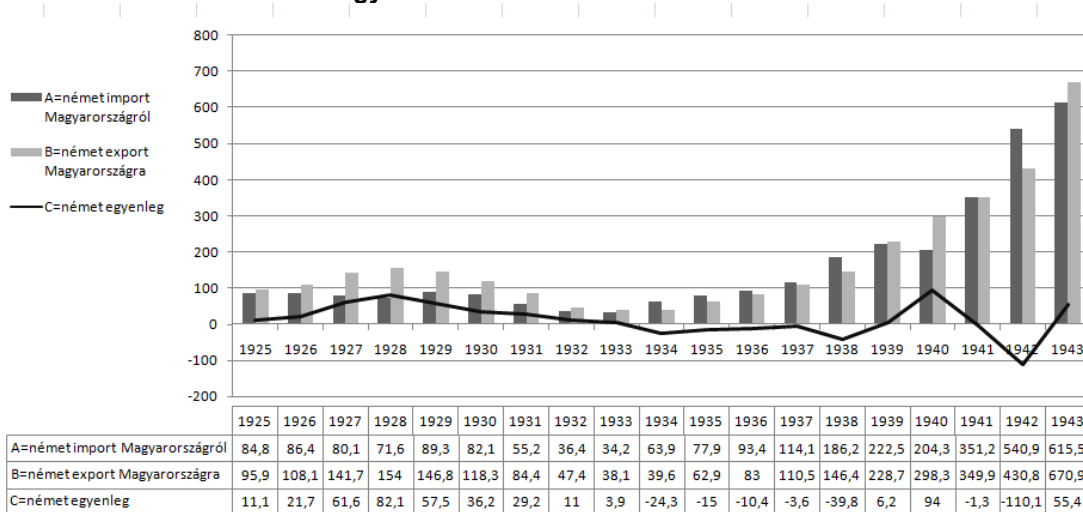
ső tényezők függvényei váltak, miközben a nacionalista gazdaságpolitika sikertelenek mutatkozott. Az exportorientált agrár-országokat megrendítette a mezőgazdasági válság. Az agrárarak csökkenése, a jövedelem kiesés, agráröllő, mezőgazdaság és ipar fejlődése közötti ellentmondás mutatkozott, a fizetési és külkereskedelmi mérleg súlyos egyensúlyzavarokkal küzdött. Az egyes országokban a külföldi adósság mellett a belső államadósságok erősen növekedtek, egyes országok fizetéseképtelenné váltak. A külkereskedelem nem rendelkezett flexibilitással. Az egyetlen eszköz ebben a helyzetben az export növelése volt, valamint az import csökkentése. 1933-ban pedig újabb probléma volt jelent meg, a nemzetiszocialista Németország megszületése.¹⁹

1938-ban 1 milliárd pengős ötéves beruházási program indult Magyarországon, melynek nagy részét a hadsereg felfegyverzésére fordították (de tartalmazta a vasutak és postahivatalok fejlesztését is) és megkezdődött a nyílt fegyverkezés. Az ún. „győri program” célja az volt, hogy pótlólagos kereslet támasztásával, vagyis állami megrendelésekkel teremtsenek munkaalkalmat a kb. 100 ezer fős munkanélküli-tömeg számára. Az állami megrendelések főként a nagyipart (kiemelve a nehézipart) valamint a könnyűipart árasztották el.

A 600 milliós csomagból az alábbi összetételű és nagyságú reguláris magyar fegyveres erők létrehozását tűzték ki célul: 3 hadseregbe és 7 hadtestbe szervezve, 21 hadosztály 2 gyorsdandár, 2 lovasdandár, 1 repülő hadosztály, és 3 hadosztály erejű határbiztosító kötelekből. A 600 milliós csomag feladata a magyar fegyveres erők fejlesztése és felfegyverzése volt.

A Magyar Nemzeti Bank elsősorban fedezetlen papírpénz kibocsátásával teremtette elő a 400 millió pengős csomagot. Ezt jól mutatja, hogy a bankjegy forgalom 1938-ról 1939-re – azaz egyetlen év alatt – a kétszeresére ugrott.²⁰

2. ábra. Német–magyar külkereskedelem alakulása 1925–1943 között

Forrás: Kondász Mónika–Engert Claudia: A modernkori magyar–német külgazdasági kapcsolatok, különös tekintettel a magyarországi működőtőke-befektetésekre.

EU WORKING PAPERS 4/2002. 7. old.

A húszas években Magyarország kereskedelmi mérlege Németországgal szemben passzív maradt.²¹ A világgazdasági válság idején 1930-ban tett látogatást Berlinben Bethlen István miniszterelnök, ekkor tervbe vették a kétoldalú kereskedelmi megállapodás megkötését. Ezt ténylegesen 1930. július 18-án írták alá.

Magyarország kereskedelmi mérlege csökkent 1932-ben, Németország részesedése a magyar importból 24,4%-ra nőtt az előző évi 19,5%-ról 1931-ben.²² Az 1934 februárban megkötött német–magyar kereskedelmi szerződés az 1931-es szerződést léptette életbe. Formailag az 1931. évi megállapodás 2. pótegyezménye volt.²³

1934-ben zárt először aktív kereskedelmi mérleget Magyarország Németországgal szemben. Annak érdekében, hogy csökkentsék a német deficitet, a magyar kormány 1936-ban katonai felszereléseket rendelt 45 millió márka értékben. Ezt követte 1938-ban a második megrendelés 32 millió márka értékben.²⁴

Az 1939-es kereskedelmi tárgyalásokon német oldalról megfogalmazódott, hogy a magyar gazdaságnak még inkább igazodnia kellene a német piac igényeihez. Követelték, hogy a magyarok tegyék szabaddá a német behozatalt és az állam hagyjon fel az ipar támogatásával. Németország Magyarországnak a mezőgazdasági termék- és nyersanyagszállító szerepét szánta.²⁵ Az 1940. októberi német–magyar mezőgazdasági megállapodás újszerű tartalmát az adta, hogy évente növekvő szállításokat tartalmazott magyar részről, annak ellenére, hogy már ellátási nehézségek mutatkoztak itthon is.

1941-ben Magyarország vállalta, hogy a hazai fogyasztáson felüli búza- és rozstermésének felét, az olajos magvak 100%-át és a kukoricatermés 80%-át Németországba szállítja. Ekkor azonban már csak a hazai fogyasztás erős korlátozásával tudták biztosítani, hogy exportra is jusson a németek számára. 1941-ben a magyar fél ismét engedett a német követelésnek, amely szerint a stratégiaileg fontos nyersanyagok (olaj, bauxit) exportját növelni kell. 1941–1942-ben a bauxittermelés 90%-át, kb. 1 millió tonna bauxitot, 1943–1944-ben már 1,5, 1944–1945-ben pedig már 2 millió tonna bauxitot követelt Németország. A háború alatt az olajtermelés 50-60%-a áramlott Németországba. 1942-re a hadiipar néhány ága többet termelt a német hadseregnek, mint a magyarnak.

A magyar gazdaság teljes alárendeltségét a náci gazdaság primátusának az 1942-es évtől számíthatjuk. Német oldalról a klíringkeretet jelentősen túllépték, így Magyarország fél éven belül, februártól júliusig, háromszor nyújtott kölcsönt a németeknek összesen 400 millió márka értékben. (a földgázszállítmányok növelése érdekében, Magyarország engedett a növekvő élelmiszerkövetelésnek). Belföldön súlyos ellátási nehézségek mutatkoztak. 1942-ben és 1943-ban is rohamosan nőtt búzakivitelünk Németországba. Élelmiszerjegyek, a ruházati cikkekre pedig vásárlási jegyeket vezettek be.²⁶

A Grossraumwirtschaft elmélete a kölcsönös előnyök helyett végül teljes gazdasági kiszákmányolásnak és kifosztásnak bizonyult. A klíringelszámolás még mindig érvényben volt, de azt német részről egyre gyakrabban sértették meg. 1941-ben a német tartozások összege 326 millió pengő volt, 1942-re már 558 millió, 1943-ra 969 millió pengő. 1942-től már államközi tárgyalásokra volt szükség, hogy a német tartozásokat rendezzék. 1944-ben már 3 milliárd pengőre dagadt a német adósságállomány, és a katonai kiadások (a tartozásokat is ideszámítva) elérték a nemzeti jövedelem 44,1%-át.²⁷ Hamarosan azonban egyértelművé vált, hogy Németország nem képes és nem is hajlandó megfizetni a magyar szállításokat, és az egész kérdéskör rendezését legkorábban a háború utánra akarta halasztani.

A német bér munkaszállítások értéke 1941-ben elérte a 130 millió, 1944-ben pedig a 825 millió pengőt. 1944-ben a németek létrehozta egy bizottságot (Deutsche Industrie Commission in Ungarn), amely formailag a német megrendeléseket bonyolította, de ténylegesen a magyar gyáript ellenőrizte.

4. A repülőgép üzlet.²⁸ Valóban fontos része a német–magyar klíring-kereskedelemnek?

A németek biztonsági okokból és az elégtelen kapacitás miatt közös repülőgépgyártó programot dolgoztak ki 3 milliárd pengő értékben. A program keretében DB 605 típusú repülőgépmotorokat, valamint sárkányszerkezeteket, továbbá komplett repülőket, Messerschmitt és Me109 típusú vadászipülőket gyártottak százas nagyságrendben Győrben és a Dunai Repülőgépgyárban.²⁹

Nézzük meg, hogy hol volt a legnagyobb törésvonal a gazdaság és a politika között, ehhez forrásainkat pedig döntően a stuttgart-untertürkheim-i Daimler-Benz Archiv dokumentumai adják. A kérdésben legfontosabb tapasztalatokat az alábbiakban lehet összefoglalni: A Magyar gazdaság és a német klíringrendszer tapasztalatai az egymásrautaltságot feltételezték, ami német követelésekbe, jelentős nem realizált magyar kiviteli többletben ragadható meg. Ugyanakkor a hadigazdaságnak vannak komoly eredményei, a fegyverüzletben sokszor éppen ezért német megrendeléseket eszközölt a magyar fél, a tartozás esetleges kompenzálására.

A nemzetiszocialista mintagyár és a zsidó tulajdonban lévő Weiss Manfréd Művek együtt dolgoztak a magyar repülőgép-program megvalósításában. A gazdaság és a politika elválására más példákat is fellelhetünk, a német repülőmotorok és repülőgépek gyártása és vásárlása elsősorban üzleti célokat szolgált, nem kapott közvetlen politikai direktívákat. Így fordulhatott elő, hogy pár hónappal a Szovjetunió megtámadása előtt (a Fall Barbarossa már készen állt) még Moszkva környékén összeszerelő műhelyek létesítéséről állapodtak meg. Mindemellett eladásra készítették elő nagyobb repülőgép kontingenseket olyan országok számára, melyek később ellenséges országokká váltak.

A magyar fél és Németország cégei között korábban meglévő gazdasági kapcsolatok voltak (főleg autóiipari megrendelések, teher és személyautó egyaránt). Fontos lesz a Daimler-Benz „know-how” – a DB export, majd magyar repülőgépprogram. 1941. július 10-én aláírtak egy szerződést, ami a DB 605-ös repülőmotor gyártási jogát átadta a Magyar Honvédelmi Minisztériumnak. A magyar hadsereg számára döntően fontos volt a szállító- és teherjárművek és repülőmotorok kérdése.

A győri program egyik fontos szereplője volt a Weiss Manfréd Művek, ugyanakkor része volt annak a légierő fejlesztése is. A programot eredetileg öt évre tervezték, de két év alatt végrehajtották, de a fegyverkezési ipar folytatódott tovább, sőt újabb lendületet nyert a Szovjetunió megtámadása után.

Tegyünk egy kis kitérőt: Weiss Manfréd Csepel-szigeten létesített üzemeket, tervezte meg vállalatát, ezért először többen furcsán néztek rá. Később kiderült, hogy az elképzelés zseniális volt, s neki volt igaza. Ekkor ez a terület fejletlen, infrastruktúra nélküli üres területet jelentett, amit benépesített. A hadseregfejlesztés egyik fő motorja volt a dualizmus korában kifejlődött Weiss Manfréd művek. Kezdetben élelmiszerral, kávéval kereskedtek, majd a hadsereg számára konzervet szállítottak. 1890-ben változtatta meg a cég tevékenységét, elsősorban töltényt gyártottak ezután, a legfontosabb termék ez lett és a fegyverek és ágyúk.³⁰ A trianoni békeszerződés megtiltotta Magyarországnak a fegyvergyártást és behozatalt, így a cég mezőgazdasági gépeket és zománcedényeket gyártott. Az alapító halála után 1922 novemberétől fiai vezették tovább a vállalatot, s tényleges kapcsolatba kerültek katonai csoportokkal.³¹ 1927-ben kötött Magyarország a Weiss Manfréd művekkel szerződést repülőmotorok és gépek gyártására, mintegy 6 millió pengő támogatással épült meg a Repülőgép- és Repülőmotor-gyártó Részvénytársaság. Állami megrendelést kapott a gyár 15 évre és egyidejűleg 50 repülőgépre.

A magyar miniszterelnök Bethlen István gróf 1928 áprilisában látogatta meg Rómában

Mussolinit, ekkor 300 millió pengő hitelt kért és 400 repülőgépet. 1932 tavaszán a hadseregfejlesztés koncepcióját három ütemben képzeltek el.³² A külpolitikai változások következtében belátható közelségbe került a honvédség fejlesztésének lehetősége. A revízió megvalósítása érdekében kitűzött offenzív célok elérhetővé tették a gyorsan mozgó alakulatok kiépítését és hadrendbe állítását. 1936-ban felismerték a gyorscsapatoknak a honvédségben betöltendő szerepét, és meghatározták a fejlesztés irányát. Az is világos volt, hogy a gazdagabb államokban is ipari, pénzügyi nehézségekbe ütközik a modern haderő fejlesztése, ami Magyarországon legfeljebb csak vegyes (lovas, gépkocsizó, kerékpáros) alakulatokból álló gyorsan mozgó seregetestek felállítását tette lehetővé.³³

A magyar hadsereg számára nélkülözhetetlen volt a modern légierő és a gyors szállítójárművek. A magyar hadsereg számára nélkülözhetetlen volt a modern légierő és a gyors szállítójárművek. Mégis ennek ellenére a magyar miniszterelnök 1933-ban döntött az együttműködésről a német légierővel és a német hadiiparral. A modern háborúk, különösen a második világháború egyik stratégiai fegyverneme a légierő volt, ezen a területen kívánt Magyarország változtatni, fejleszteni. Erre természetesen azután nyílt lehetőség, amikor a fegyverellenőrzés és korlátozás megszűnt vele szemben.

1936-ban Henkel és Junkers típusú gépeket vásárolt a magyar kormány 76 millió birodalmi márka értékben, de a repülőgépgyártást csak szűk keretek között tudta fejleszteni 1938-ig.

A hadsereg fejlesztése felgyorsult, amit a külpolitikai helyzet változásának következményeként is. Ugyanakkor a katonai ellenőrzés egyre formálisabbá vált, a gazdasági fellendülés, valamint az élenkülő német–magyar gazdasági kapcsolatok keretében az élelmiszer-szállítások ellentételeként vállalt német hadianyag-szállítások tették ezt lehetővé. Mindezt egymás között klíringszámlákon írták jóvá.³⁴ 1938. augusztus 21-én a bledi egyezmény mondta ki Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.

A gyár 1939-ben és 1940-ben kapott külföldi megrendeléseket, alkatrészeket szállított Franciaországba és Jugoszláviába. A Szovjetunió elleni háború fordulatot hozott a repülőgépgyártás számára. A Weiss Manfréd Részvénytársaság a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank támogatásával létrehozta a Dunai Repülőgépgyár Részvénytársaságot. Mindez 35,4 millió pengő befektetést igényelt, az építési és gépipari berendezések 95 millió pengőt tettek ki. A gyár komoly megrendeléseket kapott a magyar és a német kormánytól, összesen 900 sárkány- és 3398 repülőmotort gyártottak.

A gyár fejlődésében az állami megrendelések fontos szerepet játszottak, ugyanakkor a Kornfeld, Chorin és Mautner család egymás közötti házassága a legjelentősebb magyar tőkéscsoporttá tette őket. A motorok nagy részét Németországba szállították, a 3398 darabból csak 1060 darabot adtak a magyar hadseregnek. 1942-től gyártották a DB 605-ös motorokat, ebben az évben a repülőgépprogram keretében 2000 darabról 3000-re.

A Daimler-Benz Részvénytársaság világcég (nemzetiszocialista mintagyár) és a feltörekvő Weiss Manfréd gyár legfontosabb gazdasági együttműködése volt a repülő- és repülőgépmotor üzlet. Ekkor a legjobb repülőmotorokat a németek és az amerikaiak gyártották, különösen élenjáró know how-t állított elő a Weiss Manfréd művek. A kelet-közép-európai országok arra törekedtek, hogy a német gyárral licenszszerződést kössenek, s mindezt egy klíringszámlán hagyják jóvá.

1941. március 27-én a Weiss Manfréd igazgatói Dr. Bilitz és Korbuly László mérnök a Győri Vagon – és Gépgyár mérnöke Spilka meglátogatták Genshagenben a német légierő munkatársait. 1941. március 28-án a magyar bizottság meglátogatta a Daimler-Benz gyárat Stuttgart-Untertürkheimben, Wilhelm Kissel igazgató megállapodott a vendégeivel a DB 605-ös motor licencéről.³⁵ A licenszszerződést 1941. július 10-én kötötték Stuttgart-Untertürkheimben a Daimler-Benz Részvénytársaság és a Magyar Honvédtisztviselői, ez-

zel megszerezte a magyar honvédelmi tárca a Mercedes-Benz-repülőmotor DB 605-ös modelljét.

A gyártási jogot szerző megbízta a Weiss Manfréd vállalatot a gyártás lebonyolításával, azzal a szándékkal, hogy más magyar vállalatok is bekapcsolódnak a folyamatba, lépésről lépésre kötnek velük megállapodásokat. A szerződés alapján korlátlan számban lehetett a DB 605-ös típusú repülőmotort gyártani.

1941 tavaszán a vállalat olyan nagy volt, mint a genshageni repülőgyár, 26 000 munkást tudott foglalkoztatni, külön kórházat működtetett 300 ágygal, valamint 1000 gyermekre elhelyezést biztosítottak, s jellemezték a jóléti szolgáltatások.³⁶ Az új repülőgépgyár 15 kilométerre létesítették a csepeli központtól a Horthy-ligetben. Az 1941 szeptemberében megalakult igazgatóságnak a családtagok mellett több magas rangú katona, egykori szolgálaton kívüli miniszter és bankár tagja volt.³⁷ A Honvédelmi Minisztérium a licencmegállapodás alapján előállított motorokat nem lehetett a szerződési területről megváltoztatott műszaki paraméterekkel exportálni, a német birodalmi légügyi minisztérium részére történő közvetlen és közvetett szállításokat nem lehet korlátozni.

A Daimler-Benz vállalta, hogy a szerződés megkötését követő nyolc hétben a szükséges építési jegyzékeket, megvalósítási terveket, teljes jegyzékeket eljuttatja a kivitelező vállalatnak a Weiss Manfréd gyárnak. A szerződés tartalmazta azt a szándékot, hogy a magyar honvédelmi minisztérium gondoskodik arról, hogy a megállapodásban foglalt gyártási tevékenységek mielőbb megvalósuljanak, hónap végén pedig jelentést készítenek a magyarországi tevékenységről a Daimler Benz cégnek. Fontos része a megállapodásnak a titoktartási nyilatkozat, amelyben a konstrukció elemeit harmadik fél számára nem adják oda.

A magyar minisztérium a Daimler-Benz számára 1 500 000 birodalmi márka összeget fizetett, 1950. december 31-ig kötötték a szerződést.³⁸ A Weiss Manfréd cég átállását a DB motorok gyártására szükség volt a dolgozók betanítására, ami Genshagenben meg is történt. 2000 munkást képeztek ki itt, de 5000 kiküldését tervezték Németországba, s így lehetővé vált, hogy egy éven belül a cég német segítséggel átálljon az új feladatra. Magyarország mintegy 200 darab DB 605-ös típusú motort kívánt előállítani az 1942-es évtől kezdődően. Mind Románia és Svédország is növelni akarta a termelését, ebben a technikai háttérrel szintén a német cégben látták biztosítottnak. A magyar bizottság 1941. március 29-én Untertürkheimbe, majd április 1-jén Genshagenben folytatták a tárgyalásokat.³⁹

1942 februárban merült fel több száz Messerschmitt, összesen 350 magyarországi gyártása.⁴⁰ 1942. február 20-án a Dunai-repülőgépgyár képviselői Münnich mérnök, Laukó és Sternya százados meglátogatták a német partnert, hogy Genshagenben a termelés részleteit megbeszéljék. A különböző kezdeti szállítások mellett 1942. áprilisig 129-et, októberig pedig 138 darabot kívántak leszállítani. A programot fokozatosan akarták fejleszteni, egy 1942. június 12–23. közötti budapesti látogatásról írt jelentésből kitűnik, hogy 1943 októberéig több ezerre kívánták felfuttatni a repülőmotor gyártást. Alapvetően a dugattyúk szállítása miatt csúszott a modernizáció, a munka-előkészítést gyakran kritikának vetették alá a havi jelentések.⁴¹ A levelezésből kitűnik, hogy a Weiss Manfréd és a Ganz MÁVAG rengeteg termelési gonddal küzdött.⁴²

1942 nyarán Wilhelm Kissel a Daimler Benz elnöke elhunyt, az új előljáró Wilhelm Haspel tovább szervezte a nemzetközi kapcsolataikat. Korbuly László Wendt igazgatónak írt levelében megköszönte a DB 605-ös gyártási jogát és az igazgatónak jókívánságait fejezte ki.⁴³ Mindemellett 1943 júniusában szóba került a Daimler Benz képviselői részéről egy javítási szerződés esetleges megkötésére a DB 603-mas motorokat illetőleg, amit a magyar királyi Honvédelmi Minisztériummal kell megoldani.⁴⁴ Mindehhez nemcsak a munkaerő kiképzésére volt szükség, hanem a berendezések és gépek szállítására.

1943. június 9–10-én a Messerschmitt céggel megállapodást kötött a magyar fél speciális repülőprogramról.⁴⁵ 1943. július 5-én Pozsonyban az új Daimler-Benz vezérigazgató kinyilvánította segítőkészségét abban, hogy az anyagbeszerzés területén, a nyersanyagokat illetően támogatni fogja a magyar repülőprogramot.⁴⁶ 1943 telén a Weiss Manfréd cégnél szénhiány lépett fel.⁴⁷ Adódott más probléma is, a személyi állományt illetően nem tudott az üzem végleges megoldást találni.⁴⁸ 1944. május 31-én kapta Haspel vezérigazgató az első híreket a Weiss Manfréd műveket érintő bombázás okozta károkról.⁴⁹

A gyár jelentős bombatámadás áldozata lett, erről számolt be Máriássy jelentése alapján Wendt Haspel vezérigazgatónak.⁵⁰ A német megszállás után a Goldberger, Weiss, Chorin és Mautner családi vagyont lefoglalták.⁵¹

4. A Weiss Manfréd vagyon sorsa. Magyar–német repülőgép-gyártási eredmények

A németek minden országban elsősorban a nehézipart próbálták megszerezni, ezért is érthető a Weiss Manfréd művek iránti érdeklődésük. A Weiss Manfréd-konzern már évek óta kapcsolatban állt a német finánciókéval. 1944. május 17-én Kurt Becher⁵² és a Weiss család egy megállapodás csomagot írt alá, amiben az SS egy új holdingot hozott létre, a család átadta részvényeit 25 évre. Kötelezte a német felet, hogy 25 év után a család vagyontát visszaszolgáltatja. A szerződés utolsó cikkelye arról az ellenszolgáltatásról szólt, hogy a németek lehetővé tették a családtagoknak a Portugáliába és Svájcba történő utazását és letelepedését, s mintegy 600 000 amerikai dollárt és 250 000 birodalmi márkát is juttattak a családnak.

Ezzel a németek megszerezték a magyar ipar legfontosabb pozícióit, mintegy 50%-át.⁵³ A Chorin-, Mauthner-család érdekeltségei kiterjedtek a magyar nehézipar számos nagy vállalatára, az élelmiszeriparra és a textiliparra is. Magyarország két legnagyobb finánciókés csoportja, a Hitelbank és a Kereskedelmi Bank közül az utóbbiakhoz tartoztak.

A Sztójay-kormány és az SS között létrehozandó megállapodást megkönnyítette, hogy júliusban egy olyan kormányrendelet jelent meg, amely a zsidó részvények birtoklásán alapuló közgyűlési jogokat iparáganként az illetékes miniszterre ruházta, a miniszterek pedig átruházhatták ezeket tetszőleges jogi vagy természetes személyekre.

A magyar minisztérium a Daimler-Benz számára 1 500 000 birodalmi márka összeget fizetett. A licencszerződés titkos volt, továbbá érdekessége, hogy 1950. december 31-ig kötötték a szerződést. A szerződés tartalmazta azt a szándékot, hogy a magyar honvédelmi minisztérium gondoskodik arról, hogy a megállapodásban foglalt gyártási tevékenységek mielőbb megvalósuljanak, hónap végén pedig jelentést készítenek a magyarországi tevékenységről a Daimler Benz cégnek. Fontos része a megállapodásnak a titoktartási nyilatkozat, amelyben a konstrukció elemeit harmadik fél számára nem adják oda.

A magyar repülőmotor gyártás nagy lendületet vett, viszonylag korszerű prototípust sikerült gyártani, ám a háború miatt a termelés nem teljesedhetett ki. A szövetségesek pedig a gyár nagy részét 1944 húsvétján lebombázták. A magyar gyáripárban (azon belül főként a repülőgépgyártásban, az alumíniumiparban és az olajiparban) egyre jellemzőbbé vált a német tőke jelenléte. A német tulajdonban lévő ipari és kereskedelmi vállalati részvények állománya 1938 és 1942 között 50%-kal, a hitelintézeteké pedig 100%-kal emelkedett. A magyar kiszállásokat és bér munkákat Németország egyre kisebb arányban egyenlített ki.

Többször feltették Kissel számára azt a kérdést, hogy mi a magyarázata annak, hogy a nemzetiszocialista mintagyár együttműködési megállapodást köt a budapesti Weiss Manfréd céggel? A tapasztalat az ezzel kapcsolatban, hogy az üzlet mindenek fölötti szerepet játszott a korabeli viszonyokban, hiszen a gazdasági érdek sokszor felülírta a politikai szabályokat.

A repülőgép üzem azonban nem csak a Weiss Manfréd üzem tevékenységét jelentette Magyarországon. 1941 májusában magyar–német keretmegállapodást készítettek elő ennek a területnek a fejlesztésére. Ennek egyik fontos eredménye volt a Magyar Repülőgép Szerelvénygyár Rt. megalakulása 1941 április 21/24-én. Kováts Lajos adatai szerint ebben az időszakban nem volt ritka jelenség, hogy egy repülőipari üzem jelentős anyagi hasznot hozott tulajdonosainak sokoldalúan szerteágazó és egyben töretlenül felfelé ívelő gyártási tevékenységével. 1942 decemberétől 1944. november végéig a legnagyobb magyarországi repülőgépgyár, a Szigetszentmiklós határában épült Dunai Repülőgépgyár Rt. 270 db Messerschmitt Me 210 Ca-1 típusú harci repülőgépet adott át.

Kováts Alajos szerint a Kőbányai út és Orczy tér sarkán lévő Magyar Királyi Állami Vas-, Acél és Gépgyárak repülőgépgyára kb. 176–180 db MÁVAG Héja típusú gyakorló vadászgépet és 10 db Nebuló típusú gépet szállított le. Az Újmatyásföldre települt Repülőgépgyár Rt. kb. 80–90 db Levente típusú iskolagépet, a győri Magyar Waggon- és Gépgyár Rt. repülőgéposztálya kb. 460 db Me 109 Ga-6 típusú vadászrepülőgépet. A Pestszentlőrincen felépült pestszentlőrinci Ipartelepek Rt. kb. 35–36 Junkers Ju 52g típusjelzésű szállítógépet, a Weiss Manfréd Repülőgép- és Motorgyár Rt. pedig 1098 DB 605 A és B repülőgépmotort.

Végeredményben a magyar repülőgépgyártó üzemek jelentős gyártási eredményeket mutattak fel az 1944. április 3-át követő angol–amerikai bombázások ellenére is 1944. november közepéig.⁵⁴

JEGYZETEK

1. Csikós Nagy Béla (1996): A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredfordulón. Akadémiai Kiadó. Budapest., Szávai Ferenc (2010): A Horthy-korszak gazdaságpolitikája. Nagy Magyarország II. évf. 2. szám. 2010. február 38–43. old.
2. A GDP alakulásának történeti áttekintése során az értékek „Geary–Khamis dollárban” (G–K dollár vagy nemzetközi dollár) szerepelnek. Ezt a mutatót 1990-ben dolgozták ki az országok közötti összehasonlítás érdekében. A módszer a pénznemek közötti vásárlóerő-különbségen és az áruk nemzetközi átlagárán alapul.
3. Maddison Angus (2003): The World Economy: Historical Statistics. OECD.
4. Erről lásd bővebben Gulyás László (2005): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. 17–25. old.
5. Erről lásd bővebben Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája I. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
6. A magyar–szovjet viszonyról lásd Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 3–17. old.
7. Seres Attila (2010): Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1941. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 42. Budapest. MTA Történettudományi Intézet. Budapest, 32–33. old.
8. Uő 34–36. old.
9. Uő 37–40. old.
10. Uő 63–67. old.
11. Uo.
12. Uő 71. old.
13. Lásd erre bővebben: Kolontári Attila (2009): Magyar-szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. XXXI. Politikatörténeti Füzetek. Napvilág Kiadó Budapest.
14. Seres i. m. 75–91. old.
15. Uő 101–103. old.
16. Uő 115–119. old.
17. Uő 139–141. old.

18. Tóth Ágnes (2009): Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az atatürki aranykor időszakában. GROTIUS E – KÖNYVTÁR. 33–39. old., www.grotius.hu/doc/pub/VFFOEJ/2009_120_toth_agnes.pdf
19. Ránki György (2003): Hitel vagy piac. In. Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XVIII–XX. század. Budapest, Aula Kiadó. Szerk.: Czoch Gábor, Faragó Tamás, Kövér György, Pogány Ágnes, Szávai Ferenc, Varga Zsuzsanna. 399–409. old.
20. Gulyás László–Szávai Ferenc (2012): A győri program. Nagy Magyarország. II. évf. 2. szám. 2012. szeptember. 40–43. old.
21. Kondász Mónika–Engert Claudia (2002): A modernkori magyar–német külgazdasági kapcsolatok, különös tekintettel a magyarországi működőtőke-befektetésekre. EU WORKING PAPERS 4/2002. 6. old.
22. Uők 10. old.
23. Uők 12. old.
24. Uők 14–15. old.
25. Uők 16. old.
26. Uők 17. old.
27. Kondász Mónika–Engert Claudia (2002): A modernkori magyar–német külgazdasági kapcsolatok, különös tekintettel a magyarországi működőtőke-befektetésekre. EU WORKING PAPERS 4/2002. 17–18. old.
28. Szávai Ferenc (2001): Geschäftsbeziehungen zwischen den Firmen Daimler-Benz AG und Manfred Weiss während des Zweiten Weltkrieges. In. A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. (Szerk.: Fischer Ferenc–Hegedűs Katalin–Majoros István–Vonyó József). JPTE Modernkori Történeti Tanszék. University Press, Pécs. 2001. S 497–516.
29. Uők 18. old.
30. Berend T Iván–Ránki György (1965): Csepel története. Budapest. Egy gyár alapítása és fejlődése az első világháborúig. 35–48. old.
31. Uők 56–65. o.
32. M. Szabó Miklós (1987): A magyar királyi honvéd légierő a második világháborúban. Budapest, 18. o.
33. Dombrády Lóránd (2006): A magyar katonai vezetés külpolitikai gondolkodása a két háború között. In.: A Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Magyar Történelmi Társulat, Budapest (Szerk.: Pritz Pál, Sipos Balázs, Zeidler Miklós), 86. o.
34. Uők 88. o.
35. Daimler Benz Levéltár és Múzeum (a továbbiakban: DB Archiv – Kissel Akten), Levél és feljegyzés 1941. március 27.; 29.
36. DB Archiv – Kissel Akten – 8.36 – 1941. 04. 15-i irat.
37. DB Archiv – Kissel Akten – 8.36 – 1941. 10. 15-i irat.
38. DB Archiv – Kissel Akten – 8.37 – 1941. 07. 10-i irat. licencszerződés – titkos.
39. DB Archiv – Kissel Akten – 1941. 03. 25/26. Az elnökségi ülés protokollja. 2. o.
40. DB Archiv – Kissel Akten – 4.52. – 1942. 02. 23-i feljegyzés.
41. DB Archiv Kissel Akten – 4.52. – Jelentés az 1942. 06. 12-én kezdődő budapesti látogatásról. 1942. 06. 26-i irat.
42. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5. – 1942. 11. 04-i irat.
43. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5 – 1943. 05. 26-i irat.
44. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5 – 1943. 06. 10-i irat.
45. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5 – 1943. 07. 01-i irat.
46. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5 – 1943. 07. 17-i irat.
47. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5 – 1943. 10. 25-i; 1943. 11. 10-i irat.
48. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5 – 1944. 01. 28-i irat.
49. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5 – 1944. 05. 31-i irat.
50. DB Archiv – Haspel Akten – 8.5 – 1944. 08. 13-i irat.
51. Berend T. Iván–Ránki György: i. m. 60–92. o.

52. SS-ezredes, Himmler gazdasági különmegbízottja Budapesten. Ő intézte a Weiss Manfréd-konzern német kézbe adását és a magyar ipar kitelepítését a Birodalomba. Részt vett a Kasztner-féle tárgyalásokban és ehhez kapcsolódóan Himmler különbéke-tapogatózásaiban. A felelősségrevonást – elsősorban Kasztner kedvező nyilatkozatának köszönhetően – elkerülte. A háború után, valószínűleg a magyar zsidóktól kizsarolt vagyonból, virágzó nagyvállalatot alapított.
53. Karsai Elek–Szinai Miklós (1961): A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története. Századok, 1961. 4–5. 680–719. old.
54. Kováts Lajos (2003): A Magyar Repülőgép Szerelvénygyár Rt. története 1941–1950. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 31. Budapest, 172. old.; epa.oszk.hu/02100/.../ORSZ_BPTM_TBM_26_153.p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berend T. Iván–Ránki György (1965): Csepel története. Budapest. 35–48. old.
- Csikós Nagy Béla (1996): A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredfordulón. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Dombrády Lóránd (2006) : A magyar katonai vezetés külpolitikai gondolkodása a két háború között. In.: Pritz Pál, Sipos Balázs, Zeidler Miklós szerk. A Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
- Gulyás László (2005): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. 17–25. old.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924–1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 3–17. old.
- Gulyás László–Szávai Ferenc (2012): A győri program. Nagy Magyarország. II. évf. 2. szám. 2012. szeptember. 40–43. old.
- Karsai Elek–Szinai Miklós (1961): A Weiss Manfréd-vagyon német kézbe kerülésének története. Századok, 1961/4–5. szám, 680–719. old.
- Kolontári Attila (2009): Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. XXXI. Politikatörténeti Füzetek. Napvilág Kiadó Budapest.
- Kondász Mónika–Engert Claudia (2002): A modernkori magyar–német külgazdasági kapcsolatok, különös tekintettel a magyarországi működőtőke-befektetésekre. EU WORKING PAPERS 4/2002.
- Kováts Lajos (2003): A magyar repülőgép szerelvénygyár RT története 1941–1950. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 31. Budapest. 153–183. old.
- M. Szabó Miklós (1987): A magyar királyi honvéd légierő a második világháborúban. Budapest. 18. o.
- Maddison Angus (2003): The World Economy: Historical Statistics. OECD.
- Ránki György (2003): Hitel vagy piac. In: Czoch Gábor, Faragó Tamás, Kövér György, Pogány Ágnes, Szávai Ferenc, Varga Zsuzsanna szerk. Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XVIII–XX. század. Budapest, Aula Kiadó. 399–409. old.
- Seres Attila (2010): Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1920–1941. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 42. Budapest. MTA Történettudományi Intézet. Budapest.
- Szávai Ferenc (2010): A Horthy-korszak gazdaságpolitikája. Nagy Magyarország II. évf. 2. szám. 2010. február 38–43. old.
- Szávai Ferenc (2001): Geschäftsbeziehungen zwischen den Firmen Daimler-Benz AG und Manfred Weiss während des Zweiten Weltkrieges. In: szerk.: Fischer Ferenc–Hegedűs Katalin–Majoros István–Vonyó József). A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. JPTE Modernkori Történeti Tanszék. University Press, Pécs. 497–516.
- Tóth Ágnes (2009): Magyar lendkerekek az új Törökország gépezetében, avagy gazdasági és kulturális együttműködés Törökország és Magyarország között az Atatürk aranykor időszakában. GROTIUS E – KÖNYVTÁR 2009.

GULYÁS LÁSZLÓ*–FAZEKAS ANITA**

AZ E-HRM MEGJELENÉSE, AVAGY A HUMÁN ERŐFORRÁS MENEDZSMENT FEJLŐDÉSÉNEK HETEDIK SZAKASZA

APPEARANCE OF E-HRM, THE SEVENTH PERIOD DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

ABSTRACT

According to the international literature of HRM the development of human resource management consists of six period. They are the following: 1. period: the social reformer 2. period: welfare officer 3. period: humane bureaucrat 4. period: the consensus negotiator 5. period: organization man 6. period: manpower analyst.

First part of our essay shows the features of these six parts. The next part of our essay is beginning with this question: Where is human resource management, the seventh period has already begun?

In the second part of our essay we investigate this question. Our opinion is: The seventh period started and it called e-HRM. According to this opinion we are examining the development of e-HRM.

Bevezetés

Az Angliában elsőként lejártszódó ipari forradalom hozta létre a gyáripart és vele együtt az ipari társadalmat. A humán erőforrás menedzsment (a továbbiakban HRM) mint szakma az ipari forradalom során jelent meg és együtt fejlődött azzal. A nemzetközi HR-szakirodalom egyik meghatározó szerzőpárosa – Derek Torrington és Laura Hall – szerint a HRM történetét hat szakaszra lehet tagolni.¹ Tanulmányunk első felében röviden áttekintjük ezen hat szakasz jellemzőit.²

A Torrington-Hall-féle szakaszolást 1987-ben publikálták, így jelen tanulmány írásakor – 2013 őszén – joggal merül fel a kérdés: a 21. század első éveiben vajon még mindig a 6. szakaszban tartózkodik-e a HRM szakma, vagy egy új szakaszba, azaz már a 7. szakaszba lépett át? Tanulmányunk második felében erre a kérdésre próbálunk meg választ keresni.

1. A Torrington-Hall-féle hat szakasz

1.1. Az első szakasz, avagy a társadalmi reformer

Az ipari forradalom életre hívta a szabadversenyes kapitalizmust, amelynek első szakaszában (18. század vége és a 19. század első fele), mielőtt az első HR-szakember megjelent volna, voltak olyanok, akik megpróbálkoztak a keményen kismizett gyári munkásokat támogatva közbenjárni a munkáltatóknál érdekükben. Ők voltak az ún. társadalmi reformerek, akiket két csoportba sorolhatunk.

* Dr. habil Gulyás László c. egyetemi tanár (KE) egyetemi docens (SZTE).

** Fazekas Anita gazdasági és vidékfejlesztő agrármérnök (SZTE MK Bsc), jelenleg az SZTE GTK mester hallgatója.

Egyik csoportjuk, amelyet Robert Owen (1771–1858) és Friedrich Engels (1820–1895) neve fémjelez, a kor színvonalán álló tudományos módszerekkel próbálta meg bemutatni, elemezni és javítási javaslatokkal jobbra tenni az ipari társadalmat. Robert Owen New-Lanarkban egy olyan üzemet létesített, ahol megpróbálta a munkások életkörülményeit jelentősen javítani, de kísérlete elbukott. Míg Friedrich Engels „A munkásosztály helyzete Angliában”³ című könyvében tárta fel a gyáripár fejlődésének visszasságait.

A társadalmi reformerek másik csoportját Charles Dickens (1812–1870) angol regényíró neve fémjelzi, aki az ipari társadalom képét – gyerekmunka, 15–16 órás munkanap, éhbér, könyörtelen kizsákmányolás – szépirodalmi eszközökkel rajzolta meg olyan regényeiben, mint a David Copperfield vagy a Twist Olivér.

A fentebb említett társadalmi reformerek gyakorlati és elméleti munkássága készítette elő a talajt az első HR-szakemberek megjelenéséhez.

1.2. Második szakasz, avagy a jótékonyág gyakorló

Ez a szakasz a 19. században indult, és egészen a 20. század második évtizedéig tartott. A szakasz uralkodó gondolata az ún. szociálpolitikai személyzet (welfare personnel, WP) koncepció volt. A WP koncepciót olyan, az angol ipari forradalomban vezető szerepet betöltő családok (Cadbury, Rowntree család) vezették be üzemeikben, amelyeknek gondolatvilágában fontos szerepet töltött be a kvéker hagyomány, amelynek fő jellemzője a humánus törekvések.

A WP lényege olyan – akkoriban haladónak tekinthető – programok kialakítása és kezelése, mint a munkanélküli segély, táppénz, dolgozói lakástámogatás. Ezekkel a feladatokkal összefüggésben jelentek meg az első HR-szakemberek, akiket általában „gondoskodó titkár” névvel illették. A gyár tulajdonosa azzal a feladattal bízta meg őket, hogy az általa biztosított juttatásokat osszak szét a munkások között és ezzel javítsák a munkások helyzetét. A Level Brothers nevű szappangyártó cég volt az, ahol az első ilyen jellegű juttatásokat kiadták, munkásaik betegségük esetén táppénzt kaptak, ill. támogatták lakáshoz jutásukat. Ez a cég még ma is működik – talán nem véletlenül – Unilever néven.

A WP koncepció egészen a 19. század folyamán fontos vonulata volt a HR-tevékenységnek és további formákkal gazdagodott, mint pl. munkahelyi étkeztetés, munkahelyi kirándulás. Sőt ez a jóléti hagyomány még ma is jelentőséggel bír a HRM munkában, gondoljunk itt különböző egészségügyi programokra, vagy a munkahely által biztosított bölcsődei és óvodai szolgáltatásra.

Itt jegyezzük meg, hogy a jóléti programokat bevezető gyáripárosok motivációját kortársaik egy része – gondolunk itt a korabeli munkásmozgalom különböző képviselőire – gyakran megkérdőjelezte, mivel úgy vélték, hogy ezen jóléti támogatások mögött a realisztikus bérek elkerülésének szándéka állt.

1.3. A harmadik szakasz, avagy az emberséges bürokrata

Ez a szakasz gyakorlatilag a két világháború közötti időszakra terjedt ki. Fő vonása a HR-adminisztráció kiépülése és fejlődése volt a vállalatvezetés támogatásának céljából. Ezt jól mutatja, hogy az 1920-as években megszerveződtek az első személyzeti osztályok. Ezek továbbra is ellátták a gondoskodás feladatát, de emellett olyan fontos HR-munkák is megjelentek profiljukban, mint a toborzás, az időbeosztás, a fizetési rendszerek és a személyzeti nyilvántartások kezelése. A személyzeti osztályok tevékenységét tágan definiálva munkaerő-ellátásnak (staffing) nevezték. A személyzeti osztályon dolgozó HR-specialistákat ekkor már nem gondoskodó titkárnak, hanem személyzeti adminisztrátornak nevezték.

Itt jegyezzük meg, hogy nagy hatással volt a HR-tevékenységre a vezetéstudomány fejlődése.⁴ Kettő nagyon fontos hatásról beszélhetünk: egyrészt az ún. klasszikus iskola megjelenéséről, amely irányzatnak Taylor és Fayol voltak a kiemelkedő képviselői. Taylor 1911-ben jelentette meg a „The Principles of Scientific Management” című könyvét,⁵ míg Fayol fő műve „Administration Industrielle et Générale” címmel Párizsban jelent meg 1916-ban.⁶ A másik fontos hatás a klasszikus iskolával erős vitában álló viselkedéstudományi (human relations) iskola jelentette. Különösen Elton Mayo munkásságát kell kiemelnünk.⁷

Érdekes visszatérnünk a HR-szakember elnevezésére, amely ebben a szakaszban már személyzeti adminisztrátor volt. Maga az adminisztrátor elnevezés is mutatja, hogy a HR-ügyekkel foglalkozó szakemberek nem voltak megbecsült alkalmazottai a vállalatoknak. Úgy tekintettek rájuk, hogy olyan valakik, akik a „kék gallérosokkal” foglalkoznak, illetve ők azok, akik megszervezik a vállalati piknikeket. Tevékenységüket Peter Drucker így jellemezte: Munkájuk részben adminisztratív, részben a szociális munkásé, részben tűzoltás – szakszervezeti problémák esetén.⁸

A londoni Birckbeck College két pontban foglalta össze a személyzeti osztályok feladatát:

- Az ember illesztése a munkakörhöz. Ennek eszközei: tanácsadás, kiválasztás, oktatás, képzés.
- A munkakör illesztése az emberhez. Ennek eszközei: módszer és eszköztervezés, a munkafeltételek és az ellenszolgáltatások megtervezése, és a tárgyalásokon alapuló megegyezések.

Összefoglalva, ebben a szakaszban a HR-szakember megtanult bürokratikus rendszerben dolgozni, a korábbi paternalista célokat a szervezeti célok váltották fel, de azért a humanitárius szemlélet is megmaradt.

1.4. A negyedik szakasz, avagy a konszenzusteremtő tárgyaló

Ez a szakasz a II. világháború után kezdődött. Fő jellemzője, hogy számos területtel bővült a HR-tevékenységek köre. A legfontosabbak: fizetés-adminisztráció, képzések szervezése, munkajogi tanácsadás. De ezen szakasz legfontosabb tendenciája az, hogy a HRM specialista vállalaton belüli súlya és hatalma jelentősen megnövekedett.

A II. világháború óriási embervesztesége – 50–70 millió fő – miatt az ötvenes években a munkaerő szűkös erőforrás volt, és ezt a körülményt a szakszervezetek újabb és újabb engedmények kivívására használták fel. A szakszervezetekkel való tárgyalásokkal és a különböző munkajogi kérdések kezelésével a HR-szakemberek lettek megbízva. Így a tárgyalási készség és az alapos munkajogi ismeretek fontos részeivé váltak a HR-szakemberek tudásának. Ezek birtoklása által a HR-szakemberek egyre fontosabb tagjaivá váltak a szervezetek menedzsmentjeinek.

Nagyon fontos új fejlemény, hogy ebben a szakaszban kezdett a HRM komoly menedzser szakmává válni. Ennek egyik fontos jele volt, hogy az ötvenes évektől a HRM ismeretek az angolszász országokban bekerültek az egyetemi tananyagokba, majd néhány évvel később már tudományos fokozatot (értsd PhD) is lehetett szerezni HRM-ből.

1.5. Ötödik szakasz, avagy a szervezeti ember

Ez a szakasz a hatvanas években kezdődött. A szakaszban jelentős változás történik a HRM alanyaiban. Eddig a HRM szakemberek csupáncsak a „kék gallérosokkal” foglalkoztak, míg a hatvanas évektől kezdődően kiterjesztik tevékenységüket a „fehér gallérosokra”

is, azaz a menedzserekkel, sőt az egész menedzsmenttel kezdenek el foglalkozni. Egyrészt megjelent, mint HR-tevékenység az emberi erőforrás fejlesztés (human resource development, HRD), másrészt elindult a szervezetfejlesztés (organization development, OD).

A HRD keretében különböző vezetőfejlesztési programok indultak, azaz egy-egy vállalat arra törekedett, hogy kifejlesszen, felneveljen egy elit magot. Ez azt jelenti, hogy a HRD keretében az adott vállalat azon a menedzserei fejlesztésére – és persze megtartására – koncentrált, akikről úgy vélte, hogy jövőben az üzleti siker zálogai lehetnek.

Az OD célja pedig a szervezet hatékonyságának növelése, szervezeti diagnózis változtatási stratégiák kidolgozásával problémamegoldó teamek útján, a szervezet tagjainak és egységének együttműködése javításának céljával.

Mind a HRD, mind az OD célul tűzi ki az önismeret, a személyiség és az interperszonális képességek fejlesztését is. Így jelentős mértékben támaszkodik a Kurt Lewin⁹ által kifejlesztett tréning-módszerre.¹⁰ Ez a szakasz gyakorlatilag a HRM „Harvardi modelljének” az előtörését hozta magával. Ennek megértéséhez azt kell tudnunk, hogy a 20. század második felében szemléletmód szempontjából két HR-modell vetélkedett egymással. Ez egyik a „Harvardi-modell” (más néven „soft megközelítés”), míg a másik a „Michingeni modell” (más néven „hard megközelítés”).¹¹ A két modell között a különbséget a problémamegoldás és a döntéshozatal vonatkozásában kell keresnünk, az alábbiak szerint:

- A kemény probléma világosan definiált, rendezésére egyezményes módszer és határozott megoldás létezik, pl. $2 + 2 = 4$ kemény problémának és megoldásának minősül.
- A lágy problémák kevésbé világosan definiáltak, rendezésükre alternatív problémamegoldó módszerek és potenciális megoldások léteznek. A lágy problémára példa az, hogy hogyan motiválja egy vezető a beosztottjait, vagy az, hogy melyik a legmegfelelőbb módszer az emberek irányítására.

Ennek megfelelően a „Harvardi modell” az alábbi jellemzők mentén szervezi meg azon szervezetek életét, ahol ezen modell alkalmazást tartják eredményre vezetőnek:

- A kiinduló álláspont értelmében az egyéni és a szervezeti igények nem mindig egyeznek meg (pluralista nézet), de a szervezet megkísérel egyensúlyi állapotot létrehozni az eltérő igények között.
- Fel kell ismerni az emberi erőforrás egyedülállóságát, és nem lehet más erőforrásokhoz hasonlóan kezelni, hiszen az embereknek érzelmeik is vannak.
- Az ember kreatív és vállalja a felelősséget a munkájáért, továbbá hasznára válik a vezetői folyamatokban történő részvétel.
- Prominens szerep jut a konszenzus elérésének.
- Bizonyos vélemények szerint fokozódik a dolgozónak a szervezet iránti elkötelezettsége, amennyiben az tájékoztatja őt a fontosabb ügyekről, mint pl. a vállalati misszió és értékrendszer, vagy az üzleti kilátások. A fentiek mellett bölcs megoldásnak tűnik a dolgozó bevonása a szervezeti és munkaköri felépítéssel kapcsolatos döntések meghozatalába, valamint annak lehetővé tétele, hogy a dolgozók önmenedzselő csoportokat hozzanak létre.
- Fel kell ismerni a dolgozók kollektív érdekeit képviselő szakszervezetek szerepét, de egyúttal fontos az is, hogy tiszteletben tartsuk a vezetőség az irányú jogait, hogy közvetlen kapcsolatot tartsanak fenn a dolgozókkal, illetve azok csoportjaival.

A fentebb bemutatott jellemzők alapján már egyértelmű, hogy a HRD és az OD miért vált a „Harvardi modell” tipikus HR-eszközeivé. A „Michingeni modell” jellemzőit, logikai okok miatt a HR történetének hatodik szakaszánál mutatjuk be.

1.6. Hatodik szakasz, avagy a munkaerő elemző

Ez a szakasz az 1970-es években kezdődött, fő jellemzője, hogy megjelent a munkaerő-elemzés, mint új és fontos HR-tevékenység. A munkaerő-elemzést végző HR-szakember az a specialista, aki Kuznets, Becker és Shultz munkássága nyomán az emberi beruházással, mint az emberi vagyoni képződésének folyamatával foglalkozik. Ezen tevékenység kulcspontja az emberi vagyoni számvitele. Azaz számviteli értelemben értéket rendelnek minden egyes egyéni munkavállalóhoz, és igyekeznek megbecsülni, hogyan alakul – nő vagy csökken – ez a vagyoni a jövőben. Ezt a költség-haszon szemléletet napjainkban a személyügyi controller testesíti meg.¹²

Ez a szakasz gyakorlatilag a HRM „Michingeni modelljének” az előtörését hozta magával, ami a HRM kemény megközelítését jelenti, és elsősorban a költségekkel és a létszámmal foglalkozik. Nézzünk egy példát a kemény megközelítési módra: Az emberi erőforrás tervezéséhez ismerni kell a szervezeten belüli fluktuációt, melyhez szükség van az egy adott időszakban a cégtől távozók számának ismeretére, illetve az alkalmazottak számára, melyek behelyettesítésével az alábbi képlet alapján megkapjuk a fluktuáció arányát:

$$\frac{\text{Az egy év alatt kilépettek száma}}{\text{Az átlagos állományi létszám ugyanabban az évben}} \times 100$$

A fenti statisztikai megközelítés nehezen összeegyeztethető a lágy megközelítéssel, amely az egyszerű képlet háttérében meghúzódó komplexitásokat veszi figyelembe – pl. lehet-e a nagyfokú fluktuáció oka a dolgozók motivációvesztése? Amennyiben igen, mit lehet tenni a helyzet rendezésére?

A munkaerő-elemző másik fontos feladata az emberi erőforrás tervezés.¹³ Ennek legfontosabb eleme a munkaerő vagy létszámterv, amelynek középpontjában a szervezeti célok eléréséhez szükséges számú és összetételű alkalmazott biztosítása áll. A munkaerő-tervezés egyszerűen fogalmazva annak a tervezését jelenti, hogy hogyan biztosítsuk a szükséges munkaerőt a szervezet számára. A kis vállalkozások általában csak informális létszámtervet készítenek, de a közepes és nagy vállalatok nem hagyatkozhatnak csak az informális létszámtervre, ezért formális terveket készítenek annak érdekében, hogy egyrészt biztosítsák az emberi erőforrások hatékony és gazdaságos felhasználását, másrészt gondoskodjanak alkalmazottaik elégedettségéről és képzéséről.

1.7. A hat szakasz közös jellemzője

Ha a Torrington-Hall-féle „6 szakaszos” fejlődési modellen még egyszer végignézzünk, akkor azt mondhatjuk, hogy minden egyes szakaszban megjelent egy-egy újabb fontos HR-funkció. Azaz a napjainkban jellemző HR-funkciók (értsd tipikus tevékenységek) időben elkülönülten jelentek meg egymás után. De ennek ellenére ezek a funkciók együtt alkotják napjaink HR-tevékenységeinek összességét.

Az már egy másik kérdéskör, hogy a HRM napjainkban is változik, a globalizáció és kísérelő jelenségei nem maradnak hatástalanok ezen a területen sem. Az 1990-es évek és a 2000-es évek első évtizedének HRM-mel kapcsolatos legfontosabb tendenciája az, hogy a HRM hagyományos tevékenységei kezdenek háttérbe szorulni, míg ezzel párhuzamosan a stratégiai szerepkörök egyre jobban előretörnek. Egyes szerzők már kifejezetten „stratégiai HRM-ről” beszélnek.¹⁴ Ennek jegyében a HRM a változások gazdája, a változások előkészítésének, kivitelezésének és lezárásának, illetve a folyamatos alkalmazkodás tudatos irányítója.¹⁵

A HRM fejlődését jól mutatja, hogy olyan új, – lassan önállóvá váló – területek születtek meg az utóbbi 10–15 évben, mint a HR-benchmarking, HR-outsourcing, HR-tudásmenedzsment, illetve az e-HRM. Tanulmányunk második részében azt vizsgáljuk meg, hogy az e-HRM megjelenése és előretörése vajon magával hozta-e a 7. szakasz megjelenését.

2. Hol tartunk most, avagy beléptünk-e már a 7. szakaszba?

A Torrington-Hall-féle szakaszolás 1987-ben látott napvilágot, így napjainkban (azaz 2013 őszén) joggal merül fel az alcímben feltett fenti kérdés. A Derek Taylорral immár három főre bővült Torrington–Hall–Taylor szerzői csapat legújabb könyvében¹⁶ erre a kérdésre legnagyobb sajnálatunkra nem adott választ. Ezért azt a megoldást választottuk, hogy számba vesszük, hogy hogyan érintették a HRM-et az 1980-as évektől napjainkig terjedő időszak változásai.

Az 1980-as évektől kezdődően a személyi számítógépek terjedésével párhuzamosan az internet is széles körben elérhetővé vált, amely lehetővé tette, hogy a vállalatok mindennapi tevékenységébe is beépüljenek az informatikai megoldások. Ezzel párhuzamosan az ipari társadalom fokozatosan információs társadalommá alakult.¹⁷ A legtöbb szakértő az információs társadalom kialakulását a negyedik információs forradalomhoz kötik. Ebben a szemléletben az első információs forradalom a beszéd kialakulása, a második az írás és írásbeliség, a harmadik a könyvnyomtatás, míg a negyedik egy olyan kommunikációs infrastruktúra kialakulása, ahol nem korlátozó tényező a tér és az idő.¹⁸

A HRM mindig is élen járt a modern technológiák szervezetbe való integrálásában, az egyik legkorábban automatizált HR-tevékenység a bérszámfejtési adminisztráció volt.¹⁹ Így nem meglepő, hogy az információs társadalom megszületése valóságos forradalmat indított el a humán erőforrás menedzsmentben is.²⁰ Erre a „forradalomra” mind a magyar, mint a külföldi szerzők egyre gyakrabban használják az e-HRM kifejezést.²¹

Véleményünk szerint az e-HRM megszületését az alábbi egymással szorosan összefüggő négy folyamat tette lehetővé.²²

- A személyi számítógép fejlődése és előretörése: az 1980–1990-es években a személyi számítógépek egyre több munkahelyen alapvető munkaeszközzé váltak.²³
- A 20. század végére általános gyakorlattá vált a munkahelyeken a számítógépek által biztosított technológiák (például adattárolás) használata.
- Az internet egyre szélesebb körben történő elterjedése lehetővé tette, hogy az emberek valós idejű kapcsolatra lépjenek egymással.
- Egyre szélesebb munkavállalói réteg rendelkezik számítógépes műveltséggel, így egyre nagyobb munkaterületek esetében válik lehetővé a számítógépek használata.

A fenti folyamatok következtében megszületett az e-HRM. A szakirodalom szerint három korszakot (egy-egy korszak egy-egy szintnek is megfelel) különíthetünk el, úgymint:

- **Az egyirányú kommunikáció korszaka.**
- **Az automatizálás korszaka.**
- **Az átalakulás korszaka.**

Nézzük meg, hogyan lehet ezeket a korszakokat jellemezni. Az egyirányú kommunikáció korszakát úgy írhatjuk le, hogy a HR-részleg információt nyújt a munkavállalóknak. A legelső lépés az, amikor a munkabér kimutatást számítógépen készítenek el. Ez a szint akkor éri el csúcspontját, amikor az adott cégen belül elindul az intranet. A legtöbb szakértő úgy

véli az intranet a leghatékonyabb kommunikációs eszköz a munkavállalókkal történő információ-megosztásra.²⁴

Az automatizálás korszakában egy-egy hagyományos HR-tevékenységeket számítástechnikai segítségével végeznek el. Napjainkban a munkaerő-tervezést, a toborzást, a kiválasztást, a képzést és a teljesítmény-menedzsmentet már sikerült automatizálni. Jól mutatja ezt például az e-toborzás jelentős előretörése. Ennek során a hagyományos toborzási csatornákat részben felváltotta az internet, mint csatorna.²⁵

Az átalakulás korszaka akkor kezdődhet el, amikor az automatizálás annyira lecsökkenti az operatív HR-ügyekre fordítandó időt, hogy a HR-szakemberek előtt lehetőség nyílik arra, hogy olyan HR-tevékenységeket folytassanak, melyekkel hozzáadott értéket teremthetnek. Ennek következtében kifejezetten HR-funkciók megváltoztatásáról beszélhetünk. Ennél a lépésnél az elektronikus környezetet arra használják, hogy átalakítsák a szervezetet. Különösen az alábbi területek esetében: a szervezet fejlesztése, tehetséggondozás, tanulás.²⁶ Ebben a korszakban az e-HRM jelentős hozzáadott értéket hoz létre, átalakíthatja az irodastruktúrát, rugalmasságot biztosít, stratégiai kezdeményezésekhez járul hozzá.

Természetesen a fentiekhez hozzá kell fűznünk, hogy egy-egy korszak egy-egy szintnek is megfelel. Így napjainkban az egyes szervezetek az e-HRM eltérő szintjein állnak: vannak olyan cégek, amelyek még csak az egyirányú kommunikáció szintjén állnak, míg más szervezetek már az átalakulás korát élik.²⁷

3. Konklúziók

Tanulmányunk 2. fejezetében felvázoltak alapján úgy véljük, hogy az ún. e-HRM megjelenésével és elterjedésével a HRM napjainkban már a 7. szakaszba lépett. Ezért azt javasoljuk, hogy a HRM tantárgy oktatása során a Torrington-Hall-féle hat szakaszt egészítsük ki az e-HRM-nek nevezett hetedik szakasszal, illetve a kutatások során fordítsunk figyelmet ezen új szakasz jellemzőinek feltárására.

JEGYZETEK

1. Torrington-Hall (1987): Human Resource Management. First edition. Prentice Hall. Harlow.
2. A Torrington-Hall modellt jelent szerzőpáros egyik tagja, Gulyás László interpretálta a magyar nyelvű szakirodalomba, lásd Gulyás László (2008/b): A humán erőforrás menedzsment rövid története. In: Gulyás László szerk. (2008/a): A humán erőforrás menedzsment alapjai. Szegedi Egyetemi Kiadó-JATEPressz. Szeged. 15–19. old.
3. Magyarul lásd Friedrich Engels (1980): A munkásosztály helyzete Angliában. Helikon Kiadó. Budapest.
4. Keczer Gabriella (2013/a): Üzleti alapismeretek szak- és felnőttképzőknek I. SZTE JGYPK. Szeged, továbbá Keczer Gabriella (2013/b): Fundamentals of Business for Professionals of Vocational Training and Adult Education I. SZTE JGYPK. Szeged.
5. Taylor munkásságáról lásd Gulyás László (2008/d): Taylor munkássága In: Gulyás László szerk. (2008/c): A vezetéstudomány alapjai. Szegedi Egyetemi Kiadó-JATEPressz. Szeged. 29–36. old.
6. Taylor munkásságáról lásd Gulyás László (2008/e): Henry Fayol rendszere In: Gulyás László szerk. (2008/c) 37–40. old.
7. Mayo munkásságáról lásd Gulyás László (2008/f): Elton munkássága In: Gulyás László szerk. (2008/c) 44–47. old.
8. Drucker, Peter (1988): The coming of the new organisation. Harvard Business Review. January/February 45–53. old.

9. Kurt Lewin tevékenységéről lásd Gulyás László (2008/g): Kurt Lewin munkássága In. Gulyás László szerk. (2008/c) 48–50. old.
10. A tréning módszer lényegéről lásd Rudas János (1997): Delfi örökösei. Gondolat-Kairosz. Budapest. 22–25. old.
11. McKenna-Beach (1998): Emberi erőforrás menedzsment. Panem Kiadó. Budapest. 24–25. old.
12. A témakörrel lásd bővebben Lindner Sándor–Dihe Lajosné (2006): Személyügyi kontrolling. L'harmattan-Zsigmond Király Főiskola. Budapest.
13. Ennek módszertanáról lásd Gulyás László (2008/j): Az emberi erőforrások tervezése. In. Gulyás László szerk. (2008/a) 133–126. old.
14. Bakacsi et. al. (1999): Stratégiai emberi erőforrás menedzsment. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
15. Tóthné Sikora Gizella (2004): Humán erőforrások gazdaságtana. Bíbor Kiadó. Miskolc. 67. old.
16. Torrington-Hall-Taylor (2005): Human Resource Management. Sixth edition. Prentice Hall. Harlow.
17. Fukuyama, F. (2000): Nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Európa. Budapest.
18. Tattay László (2003): Az információs társadalom kihívásai és az Európai Unió. Külgazdaság, 10. 125–143. old.
19. Lengnick-Hall, M. L.–Moritz, S. (2003): The impact of e-HR on the human resource management function. Journal of Labor Research, 3. 365–379. old
20. Miller, J. S. (2003): High tech and high performance: managing appraisal in the information age. Journal of Labor Research, 3. 409–424. old.
21. Lásd bővebben Majó Zoltán (2008): e-HRM: humán erőforrás menedzsment az interneten: a munkaerőpiac virtualizálódása. In. Gulyás László (2008/a) 223–231. old.
22. Bokor Attila et. al. (2007): Emberi erőforrás menedzsment. Aula Kiadó. Budapest. 375–376. old.
23. Majó Zoltán (2004): E-HRM: humán erőforrás menedzsment az információs társadalomban. In: Tóthné Sikora Gizella. szerk. (2004): Humán erőforrások gazdaságtana. Bíbor, Miskolc. 413–426. old.
24. Bokor Attila et. al. (2007): 377. old.
25. Zöllei Katalin (2006): Felvétel indul! Új típusú elvárások a toborzás-kiválasztásban. In. Losey, M-Ulrich, D-Meisinger, S ed. (2006): A HR jövője. HVG Könyvek. Budapest. 311–315. old.
26. Thite, M.–Kavanagh, M. J. (2009): Human Resource Information Systems: Basics, Applications and Future Directions. Sage Publications. London.
27. Az ezzel kapcsolatos magyarországi kutatást lásd Fazekas Anita (2012): Az e-HRM helyzete.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakacsi et. al. (1999): Stratégiai emberi erőforrás menedzsment. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Bokor Attila et. al. (2007): Emberi erőforrás menedzsment. Aula Kiadó. Budapest.
- Engels, Friedrich (1980): A munkásosztály helyzete Angliában. Helikon Kiadó. Budapest.
- Drucker, P. (1988): The coming of the new organisation. Harvard Business Review. January/February 45–53. old.
- Fazekas Anita (2012): Az e-HRM helyzete, fejlettsége Magyarországon, különös tekintettel a regionális különbségekre. OTDK-dolgozat. SZTE GTK. Szeged.
- Fukuyama, F. (2000): Nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Európa. Budapest.
- Gulyás László szerk. (2008/a): A humán erőforrás menedzsment alapjai. Szegedi Egyetemi Kiadó-JATEPressz. Szeged.
- Gulyás László (2008/b): A humán erőforrás menedzsment rövid története. Gulyás László szerk. (2008/a) 15–19. old.
- Gulyás László szerk. (2008/c): A vezetéstudomány alapjai. Szegedi Egyetemi Kiadó-JATEPressz. Szeged.

- Gulyás László (2008/d): Taylor munkássága In. Gulyás László szerk. (2008/c) 29–36. old.
- Gulyás László (2008/e): Henry Fayol rendszere In. Gulyás László szerk. (2008/c) 37–40. old.
- Gulyás László (2008/f): Elton munkássága In. Gulyás László szerk. (2008/c) 44–47. old.
- Gulyás László (2008/g): Kurt Lewin munkássága In. Gulyás László szerk. (2008/c) 48–50. old.
- Gulyás László (2008/j): Az emberi erőforrások tervezése. In. Gulyás László szerk. (2008/a) 123–126. old.
- Keczer Gabriella (2013/a): Üzleti alapismeretek szak- és felnőttképzőknek I. SZTE JGYPK. Szeged.
- Keczer Gabriella (2013/b): Fundamentals of Business for Professionals of Vocational Training and Adult Education I. SZTE JGYPK. Szeged.
- Lengnick-Hall, M. L.–Moritz, S. (2003): The impact of e-HR on the human resource management function. *Journal of Labor Research*, 3. 365–379. old
- Losey, M.–Ulrich, D.–Meisinger, S ed. (2006): A HR jövője. HVG Könyvek. Budapest. 311–315. old.
- Majó Zoltán (2004): E-HRM: humán erőforrás menedzsment az információs társadalomban. In: Tóthné S. G. (szerk.): Humán erőforrások gazdaságtana. Bíbor, Miskolc. 413–426. old.
- Majó Zoltán (2008): e-HRM: humán erőforrás menedzsment az interneten: a munkaerőpiac virtualizálódása. In. Gulyás László (2008/a) 223–231. old.
- Miller, J. S. (2003): High tech and high performance: managing appraisal in the information age. *Journal of Labor Research*, 3. 409–424. old.
- Rudas János (1997): Delfi örökösei. Gondolat-Kairosz. Budapest.
- Tattay László (2003): Az információs társadalom kihívásai és az Európai Unió. *Külgazdaság*. 10. 125–143. old.
- Thite, M.–Kavanagh, M. J. (2009): Human Resource Information Systems: Basics, Applications and Future Directions. Sage Publications. London.
- Torrington-Hall (1987): Human Resource Management. First edition. Prentice Hall. Harlow.
- Torrington-Hall-Taylor (2005): Human Resource Management. Sixth edition. Prentice Hall. Harlow.
- Tóthné Sikora Gizella (2004): Humánerőforrások gazdaságtana. Bíbor Kiadó. Miskolc
- Zöllei Katalin (2006): Felvétel indul! Új típusú elvárások a toborzás-kiválasztásban. In. Losey, M.–Ulrich, D.–Meisinger, S ed. (2006): A HR jövője. HVG Könyvek. Budapest. 311–315. old.

SZAKÁLY SÁNDOR:
TRIANON, HONVÉDSÉG, HÁBORÚ, SPORT.
Válogatott írások Magyarország XX. századi történelméről.
 Kárpátia Stúdió, Budapest, 2013.

A kötet tanulmánykötet, azaz a szerző korábban különféle helyeken (folyóiratokban, tanulmánykötetekben) megjelent írásait adja ismét közre. A válogatás szempontjaira vonatkozóan maga a kötet címe ad iránymutatást: valamennyi tanulmány témája kötődik Trianonhoz, a honvédséghez, a második világháborúhoz, vagy a sporthoz. Ennek megfelelően a kötet 21 írását gyakorlatilag négy csoportra oszthatjuk (magában a kötetben a tanulmányok nincsenek csoportosítva), úgymint:

1. Trianon
2. Honvédség
3. Magyarország és a második világháború
3. Sport és honvédelem

Az első csoport – Trianon – mindössze egy tanulmányból áll. „*A trianoni békediktátum*” című tanulmány röviden bemutatja a békediktátum megszületésének történetét, ezen belül részletesen foglalkozik az Apponyi Albert által vezetett békedelegáció párizsi tevékenységével.

A tanulmányok második csoportja – Honvédség – nyolc tanulmányból áll. Ezek közül egyet emelünk ki jelent recenzióban. „*A magyar királyi honvéd tisztikar és a 'zsidókérdés' (1938–1942)*” című tanulmány azt mutatja be, hogy milyen konkrét következményei voltak a honvédségre nézve az ún. zsidó törvényeknek (első: 1938. évi XV. tc; második 1939. évi IV. tc.), pontosabban, hogyan kerültek azok végrehajtásra a honvédség keretei között. Az általunk második csoportba sorolt többi tanulmány témája igen széles és színes palettán mozog, van itt segélykérelem 1928-ból, továbbá egy nőülési engedély története, és így tovább.

A tanulmányok harmadik csoportja – Magyarország és a második világháború – szintén nyolc tanulmányból áll. Ezek közül hármat emelünk ki jelent recenzióban. „*A volt-e alternatíva. Magyarország 1939–1941*” című tanulmány arra keresi a választ, hogy volt-e lehetőség arra, hogy Magyarország kimaradjon a második világháborúból. A szerző bemutatja, hogy a magyar külpolitika 1941-ig sikeresen távol tartotta az országot a háborútól (bár a szovjet- finn háború során támogatta Finnországot). Végül 1941 áprilisában (a széthulló jugoszláv állam megtámadása), Magyarország bele sodródott a háborúba, majd 1941 júniusában még tovább lépett ezen az úton. Az ehhez a témához szorosan kapcsolódó „*A Magyarország hadba lépése*” című tanulmány a Szovjetunió elleni hadba lépés diplomáciatörténetét foglalja össze.

A második világháborús témakört mintegy lezárja a „*Népbírószági eljárások a magyar királyi honvédség és csendőrség tagjai ellen*” címet viselő tanulmány. Ebben a szerző rámutat arra, hogy a magyar történelemben 1944–45-ig nem volt példa arra, hogy a háborút a vesztes oldalon befejező haderő tagjai ellen eljárásokat indítson az „új hatalom”, amely létrejöttét épp annak köszönhetette, hogy az eljárás alá vont személyek „elveszítettek” a háborút. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy népbírószági eljárásokat lehetővé tevő törvényi kereteket (81/1945. ME, 1440/1945. ME, továbbá az 1945. évi VII. tc.) a független Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága 1994-ben mint alkotmányellenes jogi eszközöket hatályon kívül helyezte.

A tanulmányok negyedik csoportja – Sport és honvédelem – szintén négy tanulmányból áll. Ezek közül talán a legérdekesebb „*A sportos katonatiszt. Adalék Gömbös Gyula kato-*

nai pályafutásának rekonstruálásához” címet viselő tanulmány. Ebben a szerző Gömbös Gyula viszonylag rövid katonai pályafutásának (1905–1919) 1914 előtti szakaszát dolgozza fel, különös tekintettel a későbbi miniszterelnök sporttevékenységeire. Külön érdekessége a tanulmánynak, hogy a szerző megtalálta és a tanulmány keretei között közölte a bécsi Katonai Vívó- és Tornatanári Tanfolyam Gömbös sportteljesítményeire vonatkozó (Gömbös 1909-1910-ben volt ezen tanfolyam hallgatója) adatsorait. Így például megtudhatjuk, hogy Gömbös milyen teljesítmény nyújtott fekvenyomásban.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a kötet áttekintő képet ad Szakály Sándor 2007 és 2012 közötti munkásságáról. Bízunk abban, hogy a szerzőnek az „Előszó”-ban alábbi módon megfogalmazott kívánsága mihamarabb teljesülni fog: *„S mit remélek? Azt, hogy talán ezek az írások segíthetnek jobban megértetni tisztelt Olvasóimmal XX. századi történelmünket, s akik elolvassák a kötetet, talán elfogadják tőlem, hogy történelmet írni csak a sine ira et stúdió elve alapján, azaz harag és részleghajlás nélkül érdemes.”*

Gulyás László